

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
Τμήμα Περιβάλλοντος

2^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ
ΣΥΝΕΔΡΙΟ

Περιβαλλοντικής
Πολιτικής &
Διαχείρισης

19-21 Ιουνίου 2009, Μυτιλήνη

<http://www.aegean.gr/environment/eppd/CONF2009.htm>

Με την ευγενική χορηγία & υποστήριξη:

Πρακτικά

2^ο Πανελλήνιου Συνεδρίου
Περιβαλλοντικής Πολιτικής & Διαχείρισης

Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

19-21 Ιουνίου 2008

Έκδοση: Ιανουάριος 2010

Τα κείμενα τα οποία ακολουθούν βασίζονται στις εισηγήσεις των ομιλητών, όπως αυτές παρουσιάστηκαν κατά την διάρκεια του Συνεδρίου και κατατέθηκαν στην Οργανωτική Επιτροπή του Συνεδρίου μέχρι και 30 Οκτωβρίου 2009.

Οι απόψεις οι οποίες εκφράζονται δεν αντιπροσωπεύουν κατ' ανάγκη την Οργανωτική Επιτροπή, το Τμήμα Περιβάλλοντος ή/και το Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Η Οργανωτική Επιτροπή του Συνεδρίου δεν προέβη σε καμία αλλαγή, σχολιασμό ή άλλη αξιολόγηση των κειμένων τα οποία κατατέθηκαν από τους κ.κ. Συνέδρους.

Η βιβλιογραφική αναφορά σε κάποιο από τα συμπεριλαμβανόμενα στον παρόντα τόμο κείμενα οφείλει να είναι της μορφής:

<Ονοματεπώνυμο Συγγραφέα/Συγγραφέων> (2009) <Τίτλος κειμένου>, παρουσίαση στο 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Περιβαλλοντικής Πολιτικής & Διαχείρισης, Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη, 19-21 Ιουνίου

Η Οργανωτική Επιτροπή του Συνεδρίου,

*Δίας Χαραλαμπόπουλος, Καθηγητής
Κωνσταντίνος Ευαγγελινός, Λέκτορας
Ιωσήφ Μποτετζάγιας, Λέκτορας*

Πρόγραμμα Συνεδρίου

Παρασκευή 19 Ιουνίου 2009

17:00-17:30 Έναρξη Συνεδρίου, Χαιρετισμοί

καθηγητής κ. Κων/νος Χαλβαδάκης, Πρόεδρος Τμήματος Περιβάλλοντος
καθηγητής κ. Δίας Χαραλαμπίδης, Πρόεδρος Οργανωτικής Επιτροπής Συνεδρίου

17:30-19:30 Διαστάσεις της Περιβαλλοντικής Πολιτικής

Μανωλάς Ευαγ. & Τσαντόπουλος Γ. (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης),
Περιβαλλοντική Πολιτική: Μερικές τεχνικές ενεργητικής μάθησης

Χοβαρδής Γ. (Πανεπιστήμιο Κύπρου), *Ο ρόλος της εγγενούς αξίας της Φύσης στην οργάνωση του αξιακού πλαισίου των παρεμβάσεων στο πεδίο της Περιβαλλοντικής Πολιτικής και Διαχείρισης*

Δάντσης Θ., Γιούργα Χρ. & Λούμου Αγγ. (Πανεπιστήμιο Αιγαίου & ΤΕΙ Καλαμάτας), *Περιορισμοί και δυνατότητες στην ανάπτυξη αγροτικών συλλογικοτήτων: η περίπτωση των βιολογικών παραγωγών στη Κεντρική Μακεδονία*

Σάββατο 20 Ιουνίου 2009

09:30 – 11:30 Δρώντες της Κοινωνίας των Πολιτών & Περιβαλλοντική Πολιτική

Τσακίρης Αθ. & Πενταράκη Μ. (Πανεπιστήμιο Αθηνών & ΑΤΕΙ Πάτρας), *Κράτος και Οικολογικό κίνημα: Η περίπτωση του Παναττικού Δικτύου Κινημάτων Πόλης & Ενεργών Πολιτών*

Κικουδή-Ξαρχοπούλου Αν. (Πανεπιστήμιο Αιγαίου), *Η νοηματική πλαισίωση των κινητοποιήσεων του καλοκαιριού του 2007 για την πυρκαγιά της Πάρνηθας, μέσα από τα Ελληνικά ιστολόγια (blogs)*

Στεργίου Γ. (Πανεπιστήμιου Αιγαίου), *Ένα εργαλείο μέτρησης της διαφάνειας και λογοδοσίας των Μη-Κυβερνητικών Περιβαλλοντικών Οργανώσεων (ΜΚ-ΠΟ)*

12:00 – 14:30 Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη και Επιχειρήσεις

Μανδαράκα Μ. (Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο), *Εφαρμογή Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης από τις επιχειρήσεις: ουσιαστική συμβολή στην αειφορία ή επικοινωνιακό τέχνασμα; Η περίπτωση των ελληνικών επιχειρήσεων*

Κουρμούσης Φ. (Ενωση Περιβαλλοντολόγων Ελλάδος), *Ορισμοί και διεθνείς τάσεις για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη και Αειφόρος Ανάπτυξη*

Καβακλή Ζ., Ευαγγελινός Κ. Μπαλής Μ. & Τρούμπης Αν. (Πανεπιστήμιο Αιγαίου), *Eco-Responsibility Label: An Environmental and Biodiversity Management Tool for Small and Medium Enterprises of North Aegean of Greece*

Γκαϊντατζής Γ. & Αγγελάκογλου Κ. (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης), *Ανάπτυξη ενός μεθοδολογικού πλαισίου για την εκτίμηση της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας των βιομηχανικών δραστηριοτήτων: η περίπτωση της μεταλλευτικής και εξορυκτικής βιομηχανίας*

17:00 – 19:00 Χρηματο-οικονομικό σύστημα και περιβαλλοντική πολιτική

[Νικολάου Ι. & Καραγιάννης Α.](#), (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης & Πανεπιστήμιο Αιγαίου), *Η εφαρμογή της υπεύθυνης φροντίδας στις χημικές επιχειρήσεις: η περίπτωση της Ελλάδας*

Γρηγορούδης Ευαγ. & Καραβίας Π. (Πολυτεχνείο Κρήτης), *Αναλυτική-Συνθετική Προσέγγιση για την Αξιολόγηση Περιβαλλοντικών Επιδόσεων*

[Σεπετής Αν.](#) (Πανεπιστήμιο Αιγαίου), *Προς μια πράσινη ή αειφόρο αγορά κεφαλαίου*

Σκουλούδης Αν. (Πανεπιστήμιο Αιγαίου), *Ανάπτυξη πλαισίου αξιολόγησης της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης*

Κυριακή 21 Ιουνίου 2009

09:30 -11:30 Περιβαλλοντική πολιτική στο διεθνές επίπεδο

Πάλλης Αθ. & Τσιώτης Γ.-Σ. (Πανεπιστήμιο Αιγαίου), *Στρατηγικές Ναυτιλιακών Ομάδων Συμφερόντων – Η Περιβαλλοντική Διάσταση της Ευρωπαϊκής Λιμενικής Πολιτικής*

[Τσάλας Γρ.](#) (Πάντειο Πανεπιστήμιο), *Ο Δρόμος προς την Κοπεγχάγη. Η τελευταία παγκόσμια ευκαιρία/πρόκληση. Προς μια Νέα Διεθνή Περιβαλλοντική Ηθική Τάξη*

[Χατζηκωνσταντίνου Κ. & Μάνου Δ.](#) (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), *Νέοι δρόμοι στην άσκηση περιβαλλοντικής διακυβέρνησης: Ο ρόλος των διεθνών οικονομικών οργανισμών στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης.*

12:00 – 14:00 Περιβαλλοντική Διαχείριση Επιχειρήσεων και Έργων

Σκουλούδης Α., Ευαγγελινός Κ., & Χάλκος Γ., (Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Πανεπιστήμιο Αιγαίου & Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας), *Κοινωνικο-Περιβαλλοντικοί Απολογισμοί και Χρηματοοικονομική Επίδοση Επιχειρήσεων: Μια Συγκριτική Ανάλυση*

[Γκαϊτατζής Γ., Αγγελάκογλου Κ. & Μπότσαρης Π.](#) (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης), *Αξιολόγηση της περιβαλλοντικής και αειφορικής επίδοσης των κατασκευαστικών έργων.*

Χύμης Αθ. (Κέντρο Προγραμματισμού & Οικονομικών Ερευνών -ΚΕΠΕ), *Αξιοποιώντας τον Friedman για την κατανόηση της σχέσης μεταξύ ανταγωνισμού και κοινωνικής επίδοσης των επιχειρήσεων*

[Νικολάου Ι.](#) (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης), *Τα Συστήματα Περιβαλλοντικής Διαχείρισης ως Εργαλείο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Εργαζομένων: Ευκαιρίες και Προκλήσεις*

13:00 – 13:30 Κλείσιμο Συνεδρίου

Κείμενα Εισηγήσεων

**Μανωλάς Ευάγγελος & Τσαντόπουλος Γεώργιος (Δημοκρίτειο
Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Δασολογίας και Διαχείρισης
Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων)**

Περιβαλλοντική Πολιτική: Μερικές τεχνικές ενεργητικής μάθησης

Περίληψη

Λόγω των ποικίλων τεχνοτροπιών μάθησης που χαρακτηρίζουν τους σπουδαστές στην τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι σημαντικό οι διδάσκοντες να χρησιμοποιούν περισσότερο συχνά τεχνικές μάθησης στις οποίες οι εκπαιδευόμενοι δεν είναι μόνο αποδέκτες πληροφόρησης αλλά και συμμετέχουν και πράττουν. Στα πλαίσια του μαθήματος της Περιβαλλοντικής Πολιτικής, σκοπός αυτής της εργασίας είναι να προτείνει μερικές τεχνικές ενεργητικής μάθησης με βασική επιδίωξη τη δημιουργία ατόμων με μεγαλύτερη υπευθυνότητα στη μόρφωση. Άσχετα με τον αριθμό των σπουδαστών στην αίθουσα υπάρχουν πολλοί τρόποι για αποτελεσματικότερη εμπλοκή των εκπαιδευόμενων στο μάθημα. Στην εργασία αυτή οι τεχνικές ενεργητικής μάθησης που προτείνονται χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: α) χρήση ερωτήσεων, β) συζητήσεις, σεναρία και αντιπαραθέσεις και γ) γραπτές δραστηριότητες και, συγκεκριμένα, εργασία με χρήση συνέντευξης, σχολιασμός ειδήσεων, κριτική δύο επιστημονικών εργασιών και σύνταξη υπομνήματος περιβαλλοντικής πολιτικής.

Λέξεις κλειδιά: Ανώτατη εκπαίδευση, ενεργητική μάθηση, περιβαλλοντική πολιτική

Abstract

The diversity in learning styles which characterizes students in institutions of higher education makes it necessary for instructors to lecture less and make learning environments more interactive. Active learning engages the learner with the material being learned. Instead of simply receiving information, verbally and visually, students are receiving and participating and doing. The purpose of this paper is to suggest strategies for involving students more actively in environmental politics courses as a way of instilling in them more responsibility for their own learning. Irrespective of the number of students in the classroom there are many methods for achieving more active involvement of students in learning processes. The active learning strategies which are put forward in this paper are divided into three categories: a) use of questions, b) class discussions, scenarios and debates and c) written assignments and, in particular, environmental policymaker interview, critique of two articles, critical analysis of current events and environmental policy memo.

Key words: Higher education, active learning, environmental politics

Εισαγωγή

Η ποικιλία τεχνοτροπιών μάθησης που χαρακτηρίζει τους σπουδαστές στην τριτοβάθμια εκπαίδευση επιβάλλει στους διδάσκοντες τη χρησιμοποίηση

διαφορετικών μεθόδων διδασκαλίας (Frederick 2000, Drummond 2002). Επιπλέον, αποτελεσματική μάθηση σημαίνει χρήση ενεργητικών και όχι παθητικών μαθησιακών προσεγγίσεων.

Στην ενεργητική μάθηση οι εκπαιδευόμενοι δεν είναι απλά αποδέκτες πληροφόρησης αλλά και συμμετέχουν και πράττουν (McKeachie 2001). Δηλαδή, πρέπει να δίνεται στους σπουδαστές η δυνατότητα να διαβάζουν, να ακούν, να βλέπουν, να εκφράζονται και να πράττουν. Έρευνες που έχουν διεξαχθεί προτείνουν ότι η χρήση τεχνικών ενεργητικής μάθησης έχει πολλά πλεονεκτήματα: μπορεί να δημιουργήσει περισσότερα κίνητρα για μάθηση, να αυξήσει την περιέργεια, να διευκολύνει τη συγκράτηση πληροφόρησης, να βελτιώσει την επίδοση στο μάθημα, να καλλιεργήσει την ανάπτυξη δεξιοτήτων κριτικής σκέψης και να ενθαρρύνει τη δια βίου εκπαίδευση για προσωπικούς και επαγγελματικούς σκοπούς (Δερβίσης 1998, Walker 2003, Buckley et al 2004).

Είτε αναφερόμαστε σε μεγάλα ακροατήρια με 150 ή 200 σπουδαστές είτε σε μικρότερες τάξεις των 20-30 ατόμων, υπάρχουν πολλοί τρόποι για περισσότερη εμπλοκή των εκπαιδευομένων στο μάθημα της Περιβαλλοντικής Πολιτικής. Στην εργασία αυτή οι τεχνικές ενεργητικής μάθησης που προτείνονται χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: α) χρήση ερωτήσεων, β) συζητήσεις, σενάρια και αντιπαραθέσεις και γ) γραπτές δραστηριότητες και, συγκεκριμένα, εργασία με χρήση συνέντευξης, σχολιασμός ειδήσεων, κριτική δύο επιστημονικών εργασιών και σύνταξη υπομνήματος περιβαλλοντικής πολιτικής.

Χρήση ερωτήσεων

Αν και πολλοί διδάσκοντες ισχυρίζονται ότι χρησιμοποιούν ερωτήσεις στη διδασκαλία τους, εντούτοις, έρευνες έχουν δείξει ότι κατά μέσο όρο οι διδάσκοντες σε ιδρύματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης αφιερώνουν μόνο 3,65% του χρόνου τους για να υποβάλλουν ερωτήσεις στους σπουδαστές τους. Επιπλέον, 63% αυτών των ερωτήσεων κατατάσσονται στο κατώτερο γνωστικό επίπεδο που σημαίνει ότι οι συγκεκριμένες ερωτήσεις απαιτούν από τους εκπαιδευόμενους να επαναλάβουν γεγονότα, να ανακεφαλαιώσουν ή να διασαφηνίσουν (Barnes 1983, Mills 1998). Οι ερωτήσεις όμως από τις οποίες πραγματικά ωφελούνται οι σπουδαστές είναι αυτές οι οποίες τους ζητούν, ατομικά ή ομαδικά, να εφαρμόσουν μια έννοια ή θεωρία, να σκεφτούν, να οργανώσουν τις σκέψεις τους, να τεκμηριώσουν τις απόψεις τους, να κρίνουν, να επεξεργαστούν διαφορετικές ιδέες και λύσεις (Walker 2003).

Ένας τρόπος χρήσης ερωτήσεων είναι να τεθούν στην τάξη ερωτήματα ανοικτού τύπου: «Πως διαφέρουν ζητήματα που αφορούν το περιβάλλον από ζητήματα που αφορούν το εμπόριο, την ασφάλεια ή τα ανθρώπινα δικαιώματα;» ή «Ποια κριτήρια καθιστούν κάποια περιβαλλοντικά προβλήματα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα;» ή «Πως το περιβαλλοντικό κίνημα αποτελεί πρόκληση για τον καπιταλισμό;» ή, ακόμη, «Τι είναι περιβαλλοντική πολιτική;» Η απάντηση ενός σπουδαστή ακολουθείται από κάποια ερώτηση-συνέχεια της αρχικής ερώτησης, η οποία απευθύνεται σε ολόκληρη την τάξη. Κανένας σπουδαστής δεν χρειάζεται να αποτελέσει στόχο παρά μόνο να διατυπωθούν επιχειρήματα και περαιτέρω ερωτήματα προς όφελος όλων. Τα σημαντικότερα σημεία και επιχειρήματα καταγράφονται στον πίνακα. Στη συνέχεια μπορεί να γίνει κριτική επεξεργασία της

πληροφόρησης που έχει συγκεντρωθεί. «Ποια από αυτά τα επιχειρήματα θεωρείτε περισσότερο σημαντικά; Για ποιους λόγους;» (Frederick 2000).

Ένας άλλος τρόπος χρήσης ερωτήσεων είναι να τεθεί σε ολόκληρη την τάξη κάποιο ερώτημα και στη συνέχεια να ζητηθεί από μικρές ομάδες σπουδαστών (τρία ή τέσσερα άτομα) να αφιερώσουν μερικά λεπτά για να απαντήσουν το συγκεκριμένο ερώτημα (Frederick 2000). Μερικά παραδείγματα τέτοιων ερωτήσεων: «Εάν έπρεπε να εξηγήσετε σε κάποιο επισκέπτη τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της περιβαλλοντικής πολιτικής της χώρας σας, ποια θα ήταν αυτά;» «Εάν έπρεπε να συγκρίνετε και να αντιπαραβάλλετε την περιβαλλοντική πολιτική της χώρας σας με την περιβαλλοντική πολιτική μιας άλλης χώρας, ποια χώρα θα επιλέγατε και γιατί;» «Ποια είναι τα επιχειρήματα υπέρ της δημιουργίας μιας παγκόσμιας οργάνωσης για το περιβάλλον; Συμφωνείτε ή διαφωνείτε με αυτά; Γιατί;» «Η δύναμη των μη κυβερνητικών οργανώσεων στη χώρα σας αυξάνεται ή μειώνεται; Γιατί;» «Θα ψηφίζατε υπέρ της μείωσης του βιοτικού σας επιπέδου για χάρη του περιβάλλοντος; Γιατί ή γιατί όχι;» Οι καλύτερες ερωτήσεις είναι αυτές που ζητούν από τους σπουδαστές να κρίνουν ή να κάνουν επιλογές. Μετά από πέντε λεπτά εργασίας στις ομάδες μπορεί να τεθεί στην τάξη η εξής επιλογή: «Πόσοι θα ψηφίζατε υπέρ της μείωσης του βιοτικού σας επιπέδου για χάρη του περιβάλλοντος;» «Πόσοι όχι;» «Γιατί;» (Μανωλάς κ. ά. 2008). Απαντήσεις σε ερωτήματα όπως τα παραπάνω θα μπορούσαν να δοθούν και μέσω διάλεξης αλλά χωρίς διαντίδραση, ποικιλία απόψεων και διαφωνία.

Μετά από μια διάλεξη ή συζήτηση ο διδάσκων θα μπορούσε να ζητήσει από μερικούς σπουδαστές να γράψουν εντός πέντε λεπτών δύο ή τρεις ερωτήσεις που να αφορούν την ύλη που προηγήθηκε. Στη συνέχεια οι ερωτήσεις αυτές θα μπορούσαν να απαντηθούν από τον διδάσκοντα ή άλλους σπουδαστές. Το να ζητείται από τους εκπαιδευόμενους να διατυπώσουν γραπτώς ερωτήματα σημαίνει ότι τους δίνεται η ευκαιρία να εντοπίσουν τι δεν γνωρίζουν καθώς και να πάρουν απαντήσεις για ότι δεν γνωρίζουν. Επιπλέον, ο διδάσκων θα μπορούσε να δώσει στους σπουδαστές δέκα λεπτά για να γράψουν ερωτήσεις για τις εξετάσεις σε σχέση με το υλικό που διδάχθηκαν ή συζήτησαν. Στη συνέχεια μπορεί να γίνει επιλογή των καλύτερων ερωτήσεων ενώ κάποιες από αυτές θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και στις εξετάσεις. Όταν ζητείται από τους σπουδαστές να σκεφτούν ερωτήσεις / θέματα για τις εξετάσεις στην ουσία τους ζητείται να σκεφτούν περισσότερο διεισδυτικά για την ύλη που διδάχθηκε. Επιπλέον, μπορεί να ζητηθεί από τους εκπαιδευόμενους να συζητήσουν τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα κάποιων ερωτήσεων, το βαθμό δυσκολίας συγκεκριμένων ερωτημάτων, την αποτελεσματικότητα κάποιων ερωτήσεων όσον αφορά αξιολόγηση των γνώσεων που απέκτησαν, κλπ. (Paulson and Faust, 2002). Με τον τρόπο αυτό βελτιώνονται οι κριτικές δεξιότητες των σπουδαστών ενώ, ταυτόχρονα, οι εκπαιδευόμενοι έχουν την ευκαιρία να συμβάλλουν στη διαμόρφωση των θεμάτων στα οποία θα εξεταστούν.

Συζητήσεις, σενάρια και αντιπαραθέσεις

Μια από τις σημαντικότερες δεξιότητες που πρέπει να αποκτήσει ένας σπουδαστής είναι να μπορεί να διαβάζει αποτελεσματικά. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω χρήσης κατάλληλων αποσπασμάτων από συγκεκριμένα έργα. Για παράδειγμα, ο διδάσκων θα μπορούσε να ζητήσει από τους σπουδαστές, πριν από το μάθημα ή στην αρχή του

μαθήματος, να βρουν δύο ή τρία αποσπάσματα από ένα κείμενο τα οποία θεωρούν σημαντικά και να εξηγήσουν τους λόγους για τους οποίους έκαναν τις συγκεκριμένες επιλογές. Ή να βρουν ένα απόσπασμα που τους άρεσε και ένα που δεν τους άρεσε. Ή να βρουν κάποιο απόσπασμα που κατά τη γνώμη τους εικονογραφεί κατά τον καλύτερο τρόπο το κεντρικό επιχείρημα ενός κεφαλαίου ή βιβλίου και να δικαιολογήσουν την επιλογή τους.

Για να γίνουν καλές επιλογές χρειάζεται να δοθεί χρόνος στους εκπαιδευόμενους. Η συζήτηση που θα ακολουθήσει θα είναι πιθανότατα αρκετά ενδιαφέρουσα μια και δεν θα επιλέξουν όλοι οι σπουδαστές τα ίδια αποσπάσματα, ούτε θα τα ερμηνεύσουν με τον ίδιο τρόπο. Όταν τεθεί κάποιο διφορούμενο ή ασαφές απόσπασμα ο διδάσκων μπορεί να ζητήσει από ομάδες τριών ή τεσσάρων σπουδαστών να εργαστούν για την αποσαφήνιση του συγκεκριμένου εδαφίου. «Με απλά λόγια ποιο νομίζετε ότι είναι το κεντρικό μήνυμα του εδαφίου;» (Frederick 1993). Η κατάθεση διαφορετικών απόψεων από διαφορετικές ομάδες ανοίγει και για τον διδάσκοντα και για τους διδασκόμενους νέους δρόμους αντιπαράθεσης και ανάπτυξης επιχειρημάτων.

Τα σενάρια δεν αποτελούν προβλέψεις για το τι πρόκειται να συμβεί στο μέλλον. Είναι ένας τρόπος ανάλυσης των σημερινών επιλογών από τη σκοπιά του μέλλοντος (Global Scenarios for the 21st century 2001). Αφού συζητηθεί η ιδέα ότι μια αλλαγή σε κάποιο κομμάτι της καθημερινής ζωής μπορεί να αλλάξει άλλες πλευρές της καθημερινότητας, δίνεται στη τάξη ένα σενάριο που αφορά μια σημαντική και ξαφνική περιβαλλοντική αλλαγή:

Μια μεγάλη έκρηξη στη Μέση Ανατολή έχει καταστρέψει όλες τις πετρελαιοπηγές της περιοχής αυτής. Στα άλλα μέρη του κόσμου οι υπάρχουσες ποσότητες αποθεμάτων πετρελαίου είναι περιορισμένες και η διανομή στον πληθυσμό υπόκειται σε αυστηρό κυβερνητικό έλεγχο. Ποιες θα είναι οι επιπτώσεις της κατάστασης αυτής: α) στις επιλογές επαγγελματιών; β) στις οικογενειακές σχέσεις; γ) στις μορφές ψυχαγωγίας; (Hurzeler 1993, Roschke 1998)

Η τάξη χωρίζεται σε ομάδες και κάθε ομάδα αναλαμβάνει να διερευνήσει τις επιπτώσεις της έλλειψης πετρελαίου σε κάθε μία από τις παραπάνω τρεις πλευρές της καθημερινής ζωής. Η κάθε ομάδα συζητά το ερώτημα που της ανατέθηκε. Μετά το τέλος της συζήτησης τα πορίσματα της κάθε ομάδας ανακοινώνονται σε όλη τη τάξη. Η δραστηριότητα αυτή παρέχει στους σπουδαστές δυνατότητες να κατανοήσουν την επιρροή που ασκεί στη ζωή τους ο κόσμος που τους περιβάλλει και να αντιληφθούν τη σημασία της προσαρμοστικότητας σε εναλλακτικές καταστάσεις.

Η αντιπαράθεση αποτελεί χρήσιμο εκπαιδευτικό εργαλείο όταν το υπό ανάλυση ζήτημα μπορεί να χωριστεί σε δύο αντίθετες θέσεις. Ο διδάσκων χωρίζει την τάξη σε δύο ομάδες και κάθε ομάδα αναλαμβάνει, εντός συγκεκριμένων χρονικών ορίων, να παρουσιάσει επιχειρήματα υποστήριξης της θέσης που της ανατέθηκε αλλά και να αντικρούσει τα επιχειρήματα της άλλης πλευράς (Paulson and Faust 2002). Βέβαια, κατά τη διάρκεια της αντιπαράθεσης μπορεί να δημιουργηθεί μια τρίτη θέση καθώς μερικοί σπουδαστές μπορεί να αμφισβητήσουν την εγκυρότητα της διχοτόμησης του υπό ανάλυση ζητήματος σε δύο απόλυτες θέσεις. Στην περίπτωση αυτή μπορεί να σχηματιστεί νέα ομάδα που θα υποστηρίζει τη νέα θέση (Frederick 2000). Μερικά θέματα:

- Προσωπική υπευθυνότητα ή αλλαγές στην περιβαλλοντική πολιτική;
- Είναι η ισχύς και το συμφέρον σημαντικά εργαλεία για την κατανόηση διεθνών προσπαθειών για την προστασία του περιβάλλοντος;
- Είναι δυνατόν να γίνει αναμόρφωση του καπιταλιστικού συστήματος με στόχο την προσαρμογή στις απαιτήσεις της αειφορικής διαχείρισης και ανάπτυξης;

Γραπτές δραστηριότητες

Οι γραπτές δραστηριότητες που χρησιμοποιούνται παραδοσιακά, κυρίως συγγραφή εργασιών ή παρουσίαση του περιεχομένου ενός βιβλίου, δεν έχουν φέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα: είτε έχουν δουλευτεί και συνταχθεί χωρίς το απαραίτητο βάθος είτε αποτελούν ανακεφαλαίωση του έργου άλλων ατόμων. Αλλά με λίγη εφευρετικότητα και φαντασία οι διδάσκοντες μπορούν να παράγουν δραστηριότητες που θα συναρπάσουν τους σπουδαστές και που θα τους εμπλέξουν περισσότερο στις διαδικασίες μάθησης (Active Learning beyond the Classroom 1989). Ακολουθούν μερικά παραδείγματα τέτοιων δραστηριοτήτων:

Εργασία με χρήση συνέντευξης

Η Halfacre (2007) στο μάθημα της *Περιβαλλοντική Πολιτική* ζητεί από τους σπουδαστές της να πάρουν συνέντευξη από κάποιο μη εκλεγμένο υποψήφιο σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης που πρόκειται να εμπλακεί με περιβαλλοντικά ζητήματα. Η συνέντευξη πρέπει να επικεντρώνεται σε κάποιο συγκεκριμένο τοπικό περιβαλλοντικό πρόβλημα και μπορεί, για παράδειγμα, να είναι ανάλυση της συμβολής του συγκεκριμένου ατόμου όσον αφορά επίλυση του προβλήματος. Στο τέλος αναμένεται από τους σπουδαστές να γράψουν μια σύντομη εργασία, όχι μεγαλύτερη από 1000 λέξεις, στην οποία 1) θα συνδέσουν κάποιο από το υλικό που συγκέντρωσαν από τη συνέντευξη με την ύλη που διδάχθηκαν στο μάθημα και 2) θα τοποθετηθούν προσωπικά για το συγκεκριμένο ζήτημα δικαιολογώντας την άποψή τους. Η δραστηριότητα αυτή μπορεί βέβαια να χρησιμοποιηθεί και για άτομα που ήδη υπηρετούν και μπορεί να περιλαμβάνει κυβερνητικές υπηρεσίες που δραστηριοποιούνται σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης, δημοτικές υπηρεσίες ή οργανώσεις ή ακόμη και μη κυβερνητικούς οργανισμούς. Στους σπουδαστές παρέχεται λίστα με ερωτήσεις που μπορούν να χρησιμοποιήσουν αλλά, ταυτόχρονα, τους ζητείται να χρησιμοποιήσουν και δικές τους ερωτήσεις ανάλογα με την περίπτωση. Μερικές ερωτήσεις που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στη συνέντευξη είναι:

- Για ποιους λόγους σας ενδιαφέρει το συγκεκριμένο αξίωμα και η εμπλοκή με περιβαλλοντικά ζητήματα;
- Ποιο είναι το πιο σοβαρό πρόβλημα που έχετε αντιμετωπίσει μέχρι τώρα;
- Ποια θεωρείτε ότι είναι η μεγαλύτερη ανταμοιβή στη συγκεκριμένη θέση;
- Ποια τα ακαδημαϊκά και επαγγελματικά σας προσόντα;
- Ποια τα καθήκοντα της συγκεκριμένης θέσης;
- Μπορείτε να περιγράψετε τις δραστηριότητες σας σε μια συνηθισμένη ημέρα στην εργασία σας;

- Πόσο χρόνο και ενέργεια αφιερώνετε στην εργασία σας;
- Η θέση σας απαιτεί συχνά ταξίδια;
- Τι δεξιότητες έχετε αποκτήσει από τη συγκεκριμένη θέση;
- Ποια νομίζετε ότι είναι η επιρροή σας όσον αφορά διαμόρφωση περιβαλλοντικής πολιτικής;

Σχολιασμός ειδήσεων

Η επικαιρότητα έχει μια μαγνητική έλξη. Δεν πρέπει να υπάρχει δάσκαλος της Περιβαλλοντικής Πολιτικής που να μη χρησιμοποιεί τα καθημερινά νέα για βοήθημα στο έργο του. Η πληθώρα των νέων είναι ένα ανεκτίμητο υλικό που δεν πρέπει να πάει χαμένο.

Στην άσκηση αυτή ζητείται από τους σπουδαστές να σχολιάσουν κάποια είδηση κυρίως από τον ημερήσιο τύπο ή την τηλεόραση. Ζητείται από τους σπουδαστές να γράψουν δύο παραγράφους για κάποια είδηση: Η πρώτη παράγραφος θα συνοψίζει την είδηση ενώ η δεύτερη θα αποτελεί σχολιασμό της είδησης κάνοντας χρήση εννοιών ή πληροφόρησης από την ύλη του μαθήματος. Συγκεκριμένα ζητούνται τα εξής:

- Περίληψη της είδησης
- Υποστήριξη της γνώμης του σπουδαστή με βάση αποδεικτικά στοιχεία ή τη λογική
- Πρόβλεψη των αντιδράσεων που θα προβάλλουν άλλα άτομα
- Ικανότητα εκτίμησης του ευρύτερου πλαισίου μέσα στο οποίο εντάσσεται το θέμα στο οποίο αναφέρεται η είδηση (Robertson 2009).

Κριτική δύο επιστημονικών εργασιών

Στη δραστηριότητα αυτή οι εκπαιδευόμενοι καλούνται να σχολιάσουν κριτικά δύο εργασίες από επιστημονικά περιοδικά που ασχολούνται με το ίδιο θέμα περιβαλλοντικής πολιτικής. Ο σπουδαστής πρέπει να εντοπίσει το στόχο της κάθε εργασίας, τον τρόπο με τον οποίο ο κάθε συγγραφέας επιχειρεί να επιτύχει το στόχο αυτό, αν ο στόχος επετεύχθη, καθώς και να σχολιάσει τη σπουδαιότητα της κάθε εργασίας. Ο εκπαιδευόμενος πρέπει επίσης να εντοπίσει τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της κάθε εργασίας καθώς και το πώς κάθε εργασία σχετίζεται με ζητήματα που συζητήθηκαν στο μάθημα, κάνοντας αν είναι δυνατόν και συγκεκριμένες αναφορές σε κεφάλαια ή σελίδες του βασικού εγχειριδίου ή εγχειριδίων του μαθήματος. Αυτό που είναι περισσότερο σημαντικό είναι να κάνουν οι εκπαιδευόμενοι σύγκριση και αντιπαραβολή των δύο εργασιών καθώς και να διατυπώσουν από τρία έως τέσσερα ερωτήματα τα οποία προκύπτουν από τη μελέτη της κάθε εργασίας και τα οποία είναι σημαντικό να απαντηθούν. Τι λείπει από κάθε εργασία; Τι είναι ασαφές σε κάθε εργασία; Τα κριτήρια βαθμολόγησης αυτής της δραστηριότητας αφορούν το αν ο σπουδαστής επεσήμανε ή όχι το στόχο του κάθε άρθρου, το αν εντοπίστηκαν ή όχι τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της κάθε εργασίας και το αν διατυπώθηκαν ή όχι τα κατάλληλα ερωτήματα για το κάθε άρθρο (Bierstaker 2007).

Υπόμνημα περιβαλλοντικής πολιτικής

Στη δραστηριότητα αυτή ζητείται από τους σπουδαστές να συντάξουν ένα υπόμνημα περιβαλλοντικής πολιτικής για κάποιο άτομο που μόλις εκλέχθηκε σε δημοτικό ή νομαρχιακό ή ακόμα και εθνικό επίπεδο. Το μέγεθος του υπομνήματος να είναι 12-15 σελίδες.

Τα ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν στο υπόμνημα είναι τα εξής:

- Γιατί ο εν λόγω πολιτικός πρέπει να ασχοληθεί με το συγκεκριμένο περιβαλλοντικό ζήτημα;
- Ποια είναι τα βασικά σημεία παλαιότερων προσπαθειών για το συγκεκριμένο θέμα;
- Ποιες είναι οι βασικές εναλλακτικές λύσεις για το συγκεκριμένο ζήτημα και ποιες είναι οι συνέπειες τους;
- Ποιοι οι βασικοί παίκτες στο συγκεκριμένο ζήτημα (π.χ. κυβερνητικοί παράγοντες, περιβαλλοντικές οργανώσεις, άλλα συμφέροντα) (Robertson 2009).

Επίλογος

Στην εργασία αυτή προτάθηκαν διάφορες τεχνικές ενεργητικής μάθησης τις οποίες ο δάσκαλος της Περιβαλλοντικής Πολιτικής μπορεί να χρησιμοποιήσει εντός ή εκτός τάξης για να ανταποκριθεί αποτελεσματικά στη απαιτήσεις της διδασκαλίας του μαθήματος. Οι τεχνικές ενεργητικής μάθησης που προτάθηκαν χωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες: α) χρήση ερωτήσεων, β) συζητήσεις, σενάρια και αντιπαραθέσεις και γ) γραπτές δραστηριότητες και, συγκεκριμένα, εργασία με χρήση συνέντευξης, σχολιασμός ειδήσεων, κριτική δύο επιστημονικών εργασιών και σύνταξη υπομνήματος περιβαλλοντικής πολιτικής.

Σίγουρα, οι τεχνικές ενεργητικής μάθησης που συζητήθηκαν σ' αυτή τη μελέτη απαιτούν περισσότερο κόπο και προσπάθεια απ' ό,τι οι παραδοσιακές μέθοδοι μάθησης. Αλλά οι ανταμοιβές στο μέλλον θα είναι πολύ μεγαλύτερες. Οι πολλές και σοβαρές προκλήσεις του κόσμου που μας περιβάλλει μπορούν να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικότερα με τη χρήση τεχνικών ενεργητικής μάθησης παρά χωρίς αυτές.

Βιβλιογραφία

Active Learning beyond the Classroom (1989), *For your consideration...* No. 3, Center for Teaching and Learning, University of North Carolina at Chapel Hill.

Barnes, C. P. (1983), "Questioning in College Classrooms," In C. L. Ellner and C. P. Barnes (eds.), *Studies of College Teaching*, Lexington, Mass.: Lexington Books.

Bierstaker, J. L. (2007), "Using Student-Centered Writing Assignments to Introduce Students to Accounting Research and Facilitate Interaction with Accounting Practitioners," *Global Perspectives on Accounting Education*, Vol. 4, pp. 61-68. Ανακτήθηκε στις 17 Απριλίου 2009. Διαθέσιμο:

http://gpae.bryant.edu/~gpae/Vol4/Using_Student-Centered_Writing_Assignments.pdf

Buckley, G. L., Bain, N. R., Luginbuhl, A. M., Dyer, M. L. (2004), "Adding an 'Active Learning' Component to a Large Lecture Course," *Journal of Geography*, Vol. 103, No. 6, pp. 231-237.

Δερβίσης, Σ. Ν. (1998), *Οι Μαθητές μιας Τάξης ως Κοινωνική Ομάδα και η Ομαδοκεντρική Διδασκαλία*, Α΄ Έκδοση, Gutenberg, Αθήνα.

Drummond, T. (2002), *A Brief Summary of the Best Practices in Teaching*. Ανακτήθηκε στις 21 Νοεμβρίου 2002. Διαθέσιμο:
<http://northonline.sccd.ctc.edu/eceprog/bstprac.html>

Frederick, P. (1993), *Motivating Students by Active Learning in the History Classroom*. Ανακτήθηκε στις 20 Μαΐου 2009. Διαθέσιμο:
<http://www.historians.org/perspectives/issues/1993/9310/9310TEC.cfm>

Frederick, P. (2000), "Student Involvement: Active Learning in Large Classes," In: G. S. Bridges and S. Desmond (Eds), *Teaching and Learning in Large Classes*, American Sociological Association / Teaching Resources Center, New York, pp. 143-150.

Global Scenarios for the 21st Century (2001). Ανακτήθηκε στις 3 Μαρτίου 2002. Διαθέσιμο:
http://mars3.gps.caltech.edu/whichworld//explore/scenarios_top.html

Halfacre, A. (2007), *Environmental Policy Syllabus*. Ανακτήθηκε στις 2 Ιουνίου 2009. Διαθέσιμο:
<http://polisci.cofc.edu/PDF/SyllabiFall2007/HalfacrePOL307.001.077.pdf>

Hurzeler, R. P. (1993), "Technique 52," In: E. L. Kain and R. Neas (Eds), *Innovative Techniques for Teaching Sociological Concepts*, 3rd Edition, American Sociological Association, Washington.

Μανωλάς, Ε., Leal Filho, W., Ταμπάκης, Σ., Καρανικόλα, Π. (2008), «Ποιος πρέπει να επωμιστεί το κόστος προστασίας του περιβάλλοντος; Η χρήση αποτελεσμάτων δειγματοληπτικών ερευνών στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 1^{ος} Τόμος, (Αφιέρωμα στη μνήμη του Κωνσταντίνου Σίδηρη), Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, σελ. 471-480.

McKeachie, W. (2001), *Active Learning*. Ανακτήθηκε στις 15 Φεβρουαρίου 2001. Διαθέσιμο:
http://hydro4.sci.fau.edu/~rjordan/active_learning.htm

Mills, J. (1998), "Better Teaching through Provocation," *College Teaching*, Vol. 46, No.1, pp. 21-25.

Paulson, D. R., Faust, J. L. (2002), *Active Learning for the College Classroom*. Ανακτήθηκε στις 18 Ιουνίου 2002. Διαθέσιμο:
<http://chemistry.calstatela.edu/Chem&Biochem/active/main.htm>

Robertson, D. (2009), *Environmental Politics Syllabus*. Ανακτήθηκε στις 10 Απριλίου 2009. Διαθέσιμο: <http://www.umsl.edu/~robertsondb/248/sy248.html>

Roschke, S. H. (1998), *Teaching Theory in Environmental Sociology*. Ανακτήθηκε στις 23 Μαρτίου 2003. Διαθέσιμο: <http://csf.colorado.edu/envtecsoc/etwshr.htm>

Walker, S.E. (2003), “Active Learning Strategies to Promote Critical Thinking.” *Journal of Athletic Training*, Vol. 38, No. 3, pp. 263-267.

[Επιστροφή στο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ](#)

**Τσακίρης Αθανάσιος & Πενταράκη Μαρία (Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & ΑΤΕΙ Πάτρας, Τμήμα Κοινωνικής
Εργασίας)**

*Κράτος και Οικολογικό κίνημα: Η περίπτωση του Παναττικού
Δικτύου Κινημάτων Πόλης & Ενεργών Πολιτών*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα ανακοίνωση θα εξετάσουμε ποια είναι η σχέση του οικολογικού κινήματος με το κράτος και τι αποτελέσματα παράγει αυτή η σχέση¹. Για να προχωρήσουμε στη διερεύνηση του θέματος, έπρεπε να εντοπίσουμε ένα κοινωνικό σύνολο που, ενασχολούμενο με την οικολογία ως κύριο ή/και μοναδικό αντικείμενό του, θα είναι σε θέση να διατηρεί μια κάποια σχέση με το κράτος, ανεξάρτητα από το αν αυτή η σχέση είναι συνεργατική ή συγκρουσιακή. Επιλέξαμε το «Παναττικό Δίκτυο Κινημάτων Πόλης και Ενεργών Πολιτών» γιατί πρόκειται για ένα στοιχειωδώς οργανωμένο σύνολο ομάδων και πολιτών που καλύπτει ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της χώρας και δραστηριοποιείται σε πολλά περιβαλλοντικά «μέτωπα» στον μεγάλο αυτό νομό όπου συγκεντρώνεται μεγάλο μέρος των βιομηχανικών μονάδων και της οικονομικής δραστηριότητας με την συνεπακόλουθη επιβάρυνση του περιβάλλοντος.²

**2. ΠΩΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ Η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΑΤΖΕΝΤΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ
ΔΙΑΛΟΓΟΥ**

¹ Έναυσμα αυτής της ενασχόλησης αποτέλεσε μία εκδήλωση με τίτλο: Προστασία του Περιβάλλοντος: Ζήτημα του νομοθέτη, της διοίκησης ή του δικαστή που διοργανώθηκε από τον νομικό κόσμο της Ελλάδας με αφορμή την παγκόσμια ημέρα περιβάλλοντος, στις 5 Ιουνίου 2009 (βλέπε παράρτημα).

² Η περιφέρεια Αττικής έχει έκταση 3.808 χλμ² και καλύπτει το 2,9% της συνολικής έκτασης της χώρας και πληθυσμό 3.761.810 άτομα (απογραφή 2001) που αποτελεί το 36 του πληθυσμού της χώρας. Η Περιφέρεια Αττικής, με έδρα την Αθήνα, παράγει 38% του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος της χώρας. Στην περιφέρεια παράγεται 3,2% του προϊόντος του αγροτικού τομέα της χώρας, 38% της μεταποίησης (ποσοστό αυξανόμενο τα τελευταία χρόνια) και 41% των υπηρεσιών, από τις οποίες προέρχονται τα 4/5 του προϊόντος της. Βλ.

<http://www.economics.gr/AllMedia/_gr/nomoi/Indices/map.asp>

Ένα σημαντικό θέμα είναι η διαδικασία με την οποία εγείρεται το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης για το θέμα του περιβάλλοντος. Σημαντική είναι η περιγραφή του «κύκλου ανάπτυξης ενδιαφέροντος για διακυβεύματα» (“issue-attention cycle”) στην οποία προέβη ο Anthony Downs.³ Ο κύκλος αρχίζει με την «προ προβλήματος φάση» (“pre problem stage”) κατά την οποία η κοινή γνώμη αγνοεί σε πολύ μεγάλο βαθμό το πρόβλημα και μόνο λίγοι ειδικοί εμπειρογνώμονες και ομάδες συμφερόντων/ενδιαφερόντων (interest groups) έχουν γνώση του θέματος. Στην Ελλάδα μπορούμε να δούμε αυτή τη φάση να ξεκινάει ιστορικά στα τέλη της περιόδου της στρατιωτικής δικτατορίας με την ύπαρξη ορισμένων εμπειρογνομώνων υπηρεσιακών παραγόντων της δημόσιας διοίκησης και την κινητοποίηση των αγροτών και των κατοίκων των Μεγάρων εναντίον της δημιουργίας διυλιστηρίων στην περιοχή της Πάχης το 1973.⁴

Η δεύτερη φάση του κύκλου που ο Downs αποκαλεί «φάση ανησυχητικών αποκαλύψεων και ευφοριακού ενθουσιασμού». Στη φάση αυτή μετά από συγκλονιστικά ευρήματα και συμβάντα η κοινή γνώμη αντιλαμβάνεται ότι υπάρχει μεγάλο πρόβλημα (π.χ. το φωτοχημικό «νέφος» της Αθήνας στα τέλη της δεκαετίας του 1970 ή οι επιπτώσεις της έκρηξης των πυρηνικών αντιδραστήρων του Three Mile Island και του Chernobyl) και κατόπιν συνειδητοποιείται ότι με ανθρώπινες παρεμβάσεις μπορούν να αλλάξουν τα πράγματα (π.χ. πιο ασφαλείς και καθαρές τεχνολογίες τόσο για την κατασκευή αυτοκινήτων όσο και πυρηνικών εργοστασίων). Ο βαθμός ευφορίας για την ανθρώπινη παρέμβαση και την δημιουργία «ασφαλών και καθαρών τεχνολογιών» είναι συνάρτηση της κουλτούρας κάθε διαφορετικού κοινωνικού σχηματισμού. Για τις ΗΠΑ ο Downs θεωρεί ότι διακατέχονται από μια χαρακτηριστική ευφορία ότι τα πάντα μπορούν να λυθούν με απλές τεχνολογικές και ορθολογικές συνταγές χωρίς ριζική μεταρρύθμιση ή ανατροπή του υφιστάμενου

³ Βλ. Downs Anthony (1998) “Up and Down With Ecology: The ‘Issue-Attention Cycle’” in Downs Anthony, *Political Theory and Public Choice*. Northampton, Mass: Edwar Elgar, σελ. 100-112. Πρωτοδημοσιεύθηκε στο *The Public Interest*, Τομ. 28 (Καλοκαίρι 1972) σελ. 38-50.

⁴ Συγκεκριμένα, τον Οκτώβριο του 1973 (12/10), γίνεται δίωρη γενική απεργία, ενώ στις 14/10 πραγματοποιείται συλλαλητήριο 12000 κατοίκων της πόλης για την ίδια υπόθεση. Συστηματικές αντιδράσεις εξαναγκάζουν τις μπουλντόζες του Ανδρεάδη να αποχωρήσουν και να μην ξαναγίνει λόγος για κατασκευή διυλιστηρίων στη Πάχη. Για περισσότερες λεπτομέρειες για την υπόθεση στο: <http://tovima.dolnet.gr/print_article.php?e=B&f=12430&m=D12&aa=1>

κοινωνικο-οικονομικού συστήματος που στηρίζεται στην κερδοφορία των επιχειρήσεων και την θεώρηση του περιβάλλοντος ως «αρνητική» εξωτερική επιβάρυνση.

Η τρίτη φάση του κύκλου είναι αυτή της «συνειδητοποίησης του κόστους της σημαντικής προόδου». Η συνειδητοποίηση της μεγάλης θυσίας που πρέπει να γίνει από την πλειονότητα των μελών της κοινωνίας οδηγεί στην ανάγκη να εντοπιστούν οι κοινωνικές ομάδες που ωφελούνται και οι κοινωνικές ομάδες που πλήττονται από αυτή την κατάσταση. Η πιο βασική είναι αυτή της αντίθεσης κεφαλαίου-εργασίας που συνδυάζεται με τις άλλες παραμέτρους (φύλο, φυλή). Έτσι από τη μια η τάση του κεφαλαίου να πραγματοποιεί ολοένα και περισσότερα κέρδη οδηγεί π.χ. στην συνεχή παραγωγή αυτοκινήτων και την εκμετάλλευση όλων των παραγωγικών πηγών του πλανήτη (υπέδαφος, πετρέλαιο κλπ). Η παραγωγή και κυκλοφορία περισσότερων αυτοκινήτων οδηγεί με τη σειρά της στην κυκλοφοριακή συμφόρηση και την μόλυνση της ατμόσφαιρας των πόλεων. Οι πιο εύπορες μεσαίες και ανώτερες μερίδες και τάξεις οδηγούνται στην αναζήτηση «παραδείσων» στα προάστια (π.χ. αρχικά στα βόρεια και, εσχάτως, στα ανατολικά προάστια στα Μεσόγεια) της πόλης. Τα φτωχά εργατικά στρώματα, οι μετανάστες και οι νέοι/νέες που σπουδάζουν στα μεγάλα πανεπιστήμια της Αττικής συνωστίζονται στις υποβαθμισμένες συνοικίες γύρω από το κέντρο της Αθήνας και του Πειραιά. Ανάλογα φαινόμενα έχουν παρατηρηθεί δεκαετίες τώρα στις μεγαλουπόλεις της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής. Η συνειδητοποίηση της κατάστασης αυτής δείχνει ότι υπάρχει μεγάλη απόσταση από το πρόβλημα και τη λύση του.

Το τέταρτο στάδιο είναι η «βαθμιαία μείωση του έντονου ενδιαφέροντος του κοινού». Όσο περισσότεροι άνθρωποι συνειδητοποιούν, ελλείπει άλλης διαμεσολάβησης, ότι είναι δύσκολη και ακριβή για τους ίδιους η αναζήτηση λύσεων στα οικολογικά προβλήματα, τόσο περισσότερο χάνουν το ενδιαφέρον τους για το θέμα, ή προτιμούν να μην το σκέφτονται και να το δέχονται μοιρολατρικά ή απλώς βαριούνται με το θέμα.

Τελευταία είναι η «μετά-το-πρόβλημα φάση» (post problem stage). Το θέμα περνάει σε δεύτερη μοίρα καθώς ένα άλλο έχει πάρει τη θέση του στις προτεραιότητες της κοινής γνώμης. Αυτό δεν συμβαίνει ότι εξαφανίζεται δια παντός. Αντιθέτως, στην

περίπτωση του περιβάλλοντος, αυτό επανέρχεται ολοένα και συχνότερα λόγω των συχνότερων περιστατικών οικολογικού ενδιαφέροντος που οφείλονται στη φύση του προβλήματος. Εκείνο που είναι σίγουρο στη φάση αυτή είναι η ύπαρξη μηχανισμών τόσο από πλευράς κρατικής παρέμβασης όσο και από πλευράς μη κυβερνητικών οργανώσεων και κοινωνικών κινημάτων που σκύβουν πολύ πιο σοβαρά πάνω στο πρόβλημα. Από την πλευρά του κράτους βλέπουμε παρεμβάσεις εξωραϊσμού, καθιέρωσης προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, υιοθέτησης πολιτικών ανακύκλωσης απορριμμάτων. Από την πλευρά του κεφαλαίου υπάρχουν μερίδες που προσπαθούν να επωφεληθούν με στροφή στην «πράσινη επιχειρηματικότητα» που μεταφράζεται σε παραγωγή με λιγότερο ρυπαντικές τεχνολογίες, παραγωγή βιολογικών αγροτικών προϊόντων, καθιέρωση προγραμμάτων «εταιρικής κοινωνικής ευθύνης» όσον αφορά το περιβάλλον, κ.ο.κ. Τέλος, από την πλευρά των κοινωνικών οργανώσεων και κινημάτων διαπιστώνουμε την υιοθέτηση του οικολογικού λόγου από τα πολιτικά κόμματα (ανάλογα με την τοποθέτηση στον άξονα αριστερά-δεξιά υπάρχει και ανάλογη δοσολογία υιοθέτησης οικολογικών αιτημάτων στα προγράμματά τους) και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις (πρώτα με την ανάδειξη θεμάτων υγιεινής και ασφάλειας στο χώρο εργασίας και δευτερευόντως με την ίδρυση ειδικών επιτροπών και συνεταιρισμών), δημιουργία ομάδων και οργανώσεων που ειδικεύονται σε διάφορες θεματικές ή αποτελούν σχήματα-ομπρέλλα για τις επιμέρους ομάδες κλπ.

Η προβληματική του Anthony Downs μας βοηθάει να εντοπίσουμε τους κύκλους ανόδου και πτώσης του ενδιαφέροντος της κοινής γνώμης και αναγνωρίζει το ρόλο των MME -ειδικά της τηλεόρασης- στη διαμόρφωση της, αλλά δεν παύει να έχει μειονεκτήματα κυρίως λόγω της αποκλειστικά αμερικανικής οπτικής γωνίας του και, βεβαίως, γιατί διατυπωθείσα προ τριακονταπενταετίας δεν λάμβανε υπόψη τη δραματικότητα των προβλημάτων που θα προέκυπταν λίγα χρόνια αργότερα και το πόσο γρήγορα θα επιβεβαιώνονταν οι «Κασσάνδρες».

Η πέμπτη φάση του κύκλου μας ωθεί στην μελέτη του κινήματος για το περιβάλλον αφού είναι πλέον σαφές ότι το κίνημα αυτό έχει πλέον εισέλθει στην πιο ώριμη περίοδό του καθώς έχουν δημιουργηθεί οι οργανώσεις του, οι δεξαμενές σκέψης του και υπάρχει πια μια σταθερή βάση ανθρώπων που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο συμμετέχουν σε δραστηριότητες και κινητοποιήσεις λιγότερο ή περισσότερο

δραματικού χαρακτήρα. Με τον όρο «περιβαλλοντισμός» εννοούμε το κοινωνικό κίνημα, τις ιδέες και τις προτάσεις που αναπτύσσουν οι πολίτες που ενδιαφέρονται για το μέλλον της σχέσης ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος. Ο περιβαλλοντισμός είναι κοινωνικό κίνημα δηλαδή *συλλογικοί αγώνες από ανθρώπους «που έχουν κοινούς σκοπούς και αλληλεγγύη μεταξύ τους και βρίσκονται σε κατάσταση παρατεταμένης αλληλεπίδρασης με το κράτος, τις δημόσιες και ιδιωτικές αρχές και τις σχετικές ελίτ»*⁵.

Οι πολίτες επιδιώκουν την επίτευξη των πολιτικών στόχων τους χρησιμοποιώντας μια περιορισμένη γκάμα μέσων, όπως:⁶

- ◆ Εκλογή κοινοβουλευτικών αντιπροσώπων τους
- ◆ Απευθείας ψήφιση ή καταψήφιση νομοσχεδίων και νόμων εκεί όπου ισχύουν μορφές άμεσης δημοκρατίας
- ◆ Εξουσιοδότηση σε οργανώσεις να ασκήσουν πολιτική πίεση (lobby) για λογαριασμό τους
- ◆ Έκφραση συμφερόντων, αναγκών και θελήσεων διαμέσου των δημοσκοπήσεων και των ερευνών κοινής γνώμης
- ◆ Συμμετοχή σε κοινωνικο-κινηματικές δραστηριότητες.

Πώς εκτιμώνται τα αποτελέσματα της δράσης των κοινωνικών κινημάτων; Η σχετική συζήτηση δεν είναι ιδιαίτερα εύκολη καθώς δεν υπάρχουν σαφώς προσδιορισμένα κριτήρια για την μέτρηση των αποτελεσμάτων και της επίτευξης των στόχων.⁷ Εκτός αυτού, όμως, δεν είναι εύκολη η αποτίμηση γιατί οι στόχοι μεταβάλλονται συχνά ανάλογα με το ποια στρατηγική αντίληψη κυριαρχεί στο συγκεκριμένο κοινωνικό κίνημα. Επίσης, συχνά η εμμονή στον επακριβή προσδιορισμό ενός αυστηρά μετρήσιμου αποτελέσματος περιθωριοποιεί και συσκοτίζει τη μελέτη της επίτευξης μακροπρόθεσμων αλλαγών στις κοινωνικές δομές που ενδεχομένως να μην είχαν

⁵ Tarrow, Sydney (1991) *Struggles, Politics and Reform: Collective Action, Social Movements and Cycles of Protest*. Ithaca, NY: Cornell University Press

⁶ Βλ. Giugni, Marco (2004) *Social Protest and Policy Changes: Ecology, Antinuclear, and Peace Movements in Comparative Perspectives*. Lamham, MD: Rowman and Littlefield, σελ. 2.

⁷ Για μια πρώτη συζήτηση του θέματος, βλ. Kenneth T. Andrews (2002) “Creating Social Change: Lessons from the Civil Rights Movement” στο David S. Meyer, Nancy Whittier, Belinda Robnett (eds.) *Social Movements: Identity, Culture, and the State*. New York, NY: Oxford University Press, σελ. 105-120.

επιδιωχθεί ή να βρίσκονταν σε λανθάνουσα μορφή. Αν μπορούμε να περιγράψουμε αυστηρώς πολιτικές μορφές αποτελεσμάτων και αλλαγών που επιφέρουν τα κοινωνικά κινήματα με τη δράση τους, θα λέγαμε ότι επιφέρουν κατ' αρχήν αλλαγές στην ημερήσια διάταξη της πολιτικής, δηλαδή σε αυτό που έχει επικρατήσει να αποκαλείται πολιτική ατζέντα.⁸ Όταν μια κατάσταση προκαλεί δυσφορία σε ένα τμήμα ή ομάδα του κοινωνικού συνόλου και αυτή η δυσφορία εκφράζει «αρνητική αξιολόγηση των υφιστάμενων σχέσεων ή της συλλογικής ενέργειας που παράγει, συντηρεί ή επιτείνει μια δυσάρεστη κατάσταση» τότε μιλάμε για «κοινωνικό πρόβλημα»⁹. Πώς ένα πρόβλημα που απασχολεί ένα, μειοψηφικό στην αρχή, τμήμα της κοινωνίας αναδεικνύεται, σε μια δεδομένη στιγμή, σε ζήτημα της ημερήσιας διάταξης του πολιτικού διαλόγου στα πλαίσια του πολιτικού και κομματικού συστήματος; Η Κ. Σπανού¹⁰ θέτει το θέμα της ανάδειξης του ζητήματος στα πλαίσια του πολιτικού και διοικητικού συστήματος αναφερόμενη από τη μια στη "συστημική ανάλυση" του D. Easton¹¹ και από την άλλη στη θεωρία περί διαμόρφωσης της "πολιτικής ατζέντας" των R. Cobb και C. Elder¹². Η ανάλυση του D. Easton, όσο και σημαντική να θεωρείται στο βαθμό που άνοιξε ένα μεγάλο πεδίο στην επιστήμη την πολιτικής κοινωνιολογίας, είναι, εν τούτοις, ξεπερασμένη στο βαθμό που δεν μπορεί να διεισδύσει στις σχέσεις ανάμεσα στα διάφορα επίπεδα της πραγματικότητας και να περιγράψει τις λειτουργίες στο εσωτερικό του πολιτικού συστήματος, τους τρόπους σύνδεσης των διαφοροποιημένων μερών του, τους τόπους άρθρωσης των γεγονότων στο εσωτερικό του με τις δυνάμεις που δρουν στα όρια εντός κι εκτός του συστήματος αυτού και των μεταξύ τους συνδετικών αρμών¹³. Αντιθέτως, οι Cobb και Elder μελέτησαν το πολιτικό σύστημα πιο αναλυτικά και διεξοδικά. Κατ' αρχήν, διέκριναν δυο είδη ημερήσιας πολιτικής διάταξης (ατζέντας), δηλαδή τη δημόσια (ή

⁸ Βλ. Tilly Charles (1999) "From Interactions to Outcomes in Social Movements." στο M. Giugni, D. McAdam, and C. Tilly *How Social Movements Matter*. Minneapolis: University of Minnesota Press, σελ. 253– 270

⁹ Βλ. Τσαούσης Δημήτρης (1989) *Χρηστικό λεξικό κοινωνιολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ. 150-151.

¹⁰ Βλ. Σπανού Καλλιόπη (1995α), «Οι απαρχές της περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ελλάδα. Η δυναμική της πολιτικο-διοικητικής ατζέντας στη διάρκεια της δικτατορίας» στο Σπανού Κ. (Επιμ.), *Κοινωνικές πολιτικές και κρατικές πολιτικές*, Αθήνα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ.σ. 223 – 86, καθώς και Σπανού Κ.. (1995β), «Δημόσια Διοίκηση και Περιβάλλον : Η Ελληνική Εμπειρία» στο Σκούρτος Μ.Σ. & Σοφούλης Κ.Μ. (επιμ.), *Η Περιβαλλοντική Πολιτική στην Ελλάδα : Ανάλυση του Περιβαλλοντικού Προβλήματος από τη Σκοπιά των Κοινωνικών Επιστημών* Αθήνα, Εκδόσεις Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός, σ.σ. 115-178.

¹¹ Easton David, (1965), *A Framework for Political Analysis*, NY, Prentice Hall, σελ 41-7 και 70-2

Easton D. (1967) *A Systems Analysis of Political Life*, NY, John Wiley, σελ. 7-18.

¹² Cobb R. & Elder C., (1972/1983) *Participation in American Politics: The Dynamics of Agenda Building*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, σελ. 162-1655.

¹³ Βλ. κριτική της Σπανού Κ., (1995α) *ο.ε.π.*, σελ. 229-30.

συστημική) ατζέντα και τη θεσμική (ή κυβερνητική ή επίσημη) ατζέντα ¹⁴ . Η διάκριση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική γιατί μας επιτρέπει να εστιάσουμε τους φακούς της ανάλυσης εκεί ακριβώς που εμφανίζεται η πολιτική αντιπαράθεση και όπου τα κοινωνικά ζητήματα μετατρέπονται και αναβαθμίζονται σε πολιτικά "διακυβεύματα". Ένα κοινωνικό πρόβλημα μεταβάλλεται σε πολιτικό διακύβευμα όταν γύρω από αυτό συγκρούονται δυο ή και περισσότερες ομάδες και η σύγκρουση αναφέρεται στα ουσιαστικά ή στα διαδικαστικά ζητήματα που συνδέονται με την κατανομή πόρων ή θέσεων ¹⁵ . Αυτή η σύγκρουση λαμβάνει χώρα συνήθως κατά τη συγκρότηση της ημερήσιας διάταξης του πολιτικού (δια)λόγου ή και αντιπαράθεσης. Ένα ζήτημα πρώτα εγγράφεται σ' αυτήν και κατόπιν στη θεσμική ατζέντα, δίχως βέβαια και να αποκλείεται η άμεση εγγραφή του στη θεσμική. Η δομή της θεσμικής ατζέντας εκφράζει στην ουσία τα θεσμικά και δομικά εμπόδια και τη γενικότερη προδιάθεση του πολιτικού συστήματος απέναντι σε κάποιου τύπου προβλήματα και τα οποία εμπόδια σχετίζονται με την άνιση ικανότητα πρόσβασης των ατόμων ή ομάδων σ' αυτό. Στη διαδικασία προώθησης της ημερήσιας διάταξης των ζητημάτων στους θεσμούς, εκτός από τα ίδια τα μέλη της κρατικής εξουσίας και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, σημαντικός είναι ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων, των ομάδων πίεσης ή ομάδων συμφερόντων, των κινήσεων πολιτών για την προώθηση του όποιου κοινωνικού ζητήματος.

3. ΟΙ ΜΟΡΦΕΣ ΕΠΙΡΡΟΗΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΠΑΝΩ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Ποιες είναι οι μορφές που παίρνουν οι δυνατότητες επιρροής του οικολογικού και εν γένει κάθε κοινωνικού κινήματος πάνω στο κράτος και στα κόμματα;¹⁶ Πώς απαντά το κράτος στην προσπάθεια των κοινωνικών κινήματων να επιδράσουν στην διαμόρφωση της πολιτικής του; Η έρευνα που διενεργήθηκε από την Ομάδα του Πανεπιστημίου Mellon των ΗΠΑ στη διάρκεια της δεκαετίας 1990-2000 για τη

¹⁴ Βλ. Cobb R. & Elder C, 1972/1983 *ο.ε.π.*, σ.σ. 86-7 και Σπανού Κ. (1995β), *ο.ε.π.*, σελ. 82-3.

¹⁵ Βλ. Σπανού Κ.. (1995α), *ο.ε.π.*, σελ. 231 και Cobb R. & Elder C. (1972/1983), *ο.ε.π.*, σελ. 82-3.

¹⁶ Βλ. Goldstone Jack (2003) "Introduction" in Goldstone Jack (ed.) *States, Parties, and Social Movements*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, σελ. 1-24.

συγκρουσιακή πολιτική (contentious politics) σε μια σειρά χώρες της Βόρειας Αμερικής και της Ευρώπης κατέγραψε επτά μορφές δυνατοτήτων επιρροής και απάντησης του κράτους.

1. Καταστολή με θεσμική αλλαγή.
2. Καταστολή χωρίς θεσμική αλλαγή
3. Ανοχή ή ενθάρρυνση
4. Επιρροή χωρίς θεσμική αλλαγή
5. Επιρροή με θεσμική αλλαγή
6. Επιρροή μέσω συνεχών συμμαχιών (ongoing alliance)
7. Επιρροή μέσω πολιτικών κομμάτων προερχόμενων (spin-off) από το οικολογικό κίνημα

Ας εξετάσουμε αναλυτικά αυτές τις μορφές. Στην *πρώτη* περίπτωση το κράτος, είτε επειδή θεωρεί ότι ένα κοινωνικά κίνημα είναι ισχυρό και μαζικό είτε επειδή πραγματικά είναι ισχυρό και μαζικό, προβαίνει σε καταστολή του κινήματος με νέες μεθόδους και θεσμούς, ενισχύοντας τρίτα μέρη (ομάδες επαγρύπνησης, αντικινήματα, παρακρατικούς μηχανισμούς) που μπορούν να δράσουν αντ' αυτού, αναμορφώνοντας τους τοπικούς θεσμούς εξουσίας. Στη *δεύτερη* περίπτωση, στις μικρής κλίμακας αλλά ριζοσπαστικές εκδηλώσεις διαμαρτυρίας η πολιτική που ασκείται δείχνει μεγάλο βαθμό εχθρότητας και καταστολής που μπορεί να επιφέρει συχνά αντίστροφα αποτελέσματα και όχι τη μείωση της ισχύος του κινήματος. Αν τα μέλη του κινήματος αισθανθούν ότι απειλούνται παλιότερες κατακτήσεις τους ή ότι κινδυνεύουν τα συμφέροντά τους ενδέχεται να αναζωογονήσουν το κίνημα. Η τελική κατεύθυνση που θα πάρει η απάντηση στην άμεση κρατική καταστολή εξαρτάται από μια σειρά παραγόντων: η πλειάδα των συμβατικών κομματικών (party) ευθυγραμμίσεων, το επίπεδο (διεθνές, εθνικό, τοπικό) στο οποίο οι κομματικοί σύμμαχοι ή οι αντίπαλοι των μερών κυριαρχούν, και η υποστήριξη ή αντίθεση του κοινού και των οργανωμένων συμμαχικών ή αντίπαλων κινήματων. Σε μια τέτοια περίπτωση εντάσσεται το κομμουνιστικό κίνημα της χώρας μας κατά την μετεμφυλιακή περίοδο όταν κατέφυγε στο πλαίσιο του κόμματος-ομπρέλλα της ΕΔΑ. Η *τρίτη* περίπτωση αναφέρεται στις καταστάσεις όπου είτε το κοινωνικό κίνημα δεν μπορεί να ασκήσει παρά ελάχιστη επιρροή στο κράτος λόγω ύπαρξης αντίστοιχης ισχύος αντικινήματος ή ύφεσης του κύκλου διαμαρτυρίας είτε βραχυπρόθεσμα ασκεί επιρροή στο πλαίσιο της ενσωμάτωσής του στην κρατική και κομματική πολιτική.

Τέτοια παραδείγματα βρίσκουμε άφθονα στην πολιτική ιστορία, παραδείγματος χάριν στο εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα της χώρας μας κατά τις δεκαετίες του 1980-1990 και 1990-2000 όταν συμπεριελήφθη στους κομματικούς σχεδιασμούς κατάκτησης και διατήρησης της πολιτικής εξουσίας.¹⁷ Οι όποιες παραχωρήσεις γίνονταν από την πλευρά της κυβέρνησης προς το συνδικαλιστικό κίνημα εντάσσονταν σε μια τέτοια προοπτική όταν δεν επιχειρείτο η καταστολή του (π.χ. ανατροπή νόμιμης ηγεσίας ΓΣΕΕ 1985, καταστολή απεργιών εναντίον της Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου περί διετούς πλαφόν στις αυξήσεις μισθών.) Στην *τέταρτη* περίπτωση το κράτος δεν εντάσσεται στους σχεδιασμούς του κράτους αλλά φαίνεται να διατηρεί σχέσεις με σχετικά υπουργεία και υπηρεσίες και να ασκεί ως ένα βαθμό επιρροή καταφεύγοντας και σε πολιτικές πρακτικές διαμαρτυρίας. Στην *πέμπτη* περίπτωση η επιρροή του κινήματος πάνω στο κράτος και την πολιτική του είναι τόσο ισχυρή ώστε να καταφέρνει να θεσμοποιεί ορισμένους στόχους του, όπως στην περίπτωση του οικολογικού κινήματος των ΗΠΑ που έχει επιτύχει την δημιουργία της Υπηρεσίας Περιβαλλοντικής Προστασίας ήδη από τη δεκαετία του 1970, χωρίς παράλληλα να υποτάσσεται στην κρατική πολιτική χρησιμοποιώντας κινηματικές μορφές διαμαρτυρίας όταν χρειάζεται. Στην *έκτη* περίπτωση το κίνημα δεν ασκεί άμεση επιρροή πάνω στους διστακτικούς κρατικούς λειτουργούς αλλά διαμέσου μιας συμμαχίας (σχετικά σταθερής και μόνιμης) με έναν πολιτικό οργανισμό εξουσίας προς αμοιβαίο συμφέρον (π.χ. Δημοκρατικό Κόμμα ΗΠΑ μεταξύ 1930-1970 και συνδικαλιστικές οργανώσεις, 1980-σήμερα περιβαλλοντικές και άλλες οργανώσεις νέων κοινωνικών κινήματων) με παρεμβάσεις τόσο προς την νομοθετική και εκτελεστική όσο και στη δικαστική λειτουργία. Τέλος, η *έβδομη* περίπτωση αφορά τα πολιτικά κόμματα που προκύπτουν μέσα από την ανάπτυξη των αντίστοιχων κινήματων και παίρνουν τη θέση τους στο πολιτικό-κομματικό σύστημα ως “άμεσοι και φυσικοί” εκπρόσωποι τους. Τα κατ’ εξοχήν πρότυπα αυτής της περίπτωσης είναι το Εργατικό Κόμμα της Αγγλίας και το Κόμμα των Πρασίνων της Γερμανίας. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι τα κόμματα αυτά διατηρούν πάντα την

¹⁷ Βλ. Τσακίρης Θ. (2004) «Η αντιπαράθεση κομματικού και αυτόνομου συνδικαλισμού στο χώρο των τραπεζών κατά τη διάρκεια της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974-2000», στο Κοντογιώργης Γιώργος, Λάβδας Κώστας, Μενδρινού Μαρία, Χρυσοχόου Δημήτρης (επιμ.) *Τριάντα Χρόνια Δημοκρατία: Το Πολιτικό Σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974-2004*, Εκδ. Κριτική και Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, σελ. 9-58, καθώς και Τσακίρης Θ. (2004) «Κράτος – κόμμα - συνδικάτο 1980-2001: μεταξύ ενσωμάτωσης και αμφισβήτησης» στο Σπουρδαλάκης Μιχ. (επιμ.) *Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα (1980-2001)*» Αθήνα: Εκδ. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σελ. 177-240.

αρχική τους «γραμμή» και «δομή» όταν εισέλθουν στους μηχανισμούς του πολιτικού συστήματος. Στην περίπτωση του Κόμματος των Πρασίνων της Γερμανίας η αρχική ριζοσπαστική ιδεολογία, οργάνωση και πολιτική του κόμματος υποχώρησε προς όφελος της μετριοπαθούς πτέρυγας και της τάσης για συμμετοχή στην ομοσπονδιακή και στις πολιτειακές κυβερνήσεις με αντάλλαγμα την εγκατάλειψη βασικών αρχών. Ήδη πριν από την είσοδό τους στη συμμαχική ομοσπονδιακή κυβέρνηση είχαν καταργήσει την δυνατότητα της ανακλητότητας των εκπροσώπων και την κυκλική εναλλαγή τους.¹⁸

Το οικολογικό κίνημα ως κοινωνικό κίνημα διαθέτει κοινή συλλογική ταυτότητα. Δρα εν μέρει εκτός πολιτικών θεσμών χρησιμοποιώντας την «διαμαρτυρία» ως μία από τις μορφές δράσης του. Χαρακτηρίζεται από μη θεσμοθετημένα δίκτυα διάδρασης. Προκαλεί ή/και απορρίπτει τις κυρίαρχες μορφές εξουσίας.

Η ύπαρξη συλλογικής ταυτότητας είναι προϋπόθεση για την κοινή δράση ανθρώπων, ορίζοντας ένα βασικό πλαίσιο αλληλεγγύης. Δημιουργείται, έτσι, μια εικόνα του «εμείς και αυτοί». Ενισχύονται οι κοινές αξίες που δίνουν «νόημα» και δικαιολογούν τις ενέργειες των ακτιβιστών/τριών του οικολογικού κινήματος. Πέραν αυτών κοινή κουλτούρα και κοινές πρακτικές και παραδόσεις διαμορφώνουν και αυτές με τη σειρά τους την ταυτότητα του οικολογικού κινήματος. Όλα αυτά τα στοιχεία μεταβάλλονται κατά τη διάρκεια του ιστορικού χρόνου. Στο διεθνές και στο τοπικό οικολογικό κίνημα βλέπουμε συχνά τη χρήση των μη θεσμοποιημένων και μη ιεραρχικών δομών οργάνωσης και από την άλλη την υιοθέτηση από τους ανθρώπους του (ή τουλάχιστον του μεγαλύτερου μέρους τους) τρόπων ζωής που να συνάδουν με τις βασικές αρχές της οικολογίας. Βέβαια, αυτά τα στοιχεία της πολιτικής κουλτούρας δεν είναι αποκλειστικότητα του οικολογικού κινήματος καθώς παρόμοια συναντάμε στην περίπτωση του φεμινιστικού κινήματος που αμφισβήτησε την διχοτομία «δημόσιος βίος-ιδιωτικός βίος». Οι κοινές ταυτότητες των δρώντων των κοινωνικών κινήματων είναι πάντα ετερογενείς και ασταθείς (not fixed). Τίθενται, υπό διαπραγμάτευση και

¹⁸ Έτσι παραμένει ανοιχτό το ερώτημα αν τα Πράσινα Κόμματα είναι μέρος του οικολογικού κινήματος ή «παραφυάδα» που εκμεταλλεύεται το δυναμισμό του κινήματος, βλ. Rucht, Dieter (1999) "The Impact of Environmental Movements in Western Societies" in Mario Guigni, Doug McAdam and Charles Tilly (eds.), *How Social Movements Matter*, London: University of Minnesota Press, σελ. 204-225.

επαναβεβαίωση. Η επίτευξη του στόχου της σφυρηλάτησης της «συλλογικής ταυτότητας» είναι μεγάλο κατόρθωμα για το οικολογικό κίνημα, καθώς κάθε κοινωνικό κίνημα δεν είναι αναγκαστικά ένας ενιαίος δρών οργανισμός (παραδείγματος χάριν, η οργάνωση Earth First! Συχνά συνεργάζεται με αναρχικές ομάδες που δεν έχουν το περιβάλλον ως προτεραιότητά τους και με Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που αγωνίζονται να κάνουν τις επιχειρήσεις να γίνουν «πιο πράσινες»). Οι συγκρούσεις ρεφορμιστικών και ριζοσπαστικών τμημάτων σχετίζεται με τις επαφές τους με εκτός κινήματος ομάδες και με τις αντιπαραθέσεις με άλλους πράσινους και οικολόγους με συνέπεια η «κοινή κουλτούρα» να μεταβάλλεται. Τέλος, οι οργανώσεις και ομάδες μπορεί να έχουν πολλαπλές ταυτότητες (π.χ. συμμετοχή οικολόγων σε αντινεοφιλελεύθερες κινητοποιήσεις).¹⁹

Η οικολογική αντίληψη θα μπορούσε να συμπυκνωθεί στο σλόγκαν «Δράσε Τοπικά, Σκέψου Παγκόσμια» καθώς εκφράζει τόσο την αποκεντρωμένη δράση και την παγκόσμια συναίσθηση και ευθύνη. Στο τοπικό επίπεδο υπάρχουν πολύ περισσότερες ευκαιρίες και δυνατότητες εποικοδομητικής συμμετοχής των πολιτών στα κοινά και, ειδικά για το περιβάλλον, επειδή έχουν άμεση αντίληψη γι' αυτό καθώς είναι οι πρώτοι που βιώνουν τις συνέπειες της φθοράς καταστροφής. Οι τοπικές ομάδες δεν βασανίζονται από τα προβλήματα των μεγάλης κλίμακας γραφειοκρατικών οργανώσεων που μειώνουν στο ελάχιστο το ρόλο των ατόμων. Δημιουργούν τις δικές τους ταυτότητες και έχουν την αίσθηση της κοινωνικής κοινότητας και του φυσικού κόσμου.

Η αντίληψη της αποκεντρωμένης δράσης και της άμεσης δημοκρατίας στη λήψη των αποφάσεων συχνά ωθεί πολλούς πολίτες στο να υπερβούν τις όποιες κομματικές ή άλλες δεσμεύσεις και να πάρουν τον αγώνα στα χέρια τους, πέρα κι έξω από τις παρεμβάσεις των κομμάτων και του κράτους. Στην Ελλάδα οι οικολογικές ομάδες καθώς και τα διάφορα έντυπα και εκδοτικοί οίκοι σχημάτισαν από τη μεταπολίτευση ως σήμερα ένα πολύμορφο κίνημα που έδρασε καταλυτικά

¹⁹ Για όλα αυτά, βλ. Doherty, Brian (2002) *Ideas and Actions in the Green Movement*. London, UK: Routledge. Επίσης για τα θέματα των πολλαπλών ταυτοτήτων, βλ. Melucci, Alberto (1989) *Nomads of the Present*. London, UK: Radius και Melucci, Alberto (1996) *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge: Cambridge University Press.

για την ανάπτυξη της οικολογικής συνείδησης σε ορισμένα στρώματα και κατηγορίες της κοινωνίας (νεολαία, πανεπιστημιακοί, κάτοικοι απειλούμενων με μόλυνση περιοχών κλπ). Σε συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές φάνηκε ότι το οικολογικό κίνημα μέσα από την αυτοοργάνωση-κινητοποίηση ξεπερνούσε τον αμυντικό του χαρακτήρα και έθετε εκθετικά πια το ζήτημα της σύγκρουσης με τις κυρίαρχες πολιτικές αντιλήψεις στο κράτος και στα κόμματα.

Τέτοιες «στιγμές» ήταν: οι αγώνες των κατοίκων της περιοχής των Μεγάρων εναντίον της εγκατάστασης διυλιστηρίου που αναφέραμε παραπάνω, η σύγκρουση για την κατεδάφιση ή όχι των στρατώνων Καποδίστρια στο Άργος, οι κινητοποιήσεις για τη διάσωση των Δελφών ενάντια στην εγκατάσταση αλουμίνιας στην Ιτέα, η μάχη με τον κατασταλτικό μηχανισμό του κράτους στο Νιοχώρι της Αιτωλοακαρνανίας για την αποτροπή της ίδρυσης εργοστασίου Πετροχημικών, ο αγώνας ενάντια στις επιπτώσεις στη θάλασσα με τους ρύπους της βιομηχανικής ζώνης της Πάτρας, η κινητοποίηση του πληθυσμού της Θεσπρωτίας για την αποτροπή της ρύπανση του ποταμού Καλαμά, ο αγώνας των κατοίκων του Ζωγράφου για την μη διάνοιξη λεωφόρου ταχείας κυκλοφορίας και την καταστροφή του πρασίνου στην οδό Γ. Παπανδρέου, οι κινητοποιήσεις των κατοίκων της Αραβησσού για να μη στερηθεί το χωριό τους το πιο πολύτιμο «ελεύθερο» αγαθό (το νερό), ο αγώνας εναντίον της διεξαγωγής των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα, οι κινητοποιήσεις των κατοίκων της Ηλιούπολης και της Αργυρούπολης για τη μη εγκατάσταση Κέντρου Υπερυψηλής Τάσης κ.α.²⁰

²⁰ Βλ. Συλλογικό (1987) *Το οικολογικό κίνημα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις 'ΜΕΤΑ ΤΗ ΒΡΟΧΗ'. Σχετικά με την κινητοποίηση για το Κέντρο Υπερυψηλής Τάσης βλ. τις εφημερίδες *Πολίτες σε Δράση* (τ. 1 και 2, Ιούνιος και Σεπτέμβριος 2003) και *Ηλίου-Πολίτης* (τ. 1 και 2, Μάιος-Ιούνιος και Ιούλιος-Αύγουστος 2003). Επίσης μπορείτε να δείτε και τις ταινίες «Μέγαρα» των Γιώργου Τσεμπερόπουλου και Σάκη Μανιάτη (1974) για τους αγώνες των κατοίκων της περιοχής εναντίον της εγκατάστασης του διυλιστηρίου. Το ντοκιμαντέρ γυρίστηκε κρυφά κατά τη διάρκεια της δικτατορίας και προβλήθηκε μετά την πτώση της. Βλ. και «Πετροχημικά, οι καθεδρικές της ερήμου» των Στάθη Κατσαρού και Γιώργου Σηφιανού (1981), ντοκιμαντέρ με παραγωγό τον Αγροτικό Σύλλογο Νεοχωρίου που πήρε το βραβείο καλύτερης ταινίας στο Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης. Βλ. επίσης δημοσίευμα της δημοσιογραφικής ομάδας του «Ιού» της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία* <<http://www.iospress.gr/ios2001/ios20010624b.htm>>

4. ΤΟ ΠΑΝΑΤΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Το Παναττικό Δίκτυο είναι δείγμα αυτού που οι θεωρητικοί των κοινωνικών κινήματων αποκαλούν «Κοινωνικο-Κινηματική Οργάνωση» (Social Movement Organization – SMO), δηλαδή «μια “επίσημη οργάνωση που ταυτίζει τους στόχους της με τις προτιμήσεις ενός κοινωνικού κινήματος ή αντικινήματος και που προσπαθεί να πραγματοποιήσει αυτούς τους στόχους.”²¹ Όμως, συγκρινόμενο με τις παλιότερες μορφές οργάνωσης του οικολογικού κινήματος παρουσιάζει μεγάλες διαφορές τόσο στη μορφή οργάνωσης όσο και στις στοχοθεσίες. Όταν μιλάμε για τις παλιότερες μορφές οργάνωσης²² εννοούμε τις μεγάλες οργανώσεις που λειτουργούν πλέον ως οιονεί επαγγελματικού χαρακτήρα οργανώσεις με άφθονους οικονομικούς όρους που προέρχονται πλέον και από τις επιχειρήσεις που εφαρμόζουν προγράμματα «εταιρικής κοινωνικής ευθύνης»²³ και από τη συνδρομή και κινητοποίηση μελών και φίλων,²⁴ απομακρυνόμενες από τις τοπικές και θεματικές ομάδες πολιτών, δίνοντας αφορμή για την επαναφορά της άποψης για το «σιδερένιο νόμο της ολιγαρχίας» και την «αναπόφευκτη γραφειοκρατικοποίηση» των κοινωνικών οργανώσεων.²⁵ Η

²¹ Βλ. McCarthy John and Mayer Zald (1977) “Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory”, *American Journal of Sociology*, 82 σελ. 1212-1241, και McCarthy John and Mayer Zald (1973) *The trend of Social Movements in America: Professionalization and Resource Mobilization*. Morriston, NJ: General Learning Press, σελ. 12.

²² Για τις μεγάλες οργανώσεις που έχουν αποκτήσει θεσμικό στάτους μέσα στο πολιτικό σύστημα, βλ. Doherty Brian (2002) *Ideas and Actions in the Green Movement*. London, UK: Routledge, σελ. 121-153.

²³ Η VODAFONE αγγελιοφόρος της εκστρατείας της Greenpeace για την εξοικονόμηση ενέργειας Η Vodafone χρίζεται «Αγγελιοφόρος» της εκστρατείας της Greenpeace για την εξοικονόμηση ενέργειας, συμβάλλοντας στην προσπάθεια της περιβαλλοντικής οργάνωσης για ενημέρωση και προτροπή με στόχο την ενεργή συμμετοχή του κοινού. Βλ. Δελτίο Τύπου της εταιρείας στο <<http://www.presspoint.gr/release.asp?id=124422>> Τετάρτη, 7 Μαΐου 2008 1:04:00 μμ

²⁴ Για την αλλαγή των δομών, λειτουργιών και των οικονομικών διαδικασιών εξεύρεσης πόρων των μεγάλων οικολογικών οργανώσεων, με αποτέλεσμα την άμβλυνση των πολιτικών αιχμών τους, βλ. Dowie Mark (1996) *Losing Ground: American Environmentalism at the Close of the Twentieth Century*. Cambridge, MA: The MIT Press.

²⁵ Ο Robert Michels θεωρούσε ότι η κοινοβουλευτική δημοκρατία δεν μπορεί να λειτουργήσει παρά με τον ανταγωνισμό των κομμάτων και έθεσε το θεμελιώδες ερώτημα πώς λειτουργούν στο εσωτερικό τους τα ίδια τα κόμματα και ποιες συνέπειες έχει η δική τους λειτουργία για τη γενική λειτουργία της δημοκρατίας. Εξετάζει πώς σε όλα τα κόμματα διαμορφώνονται ολιγαρχικές δομές και οι αποφασιστικές εξουσίες και αποφάσεις συγκεντρώνονται στα χέρια μικρών ηγετικών μειοψηφιών που ουσιαστικά καθίστανται ανεξέλεγκτες από το πλήθος των μελών και των οπαδών Βλ. Michels Robert (1966), *Political Parties*, New York, Free Press Paperback. [Ελλ. έκδ. Μίχελς Ρόμπερτ (1997) *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη δημοκρατία Έρευνες γύρω από τις ολιγαρχικές τάσεις του ομαδικού βίου*. Αθήνα: Εκδ. Γνώση]. Για μια πολύπλευρη κριτική του «σιδερένιου νόμου της ολιγαρχίας», βλ. Σεραφετινίδου Μ. (2003), *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας. Τόμος Ι. Η*

γενικότερη κριτική στην οποία υποβλήθηκαν οι παραδοσιακές κινηματικές οργανώσεις από τις νεότερες βοήθησε τις δεύτερες να συγκροτήσουν ευέλικτες οργανωτικές δομές στηριζόμενες στις τοπικές και θεματικές ομάδες ενδιαφερομένων πολιτών. Οι παλιότερες μεγάλες οργανώσεις αντλούν τα μέλη τους από λίστες αλληλογραφίας ή ηλεκτρονικά δίκτυα με αποτέλεσμα η κινητοποίησή τους να γίνεται μόνο συμβολική (αποστολή επιστολών ή συλλογή υπογραφών ενάντια σε πολιτικές αποφάσεις υπουργών ή άλλων κυβερνητικών φορέων) ενώ συγκεκριμένοι ακτιβιστές που βρίσκονται στα υψηλά κλιμάκια οργανώνουν θεαματικές ενέργειες για την προβολή τους από τα ΜΜΕ με στόχο τη συναισθηματική αφύπνιση της κοινής γνώμης. Οι νεότερες τοπικές και θεματικές ομάδες οργανώνονται σε αμεσοδημοκρατική βάση με γενικές συνελεύσεις «πραγματικών ανθρώπων», ευέλικτες και άμεσα ανακλητές συντονιστικές επιτροπές και όχι κεντρικές καθοδηγητικές επιτροπές που δύσκολα κινητοποιούνται και ανακαλούνται. Διατηρώντας την αυτονομία τους οι τοπικές και θεματικές ομάδες συντονίζονται σε περιφερειακό, εθνικό και διεθνικό επίπεδο μέσω των «δικτύων» και των «φόρουμ».²⁶ Η μεταφορά γνώσης και εμπειρίας των συμμετεχόντων σε τοπικές και θεματικές ομάδες προς τις δικτυακού τύπου συντονιστικές επιτροπές συμβάλλει σε μια σφαιρικότερη ενημέρωση των μελών των ομάδων και την ενίσχυση των επιχειρημάτων τους απέναντι στους κρατικούς παράγοντες και αξιωματούχους στις περιπτώσεις συνεργασίας αλλά και αντιπαράθεσης και σύγκρουσης που παίρνει κινηματικό χαρακτήρα και χρειάζεται η γενικότερη ενημέρωση για την αφύπνιση της κοινής γνώμης.²⁷

Βέβαια, η εξέλιξη αυτή δεν είναι μόνο σημερινό φαινόμενο που εμφανίστηκε από το «πουθενά». Η σχετική συζήτηση για τα δίκτυα ως μορφή οργάνωσης και συντονισμού των ομάδων βάσης (grassroots) ξεκίνησε ήδη από τη δεκαετία του 1960

θεωρητική συζήτηση. Αθήνα: Gutenberg καθώς και Τσακίρης Θανάσης (2006) *Ο συνδικαλισμός των εργαζομένων στις τράπεζες στην Ελλάδα (1974-1993)*. Διδακτορική Διατριβή: Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθήνας.
<[http://efessos.lib.uoa.gr/Applications/disserts.nsf/0/5142D27BA8CD35AFC2257295003A2558/\\$File/document.pdf?OpenElement](http://efessos.lib.uoa.gr/Applications/disserts.nsf/0/5142D27BA8CD35AFC2257295003A2558/$File/document.pdf?OpenElement)>

²⁶ Για τις διαφορές αυτές, βλ. χαρακτηριστικά την περίπτωση του Κινήματος για την Περιβαλλοντική Δικαιοσύνη στις ΗΠΑ, στο Schlosberg, David (1999α). "Networks and Mobile Arrangements: Organizational Innovation in the U.S. Environmental Justice Movement." *Environmental Politics* 6, No. 1, σελ. 122-148.

²⁷ Βλ. Schlosberg David (1999β) *Environmental justice and the new pluralism: The challenge of difference for environmentalism*. Oxford, UK: Oxford University Press.

και επεκτάθηκε στη θεωρητική συζήτηση το 1970.²⁸ Τα δίκτυα, σύμφωνα με τον Mario Diani είναι ανεπίσημες διαδράσεις μεταξύ μιας πλειάδας ατόμων, ομάδων και συσπειρώσεων που συμμετέχουν σε μια πολιτική ή πολιτισμική σύγκρουση με βάση μια κοινή συλλογική ταυτότητα.²⁹ Οι δικτυώσεις αυτές αφήνουν χώρο για την ανάπτυξη και κυκλοφορία ποικίλων απόψεων και φωνών τόσο γενικά ως πλουραλιστική αρχή ελευθερίας διαμόρφωσης απόψεων όσο και ειδικά λόγω της πολλαπλότητας των ομάδων και των θεμάτων. Όπως τονίζεται στην έρευνα της Environmental Careers Organization οι απόψεις και οι φωνές ποικίλουν ανάλογα με τα ζητήματα που τους δίνουν ώθηση χωρίς να υπάρχει κάποιο μοναδικό όραμα σχετικά με τον καθορισμό των ζητημάτων και των μεθόδων για την καλύτερη αντιμετώπισή τους.³⁰ Αντί της μίας κυριαρχούσας ιδεολογίας υπάρχουν πολλές ανταγωνιζόμενες ή συμπληρωματικές πολλαπλές πολιτικές πεποιθήσεις για τις αιτίες, την κατάσταση και τις πιθανές λύσεις στα ζητήματα του περιβάλλοντος από την λογική των μεταρρυθμίσεων για οικολογικό εκσυγχρονισμό ως την βαθιά οικολογία.³¹ «Εάν οι λόγοι περί περιβάλλοντος είναι πολιτισμικά γειωμένοι, θα

²⁸ Οι Luther R. Gerlach και Virginia H. Hine (1970) μιλώντας για τα κινήματα κοινωνικού μετασχηματισμού θεωρούν ότι αυτά χαρακτηρίζονται από:

1. Μια κατακερματισμένη οργάνωση με βάση τους πυρήνες που είναι ενωμένη με προσωπικούς, δομικούς και ιδεολογισμούς δεσμούς.
2. Πρόσωπο-με-πρόσωπο στρατολόγηση από αφοσιωμένα άτομα που χρησιμοποιούν προϋπάρχουσες σημαντικές κοινωνικές σχέσεις.
3. Δέσμευση στο προσωπικό επίπεδο που καταλήγει σε εμπειρίες τροποποίησης ταυτοτήτων (π.χ. προσηλυτισμός) που με τη σειρά της καταλήγει σε επαναπροσανατολισμό της ζωής και των τρόπων ζωής.
4. Μια ιδεολογία συναρθρωμένων αξιών και στόχων που προσφέρουν βάση για τη γενική ενότητα καθώς και πολύμορφη ποικιλότητα. Αυτή η ιδεολογία δίνει στο κίνημα ένα συνολικό εννοιακό πλαίσιο.
5. Μια αντίληψη αντίθεσης στην κατεστημένη τάξη στο πλαίσιο της οποίας διαδίδεται το κίνημα. Βλ. Gerlach L. and Hine V. (1970) *People, Power, Change: Movements of Social Transformation*. Indianapolis, IN: Bobbs-Merrill, σελ. 135. Για κριτική, βλ. Lofland John (1996) *Social Movement Organizations: Guide to Research on Insurgent Realities*. New York, NY: Aldine De Gruyter, σελ. 143-144.

²⁹ Diani, Mario (1992) "The Concept of Social Movement." *Sociological Review*, 40, σελ 1-25.

³⁰ *Beyond the Green: Redefining and Diversifying the Environmental Movement*. Boston, MA: The Environmental Careers Organization, σελ. 35-39.

³¹ Ο «οικολογικός εκσυγχρονισμός» θεωρεί ότι είναι δυνατή η αποδοχή του υφιστάμενου συστήματος (καπιταλισμός, βιομηχανισμός, ιεραρχική διάρθρωση κοινωνίας) με παράλληλη κριτική και παρέμβαση στις αρνητικές πλευρές του που είναι συγκυριακές και όχι δομικές. Για την κριτική επισκόπηση επί του θέματος του «οικολογικού εκσυγχρονισμού» Βλ. Καραμίχας Γιάννης (2008) «Οικολογικός εκσυγχρονισμός» στο Μποτετσάγιας Ιωσήφ και Καραμίχας Γιάννης, *Περιβαλλοντική Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Εκδ. Κριτική, σελ. 185-224. Η βασική αρχή της «βαθείας οικολογίας» στηρίζεται στην παραδοχή ότι τόσο οι άνθρωποι όσο και το περιβάλλον των έμβιων όντων έχουν τα ίδια δικαιώματα καθώς το περιβάλλον νοείται ως ένα «όλον» αλληλοεξαρτώμενων μερών. Η βαθιά οικολογία αυτοπροσδιορίζεται σε αντιπαράθεση με την θεωρούμενη ως «ρηχή» οικολογία του απλού

διαφοροποιούνται ανάλογα με την τάξη και την εθνοτική ομάδα. Όπου η εξουσία στην κοινωνία είναι άνισα κατανομημένη, δεν θα ακούγονται εξίσου όλοι οι λόγοι περί περιβάλλοντος. Έτσι, τα ζητήματα της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης πρέπει να μην αντιμετωπίζουν μόνο τα αποτελέσματα των συγκεκριμένων χρήσεων της γης ή των πολιτικών για το περιβάλλον πάνω στις διάφορες ομάδες στην κοινωνία αλλά και την δυνατότητα να ακούγονται και να εκτιμώνται οι εναλλακτικοί λόγοι για το περιβάλλον.»³² Η αναγνώριση του πολιτισμικού πλουραλισμού που αποτελεί η βάση του κινήματος δημιουργεί ευκαιρίες συνεργασίας και ανανέωσης ή/και νεωτεριστικών πειραματικών μορφών κοινής συλλογικής δράσης.

Το Παναττικό Δίκτυο Κινημάτων Πόλης και Ενεργών Πολιτών ιδρύθηκε στις 13 Μαΐου 2007. Αφορμή για την ίδρυσή του ήταν η απόπειρα του κράτους για καταστολή του κινήματος για τη διάσωση του Πεδίου του Άρεως στην Αθήνα από τις καταγγελλόμενες ως παράνομες επεκτάσεις των κτιριακών εγκαταστάσεων του Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου.³³ Πρόκειται για άλσος που υπάρχει από τις

περιβαλλοντισμού και του οικολογικού εκσυγχρονισμού που τις θεωρεί «ανθρωποκεντρικές» και επειδή θεωρεί ότι θέτει τα ερωτήματα του «γιατί» και του «πώς» πρέπει να συμβιώνουν άνθρωποι και έμβια όντα με μια ολιστική αντίληψη που αποκλείει την εκμετάλλευση ανθρώπου και φύσης από τον άνθρωπο. Για περισσότερα περί της «βαθείας οικολογίας», βλ. Næss, Arne. (1989) *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

³² Deutsch Lynch, Barbara (1993) "The Garden and the Sea: U.S. Latino Environmental Discourse and Mainstream Environmentalism". *Social Problems*, No. 40 σελ. 102

³³ Ευχαριστούμε τον Πάνο Τότσικα και την Ελένη Πορτάλιου, μέλη του Παναττικού Δικτύου Κινημάτων Πόλης, για τις συνεντεύξεις και το υλικό που μας έδωσαν. Ο Π. Τότσικας και η Ε. Πορτάλιου είναι επίσης ενεργοί πολίτες στα επιμέρους κινήματα για τους νέους αυτοκινητόδρομους, τη διάσωση της παραλίας και του Σαρωνικού κόλπου, τη διάσωση των σημαντικών κτιρίων της Αθήνας, το σταμάτημα της επέκτασης των γιγάντιων εμπορικών κέντρων τύπου Mall κ.ά. «Η... επιχείρηση δενδροφύτευσης έγινε συγκεκριμένα σε σημείο του πάρκου, όπου ο "Πανελλήνιος Γυμναστικός Σύλλογος" (του οποίου από πολλών ετών προεδρεύει ο γνωστός επιχειρηματίας Μίνωας Κυριακού...) έχει παρανόμως ανοίξει μια μεταλλική πόρτα, η οποία χρησιμεύει για την τροφοδοσία των αθλητικών εγκαταστάσεων, εστιατορίων κλπ. Τα οχήματα τροφοδοσίας-φορηγά για να φτάσουν στην πόρτα τροφοδοσίας εισέρχονται βαθειά μέσα στο Πάρκο και όπως ευκόλως καθίσταται κατανοητό αυτό είναι πολύ επικίνδυνο γιατί στο σημείο παίζουν και κάνουν ποδήλατο παιδιά και κυκλοφορούν υπερήλικες. Μάλιστα, δίπλα ακριβώς από αυτή την παράνομη δίοδο του Πανελληνίου υπάρχει παιδική χαρά. Η παράνομη αυτή δίοδος του "Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου" κατά την "Επιτροπή Αγώνα για την Προστασία του Πεδίου του Άρεως" πρέπει να κλείσει. Εκτός, όμως, από την παράνομη είσοδο, ο "Πανελλήνιος Γυμναστικός Σύλλογος" έχει διαπράξει σοβαρότερη πολεοδομική παρανομία: πρόκειται για πέντε (5) κτίρια, τα οποία έχει οικοδομήσει την περίοδο

αρχές του 20ού αιώνα και έχει αναγνωρισθεί ως κοινόχρηστο από την νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας.³⁴ Η πρώτη, λοιπόν, επαφή του κινήματος ήταν η σύγκρουση με το κράτος, που πήρε απροκάλυπτα το μέρος του επιχειρηματία Μ. Κυριακού (ιδιοκτήτης του («Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου»). Όμως αυτή η σχέση γνώρισε διακυμάνσεις μεταξύ καταστολής και ενσωμάτωσης. Την 1^η Απριλίου 2007, τα μέλη της Επιτροπής Αγώνα για την Προστασία του Πεδίου του Αρεως πήγαν συν γυναιξί και τέκνοις να δενδροφυτεύσουν το δημόσιο χώρο που θα καταπατούσε ο ΠΓΣ. Οι κάτοικοι είχαν ενημερώσει για την δενδροφύτευση τη Νομαρχία από την οποία τους είχαν υποσχεθεί βοήθεια και συμβουλές από γεωπόνο καθώς και φυτά. Αντί του γεωπόνου εστάλησαν διμοιρίες των ΜΑΤ και έγιναν συλλήψεις πολιτών. Όπως τονίζει ένας από τους ιδρυτές της Επιτροπής Αγώνα για την Προστασία του Πεδίου του Αρεως: «...Η αιτία για να κινητοποιηθούμε προϋπήρχε: ήταν η φθίνουσα πορεία του πάρκου, ήταν η εγκατάλειψή του που, συν τω χρόνω, μεγάλωνε. Είπαμε λοιπόν να δούμε τι μπορούμε να κάνουμε και αποφασίσαμε να χρησιμοποιήσουμε κάθε μέσο, είτε κινηματικό είτε νομικό, για να σώσουμε το πάρκο. Κάναμε κάποιες συγκεντρώσεις, μαζέψαμε κόσμο και ασκήθηκε μια πίεση τέτοια ώστε σιγά σιγά άρχισαν να μας λαμβάνουν υπόψη κάποιες αρχές, όπως η Υπερνομαρχία. Κατορθώσαμε να γίνουμε "συνομιλητές" τους χωρίς να είμαστε ένας θεσμοθετημένος φορέας. Είδαν ότι δεν θα περνούσαν τα σχέδιά τους για το πάρκο χωρίς τη σύμφωνη γνώμη μας γιατί θα δρούσαμε ακτιβιστικά και θα ήταν δύσκολο να τα εφαρμόσουν. Ήξεραν ότι θα μας έβρισκαν απέναντί τους σε κάθε τι που θα ήταν σε βάρος της ποιότητας της ζωής, του πράσινου και των ελεύθερων χώρων(...)Μακάρι, η συνειδητοποίηση του κόσμου να γίνει μεγαλύτερη, να δούμε

1999-2000 καταπατώντας πέντε (5) στρέμματα από την έκταση του δημοσίου πάρκου. Για τα κτίρια αυτά έχουν εκδοθεί πέντε (5) πρωτόκολλα κατεδάφισης αυθαιρέτων από την Πολεοδομία Αθήνας!» Βλ. Στέφωσης Δημήτρης (2007) «Είναι η δενδροφύτευση ποινικό αδίκημα;»

<http://stefosis.blogspot.com/2007_04_01_archive.html> Ανάκτηση από διαδίκτυο 15/6/2009

³⁴Εκτός από το Άλσος του Πεδίου του Αρεως φέρονται ότι αντιμετωπίζουν προβλήματα: το πάρκο Ριζάρη, το πάρκο Ελευθερίας, το άλσος Φιλοπάππου, το άλσος Νέας Φιλαδέλφειας, το κτήμα Συγγρού, το άλσος Γουδή, ο Αρδηττός και βέβαια το Ζάππειο και ο Εθνικός Κήπος είναι ίσως οι πιο γνωστοί χώροι ανάσας για την πόλη. Το ίδιο πρόβλημα αντιμετωπίζουν βέβαια οι περισσότερες μεγάλες πόλεις, όπως η Θεσσαλονίκη τόσο με την υποβάθμιση των ελεύθερων χώρων της πόλης όσο και με τα προβλήματα που πλήττουν το περιστατικό δάσος Σέιχ Σου. Για περισσότερες οικολογικές, ιστορικές και νομικές πτυχές του θέματος αυτού αλλά και άλλα προβλήματα που αφορούν τους δημόσιους χώρους της Αθήνας, βλ. WWF (2004) «Αστικό πράσινο: Η ανάσας της πόλης χάνεται» *Κείμενο παρέμβασης του WWF Ελλάς για τους κοινόχρηστους χώρους πρασίνου*

<<http://politics.wwf.gr/images/stories/docs/assessmentgreenspaces.pdf>>

όλο και περισσότερους σε κινηματικές διαδικασίες, να διεκδικούν πράγματα γιατί, δυστυχώς, αν δεν υπάρχει δυναμική κινηματική δεν σε λαμβάνουν εύκολα υπόψη. Μπορεί με κάποιες νομικές διαδικασίες κάποια μικρά θέματα να τα κερδίσεις αλλά δεν είναι σίγουρο ότι θα έχεις αποτέλεσμα αν κινηθείς μόνο έτσι, θεσμικά».³⁵ Στα λεγόμενα αυτού του μέλους της Επιτροπής συνοψίζεται η συνηθισμένη πορεία ανάπτυξης ενός κοινωνικού κινήματος για το περιβάλλον στην Αττική.³⁶ Μετά από αυτή τη σύγκρουση αυτή τόσο τα μέλη της Επιτροπής Αγώνα όσο και μέλη άλλων ομάδων πολιτών και δημοτικών παρατάξεων από το Δήμο Αθηναίων και άλλους δήμους του Λεκανοπεδίου καθώς και ανένταχτοι πολίτες με ειδικές γνώσεις ή απλώς με ειδικό ενδιαφέρον για το περιβάλλον, συγκεντρώθηκαν στη Δημοτική Αγορά της Κυψέλης που τελούσε υπό κατάληψη από ομάδα πολιτών οι οποίοι ζητούσε την κήρυξη του χώρου ως διατηρητέου και τη λειτουργία του με αυτοδιαχείριση από τους δημότες υπό τη αιγίδα του Δήμου Αθηναίων.³⁷ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο έλαβε χώρα η ιδρυτική συνέλευση του Παναττικού Δικτύου, μετά από μια μικρή περίοδο συζήτησης μεταξύ συλλογικοτήτων και ανένταχτων πολιτών για το κείμενο της πρόσκλησης και τις άμεσους στόχους. Παρακάτω παραθέτουμε το κάλεσμα για την ιδρυτική συνέλευση,³⁸ καθώς και την ιδρυτική διακήρυξη του Δικτύου.³⁹

Κάλεσμα

Προς όλες τις συλλογικότητες της Αττικής

Κινήσεις πολιτών, επιτροπές, συλλόγους, ομάδες, έντυπα, δημοτικές κινήσεις, ενεργούς πολίτες...

³⁵ «Πολεμάνε με νύχια και με δόντια για το Πεδίο του Άρεως». *Εφημ.* Ελευθεροτυπία. <<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=42585>>

³⁶ Περισσότερα για την υπόθεση των κινητοποιήσεων στο Πεδίο του Άρεως και της καταστολής, βλ. Ηλιοπούλου Ελένη (2006) «Το πεδίο του Μίνωος» περιοδικό *Γαλέρα*, Νο. 13 <<http://galera.gr/magazine/modules/articles/article.php?id=323>>

³⁷ Βλ. Συλλογικό «Μια αναδρομή στην πρόσφατη ιστορία του χώρου» <<http://indy.gr/projects/agora-tis-kypselis/i-agora-tis-kypselis-anoi3c7ti-gia-panta>> Ανάκτηση από διαδίκτυο 15/6/2009

³⁸ <http://panattiko.gr/index.php/2008-10-30-10-50-28>

³⁹ <http://indy.gr/projects/panattiko-diktyo-kinimaton-polis/protasi-gia-na-dimioyrgitheipanattiko-diktyo-kinimaton-polis-kai-energon-politon-idrytiko-keimeno-s3c7edio>

ΠΟΥ ευαισθητοποιούνται στα θέματα ποιότητας ζωής, τους ελεύθερους χώρους, το πράσινο, το δικαίωμα στην άθληση, την ψυχαγωγία, την κατοικία, την υγεία...

Αγαπητοί φίλοι,

Συλλογικότητες, μέλη συλλογικοτήτων και ενεργοί πολίτες συγκεντρωθήκαμε σε συνέλευση με αφορμή τη γνωστή υπόθεση της επίθεσης, σύλληψης και παραπομπής σε δίκη κατοίκων που δενδροφύτευαν το πεδίο του Άρεως.

Σε αυτή τη Συνέλευση κάναμε τις παρακάτω διαπιστώσεις:

1. Η στάση των Αρχών απέναντι στα κινήματα πολιτών έχει αλλάξει και συνεχίζει να αλλάζει προς το χειρότερο. Οι πολίτες που υπερασπίζονται δημόσια περιουσία, δικαιώματα και καλύτερες συνθήκες ζωής αντιμετωπίζονται σε όλα τα επίπεδα ως εχθροί και συχνά γίνονται θύματα καταστολής και διώξεων.
2. Στην Αττική δραστηριοποιούνται πολλές συλλογικότητες στον τομέα της προάσπισης των ελεύθερων χώρων, του πράσινου, των δικαιωμάτων κλπ. Άλλες είναι πολυπληθείς καλά οργανωμένες με γνωστή δράση και άλλες μικρότερες με μικρότερη εμβέλεια που οι δραστηριότητές τους παραμένουν άγνωστες στο ευρύ κοινό. Το ίδιο και τα προβλήματα τα οποία αναδεικνύουν.
3. Υπάρχει ανάγκη από όλες σχεδόν τις δρώσες συλλογικότητες να αναδείξουν στο ευρύ κοινό τα προβλήματα και τις δράσεις τους και να θέσουν σε δημόσια κριτική και διάλογο το έργο τους. Είναι σπάνια η δυνατότητα στο πλατύ κοινό (και στα ΜΜΕ) να έρθουν σε άμεση επαφή και συγχρόνως με όλες τις δρώσες συλλογικότητες της περιοχής, παρ' όλο που υπάρχουν πολλοί ευαισθητοποιημένοι και ενδιαφερόμενοι γι αυτό πολίτες. Πολλά κινήματα πολιτών δεν τυχαίνουν δημοσιότητας, αλλά κάνουν γνωστές τις δράσεις τους μόνο τοπικά, με δικά τους αποκλειστικά μέσα, καθώς δεν διαθέτουν επαρκή τεχνικά και οικονομικά μέσα.

4. Σε ολόκληρο τον κόσμο τα κινήματα πόλης που δρουν σε κοντινές περιοχές συντονίζουν τη δράση τους, βρίσκονται σε στενή επαφή μεταξύ τους, συνδιοργανώνουν διάφορες εκδηλώσεις, διαδηλώσεις, χάπενινγκ, συναντήσεις, φεστιβάλ κλπ. Θεωρήσαμε ότι παρόμοιες ενέργειες –που κρίνουμε άκρως θετικές- είμαστε έτοιμοι και πρέπει να προωθήσουμε και στον Νομό Αττικής, καθώς οι ευκαιρίες συνάντησης – συντονισμού υπολείπονται των αναγκών και των δυνατοτήτων μας.

Για τους παραπάνω λόγους αποφασίσαμε να οργανώσουμε μια κοινή εκδήλωση των συλλογικοτήτων της Αττικής.

Μια τέτοια συνάντηση θα δώσει στα μέλη τους και τους ευαισθητοποιημένους πολίτες τη δυνατότητα ανταλλαγής γνώμων και κριτικής. Θα «δοκιμάσει» τις τεχνικές αλληλοβοήθειας που θα χρειαστούν σε μελλοντικές συνδιοργανώσεις. Θα μας βοηθήσει να γνωρίσουμε όλοι τα προβλήματα οργάνωσης και την αποτελεσματικότητα των πρακτικών που αναπτύσσουν οι λοιπές συλλογικότητες.

Αυτή η κοινή εκδήλωση κινήματων και άλλων συλλογικοτήτων θα τύχει δημοσιότητας και προβολής από τα ΜΜΕ (στα μέτρα του εφικτού) χωρίς να έχει συμβεί κάτι έκτακτο και «ενδιαφέροντος ΜΜΕ θέμα», καθώς από μόνη της θα αποτελέσει «γεγονός».

- Η εκδήλωση αποφασίσαμε να φέρει το όνομα: **«Συνάντηση των Κινήματων της Πόλης»**.

- Θα έχει διάρκεια μια μέρα. Θεωρήσαμε καλύτερη ημερομηνία την **Κυριακή 13 Μάη**. Από τις 10 π.λμ μέχρι το βράδυ.

- Σαν χώρο πραγματοποίησής της επιλέξαμε την **«Δημοτική Αγορά Κυψέλης»** (Φωκίωνος Νέγρη 42 - Αθήνα). Ο χώρος επελέγη τόσο για αυτά που σηματοδοτεί, καθώς έχει καταληφθεί από τους κατοίκους και λειτουργεί σαν αυτοδιαχειριζόμενο στέκι, όσο και για τεχνικούς λόγους όπως γιατί είναι εύκολα προσβάσιμος, βρίσκεται σε πολυσύχναστη περιοχή κατοικίας και

αναψυχής, διαθέτει απαραίτητες υποδομές νερού – ηλεκτρικού και είναι στεγασμένος.

- Στην κάθε συλλογικότητα θα διατεθεί ιδιαίτερος εκθεσιακός χώρος όπου θα μπορεί να εγκατασταθεί με ταμπλώ, τραπεζάκια, άλλα μέσα προβολής κλπ. Η έκθεση θα λειτουργεί από το πρωί μέχρι το τέλος της εκδήλωσης και καθώς ο χώρος είναι ασφαλής μπορεί να προετοιμαστεί και από την προηγούμενη.

- Τις πρωινές ώρες εξετάζουμε το ενδεχόμενο να γίνουν παράλληλα μερικές θεματικές συζητήσεις (workshops).

- Το απόγευμα θα γίνει μια μεγάλη συνέλευση «των Κινημάτων» με ανοιχτή συμμετοχή όλων των ενεργών πολιτών που ευαισθητοποιούνται στα θέματα που θίξαμε στην αρχή.

- Επί τόπου θα εξετάσουμε τα θέματα που θα συζητηθούν. Μέσα σε αυτά όμως πρέπει να περιλαμβάνεται

α) Η διοργάνωση κάποιας εκδήλωσης με την ευκαιρία της «Ημέρας Περιβάλλοντος» που γιορτάζεται στις 5 Ιουνίου. Εξετάζεται η συλλογικά οργανωμένη εκδήλωσή μας να γίνει την **Κυ 3/6**. Εξετάζεται επίσης η μορφή της και η πιθανότητα δράσεων ακτιβισμού.

β) Ο συντονισμός σε δράσεις, η αλληλοβοήθεια και η αλληλεγγύη των κινημάτων μεταξύ τους. Σκοπός μας είναι να προκύψει μια μόνιμη επαφή μεταξύ των κινημάτων πολιτών ολόκληρης της Αττικής.

Πάντως όλα παραμένουν ανοιχτά προς συζήτηση στη Συνέλευση των Κινήσεων στις 13/5.

- Η Προπαγάνδισή της «Συνάντησης των Κινημάτων της Πόλης» θα γίνει τόσο από την οργανωτική επιτροπή όσο και από την κάθε συλ. χωριστά στο χώρο της και στους κατοίκους που διατηρεί επαφή.

Για την προετοιμασία της συστήθηκε «οργανωτική επιτροπή» που στελεχώθηκε εθελοντικά και συνεδρίασε δυο φορές μέχρι σήμερα. Η σύνθεσή της παραμένει ανοιχτή και είναι επιθυμητή η συμπλήρωσή της και με άλλα ενδιαφερόμενα άτομα – κινήσεις.

Μέχρι τώρα στην Οργανωτική συμμετέχουν 22 πρόσωπα/φορείς, ενώ για συμμετοχή στη «Συνάντηση των Κινημάτων» έχουν εκδηλώσει ενδιαφέρον αρκετές συλλογικότητες.

Η επόμενη συνεδρίασή της έχει οριστεί για το **Σάββατο 21/4** ώρα **13:00** στη **Δημοτική Αγορά Κυψέλης**. Παρακαλούμε να προσέλθετε ή να ζητήσετε να ενημερωθείτε για τα αποτελέσματα της.

Αν η συλλογικότητά σας επιθυμεί τη συμμετοχή στη «Συνάντηση των Κινημάτων της Πόλης» παρακαλούμε επικοινωνήστε εγκαίρως μαζί μας.

Είμαστε στη διάθεσή σας για κάθε παραπάνω διευκρίνηση.

Η Οργανωτική Επιτροπή-Αθήνα 16/4/07

Η ιδρυτική διακήρυξη

Οι κινήσεις και οι επιτροπές πολιτών , οι σύλλογοι γειτονιάς , τα δημοτικά σχήματα, τα τοπικά έντυπα και οι ενεργοί πολίτες, που συγκεντρωθήκαμε στις 13 Μαΐου 2007, στο φιλόξενο χώρο της Αγοράς της Κυψέλης, έχουμε συναντηθεί αρκετές φορές στο παρελθόν σε κοινές εκδηλώσεις και αγώνες υπεράσπισης της πόλης και των δημόσιων αγαθών που διακυβεύονται σήμερα από την κυριαρχία των ιδιωτικών συμφερόντων, των νόμων της αγοράς, των κρατικών και, πολύ συχνά, των δημοτικών πολιτικών.

Υπερασπιζόμαστε τους δημόσιους χώρους, το φυσικό περιβάλλον – τα δάση , τις ακτές , το πράσινο – τη δημόσια υγεία , τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης στο χώρο, τα δημόσια μέσα μεταφοράς, τις ήπιες μορφές ενέργειας, την ανακύκλωση , τον έλεγχο της χρήσης της πόλης με κριτήριο τις συλλογικές ανάγκες και το δημόσιο συμφέρον. Διεκδικούμε κατοικία για όλους, συνοχή και ποιότητα στο οικιστικό περιβάλλον , επάρκεια και

ποιότητα στις κοινωνικές υποδομές : σχολεία, ιατρεία, χώρους άθλησης και αναψυχής , κέντρα ηλικιωμένων, κακοποιημένων γυναικών και παιδιών, κοινότητες απεξάρτησης , χώρους υποδοχής και στήριξης μεταναστών. Διεκδικούμε στέγη για τις τέχνες και τα γράμματα σε κάθε γειτονιά.

Είμαστε αντίθετοι στην επιτηρούμενη πόλη, την αστυνομοκρατία και την παραβίαση του δικαιώματος της ελεύθερης κυκλοφορίας στην πόλη για όλους /όλες .

Υποστηρίζουμε και διεκδικούμε αποκεντρωμένες κοινωνικές πολιτικές για τις οικονομικά ή κοινωνικά ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού.

Υποστηρίζουμε τις δημιουργικές πρωτοβουλίες των πολιτών , την αυτοδιαχείριση του χώρου και του ελεύθερου χρόνου από εμάς τους ίδιους.

Τα κινήματα και οι ενεργοί πολίτες έχουν δώσει ουσιαστικό περιεχόμενο στην έννοια της δημοκρατίας και έχουν μεταφέρει στους θεσμούς τη λαϊκή φωνή και τις πραγματικές, καθημερινές ανάγκες των ανθρώπων. Μέσα από τις διεκδικήσεις, τους αγώνες και τις πρακτικές μας αναδύεται το όραμα της εναλλακτικής πόλης, που στηρίζεται στην αλληλεγγύη, την ελευθερία, τη δικαιοσύνη και την ισότητα των πολιτών της.

Οι κινήσεις και οι επιτροπές πολιτών , οι σύλλογοι γειτονιάς , τα δημοτικά σχήματα, τα τοπικά έντυπα και οι ενεργοί πολίτες, που συγκεντρωθήκαμε στις 13 Μαΐου 2007, διαπιστώνουμε τη σημασία της γνωριμίας, της επικοινωνίας, της ανταλλαγής εμπειριών, του συντονισμού των δράσεων και της αλληλοϋποστήριξης των αγώνων μας. Η αλληλεγγύη είναι η δύναμή μας.

Γι' αυτό αποφασίζουμε να δώσουμε μονιμότερη μορφή στη συνεργασία μας μέσα από το Παναττικό Δίκτυο Κινήμάτων Πόλης και Ενεργών Πολιτών.

Στο Παναττικό Δίκτυο μετέχουν οι συλλογικότητες και οι πολίτες που συμφωνούν και προσυπογράφουν το ιδρυτικό κείμενο. Ο κατάλογος των συμμετεχόντων παραμένει ανοιχτός.

Σκοπός του Παναττικού Δικτύου είναι να διευκολύνει την επικοινωνία και τις κοινές δράσεις των συλλογικοτήτων και των ατόμων στο σύνολό τους ή σε υποσύνολα, ανάλογα με τα θέματα που ενδιαφέρουν τους συμμετέχοντες.

Η λειτουργία του Παναττικού Δικτύου στηρίζεται στη Συνέλευση των μελών του , στη Συντονιστική Επιτροπή, που ορίζεται από τη Συνέλευση και εναλλάσσεται (ανά εξάμηνο ή έτος) και τις Θεματικές Ομάδες Εργασίας, οι οποίες συγκροτούνται ad hoc στη βάση των εκάστοτε αναγκών

Δημιουργείται ιστοσελίδα του Παναττικού Δικτύου και διασυνδέονται μεταξύ τους όλα τα μέλη ώστε να προωθούνται οι επιθυμητές συνεργασίες μεταξύ τους.

Όλες οι αποφάσεις του Δικτύου λαμβάνονται συναινετικά. Ο στόχος είναι να ενώσουμε τις δυνάμεις μας και να μεγιστοποιήσουμε τις κατακτήσεις στα θέματα που μας ενώνουν και τα οποία, όπως αποδεικνύει η εμπειρία μας, είναι πολλά.

Αθήνα 13 Μαΐου 2007

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι το σημείο τομής της προγενέστερης περιόδου με τις ατύπως συντονιζόμενες δραστηριότητες ορισμένων ομάδων και της περιόδου δράσης του Παναττικού Δικτύου είναι η συνειδητοποίηση από τους/τις ακτιβιστές/τριες ότι το ζύγι της κρατικής πολιτικής γέρνει πλέον πολύ περισσότερο προς την πλευρά της καταστολής αντί της ενσωμάτωσης στους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων, όπως περιγράφηκε παραπάνω από τον Jack Goldsmith ως «καταστολή χωρίς θεσμική αλλαγή», που σημειώνει ότι πιο συχνά ενδυναμώνεται το κίνημα παρά αποδυναμώνεται. Στην περίπτωση μας η ίδια η δημιουργία του Παναττικού Δικτύου αποτέλεσε «γεγονός» που έδωσε δημοσιότητα στις οικολογικές κινητοποιήσεις που πραγματοποιούνται σε ολόκληρη την Αττική και ως τότε μόνο προβάλλονταν στον τοπικό τύπο.

Η ιδρυτική συνέλευση ήταν μαζική. Πήραν μέρος 40 δημοτικές κινήσεις από την Αττική που τα οργανωμένα μέλη τους κατά κύριο λόγο επρόσκειντο σε πολιτικά κόμματα της αριστεράς και της πολιτικής οικολογίας (ΣΥΡΙΖΑ, ΜΕΡΑ, Οικολόγοι-Πράσινοι κ.ά)⁴⁰ ενώ πήραν μέρος τοπικοί θεματικοί σύλλογοι, εκπρόσωποι ομάδων πολιτών, εντύπων καθώς και δεκάδες ανένταχτοι που ήθελαν να προσφέρουν τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους. Η συμμετοχή, ένα χρόνο αργότερα, ανέβηκε και ξεπέρασε τους 100 φορείς. Συγκεκριμένα, στην τελευταία καταγραφή, που έγινε στις 3 Ιουλίου 2008, αναφέρονται 136 κινήσεις, έντυπα και σύλλογοι πολιτών, 37

⁴⁰ Ορισμένες κινήσεις προσκείμενες στο ΜΕΡΑ συμμετείχαν με την ιδιότητα του παρατηρητή, σύμφωνα με τον Π. Τότσικα.

δημοτικά σχήματα, και 42 ανένταχτοι ενεργοί πολίτες.⁴¹ Η μείωση των δημοτικών σχημάτων, που υπεραντισταθμίστηκε από την αύξηση των κινήσεων και εντύπων, οφείλεται στην αποχώρηση σχημάτων που πρόσκεινται στην Ενωτική Αντικαπιταλιστική Αριστερά (ΕΝ.ΑΝΤΙ.Α).

Η τρίτη συνέλευση του Παναττικού Δικτύου έγινε στην «απελευθερωμένη παραλία Ελληνικού» σηματοδοτώντας την άνοδο του οικολογικού κινήματος που κατάφερε με την δράση του να ωθήσει τη δημοτική αρχή του Δήμου Ελληνικού, και σε συνεργασία με 11 ακόμη γειτονικούς και παραλιακούς δήμους της Αττικής, να αναλάβει την πρωτοβουλία να γκρεμίσει τα φράγματα που οι ιδιώτες επιχειρηματίες είχαν στήσει αποκλείοντας τους δημότες και γενικότερα τους πολίτες της Αττικής από την πρόσβαση στη θάλασσα. Ο δήμαρχος Ελληνικού, εκτός από την πολύτιμη συμβολή του με τη διάθεση του δημοτικού μηχανισμού στην υπηρεσία της υπόθεσης της απόδοσης της παραλίας στους πολίτες, προέβη σε μια σημαντική και ριψοκίνδυνη πράξη: μια 27ήμερη απεργία πείνας για να δοθεί ακόμη περισσότερη και δραματικότερη δημοσιότητα στο σκοπό αυτό.⁴²

⁴¹ Για τη συμπλήρωση ενός χρόνου από την ίδρυση του Παναττικού Δικτύου, το μέλος της Σ.Ε. Νίκος Μαρτέν τόνισε σε κείμενό του προς τα μέλη του (<http://www.asda.gr/elxoroι/panattiko.htm>): «Εταίροι του Παναττικού Δικτύου Κινημάτων Πόλης & Ενεργών Πολιτών, Μεθαύριο Κυριακή 11 Μάη γίνεται η 3η Γενική Συνέλευση του Παναττικού, ένα ακριβώς χρόνο μετά την ίδρυσή του. Νομίζω ότι ο χρόνος που πέρασε μάλλον δικαίωσε όσους πίστευαν στην αναγκαιότητα της ύπαρξης του Π.Δ.Κ.Π. Στην αναγκαιότητα δηλαδή λειτουργίας ενός «τόπου», στον οποίο θα συναντιώνταν όλες οι μικρές και μεγαλύτερες συλλογικότητες πολιτών της Αττικής και όχι μόνον. Ενός τόπου που θα μπορούσε να εκπλήρωσει τις μεγάλες και υπαρκτές ανάγκες των συλλογικοτήτων για αλληλεγγύη απέναντι στην καταστολή και τις τρομοκρατικές επιθέσεις, την αλληλοβοήθεια σε υλικά μέσα, την επιστημονική υποστήριξη σε νομικά, τεχνικά ή άλλα θέματα, την ειλικρινή και από πρώτο χέρι αλληλοενημέρωση για τα όσα συμβαίνουν στις γειτονιές ή στα «αδύτα» των κυβερνητικών ή δημοτικών υπηρεσιών, τη συμπαράσταση στις ολιγάριθμες ομάδες πολιτών που τα έχουν βάλει με τα «θηρία», την ευρεία κυκλοφορία προτάσεων και τη γόνιμη συζήτηση σε θέματα που αφορούν όλους μας, τις συντονισμένες κοινές ενέργειες που κάνουν τις φωνές μας εκατό φορές πιο δυνατές και τις δράσεις μας χίλιες φορές αποτελεσματικότερες...

...Όσους πίστευαν στην αναγκαιότητα ύπαρξης και λειτουργίας μιας δομής, που θα μπορούσε να εκπληρώνει τις παραπάνω ανάγκες, χωρίς να αφαιρεί ούτε κατ'ελάχιστο την αυτονομία αποφάσεων και δράσεων της οποιασδήποτε συλλογικότητας. Που δεν θα γινόταν σε καμιά περίπτωση ούτε «δευτεροβάθμιο όργανο» ούτε «ομπρέλλα». Που θα λειτουργούσε με αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες που θα εγγυόνταν το άκουσμα της οποιασδήποτε φωνής και την ισότιμη συζήτηση οποιασδήποτε πρότασης. Που θα μπορούσε να συντονίζει δράσεις διαφορετικών στην οργανωτική δομή, το αντικείμενο, την πολιτική φιλοσοφία, τη μαζικότητα και την γεωγραφική προέλευση συλλογικοτήτων χωρίς παράλληλα να αποτελεί «εκπρόσωπο» καμμιάς απ'αυτές.

Ήταν και παραμένει ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα και συγχρόνως πείραμα, το οποίο χάρη στις προσπάθειες και προπάντων στη φαντασία όλων μας, πιστεύω ότι πέτυχε.

Το ΠΔΚΠ υπάρχει και αναπτύσσεται.

Οι αρχικές 35-40 διασυνδεδεμένες συλλογικότητες-ενεργοί πολίτες έχουν φτάσει αισίως (σήμερα) τις 130!»

⁴² Βλ. Κολοβού Ελεάνα (2007) «Συρματοπλέγματα τέλος», εφημ. *Ελεύθερος Τύπος*, 11/7/2007, <<http://www.e-tipos.com/content/staticfiles/issues/2007/06/11/110607%2031.pdf>> και Χατζηγεωργίου

Ένα μεγάλο πρόβλημα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει πρόσφατα το Παναττικό Δίκτυο είναι το ζήτημα της άνιση κατανομής του περιβαλλοντικού κινδύνου μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων⁴³ με θύμα τα εργατικά και τα φτωχά λαϊκά στρώματα και τους/τις μετανάστες/τριες και πρόσφυγες, που ως επί το πλείστον κατοικούν στις δυτικές γειτονίες της Αθήνας, στα Δυτικά Προάστια του Λεκανοπεδίου και της Δυτικής Αττικής (Ελευσίνα, Ασπρόπυργος, Μενίδι, Φυλή, Μαγούλα κ.α.). Οι ταξικές ανισότητες εντείνουν τις περιβαλλοντικές ανισότητες που γίνονται ακόμη πιο έντονες στις περιοχές όπου διαμένουν μετανάστες, πρόσφυγες και μειονοτικές ομάδες (Γκάζι, Βοτανικός, Ασπρόπυργος κ.ά) καθώς πολλές εξ αυτών δεν διαθέτουν δικαίωμα ψήφου με αποτέλεσμα να μην διαθέτουν ούτε ίχνος πολιτικής δύναμης. Έτσι η φετινή γενική συνέλευση του Παναττικού Δικτύου συνεκλήθη στην Ελευσίνα. Εδώ είναι πιο φανερή η σχέση οικονομίας και πολιτικής και η δύναμη του κεφαλαίου να επιβάλλει την δική του στρατηγική. Όμως, οι αντιστάσεις των κινήσεων πολιτών και των δημοτικών σχημάτων κατάφεραν να σταματήσουν την επέκταση του λιμανιού του Σκαραμαγκά, ενώ υπάρχουν ακόμη σε εκκρεμότητα τα σχέδια λειτουργίας νέας Μονάδας ηλεκτροπαραγωγής στη «ΧΑΛΥΒΟΥΡΓΙΚΗ», η επέκταση των εγκαταστάσεων της «ΠΕΤΡΟΛΑ» στην Ελευσίνα, η κατασκευή μονάδας επεξεργασίας τοξικών αποβλήτων στη Μάνδρα και η εγκατάσταση δεξαμενών καυσίμων στη λίμνη Κουμουνδούρου, η εγκατάλειψη του Πάρκου «Αντώνης Τρίτσης»,⁴⁴ τη στασιμότητα στα θέματα των χωματερών και των στρατοπέδων, των φυλακών.⁴⁵ Στη συνέλευση συμμετείχαν περισσότεροι από εκατό ενεργοί πολίτες από κινήματα πόλης και κινήσεις της Αττικής και του Λεκανοπεδίου.⁴⁶ Τα μεγάλα θέματα που θίχτηκαν ήταν τα εξής:

Αρης (2008) «Εκεί Βατοπέδι κι εδώ άβατο του Αγ. Κοσμά» εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 25/10/2008 <http://archive.enet.gr/online/online_text/c=112,dt=25.10.2008,id=3434192>

⁴³ Βλ. Schlosberg David (1999β) *ο.ε.π.* σελ. 3-19.

⁴⁴ Στις 9 Μαρτίου έγινε συνάντηση του Υπουργού ΠΕΧΩΔΕ κ. Γ. Σουφλιά με τους ενδιαφερόμενους Δημάρχους και τους ανακοινώθηκαν σχετικά μέτρα για την ανάπλαση του πάρκου «Αντώνης Τρίτσης» βλ. <http://www.minenv.gr/download/2009/2009-03-12.sinantisi.ypourgou.me.tous.dimarxous.gia.to.parko.antonis.tritsis.doc>

⁴⁵ «Πρωτοφανής η συμμετοχή των πολιτών της δυτικής Αθήνας στην “Ελευσίνα Πορεία Περιβάλλοντος”» <<http://home.asda.gr/asda/perivallon/02-10-2008.html>>

⁴⁶ <<http://indy.gr/newswire/egine-i-syneleysi-toy-panattikoy-diktyoy-kinimatou-polis-kai-energopolitnstin-eleysina>>

1. Οι αυτοκινητόδρομοι στον Υμηττό και η γενικότερη κριτική για την κυριαρχία του αυτοκίνητου που επιβάλλει συγκεκριμένο μοντέλο ανάπτυξης με παράλληλη υποβάθμιση του περιβάλλοντος.
2. Το θέμα του Θριασίου Πεδίου και του νέου επαπειλούμενου περιβαλλοντικού εγκλήματος. Τονίστηκε ότι οι χιλιάδες τόνοι νέων ρίπων που θα εκλυθούν στην ατμόσφαιρα από τις βιομηχανικές επεκτάσεις θα επιβαρύνουν καθοριστικά τον ήδη μολυσμένο αέρα όλου του λεκανοπεδίου. Μάλιστα ρίποι του Θριασίου ήδη έχουν ανιχνευτεί στο Ελληνικό.
3. Η ποιότητα των νερών και στο υπέδαφος αλλά και τα επίπεδα μόλυνσης του Σαρωνικού. Διαπιστώθηκε η ανάγκη κοινής δράσης των κινήσεων πολιτών που δραστηριοποιούνται στο θαλάσσιο μέτωπο του Σαρωνικού. Η μόλυνση του Σαρωνικού έχει συνέπειες στα φτωχά στρώματα και τους μετανάστες που δεν μπορούν να διαθέσουν αρκετά χρήματα είτε για να εξασφαλίσουν εξοχική κατοικία είτε για να μετακινηθούν σε μακρινές εξοχές και να πληρώσουν ξενοδοχεία, με αποτέλεσμα να ρισκάρουν την κολύμβηση στα μολυσμένα ύδατα ακόμη και του ίδιου του Σκαραμαγκά και της Ελευσίνας.
4. Σημαντικό μέρος της συζήτησης επικεντρώθηκε στο Νέο Ρυθμιστικό της Αθήνας που επιβάλλει το ΥΠΕΧΩΔΕ και όπως συμφωνήθηκε αντί να λύνει προβλήματα, τα εξάγει σε ολόκληρη την Αττική, οδηγώντας σε ακόμα μεγαλύτερο υδροκεφαλισμό την πόλη. Στην ουσία αντί να προσαρμόζει την πόλη στις ανάγκες των πολιτών, προσπαθεί να δημιουργήσει ένα μοντέλο πολίτη συμβατού με την επιχειρηματική πόλη.⁴⁷
5. Η Επιτροπή Αγώνα Θριασίου καλωσόρισε τα κινήματα πόλης στην Ελευσίνα και παρουσίασε τα περιβαλλοντικά προβλήματα της περιοχής, κυρίως την επέκταση του διωλιστηρίου των ΕΛΠΕ (πρώην ΠΕΤΡΟΛΑ) για την οποία κάτοικοι της Ελευσίνας έχουν προσφύγει στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Η εξέλιξη της υπόθεσης δεν είναι θετική καθώς στις 8 Μάη ο εισηγητής του ΣτΕ τοποθετήθηκε αρνητικά στην προσφυγή. Από άλλους ομιλητές της δυτικής Αθήνας τονίστηκε, ότι ακόμα και τα κινήματα πόλης λησμονείται το ένα εκατομμύριο ανθρώπων που ζουν δυτικά του Κηφισού: «Του κόσμου που δεν αγωνίζεται “για να”, αλλά “για να μην”».

⁴⁷ Παπαγιάννης Κώστας (2009) «Καθολική κριτική στο νέο ρυθμιστικό σχέδιο για την Αττική», εφημ. *Αυγή* 19/5/2009
<<http://www.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=459129>>

6. Μεγάλο θέμα αποτέλεσε και το ζήτημα της ενέργειας καθώς τονίστηκε ότι αν δεν προωθηθεί ένα άλλο μοντέλο ζωής και κατανάλωσης, λιγότερο ενεργοβόρο θα αναπαράγονται τα ίδια προβλήματα.

7. Τέλος παρουσιάστηκαν τα συμπεράσματα της ημερίδας του ΕΜΠ σχετικά με τους υπόγειους χώρους στάθμευσης και το αυτοκίνητο. Διαπιστώθηκε πως το αυτοκίνητο έχει φτάσει να είναι ο μεγάλος εχθρός των ελεύθερων χώρων.

Ο συντονισμός όλων αυτών των διαφορετικών μεταξύ τους κινήσεων πολιτών, δημοτικών σχημάτων, θεματικών ομάδων και ανένταχτων ενδιαφερομένων πολιτών, είναι δύσκολος. Δεν εκλέγεται ένα κεντρικό όργανο, όπως στις ενιαίες οργανώσεις, ούτε είναι δυνατό να υπάρχει ένα όργανο αποτελούμενο μόνο από εκπροσώπους όλων των ομάδων που θα ήταν πολυμελές και ιδιαίτερα δυσκίνητο. Έτσι, διατηρήθηκε μια χαλαρή λειτουργία που η μία μορφή συντονισμού της επιτυγχάνεται μέσω της διαδικτυακής λίστας διαλόγου όπου κατατίθενται προτάσεις για συζήτηση. Υπάρχει επίσης μια συντονιστική επιτροπή που αποτελείται από όσους/ες ενδιαφέρονται (7-15 άτομα). Στην αρχή αυτή είχε οριστεί από τις μεγαλύτερες και πιο δραστήριες αλλά πρυτάνευσε η λογική της «ανοιχτής συντονιστικής επιτροπής».

Η επεξεργασία των επιμέρους θεμάτων και η οργάνωση των κάθε φορά συγκεκριμένου χαρακτήρα κινητοποιήσεων για τα διάφορα θέματα γίνεται από ειδικές επιτροπές. Οι πιο σημαντικές κινητοποιήσεις που χειρίστηκαν οι θεματικές επιτροπές ήταν⁴⁸:

1. οι κινητοποιήσεις σχετικά με την παγκόσμια κλιματική αλλαγή. Έγιναν δύο συλλαλητήρια (Δεκέμβριος 2007 και Δεκέμβριος 2008) στα πλαίσια της πανευρωπαϊκής κινητοποίησης για την κλιματική αλλαγή. Στην εκδήλωση δήλωσαν συμμετοχή επιστημονικοί φορείς όπως το ΤΕΕ, ο ΔΣΑ κ.ά. καθώς και μεγάλες εργατικές συνδικαλιστικές οργανώσεις, όπως ΑΔΕΔΥ, ΕΚΑ, ΔΟΕ, ΟΤΟΕ, ΣΥΝΕΤΕ, ΣΥΤΕ κ.ά.

2. οι κινητοποιήσεις για την Παγκόσμια Ημέρα Περιβάλλοντος στις 5 Ιουνίου 2008 και 2009 που είχαν αποκορύφωμα την πορεία προς το ΥΠΕΧΩΔΕ.

⁴⁸ Με βάση τις συνεντεύξεις των Π. Τότσικα και Ε. Πορτάλιου

3. οι κινητοποιήσεις για τη διάσωση του Υμηττού και εναντίον της κατασκευής νέων περιφερειακών λεωφόρων με την ανάπτυξη των δημόσιων μεταφορών με μέσα σταθερής τροχιάς.
4. οι κινητοποιήσεις για τους ελευθέρους χώρους της κεντρικής περιοχής της Αθήνας.
5. οι κινητοποιήσεις του Δικτύου Κινήσεων και Πολιτών για τον Σαρωνικό
6. οι κινητοποιήσεις για το Θριάσιο Πεδίο.

Στις τρεις τελευταίες περιπτώσεις οι συντονιστικές θεματικές είναι ανεξάρτητες από το Παναττικό Δίκτυο με την έννοια ότι εκτός από τα μέλη του συμμετέχουν, κατά κύριο λόγο, φορείς και πολίτες που δεν μετέχουν γενικότερα στο Παναττικό Δίκτυο. Πρόκειται για συνεργασιακά-συμμαχικά σχήματα που έχουν τη δυνατότητα κινητοποίησης μεγαλύτερου εύρους με τη συμμετοχή πολιτών που δεν είναι υποχρεωτικό να βλέπουν τη συνολική εικόνα αλλά μόνο το επιμέρους πρόβλημα..

Οι μορφές των αγωνιστικών κινητοποιήσεων που χρησιμοποιούνται στο διεκδικητικό πλαίσιο των ομάδων του Παναττικού Δικτύου ανήκουν στο ρεπερτόριο δράσης των κινημάτων πόλης, όπως διαμορφώθηκε στην Αθήνα την προηγούμενη περίοδο και εξαρτάται από τις συγκεκριμένες συνθήκες κάθε φορά.⁴⁹

1. Συζήτηση, ομιλία, συνέντευξη τύπου σε κλειστό χώρο,
2. Συγκέντρωση διαμαρτυρίας και συνέλευση κατοίκων σε ανοικτό χώρο,
3. Πορεία,
4. Κατάληψη, αποκλεισμός, μπλοκάρισμα έργων,
5. Πολιτιστικές εκδηλώσεις και συμβολικές ενέργειες,
6. Συγκέντρωση υπογραφών και παράσταση στις αρχές,
7. Προσφυγή στη δικαιοσύνη⁵⁰

⁴⁹ Βλ. Καβουλάκος Ι. Κάρολος (2009) «Προστασία και διεκδίκηση δημόσιων χώρων: ένα κίνημα της πόλης στην Αθήνα του 21^{ου} αιώνα.», στο: Εμμανουήλ Δ., Ζακοπούλου Ε., Κουτατζόγλου Ρ., Μαλούτας Θ., Χατζηγιάννη Α. (επιμ.) *Τάσεις Κοινωνικού Μετασχηματισμού στον Αστικό Χώρο*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.

⁵⁰ Για το πώς αλλάζουν τα ρεπερτόρια δράσης των κοινωνικών κινημάτων στην ιστορική διαδρομή τους, βλ. Tilly Charles (2004) *Social Movements 1768-2004*.

8. Απεργία πείνας
9. Γκρέμισμα παράνομων οικοδομημάτων, φρακτών που εμποδίζουν την πρόσβαση των πολιτών σε δημόσιους χώρους.

Η απεργία πείνας είναι το καινούργιο στοιχείο της περιόδου. Η περίπτωση του δημάρχου Ελληνικού Χρήστου Γκορτζίδη που αναφέραμε παραπάνω δείχνει τον εμπλουτισμό των μορφών πάλης και ότι σε μια περίοδο κυριαρχίας του ατομικισμού και της ευδαιμονικής αντίληψης για τη ζωή υπάρχουν ακόμη άνθρωποι που δέχονται να ρισκοκινδυνέψουν τη ζωή τους προωθώντας τα δικαιώματα των συνανθρώπων τους. Η απεργία πείνας ως μέθοδος είναι «παράλογη» αν την ερμηνεύσει κανείς αποκλειστικά με τη θεωρία της «ορθολογικής επιλογής». Για την ιστορία, πρέπει να τονίσουμε ότι η απεργία πείνας δεν είναι τόσο συνηθισμένη μέθοδος πάλης στην Ελλάδα όσο στην Ιρλανδία (και σε μεγάλο βαθμό στην Ινδία) όπου και για θρησκευτικούς λόγους που ανάγονταν στην απόφαση της ιρλανδικής Καθολικής εκκλησίας να μην θεωρεί αυτοκτονίες τους θανάτους από απεργία πείνας στον αγώνα για την ανεξαρτησία.⁵¹

5. Η ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΣ

Η ανταπόκριση του ελληνικού κράτους σε όλες αυτές τις κινητοποιήσεις σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την ιστορικά δύσκολη σχέση του με τα κοινωνικά κινήματα. Μόνο όσον αφορά το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα υπήρξε μέριμνα για την οικοδόμηση θεσμών διαλόγου ή/και συναπόφασης ενώ σε πολλές περιπτώσεις η συμμετοχή εκπροσώπων των εργαζομένων και των συνδικάτων ήταν προσχηματική για να καλύψει η εκάστοτε κυβέρνηση την πολιτική της, ιδιαίτερα σε περιόδους

Boulder, CO and London UK: Paradigm Publishers [Ελλ .εκδ. Tilly Charles (2007) *Κοινωνικά Κινηλήματα 1768-2004*. (μεταφ: Θαν. Τσακίρης) Αθήνα: Εκδ. Σαββάλας].

⁵¹ Για την απεργία πείνας ως μέθοδο πάλης, βλ. Scanlan J. Stephen, Cooper Stoll Laurie, Lumm Kimberly (2008) “Starving for change: The hunger strike and non-violent action, 1906-2004” in Coy Patrick G. (ed.) *Research in Social Movements, Conflicts and Change*. No.28, σελ. 275-323 Για την απεργία πείνας ως ιρλανδικό φαινόμενο κατά κύριο λόγο, βλ. O'Malley, Padraig (1990) *Biting at the Grave: The Irish Hunger Strikes and the Politics of Despair*. Boston: Beacon Press, καθώς και για την απεργία πείνας με τη «θεωρία των παιγνίων» βλ. Biggs Michael (2007) “The Rationality of Self-Inflicted Suffering: Hunger strikes by Irish Republicans, 1916-1923”, *Sociology Working Papers*. Department of Sociology, University of Oxford. Paper Number 2007-03
<<http://www.sociology.ox.ac.uk/research/workingpapers/2007-03.pdf>>

κοινωνικής και οικονομικής κρίσης.⁵² Στην περίπτωση των άλλων κοινωνικών κινημάτων δεν υπάρχει θεσμοθετημένη διαδικασία συναπόφασης, παρά μόνο η διαδικασία της «δημόσιας διαβούλευσης» που προβλέπεται από τα άρθρα 138 και 139 της Συνθήκης του Άμστερνταμ⁵³ και η οποία αφορά τη συζήτηση με τις ενδιαφερόμενες οργανώσεις της «κοινωνίας των πολιτών» στα πρώιμα στάδια της διαδικασίας λήψης των πολιτικών αποφάσεων στο πλαίσιο της νέας λογικής περί «διακυβέρνησης». ⁵⁴ Στην απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Λισαβόνας όπου αποφασίστηκε το έκτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον προβλέπεται ότι οι αποφάσεις της ΕΕ θεσπίζονται με τη διαδικασία της συναπόφασης, εξαιρουμένων ορισμένων τομέων, όπως οι φορολογικές ή οι χωροταξικές διατάξεις, ή των τομέων που επηρεάζουν ουσιαστικά τις επιλογές ενός κράτους μέλους για θέματα ενέργειας.

Έτσι, στα θέματα του περιβάλλοντος που ανήκουν στην αρμοδιότητα του ελληνικού ΥΠΕΧΩΔΕ εφαρμόζεται η διαδικασία της διαβούλευσης στο εθνικό επίπεδο. Αναζητώντας στοιχεία από το διαδικτυακό κόμβο του ΥΠΕΧΩΔΕ διαπιστώσαμε ότι σε λίγες μόνο περιπτώσεις τέθηκε σε εφαρμογή αυτή η διαδικασία. Στις περισσότερες αποφάσεις δεν φαίνεται να έχει τηρηθεί παρόμοια διαδικασία. Για του λόγου το

⁵² Βλ. Τσακίρης Θ. (2006), *ο.ε.π.*, ιδίως σελ. 301-310 και 343-349.

⁵³ Βλ. Falkner G. (2003) "The Interprofessional Social Dialogue at European Level: Past and

Future. Industrial Relations and European Integration. Developments and Prospects at EU-level." in Keller B. and Platzer H.W (eds), *Industrial Relations and European Integration. Developments and Prospects at EU-level*. London: Ashgate

⁵⁴ «Πρόκειται, εν πολλοίς, για τις σχέσεις του κράτους με την κοινωνία και για τη μετάβαση από την Κυβέρνηση στην Διακυβέρνηση. Πρόκειται για την μετάβαση από παρωχημένες μεθόδους διοίκησης στην αναζήτηση νέων μεθόδων διακυβέρνησης. Η έννοια της διακυβέρνησης αφορά στην οργάνωση της συλλογικής δράσης των πολιτών μέσω θεσμών, φορέων εκπροσώπησης και ενδιάμεσων σωμάτων. Αφορά ένα σχήμα που γεφυρώνει το κράτος με την αγορά και την κοινωνία των πολιτών, τονίζοντας έναν οριζόντιο και έναν μη ιεραρχικό χαρακτήρα των σχέσεων τους. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί ο πολλαπλασιασμός των δρώντων στις διαδικασίες διαμόρφωσης ή / και λήψης αποφάσεων δημόσιων πολιτικών. Οι νέοι δρώντες συμμετέχουν στις διαδικασίες μέσω θεσμοθετημένων μορφών μεσολάβησης – επαγγελματικές ομάδες, επιμελητήρια, εργοδότες, εργαζόμενοι, των σωματειακών ομάδων- με τη μορφή των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, τις ενώσεις προσώπων και τέλος των άτυπων ομάδων που ενίοτε ασκούν ιδιαίτερα σημαντική επιρροή.» Βλ. Παυλόπουλος Προκόπης (2005) Ομιλία του Υπουργού ΕΣ.Δ.Δ.Α. στο διεθνές συνέδριο «Πολυεπίπεδη Διακυβέρνηση και "Διοικητική Μεταρρύθμιση στον 21ο αιώνα/ Multilevel Governance and Administrative Reform in the XXI century" 25/11/2005. Βλ. επίσης Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2002). Ανακοίνωση της Επιτροπής, Προς ενίσχυση της διαβούλευσης και του διαλόγου- Γενικές αρχές και ελάχιστες προδιαγραφές για τη διαβούλευση των ενδιαφερομένων μερών από την Επιτροπή", *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, Βρυξέλλες, 11.12.2002, COM (2002) 704 τελικό καθώς και Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2001). "Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση: Μια Λευκή Βίβλος", *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, Βρυξέλλες, 25.7.2001, COM (2001) 428 τελικό.

αληθές, κατά την τελευταία διετία μόνο στις παρακάτω περιπτώσεις τηρήθηκε η διαδικασία, με βάση τα όσα αναφέρει στη σχετική ιστοσελίδα το ΥΠΕΧΩΔΕ:⁵⁵

- *Διαβούλευση για την Εθνική Στρατηγική για την Βιοποικιλότητα*
- *Διαβούλευση για το Σχέδιο ΠΔ που ενσωματώνει στο Εθνικό Δίκαιο τις διατάξεις της οδηγίας 2006/66/ΕΚ*
- *Διαβούλευση για την Εθνική Έκθεση Σύμβασης Aarhus*
- *Στρατηγική μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων του ειδικού πλαισίου χωροταξικού σχεδιασμού & αειφόρου ανάπτυξης για τη βιομηχανία*
- *Ανακοίνωση χρόνου διαβούλευσης της Στρατηγικής Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων του Ειδικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Τουρισμό*

Από την άλλη πλευρά όμως, υπάρχουν μια σειρά θεμάτων στα οποία το ΥΠΕΧΩΔΕ προχωράει στην υλοποίηση της πολιτικής του χωρίς διαβούλευση με τους ενδιαφερόμενους φορείς ή ορίζεται ελάχιστος χρόνος για να κατατεθούν απόψεις των ενδιαφερομένων ή δεν λαμβάνονται υπόψη από το ΥΠΕΧΩΔΕ. Ένα παράδειγμα που δείχνει ως ένα βαθμό τα περί ελάχιστου χρόνου και προσχηματικής διαβούλευσης είναι η περίπτωση των νέων αυτοκινητόδρομων και ειδικά της «νέας Αττικής οδού».

α. Στο θέμα του «Πάρκου Παλαιού Αεροδρομίου» στο Ελληνικό, οι δήμαρχοι Ελληνικού, Αλίμου, Αργυρούπολης και Γλυφάδας παρουσίασαν την άποψή τους για το σχέδιο του ΥΠΕΧΩΔΕ και ασκούσαν κριτική στα χαρακτηριστικά της ίδιας της διαδικασίας της διαβούλευσης αλλά και στην έλλειψη στοιχείων, στην παραπλανητική γλώσσα και στην ουσία της κατατεθείσης πρότασης.⁵⁶

β. Σε συνέντευξη τύπου στο Δήμο Ελληνικού για το θέμα αυτό πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών, Δημήτρης Παξινός, έθεσε θέμα για τις συνοπτικές διαδικασίες διαβούλευσης που επέλεξε ο κ. Σουφλιάς για τα καθοριστικής σημασίας οδικά έργα και είπε χαρακτηριστικά: «Δεν είναι διάλογος η ανάρτηση στοιχείων στο Διαδίκτυο. Αυτό είναι "Ψεκάστε, ψηφίστε, τελειώστε" και δεν συμφωνεί με την ευρωπαϊκή νομοθεσία». Επίσης από την επιτροπή Περιβάλλοντος του ΔΣΑ, η Ι.

⁵⁵ <http://www.minenv.gr/11/g1102.html>

⁵⁶ Βλ. «Κριτική του προτεινόμενου σχεδίου δημιουργίας μητροπολιτικού πάρκου» *Ιστοσελίδα Κοινή Δράση*, 28/1/2008, <<http://www.koinidراسي.gr/uplds/File/THESEIS.pdf>>

Κουφάκη έδωσε τη νομική τεκμηρίωση των κινήσεων που σχεδιάζουν φορείς και δήμαρχοι, υπενθυμίζοντας ότι το δικαστήριο επεδίκασε για πρώτη φορά ηθική βλάβη για την περίπτωση του κέντρου υψηλής τάσης της ΔΕΗ στην Αργυρούπολη και τόνισε πως η πάγια νομολογία της τελευταίας 20ετίας ορίζει πως δεν είναι επιτρεπτή η επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης των πολιτών.⁵⁷ Αυτή η τελευταία επισήμανση μας φέρνει ενώπιον του τρίτου πόλου των λειτουργιών του αστικού δημοκρατικού κράτους, δηλαδή τη Δικαστική λειτουργία. Η λειτουργία της Δικαιοσύνης δεν είναι άμοιρη προβλημάτων (δυσκινησία, γραφειοκρατία, αριστοκρατική αντίληψη κ.ο.κ.) ούτε είναι ανεξάρτητη, όπως τη θέλει η αστική κοινοβουλευτική πολιτική θεωρία. Αυτό δεν σημαίνει ότι η κοινωνική σύγκρουση δεν διαπερνά το θεσμό. Υπήρξαν κινητοποιήσεις που κατάφεραν να νικήσουν μετά από την έκδοση ευνοϊκών αποφάσεων του Ε΄ Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας, π.χ. στην περίπτωση του Ρέματος της Πικροδάφνης⁵⁸ (με μια σειρά αποφάσεων, όπως η 1242/08) και πιο πρόσφατα στην περίπτωση του ποδοσφαιρικού γηπέδου του Παναθηναϊκού στο υπό αναδιαμόρφωση πάρκου του Βοτανικό που η κατασκευή του αποσυνδέθηκε από την κατασκευή γιγαντιαίου εμπορικού κέντρου γνωστού κατασκευαστή των Αθηνών.⁵⁹

⁵⁷ Βλ. ρεπορτάζ «Μέτωπο για τον Υμηττό» στο διαδικτυακό κόμβου του *Δήμου Ελληνικού* <http://www.elliniko.gr/article.php?id=6112>

⁵⁸ Η «Διαδημοτική Πρωτοβουλία κατοίκων Παλαιού Φαλήρου, Αλίμου, Αγίου Δημητρίου και Ηλιούπολης για την διάσωση του ρέματος της Πικροδάφνης» είμαστε μία ομάδα κατοίκων των παραρρημάτων δήμων που με την αγάπη μας και την δράση μας σώσαμε το ποταμάκι από το μπάζωμα του, που επιχειρήθηκε τα τελευταία χρόνια. Έχουμε αναπτύξει έναν οκταετή επιτυχημένο πολυεπίπεδο, πολυδιάστατο και πολυέξοδο αγώνα κατά μήκος όλου του ρέματος. Μέσα από έναν πολυδαίδαλο και μααραθόνιο δικαστικό αγώνα το Συμβούλιο της Επικρατείας/ Ε΄ τμήμα, κατ'επανάληψη μας δικαιώνει διαφυλάσσοντας το ρέμα από την παράλογη Διοίκηση και τους επιτήδειους που το ορέγονται.
<<http://anokatostokalamaki.wordpress.com/2009/02/03/>>

⁵⁹ Βλ. την είδηση www.naftemporiki.gr/news/static/09/05/25/1668388.htm

Ανακοίνωση της Επιτροπής Πολιτών για τη Διάσωση του Ελαιώνα σχετικά με την απόφαση του ΣτΕ

Ανακοίνωση – Δελτίο Τύπου

Με μεγάλη χαρά η Επιτροπή Πολιτών για τη Διάσωση του Ελαιώνα αναγγέλλει ότι σύμφωνα με όλα τα ειδησεογραφικά πρακτορεία λήφθηκε η απόφαση του Συμβουλίου Επικρατείας σχετικά με την προσφυγή των 130 πολιτών κατά του Εμπορικού Κέντρου στον Ελαιώνα. **Και η απόφαση αυτή είναι θετική υπέρ της προσφυγής των 130 πολιτών.**

Μετά την Αναστολή εργασιών που είχε κερδηθεί στις 4 Δεκεμβρίου 2008 και ήταν το πρώτο καθοριστικό βήμα σήμερα γίνεται το δεύτερο: ακυρώνεται το Εμπορικό Κέντρο, το Δημαρχιακό Μέγαρο και το δεύτερο Εμπορικό Κέντρο του κ. Κακλαμάνη.

Η τσιμεντοποίηση που σχεδίασε ο κ. Σουφλιάς, με την κ. Μπακογιάννη και τον κ. Παπουτσή, με τη στήριξη των βουλευτών της Νέας Δημοκρατίας, του ΠΑΣΟΚ και του ΛΑΟΣ, η τσιμεντοποίηση που τόσο ένθερμα υποστήριξε ο κ. Κακλαμάνης, δέχθηκε ένα ισχυρό πλήγμα.

Η Επιτροπή μας συνεχίζει, αποφασιστικά, μαχητικά και με όραμα, τον αγώνα **μέχρι την τελική νίκη: την υλοποίηση του Πάρκου στον Ελαιώνα, την υλοποίηση του κοινόχρηστου πρασίνου.**

Οι μεγάλες επιπλοκές που παρουσιάζονται στα θέματα της περιβαλλοντικής προστασίας και της οικολογικής διαχείρισης οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στο νομικό καθεστώς που διέπει τα θέματα της γης και της ιδιοκτησίας, των θαλασσών και των υδάτων γενικότερα αλλά και στις συνταγματικές προστασίες που κατοχυρώθηκαν με το άρθρο 24 του Συντάγματος του 1975 το οποίο έγινε «σημαία» του οικολογικού κινήματος στην Ελλάδα.⁶⁰ Η πολιτική που ακολουθήθηκε από όλες ανεξαιρέτα τις ελληνικές κυβερνήσεις σχετικά με τη νομιμοποίηση των αυθαιρέτων κατασκευών ενθάρρυνε τη δόλια καταστροφή δασικών χώρων για την ανέγερση οικιών (εξοχικών και μη) και βιομηχανικών μονάδων. Η «νομιμοποίηση» των αυθαιρέτων κτισμάτων έναντι οικονομικού ανταλλάγματος για την ενίσχυση των κρατικών ταμείων άρχισε κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας με τον αναγκαστικό νόμο 4101968.⁶¹

Η δράση των τοπικών και θεματικών ομάδων του Παναττικού Δικτύου, που περιγράφηκε παραπάνω, προκάλεσε το ενδιαφέρον κοινής γνώμης και πολιτικών κομμάτων αλλά και της δικαιοσύνης που κλήθηκε να αποφανθεί για πράξεις και παραλείψεις του ΥΠΕΧΩΔΕ και, επομένως, της κυβέρνησης. Με αυτή την έννοια, βλέπουμε ότι βάσει της κατηγοριοποίησης των μορφών επιρροής του κινήματος και ανταποκρισιμότητας του κράτους, η περίοδος 2007-2009 κατά την οποία ξεδιπλώνεται η δράση του Παναττικού Δικτύου, δεν μπορούμε πλέον να υποστηρίξουμε την άποψη περί «καταστολής χωρίς θεσμικά αλλαγή» στο βαθμό που

Οφείλουμε και θα κάνουμε κάθε προσπάθεια για να αφήσουμε στις επόμενες γενιές ένα Ελαιώνα με 700 στρέμματα κοινόχρηστου πρασίνου στην Αθήνα και 2.000 στρέμματα πρασίνου συνολικά.

Η Επιτροπή μας εκφράζει τις θερμότερες αγωνιστικές ευχαριστίες σε όλα τα κινήματα, τις συλλογικότητες, τις οργανωμένες δυνάμεις και τους ενεργούς πολίτες, που τη στήριξαν με την αλληλεγγύη τους.

Σε όλους όσους αυτό το διάστημα επιτέθηκαν στο ίδιο το Συμβούλιο της Επικρατείας, συκοφάντησαν και απείλησαν τους 130 πολίτες, διαστρέβλωσαν και έθεσαν πέπλο σιωπής στις απόψεις και τη δράση της Επιτροπής μας, ένα έχουμε να πούμε: σήμερα πρέπει να ντρέπονται για όλα όσα έγραψαν, είπαν, έκαναν.

Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ <<http://indy.gr/analysis/anakoinosi-tis-epitrops-politn-gia-ti-diasosi-toy-elaina-s3c7etika-me-tin-apofasi-toy-ste>>

⁶⁰ Σιούτη Γλυκερία (2002) «Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης ή της αειφορίας» στο Παπαδημητρίου Γιώργος (επιμ.), *Το άρθρο 24 του Συντάγματος μετά την αναθεώρησή του* (πρακτικά ημερίδας). *Νόμος και Φύση* 8/2002 Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Α.Ν. Σάκκουλα.

⁶¹ Γώγος Κωνσταντίνος (2009) «Η συνταγματική προβληματική της νομιμοποίησης των αυθαιρέτων κατασκευών. Με αφορμή τις κατασκευές στους ημιυπαίθριους χώρους» *Νόμος και Φύση*, Ιούνιος

<<http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=3737&lang=1&catid=1>>

το κίνημα αρχίζει να ασκεί επιρροή έχοντας προχωρήσει σε καλά συντονισμένους και μαζικούς αγώνες. Απεναντίας, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι υπάρχουν στοιχεία των μορφών «επιρροή χωρίς θεσμική αλλαγή» και της «επιρροής μέσω συμμαχίας». Ποιες ενδείξεις έχουμε γι' αυτό;

Η δράση του Παναττικού Δικτύου προκαλεί το ενδιαφέρον των πολιτικών κομμάτων της αντιπολίτευσης από το καλοκαίρι του έτους 2007 καθώς υπήρχαν φήμες ότι επίκεινται πρόωρες βουλευτικές εκλογές, κάτι που όντως έγινε στις 16 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους και μετά από την μεγαλύτερη ανθρώπινη και οικολογική καταστροφή υπέστη η χώρα σε ειρηνική περίοδο καθώς το κύμα πυρκαγιών προκάλεσε την καταστροφή συνολικά εκτάσεις 268.834 εκταρίων, το θάνατο τουλάχιστον 63 ανθρώπων, την καταστροφή πάνω από 1.500 σπιτιών. Οι άστεγοι ανήλθαν σε 6.000 άτομα. Το ύψος των καταστροφών έφτασε τα πέντε δισεκ. Ευρώ. Κάηκαν 4,5 εκατομμύρια ελαιόδεντρα καθώς και 60.000 αιγοπρόβατα. Οι περιοχές που επλήγησαν βρίσκονταν στους νομούς Μεσσηνίας, Αρκαδίας, Ηλείας, Αχαΐας, Λακωνίας, Αργολίδος, Κορινθίας, Ευβοίας και Αττικής, ενώ ο νομός Ηλείας βρέθηκε στο επίκεντρο των πιο εκτεταμένων καταστροφών από κάθε άποψη. Η Αττική χτυπήθηκε πρώτη απ' όλες τις περιοχές αυτές και η Πάρνηθα έχασε περίπου το 1/3 του δασικού της πλούτου. Επομένως, σε αυτή τη φάση η κατάσταση έχει τα χαρακτηριστικά της δεύτερης φάσης του κύκλου που περιέγραψε ο Anthony Downs με τη διαφορά ότι δεν υπάρχει τέτοιος βαθμός «ευφορίας». Βέβαια, μετά την καταστροφή της Πάρνηθας, η κινητοποίηση χιλιάδων νέων ανθρώπων μέσω διαδικτυακών ημερολογίων (blogs) και γραπτών μηνυμάτων κινητών τηλεφώνων έδειξε ότι ως ένα βαθμό υπάρχει ένα πλήθος κόσμου που αισθάνεται ότι μπορεί να συμβάλει στην αλλαγή της κατάστασης. Ορισμένοι/ες θα πλαισιώσουν τις ομάδες του Παναττικού Δικτύου και θα δημιουργηθούν και άλλες ομάδες που θα δρουν αυτόνομα και μέσω του διαδικτύου. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης στήριξαν, σε διαφορετικό βαθμό το καθένα, τους οικολογικούς αγώνες (π.χ. ο ΣΥΡΙΖΑ και το ΠΑΣΟΚ βρέθηκαν στο πλευρό των δημοτών του Ελληνικού στη «μάχη της παραλίας»). Επίσης, ενισχύθηκε το πολιτικό σχήμα των Οικολόγων-Πράσινων που διεκδικούσε το ρόλο του spin-off κινηματικού κόμματος σύμφωνα με την τελευταία μορφή επιρροής του κινήματος, όπως αναφέραμε. Στις πρόσφατες ευρωεκλογές ο

ΣΥΡΙΖΑ και οι Οικολόγοι Πράσινοι ανταγωνίζονταν προσπαθώντας να παίξουν αυτόν το ρόλο προσέλκυσης των ψηφοφόρων ως άμεσοι εκπρόσωποι βγαλμένοι από το ίδιο το οικολογικό κίνημα. Επίσης στις βουλευτικές εκλογές του 2007 στο ψηφοδέλτιο επικρατείας του ΠΑΣΟΚ είχε τοποθετηθεί ο Σπύρος Κουβέλης, ο οποίος είχε διατελέσει Διευθυντής Προγράμματος της Περιβαλλοντικής Οργάνωσης WWF, και στο ψηφοδέλτιο του ίδιου κόμματος στις πρόσφατες ευρωεκλογές είχε τοποθετηθεί ο Κρίτων Αρσένης που είχε διατελέσει στέλεχος της Ελληνικής Εταιρείας Περιβάλλοντος και Πολιτισμού. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι παρά τις μεγάλες δυσκολίες που προκύπτουν από ιστορικά δομικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας (μικρή εργατική τάξη, μαζικά μικροαστικά στρώματα, ιδεολογία του εύκολου κέρδους, αστυφιλία, συνεχείς πολιτικές και οικονομικές κρίσεις, κυριαρχία του οικονομισμού ως στρατηγική της αριστεράς κ.ά.)⁶² που δυσκόλευε την έξοδο του οικολογικού κινήματος από τη «βρεφική ηλικία», υπάρχει πλέον αντικειμενικά πεδίο δράσης και ανάπτυξής του, έστω σε πρώτη φάση με αμυντικούς στόχους απέναντι στην κυβερνητική κρατική πολιτική που ευνοεί ακόμη τα συμφέροντα του μεγάλου κεφαλαίου όσον αφορά το περιβάλλον.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας, μέσω της παρουσίασης της δράσης του Παναττικού Δικτύου, ενός ενεργού κομματιού του ελληνικού οικολογικού κινήματος θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι το κράτος ανταποκρίνεται εν μέρει στο ελληνικό οικολογικό κίνημα, ως εξής:

1. Στο επίπεδο της εκτελεστικής εξουσίας,

α) στην περίπτωση που πρόκειται για μεγάλα έργα «εθνικής σημασίας», κάτι που ερμηνεύεται ποικιλοτρόπως, συντάσσεται με τις κατασκευαστικές και άλλες εταιρείες και προσπαθεί να τα κατοχυρώσει και να τα θωρακίσει νομικά.

β) στις περιπτώσεις συγκρούσεων όπου το «πολιτικό κόστος» είναι μεγάλο αναθέτει τις ευθύνες σε άλλα επίπεδα (π.χ. στην περίπτωση του Δήμου Αθηναίων για το γήπεδο του Παναθηναϊκού στο Βοτανικό).

⁶² Μηλιός Γιάννης (2000) *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός: Από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη*. Αθήνα: Εκδ. Κριτική.

γ) στο τοπικό πεδίο είναι πολύ πιο συχνό το ενδεχόμενο οι Δήμοι - για πολλούς λόγους: πολιτικό κόστος, πολιτική συμπάθεια κ.ά. - να συντάσσονται στο πλευρό των πολιτών που κινητοποιούνται και, μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις να αναλαμβάνουν πρωταγωνιστικό ρόλο, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για ζητήματα για τα οποία το κράτος και το επιχειρηματικό κεφάλαιο προβάλλουν παράλογες από πλευράς περιβαλλοντικής διαχείρισης απαιτήσεις που, συχνά, αντιβαίνουν στις συνταγματικές διατάξεις (π.χ. Ελευσίνα, Σκαρμαγκάς, Ελληνικό).

2. Στο επίπεδο της νομοθετικής εξουσίας δημιουργούνται συνεργασίες και συμμαχίες με πολιτικά κόμματα της εκάστοτε αντιπολίτευσης ή βουλευτές της συμπολίτευσης που υπολογίζουν το ατομικό πολιτικό κόστος (σε περιπτώσεις όπου δεν κινδυνεύει η παραμονή του κόμματος στην κυβέρνηση, π.χ. διακομματική ερώτηση βουλευτών για την απομάκρυνση του 301 Στρατιωτικού Εργοστασίου από το Δήμο Αγίων Αναργύρων)⁶³.
3. Στο επίπεδο της δικαστικής εξουσίας πολλές φορές επιδεικνύεται «δικαστικός ακτιβισμός» ειδικά από το Ε΄ Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας (και από την Ολομέλεια του ΣτΕ και προκαλούνται αποφάσεις θετικές για το περιβάλλον (π.χ. Ρέμα Πικροδάφνης, γήπεδο Παναθηναϊκού στο Βοτανικό κ.ά)

⁶³ Για την περίπτωση αυτή αλλά και άλλους διεκδικούμενους χώρους πρασίνου στο λεκανοπέδιο της Αττικής, βλ. την ιστοσελίδα της Υπερνομαρχίας Αθηνών-Πειραιώς για το περιβάλλον <<http://www.attiko-prasino.gr/>>

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γώγος Κωνσταντίνος (2009) «Η συνταγματική προβληματική της νομιμοποίησης των αυθαιρέτων κατασκευών. Με αφορμή τις κατασκευές στους ημιυπαίθριους χώρους». *Νόμος και Φύση*, Ιούνιος. <<http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=3737&lang=1&catid=1>
2. Καβουλάκος Ι. Κάρολος (2009) «Προστασία και διεκδίκηση δημόσιων χώρων: ένα κίνημα της πόλης στην Αθήνα του 21^{ου} αιώνα.» στο: Εμμανουήλ Δ., Ζακοπούλου Ε., Καντατζόγλου Ρ., Μαλούτας Θ., Χατζηγιάννη Α. (επιμ.) *Τάσεις Κοινωνικού Μετασχηματισμού στον Αστικό Χώρο*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
3. Καραμίχας Γιάννης (2008) «Οικολογικός εκσυγχρονισμός» στο Μποτετσάγιας Ι. και Καραμίχας Γ., *Περιβαλλοντική Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Εκδ. Κριτική, σελ. 185-224.
4. Μηλιός Γιάννης (2000) *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός: Από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη*. Αθήνα: Εκδ. Κριτική
5. Σεραφετινίδου Μ. (2003) *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας. Τόμος Ι. Η θεωρητική συζήτηση*. Αθήνα: Gutenberg
6. Σιούτη Γλυκερία (2002) «Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης ή της αειφορίας» στο Παπαδημητρίου Γιώργος (επιμ.), *Το άρθρο 24 του Συντάγματος μετά την αναθεώρησή του* (πρακτικά ημερίδας). *Νόμος και Φύση* 8/2002 Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Α.Ν. Σάκκουλα.
7. Σπανού Καλλιόπη (1995α), «Οι απαρχές της περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ελλάδα. Η δυναμική της πολιτικο-διοικητικής ατζέντας στη διάρκεια της δικτατορίας» στο Σπανού Κ. (Επιμ.), *Κοινωνικές πολιτικές και κρατικές πολιτικές*, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 223 – 286,
8. Σπανού Καλλιόπη (1995β) «Δημόσια Διοίκηση και Περιβάλλον : Η Ελληνική Εμπειρία» στο Σκούρτος Μ.Σ. & Σοφούλης Κ.Μ. (επιμ.), *Η Περιβαλλοντική Πολιτική στην Ελλάδα : Ανάλυση του Περιβαλλοντικού Προβλήματος από τη Σκοπιά των Κοινωνικών Επιστημών* Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός, σελ. 115-178.
9. Συλλογικό (1987) *Το οικολογικό κίνημα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις “Μετά τη βροχή”.
10. Τσακίρης Αθανάσιος (2004) «Η αντιπαράθεση κομματικού και αυτόνομου συνδικαλισμού στο χώρο των τραπεζών κατά τη διάρκεια της Τρίτης

- Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974-2000» στο Κοντογιώργης Γ., Λάβδας Κ., Μενδρινού Μ., Χρυσοχόου Δ. (επιμ.) *Τριάντα Χρόνια Δημοκρατία: Το Πολιτικό Σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974-2004*, Τόμ. Β', Εκδ. Κριτική και Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, σελ. 9-58
11. Τσακίρης Θανάσης (2004) «Κράτος – κόμμα - συνδικάτο 1980-2001: μεταξύ ενσωμάτωσης και αμφισβήτησης» στο Σπουρδαλάκης Μιχ. (επιμ.) *Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα (1980-2001)*» Αθήνα: Εκδ. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σελ. 177-240.
12. Τσακίρης Θανάσης (2006) «Ο συνδικαλισμός των εργαζομένων στις τράπεζες στην Ελλάδα (1974-1993)» *Διδακτορική Διατριβή: Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθήνας*.
<[http://efessos.lib.uoa.gr/Applications/disserts.nsf/0/5142D27BA8CD35AFC2257295003A2558/\\$File/document.pdf?OpenElement](http://efessos.lib.uoa.gr/Applications/disserts.nsf/0/5142D27BA8CD35AFC2257295003A2558/$File/document.pdf?OpenElement)>
13. Τσαούσης Δημήτρης (1989) *Χρηστικό λεξικό κοινωνιολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Biggs, Michael (2007) “The Rationality of Self-Inflicted Suffering: Hunger strikes by Irish Republicans, 1916-1923”, *Sociology Working Papers*. Department of Sociology, University of Oxford. Paper Number 2007-03 <http://www.sociology.ox.ac.uk/research/workingpapers/2007-03.pdf>
2. Cobb, Roger W., and Elder, Charles (1972/1983) *Participation in American Politics: The Dynamics of Agenda Building*, Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.
3. Diani, Mario (1992) “The Concept of Social Movement.” *Sociological Review*, 40, σελ 1-25.
4. Doherty, Brian (2002) *Ideas and Actions in the Green Movement*. London, UK: Routledge.
5. Deutsch Lynch, Barbara (1993) “The Garden and the Sea: U.S. Latino Environmental Discourse and Mainstream Environmentalism”. *Social Problems*, No. 40, February, σελ. 108-118.
6. Dowie, Mark (1996) *Losing Ground: American Environmentalism at the Close of the Twentieth Century*. Cambridge, MA: The MIT Press.

7. Downs Anthony (1998) "Up and Down With Ecology: The 'Issue-Attention Cycle'" in Downs Anthony, *Political Theory and Public Choice*. Northampton, Mass: Edwar Elgar, σελ. 100-112.
8. Easton David, (1965), *A Framework for Political Analysis*. New York, NY: Prentice Hall.
9. Easton David (1967) *A Systems Analysis of Political Life*, NY, John Wiley,
10. Environmental Careers Organization (1992). *Beyond the Green: Redefining and Diversifying the Environmental Movement*. Boston, MA: The Environmental Careers Organization
11. Falkner G. (2003) "The Interprofessional Social Dialogue at European Level: Past and Future. Industrial Relations and European Integration. Developments and Prospects at EU-level." in Keller B. and Platzer H.W (eds), *Industrial Relations and European Integration. Developments and Prospects at EU-level*. London: Ashgate, σελ. 11-29.
12. Gerlach, Luther and Hine, Virginia. (1970) *People, Power, Change: Movements of Social Transformation*. Indianapolis, IN: Bobbs-Merrill.
13. Goldstone, Jack (2003) "Introduction" in Goldstone Jack (ed.) *States, Parties, and Social Movements*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, σελ. 1-24
14. Giugni, Marco (2004) *Social Protest and Policy Changes: Ecology, Antinuclear, and Peace Movements in Comparative Perspectives*. Lamham, MD: Rowman and Littlefield.
15. Andrews, Kenneth T. (2002) "Creating Social Change: Lessons from the Civil Rights Movement" in Meyer D. S., Whittier N., Robnett B. (eds.) *Social Movements: Identity, Culture, and the State*. New York, NY: Oxford University Press, σελ. 105-120.
16. Lofland, John (1996) *Social Movement Organizations: Guide to Research on Insurgent Realities*. New York, NY: Aldine De Gruyter.
17. McCarthy, John and Zald, Mayer (1973) *The trend of Social Movements in America: Professionalization and Resource Mobilization*. Morriston, NJ: General Learning Press,
18. McCarthy John and Mayer Zald (1977) "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", *American Journal of Sociology*, 82 σελ. 1212-1241,

19. Melucci, Alberto (1996) *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
20. Melucci, Alberto (1989) *Nomads of the Present*. London, UK: Radius
21. Michels, Robert (1966) *Political Parties*. New York, NY: Free Press Paperback
22. Næss, Arne. (1989) *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy* Cambridge, UK: Cambridge University Press.
23. O'Malley, Padraig (1990) *Biting at the Grave: The Irish Hunger Strikes and the Politics of Despair*. Boston: Beacon Press,
24. Rucht, Dieter (1999) "The Impact of Environmental Movements in Western Societies" in Guigni M., McAdam D. and Tilly Ch. (eds.), *How Social Movements Matter*. London: University of Minnesota Press, σελ. 204-225.
25. Scanlan J. Stephen, Cooper Stoll Laurie, Lumm Kimberly (2008) "Starving for change: The hunger strike and non-violent action, 1906-2004" in Coy P. G. (ed.) *Research in Social Movements, Conflicts and Change*. No.28, σελ. 275-323
26. Schlosberg, David (1999α). "Networks and Mobile Arrangements: Organizational Innovation in the U.S. Environmental Justice Movement." *Environmental Politics* 6, No. 1, σελ. 122-148.
27. Schlosberg, David (1999β) *Environmental justice and the new pluralism: The challenge of difference for environmentalism*. Oxford, UK: Oxford University Press.
28. Tarrow, Sydney (1991) *Struggles, Politics and Reform: Collective Action, Social Movements and Cycles of Protest*. Ithaca, NY: Cornell University Press
29. Tilly Charles (1999) "From Interactions to Outcomes in Social Movements." στο Giugni M., McAdam D., and Tilly Ch. *How Social Movements Matter*. Minneapolis: University of Minnesota Press, σελ. 253– 270
30. Tilly Charles (2004) *Social Movements 1768-2004*. Boulder, CO and London UK: Paradigm Publishers [Ελλ. εκδ. Tilly Charles (2007) *Κοινωνικά Κινήματα 1768-2004*. (μεταφ: Θαν. Τσακίρης) Αθήνα: Εκδ. Σαββάλας].

ΒΙΝΤΕΟ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ

1. ΔΥΤΙΚΗ ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΘΡΙΑΣΙΟ ΠΕΔΙΟ

<http://www.youtube.com/watch?v=nDPMn2cSJVQ>

http://www.youtube.com/watch?v=4gxI24M_fHU&feature=related

<http://www.youtube.com/watch?v=a9sRkSCYQRI&NR=1>

<http://www.youtube.com/watch?v=vuW0wjippx0&feature=related>

<http://www.youtube.com/watch?v=tL2Zqv-af7o&feature=related>

ΑΓΕΛΑΣΤΟΣ ΠΕΤΡΑ (απόσπασμα)

<http://www.youtube.com/watch?v=nnfPjGYdijA&feature=related>

2. ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΠΥΡΚΑΓΙΕΣ ΠΑΡΝΗΘΑΣ κ.α.

<http://www.youtube.com/watch?v=wwYuznvY2jA&feature=Playlist&p=37EC718476B72238&index=0>

<http://www.youtube.com/watch?v=wwYuznvY2jA&feature=Playlist&p=37EC718476B72238&index=0>

<http://www.youtube.com/watch?v=D0PcuInWpGo&feature=related>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στις αρχές του καλοκαιριού του τρέχοντος έτους λάβαμε το παρακάτω ηλεκτρονικό μήνυμα που μας καλούσε σε μια συνέντευξη τύπου στα γραφεία του Δικηγορικού Συλλόγου Αθήνας και είναι μια ένδειξη για την συνειδητοποίηση ενός σημαντικού προβλήματος από ένα μεγάλο πλέον μέρος της κοινωνίας:

« ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ (9.06.09) "ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ : Ζήτημα του νομοθέτη, της διοίκησης ή του δικαστή;"
Καταχωρήθηκε: 10-06-2009

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΝΩΣΗ ΔΙΚΑΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΩΝ
ΕΝΩΣΗ ΔΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΩΝ ΤΟΥ ΣτΕ
ΕΝΩΣΗ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΕΝΩΣΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΩΝ
ΕΝΩΣΗ ΔΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΩΝ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
ΕΝΩΣΗ ΜΕΛΩΝ ΝΟΜΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ο νομικός κόσμος της χώρας συζητά για το περιβάλλον

Με αφορμή την παγκόσμια ημέρα περιβάλλοντος, που ήταν στις 5 Ιουνίου, η Ένωση Δικαστών και Εισαγγελέων, η Ένωση Δικαστικών Λειτουργών του

Συμβουλίου της Επικρατείας, η Ένωση Εισαγγελέων Ελλάδας, η Ένωση Διοικητικών Δικαστών, η Ένωση Δικαστικών Λειτουργών Ελεγκτικού Συνεδρίου, η Ένωση Μελών Νομικού Συμβουλίου του Κράτους και ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, σας προσκαλούν σε συνέντευξη τύπου, με θέμα:

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ:

Ζήτημα του νομοθέτη, της διοίκησης ή του δικαστή;

την **Πέμπτη 11 Ιουνίου 2009 και ώρα 12.00'**, στην αίθουσα τελετών του Δ.Σ.Α. (Ακαδημίας 60)»

[Επιστροφή στο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ](#)

Στεργίου Γεωργία (Πανεπιστήμιου Αιγαίου, ΠΜΣ ‘Περιβαλλοντική Πολιτική & Διαχείριση’)

“A Tool-kit for assessing the Transparency and Accountability of Environmental NGOs.”

Ένα εργαλείο μέτρησης της διαφάνειας και λογοδοσίας των Μη-Κυβερνητικών Περιβαλλοντικών Οργανώσεων (ΜΚ-ΠΟ)

Abstract. Environmental Non Governmental Organisations (ENGO) have a determinant role as participants and stakeholders in global environmental decision-making agenda. In order to participate as equals with global organisations such as United Nations, World Bank etc. they have to demonstrate accountability and transparency in their finances, governance and to the public. The following paper attempts to create a tool for measuring the accountability of Environmental NGOs. The methodology used is a marked questionnaire created for ENGOs in particular, that not only measures the accountability of the organisation, but also provides useful information for improving it.

Key words: environmental NGOs, accountability, transparency, governance, stakeholders.

Abstract. Οι Περιβαλλοντικές Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΠΜΚΟ) παίζουν καθοριστικό ρόλο ως συμμετέχοντες και μέτοχοι στην παγκόσμια περιβαλλοντική πολιτική agenda. Προϋπόθεση για την συμμετοχή και την αντιμετώπισή τους ως ίσους εταίρους από παγκόσμιους διεθνής οργανισμούς, όπως τα Ηνωμένα Έθνη, η Παγκόσμια Τράπεζα κλπ. είναι η επίδειξη λογοδοσίας και διαφάνειας από την διοίκηση τους και προς το ευρύ κοινό. Η παρούσα εργασία αποπειράται να δημιουργήσει ένα εργαλείο για την μέτρηση της λογοδοσίας και διαφάνειας των Περιβαλλοντικών ΜΚΟ. Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε αποτελείται από ένα βαθμολογημένο ερωτηματολόγιο για την μέτρηση της λογοδοσίας των Περιβαλλοντικών ΜΚΟ συγκεκριμένα. Το εργαλείο εκτός από την βαθμολόγηση παρέχει και χρήσιμες πληροφορίες για τον οργανισμό ώστε να βελτιώσει την λογοδοσία του.

Λέξεις – κλειδιά: Περιβαλλοντικές ΜΚΟ, λογοδοσία, διαφάνεια, διακυβέρνηση, εμπλεκόμενοι φορείς.

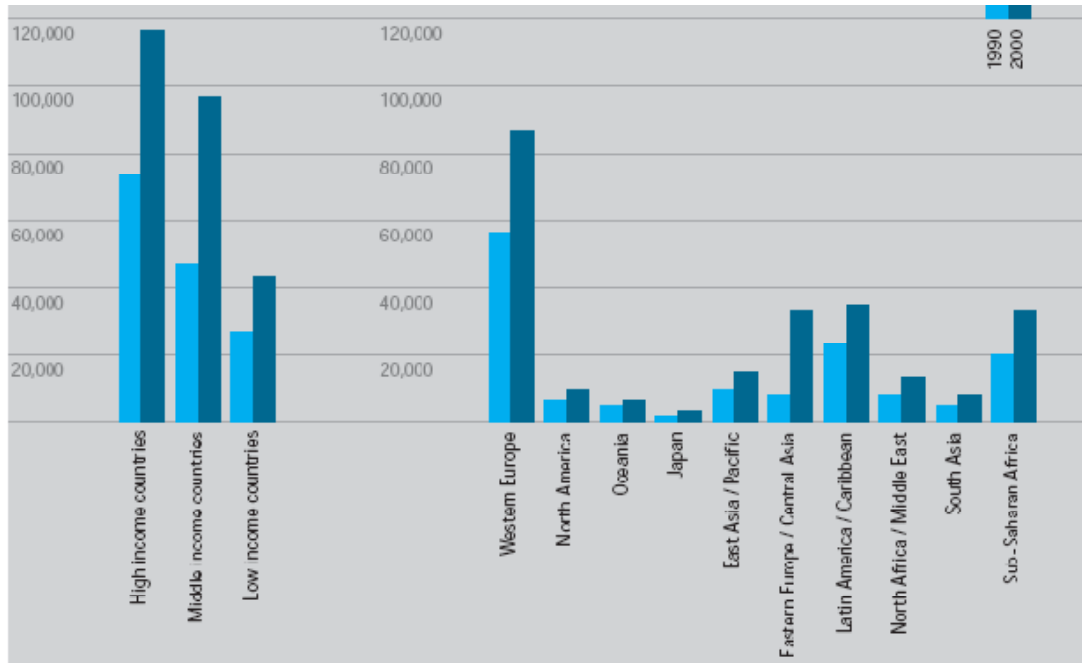
Introduction

*“The **accountability revolution** is here to stay; NGOs are going to remain active in global governance, claiming to express global values and interests, but there is need to develop a framework of NGO accountability and representativeness to hold NGOs and their networks to similar standards as they call for in others. At the least, their participation in global governance should be granted in return for their accountability to a set of minimum standards for NGO integrity, expertise and performance. Just how they might be held accountable for these standards is another question (as also whether the standards should be the same for NGOs based in Ghana and Cambodia as for those based in North America and Europe). Something like an international NGO ombudsman or quality assurance board is a possibility, to which bodies like the World Bank could bring complaints that an NGO campaign is based on incorrect or misleading assertions, impeding its ability to do its work” (Wade, 2009).*

Other forms of political participation deteriorated such as membership of political parties and voter turnout. So as NGOs show a growing significance within the expanding civil society sector (Ebrahim, 2005) there are calls for greater NGO accountability (Ebrahim, 2005, Jordan & Van Tuijl, 2006, Unerman & O’Dwyer, 2006a, 2006b, 2008). As the World Bank (2005:3, in Bendell, 2006:xi) notes “as the influence of NGOs continues to grow, they are also attracting greater public scrutiny, prompting calls for greater accountability”.

As Edwards (2004, in Jepson, 2005:516) points out “if NGOs challenge the accountability of other social actors, they must themselves be accountable, otherwise their legitimacy will decline and with it their capacity to advocate their cause successfully.

Table 1: NGO Member's increase 1999-2000

Source: Union of International Associations

1. *Non-governmental Organisations: Definition & Importance*

1.1 *Definition*

The term Non-governmental organization is a post-World War II expression which was initially used by the United Nations (UN). It was used only when referring to those societal actors which are international bodies and engage within the UN context. In the 1980s, the term NGO had also become popular for societal actors of all sorts working outside the UN framework, both internationally and nationally (Martens, 2002).

From a sociological point of view, NGOs are mainly defined by what they are **not**. For Lador-Lederer (1963:60, in Martens, 2002), the term “**non**” is “*non-governmental, non-profit-making, not-uninational*”. Willets (1996:5, in Martens, 2002:277), declares that NGOs are “any non-profit-making, non-violent, organized group of people who are not seeking governmental office.” As Gray (2006, in Unerman & O’Dwyer, 2006a:307), notes that this is a negative type of definition whereby NGOs are defined by what they are **not**.

The term “**governmental**” excludes governmental components from the definition of NGOs. They are made up of individuals or national groups (which contain only individuals) and not official representatives of national governments (Russet, 1996:67, in Martens, 2002:278). Furthermore it has been argued that NGOs must not be depended on governmental support morally or financially (Rosenau, 1998, in Martens, 2002:278). In less puritan terms, Martens (2002) has suggested the extent of governmental support should be such that NGOs will be able to maintain themselves in case governmental contributions are withdrawn (Martens, 2002).

Finally the term “**organization**” distinguishes NGOs from spontaneous forces or movements (Merle, 1988: 388 in Martens, 2002:279). In particular NGOs are distinct from other forms of collective action by possessing themselves at least a basic organizational structure such as permanent members, offices, or financial income. So we can say that NGOs are formal institutions with self-governing constitutional arrangements (Uvin & Weiss, 1998:213, Weiss, 1996:347, in Martens, 2002:279). Thus Martens (2002) concludes that “*NGOs are formal (professionalized) independent societal organizations whose primary aim is to promote common goals at the national or the international level*”.

According to the United Nations (2005) definition:

“A non-governmental organization (NGO) is a not-for-profit, voluntary citizens’ group, which is organized on a local, national or international level to address issues in support of the public good. Task-oriented and made up of people with a common interest, NGOs perform a variety of services and humanitarian functions, bring citizens’ concerns to Governments, monitor policy and programme implementation, and encourage participation of civil society stakeholders at the community level. They provide analysis and expertise, serve as early warning mechanisms and help monitor and implement international agreements. Some are organized around specific issues, such as human rights, the environment or health. Their relationship with offices and agencies of the United Nations (UN) system differs depending on their goals, their venue and their mandate”

2.0 *Defining Accountability*

Accountability is “generally interpreted as the means by which individuals and organizations report to a recognized authority . . . and are held responsible for their actions” (Edwards and Hulme, 1996b:8). According to Ebrahim (2004:194), accountability is “not only a reactive response to overseers, but also a proactive one linked to ensuring that the public trust is served”.

Concerning NGOs accountability many definitions are available:

“Accountability is the means by which individuals and organizations report to a recognized authority (or authorities) and are held responsible for their actions. Effective accountability requires a statement of goals, transparency of decision making and relationships, and honest reporting of what resources have been used and what has been achieved, an appraisal process for the overseeing authority to judge whether results are satisfactory and concrete mechanisms for holding into account (i.e. rewarding or penalizing) those responsible for performance” (ODA, 1993, in Edwards & Hulme, 1996).

“Accountability is a process by which stakeholders are held responsible for their actions” (Fox & Brown, 1998:12).

“Accountability is about being ‘held responsible’ by others and about ‘taking responsibility’ for oneself” (Cornwall, Lucas & Pasteur, 2000:3, in Ebrahim, 2003:814).

In its Global Accountability Report (GAR) (Blagesku & Lloyd, 2006:13) the One World Trust defines accountability as

“the processes through which an organisation makes a commitment to respond to and balance the needs of stakeholders in its decision-making processes and activities, and delivers against this commitment”.

This definition emphasises the need for organisations to balance their response to accountability claims and prioritise between different stakeholder groups according to organisational missions and criteria such as influence, responsibility and representation. It is unrealistic to expect an organisation to use the same type of mechanisms at all times and to be equally accountable to all stakeholder groups; this would lead to paralysis (Global Accountability Report, 2006:13).

Similarly the Global Accountability Reports (2006, 2007, 2008) have identified **four core accountability dimensions** that are critical for being accountable both to external and internal stakeholders. The dimensions are:

- **Transparency.** The provision of accessible and timely information to stakeholders. To be transparent, an organisation must be open about activities and performance and provide information on what it is doing and how well it is doing it through financial statements, annual reports and performance evaluations. This is the basic information needed by stakeholders to monitor an organisation's activities and to hold it to account for its commitments, decisions and actions. It also relates to responding to information requests.
- **Participation.** Is the active engagement of both internal and external stakeholders in the decisions and activities that affect them. Participation must allow for change; it has to be more than acquiring approval for, or acceptance of, a decision or activity.
- **Evaluation.** In the context of GAR, evaluation refers to the processes through which an organisation, with involvement from key stakeholders, monitors and reviews its progress against goals and objectives; it incorporates learning from evaluation into future planning; and it reports on the results of the process. Evaluation ensures that an organisation both learns from, and is accountable for, its performance.
- **Complaints and responses mechanisms.** The means through which an organisation enables stakeholders to file complaints on issues of non-compliance, or against its decisions and actions, and through which it ensures that these complaints are properly reviewed and acted upon.

Figure 1 below shows how all four dimensions interact and must co-exist:

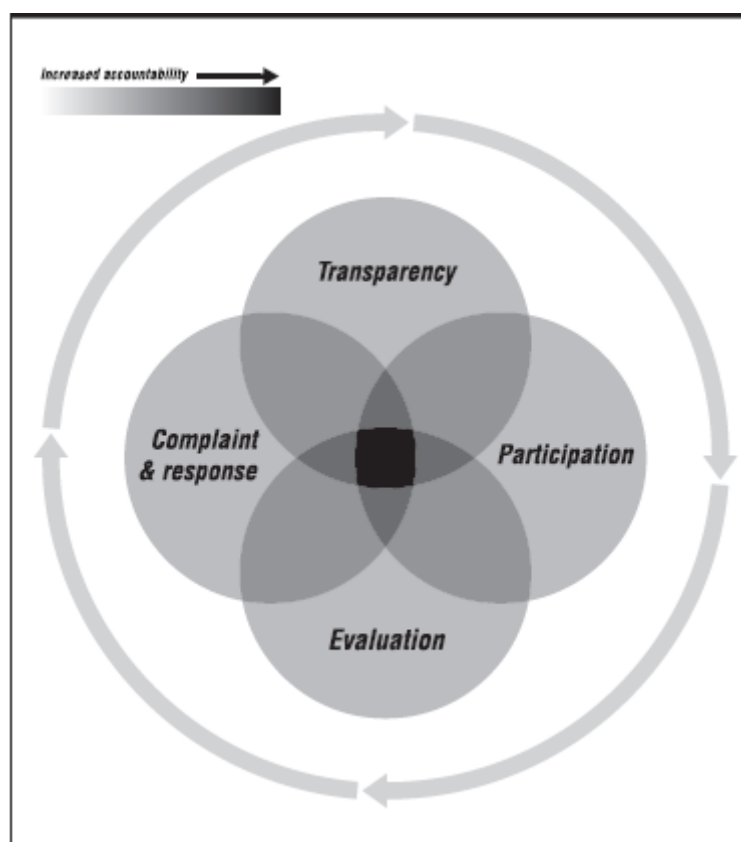

Fig.1. The Global Accountability Framework

Source: The 2007 Global Accountability Report, One World Trust.

3.0 Governance, Legitimacy and Accountability of NGOs

Terms of **governance**, **legitimacy** and **accountability** are directly connected in a number of ways. Suchman (1995:574, in Lister, 2003:179) has given a broadbased definition of legitimacy:

“Legitimacy is a generalized perception or assumption that the actions of an entity are desirable, proper, or appropriate within some socially constructed system of norms, values, beliefs and definitions.”

In theory we find three types of legitimacy suggested by Scott (1995, in Lister, 2003:179). A fourth type was identified by Suchman (1995, in Lister, 2003:179):

- 1) *Regulatory*: is dependent on conformity with the regulatory institutions, rules and laws that exist to ensure stability and order.
- 2) *Cognitive*: is related to conformity to established cognitive structures in society.
- 3) *Normative*: it requires congruence between the values pursued by an organisation and wider ‘societal’ values.
- 4) *Pragmatic*: is a broad definition of legitimacy which refers to the self-interest of an organisation’s audience.

Governance is referring to the way and the procedures followed by an organization in order to achieve its goals (Edwards & Hulme, 1995). Furthermore, *governance* refers to the vision, oversight, process, independence and accountability and not to a day to day process. A basic function of governance is the assurance that the views of the organization are used in a way that help and maximize the achievement of its mission. A key asset of ENGOs is public trust (Jepson, 2005).

Trust and legitimacy are linked when we are referring to the NGO sector. It is generated by the belief that individual NGOs act in accordance with what the public perceives as the qualities and values that characterise the movement. Thus legitimacy is essential for NGOs governance and accountability.

4.0 Types of Accountability

After defining what accountability refers to we can go a step forward by examining the different types of accountability that is mentioned in literature during the decades of NGOs existence and actions.

The United Nations Non-Governmental Liaison Service has formed a dossier about NGOs and their accountability. Although it refers largely to development NGOs but the main issues it raises are relevant for all NGOs. In this dossier, accountability is conceptualised as answering the four accountability questions (Bendell, UN, 2006:5):

- 1. Who is accountable?**
- 2. To whom?**

3. For what?

4. How?

In the NGO's case the organization is accountable to its stakeholders⁶⁴, to donors, members and staff. Donors can be both **external** (governments, foundations etc) or **internal** (usually members who contribute with small amounts for a broad area of activity). A very important aspect of accountability is to themselves, which refers to NGOs own goals and aspirations, to their vision. NGOs are ultimately responsible to their vision which is what makes them NGO in the first place (Najam, 1996).

An NGO is accountable to the aforementioned groups mentioned both for its financial behaviour (where does its income comes from and where and how it is spent) and for its commitment to the organizational goals and mission. The key to accountability is to define the right accountability mechanism for the right stakeholder. Accountability procedures cannot be uniform in all kinds of NGOs (e.g. humanitarian, development, environmental) (Slim, 2002:11) nor to all kinds of stakeholders.

Accountability may be **formal** (i.e .an evaluation of whether agreed objectives have been met) or **informal** (ongoing discussions between partners) (Edwards & Hulme, 1996:967).

Avina (1993 in Edwards & Hulme, 1996:967) makes a distinction between **short term functional accountability** (accountability for resources, resource use and immediate impacts) and **strategic accountability** (accounting for the impacts that an NGOs actions have on the actions of other organizations and the wider environment).

Najam (1996) uses Avina's (1993) distinction between **functional** and **strategic accountability** regarding the different audiences NGOs' to refer to different levels of accountability depending on the stakeholders they account to: their patrons (who provide the NGO with goods and services); their clients (to whom the NGO provides goods or services); and, the organization itself. Najam argues that generally the existing processes of NGO accountability (see Table 1) are mostly for accountability to patrons, particularly to donors. Levels of accountability to clients tend to be extremely low. NGOs tend to focus on their accountability to patrons, very often at the cost of their accountability to clients, even their own goals and vision (Najam, 1996:341).

⁶⁴ **Stakeholders** are those groups who affect and/or are affected by the organization and its activities (Freeman, 1984, quoted in AA1000, 1999 and also in Kovach, 2003).

Table 1. General levels of NGO accountability

<i>Accountability category</i>	<i>Functional accountability</i>	<i>Strategic accountability</i>
To patrons	High	Medium
To clients	Low-nil	Nil
To themselves	Low	Low

Source: Najam, 1996

Tandon (1995, in Edwards & Hulme, 1995:967) separate organizations to GROs (Grassroots Movements) and NGOs (Non-governmental Organizations), and make an important distinction of accountabilities:

- **Downwards** - to partners, beneficiaries, staff and supporters
- **Upwards** – to trustees, donors and host governments

The accountability to multiple stakeholders can create problems for an organization like having to “**overaccount**” (because of multiple demands), or being able to “**underaccount**” as each overseeing authority assumes that another authority makes more detailed checks at actions and results (Edwards & Hulme, 1995:967).

Unerman and O’Dwyer (2008:4) use the term **holistic accountability** to refer to the definitions given by Edwards & Hulme (2002) and Najam (1996) as ‘a broader form of accountability for the impacts that NGOs have, or can have, on a broad range of other organizations, individual and the environment’, along with the term **hierarchical accountability**, referring to the short-term, functional accountability (according to Ebrahim,2003 and Edwards & Hulme, 2002) which ‘favours accountability to those stakeholders who control access to key resources’.

Spiro (2001) and Keohane (2002) distinguish between **internal** and **external** accountability. *Internal accountability* (to members or boards), is often directly compared to the accountability of states to their electorate, paralleling the difficulty of voters to effectively monitor or influence governments. Secondly, competition between NGOs serves as an accountability mechanism as it is easy for members to transfer their membership at relatively little cost (Spiro, 2001). *External accountability* mechanisms

include law and participation in international forums such as those organised by the UN (Spiro, 2001).

Keohane & Grant (2005:38), mention the importance of the analysis by One World Trust (2003) on internal – external stakeholder accountability and its dimensions. In Table 2 are the internal and external stakeholder's accountability dimensions and the ways they are reflected in the organization according to the Global Accountability Project of 2003.

Brown and Moore (2001:585), note that the concept of accountability is not fixed. There is no given accountability structure that fits all organizations. Each one of these organizations must be accountable, but the structure of each one's accountability will have an essential impact on the strategies they execute. Thus accountability must be aligned with the strategy that guides the organization. Because of their international actions, where NGOs are required to do more with less, to act as catalysts for rapid change, the challenges of reframing and reorganizing their accountabilities will be central to those efforts.

5.0 NGOs accountability mechanisms

Environmental and conservation NGOs are claiming to represent values and aspirations of people concerned about nature and the environment. However, NGOs sometimes give excellent reports, by choosing their most successful results from their best projects. This practice is dishonest for supporters and holds back organizations self-analysis and lesson-learning processes. Today NGOs are expected to be part of the system by finding solutions and convincing supporters that they are a good investment (Jepson & Caney, 2003). Patrick Moore, co-founder of Greenpeace observed that NGOs transformed from the early phase of universal appeal and truth to self-promoting political outfit (Johns, 2000:12).

Christensen (2003:6) using as an example the case of The Nature Conservancy⁶⁵, notes some steps that should be taken by conservation programs for auditing their work. Among these steps there are:

⁶⁵ After asking a major donor of Silicon Valey for a multimillion-dollar contribution to help protect local open space, the TNC had to answer the donors question: how would the Conservancy would know that the investment would provide lasting environmental protection? The donor wasn't interested in preserving the piece of land for 30 years. He

- Communicating what is learned
- Iterating the cycle of planning, acting, measuring, learning and improving

Although many organizations measure what they do, few measure the effect of their work.

Mechanisms ensuring accountability for transparent NGOs are full disclosures about their activities that will in turn enhance public trust (Marshall, 2002 in Tilt, 2004:4). Without access to information, reporting alone is insufficient (Neligan, 2003 in Tilt, 2004:4). An extended review which took place in 2003 (Kovach et al.,2003:32) about the access to online information and information on member control of governance for NGOs, inter-governmental organizations (IGOs) and transnational corporations (TNCs), concluded that international NGOs provide little online information about their activities compared with other organizations. The report measured accountability by looking for the public accessibility of certain attributes in their reporting (see table 4)

Table 4. Global Accountability Report indicators

Access to Online Information – Good Practice
Description of targets objectives and activities
Evaluation of main activities
Identification of key members of the organisation
Number of votes each member holds
Description of decision making bodies
Identification of individuals on executive body
Agendas and draft papers
Disclosure policy
Annual reports that are audited
Information in other languages

Source: Tilt, 2004

wanted to know whether it would be protected for hundreds of years. After the TNC realized that it couldn't provide the donor with an answer, it started measuring the performance, using the important tool of accountability and auditing. It also used the results for continuing learning and improvement (Christensen, 2003)

Useful as it might be, this type of accountability mechanism takes for granted that accountability is the same for any type of organization. As we have already mentioned this is not the case.

Ebrahim (2003:816) distinguishes NGO's accountability mechanisms into five categories:

- a) **Disclosure statements and reports.** These are the most common used *tools* of accountability. They enable some degree of accountability to donors, clients and members as they make available to the public basic data on NGO operations. However, these reports emphasize mostly on upward reporting of financial data, with little reference of the quality of the work of the NGO and it gives no attention to downward accountability to stakeholders.

- b) **Performance assessment and evaluation.** It includes various kinds of evaluation, including performance and impact assessments. There is a distinction though, between **external** and **internal** evaluations. External evaluations are usually conducted by donors near the end of programmes in order to assess the extent of achievement of goals and objectives. This is most of the times, crucial to the future funding of NGOs. Internal evaluations are made by staff who evaluates their own progress.

- c) **Participation.** This mechanism distinguishes from evaluation and reports because it is a *process* rather than a tool. There are four different levels of participations: i) consultation with community leaders and members but decision-making remains with the project planners ii) public involvement in actual project related activities iii) public is able to exercise greater control over NGOs decisions and even hold veto and iv) participation through social movements (initiatives which occur independently of NGOs projects).

- d) **Self-regulation.** It refers to efforts made by NGO and non-profit sector to develop codes or standards of behaviour. However, the process through which the code is established is crucial for legitimating it. Thus, self-regulation can improve accountability to funders, communities and NGOs themselves.

- **Social auditing.** Finally, social auditing, together with participation, refers to a complex *process* that integrates elements of many accountability mechanisms mentioned above (disclosure statements, evaluations, participation and standards of behaviour). Its advantages are internal management in terms of monitoring performance, enabling of stakeholders to be considered in organizations values and goals, it can serve as feed back for strategic planning and organizational learning (Mayo, 1996 in Ebrahim, 2003:822) and it helps NGOs to enhance their public reputation by disclosing information based on verified evidence. Nevertheless, social auditing can prove to be very expensive especially on small organizations.

Of these mechanisms Ebrahim (2005:66) again, focuses on the importance of the *evaluation* tool which he thinks can prove very important in organization's learning. He states that evaluation methods and use provide three insights in NPOs⁶⁶ and in turn to NGOs.

- a) Evaluations are conducted both for assessing impact or effectiveness and for satisfying funders. Their importance lies to legitimating organizational practices and therefore to maintain funding.
- b) Evaluation's framing is crucial to the difference of the conclusion it may give about organization's effectiveness⁶⁷.
- c) Conducting an evaluation does not ensure that the organization will know how to use the findings to change behaviour.

ActionAid⁶⁸ is one of the most successful NGOs regarding multi-stakeholders evaluation. It is doing that by eliminating its requirement for country offices submission of annual reports to its headquarters. Instead, it implemented "annual Participatory Review and Reflection Processes" (PRRPs) that aim to improve programs by examining and sharing successes as well as failures through engagement with stakeholders at all levels, to analyze and critique programmes (ActionAid, 2000 &

⁶⁶ Non-Profit Organization

⁶⁷ Logical Framework Analysis matrix tool in which a project's objectives and expected results are clearly identified along with a list of indicators that are to be used in measuring and verifying progress toward achieving those objectives and results.

⁶⁸ ActionAid is a transnational organization that works on issues of injustice and inequality that underlie poverty (Ebrahim, 2005).

2006). It is also one of the international development NGOs that are moving towards the use of more **holistic** forms of accountability (O'Dwyer, 2007)

This kind of accountability is often used in social auditing standards such as in 1999 AccountAbility Framework. Nevertheless, too much short term accountability to funders can hinder NGOs in achieving their missions, referred to as **accountability myopia** (Ebrahim, 2005:56).

Another mechanism suggested by Nikolaou et al (2007:18), is the creation of an **accountability report** that holds information about financial situation, environmental and social performance of ENGOS, in two scales: in monetary and non-monetary⁶⁹ (Nikolaou et al, 2007).

6.0 ENGOS

As far as ENGOS are concerned in particular, Jepson (2005) has attempted to connect the relationship between ENGOS **governance, legitimacy** and **accountability** into a simple model. The model suggests that the fundamental assets of any ENGO are socially constructed forms of legitimacy some of which are self created by the ENGO (e.g. its public profile, history of action etc.) and some of which pertain to public and societal perceptions of the environmental movement. Accountability then becomes a process of legitimacy management and development.

Jepson (2005:519) using Scott (2005, in Lister, 2003) and Suchman's (1995) approach to legitimacy, accepts that the assets that legitimate an ENGO in the public domain can be grouped under the terms "**regulatory**", "**pragmatic**" and "**normative**" and "**cognitive**" legitimacy.

- *Normative* and *cognitive* assets are based in society and create the social recognition and support that ENGOS need for their actions. So

⁶⁹ We have to mention though, that social performance of ENGOS has particularities compared to the other NGOs. In NGOs social accountability refers to their participation in social matters internally and externally. Internally the organizations implement social welfare for their staff (healthy working environment, good salaries etc), while externally, organizations can fund projects for local society. When considering NGOs in general and ENGOS, among their staff we must include volunteers along with paid personnel. Besides, most ENGOS fund exclusively environmental programs. Therefore, in ENGOS both funded programs and impacts on society should be taken into account (Nikolaou et al., 2007).

legitimizing assets include independence from the state, working for the benefit of a third party (e.g. species, the environment, refugees etc.) that is, working for the social good, not for profit (Edwards, 2004 in Jepson, 2005:519). The line that separates normative and cognitive legitimacy is vague though. Nevertheless, public trust in ENGOs is working as a brand, where the value of the brand is driven by the normative and cognitive action of ‘brand’ knowledge.

- *Regulatory* legitimacy is an ENGOs compliance with law and the requirements of official bodies. *Pragmatic* legitimacy, on the other hand, refers to the powerful actors (=of value) that an ENGO provides to immediate stakeholders (e.g. donors or corporations) such as international organizations like UN or government agency, that will prove the legitimacy of the ENGO (ibid).

Regarding the terms **structural** and **public** accountability, the first refers to processes and methods of accountability to authorities as well as checking methods, and the second refers to the public accountability of ENGOs to the parties that they represent or defend (ibid).

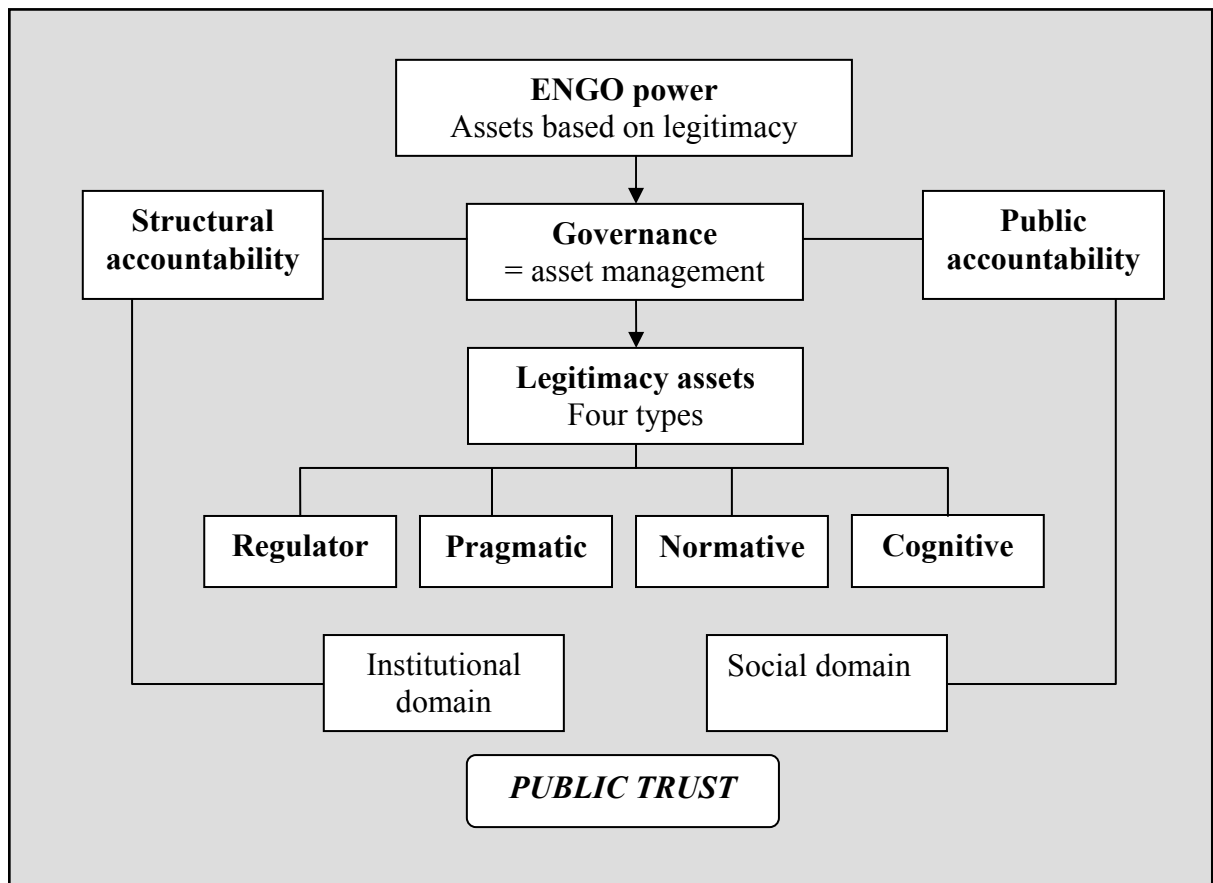

Fig.3: A conceptual model linking ENGO governance, accountability and legitimacy (Jepson, 2005:520)

Also, Jepson (2005:522) suggests some steps to be taken in order for ENGOs to become accountable under their unique characteristics, by developing **accountability regimes** that manage forms of normative and cognitive legitimacy (see p.18). This can be achieved by:

- Examination, honestly and openly, about what legitimates their agenda, their role and the strategy and the tactics they adopt
- Analyze each legitimating asset of its value along with the obligations that follow it
- Conduct a review of organization practices
- Develop and test new measures that would strengthen public accountability thus strengthening assets based on public perceptions (=combinations of peoples participation, education, degree of information and the way that issues are communicated).
- Employment of discourse tools ('topics to talk about') in order to hold stakeholders in active discussion along with promoting debates so as to give voice to different perspectives and to attract young adults back to the movement.

Thus Jepson (2005:523) suggests that Environmental NGOs need to adopt an accountability regime that differs and in the same time it is recognised and acceptable to other sectors of society and international organizations. This is because all ENGOs claim their legitimacy from social movements and are trying to maintain social values such as human-nature relationship. At the bottom line ENGOs will be accountable to society where their members, volunteers and donors come from regarding their environmental policy and services. Therefore their accountability regime must be aligned to 'movements' historic roots and successes (Jepson & Canney, 2001:225).

In the following table, we summarize the main accountability definitions by author concerning NGOs in general, in comparison with Jepson's **Environmental** NGOs accountability.

TABLE OF NGOs ACCOUNTABILITY DIMENSIONS

<i>Source</i>	Kind/Type	To whom	For what	How (indicator)
<i>Ebrahim (2003)</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Disclosure statements and reports • Performance assessment and evaluation • Participation • Self-regulation • Social auditing 	<p align="center">Donors, host governments, staff, supporters, clients, communities, itself, stakeholders, general public, supervising authorities</p>	<p align="center">Financial resources, members rights to voting, information disclosure, access to information, goals achievement, financial reporting</p>	<p align="center">Financial statements, self-evaluation, Global Accountability Report (2006 & 2007), AA1000, Transparency Questionnaire, audits, degree of information disclosure, public involvement</p>
<i>Edwards & Hulme(1996)</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Formal • Informal 			
<i>Avina(1993)</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Short term functional • Long term strategic 			

<i>Spiro (2001) & Keohane (2002)</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Internal • External 	Donors, host governments, staff, supporters, clients, communities, itself, stakeholders, general public, supervising authorities	Financial resources, members rights to voting, information disclosure, access to information, goals achievement, financial reporting	Financial statements, self-evaluation, Global Accountability Report (2006 & 2007), AA1000, Transparency Questionnaire, audits, degree of information disclosure, public involvement
<i>Tandon(1995)</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Upwards • Downwards 			
<i>Unerman & O' Dwyer(2008)</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Holistic (short term functional) 			
<i>Najam(1996)</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Short term functional • Long term strategic 	<ul style="list-style-type: none"> • Patron • Clients • Themselves 		
<i>Scott & Suchman (1995)</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Normative • Cognitive • Regulatory • Pragmatic 	Various stakeholders		
<i>Jepson(2005)</i>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Normative ➤ Cognitive ➤ Regulatory 	Society = members, volunteers, donors	Agenda legitimacy, role, strategy, tactics adaptation	Discourse tools (public discussions), strengthening of social values of human-nature connection,

	➤ Pragmatic			commitment to values when the ENGO was Founded
--	--------------------	--	--	--

7.0 Transparency

Transparency is one of the core dimensions of accountability and its presence is determinant in an accountability assessment. Transparency is more a process than a product. Transparency is a dialogue about what exchanges of information are appropriate and how fairly to assess that information. How a company decides what and how to report, who has access to data/information, and how the company responds to feedback is as important as the raw data itself, collection methods, aggregation of information, etc. (NGO-Industry Roundtable Workshop, 2001). One World Trust defines transparency as “*the provision of accessible and timely information to stakeholders and the opening up of organisational procedures, structures and processes to their assessment*”.

7.1 Defining Transparency– Methods of assessing transparency

Access to information lies in the heart of democratic governance. Without it, people cannot participate meaningfully in decisions that affect their lives. Access to information along with the participation and accountability it fosters institutional transparency as well and are recognised as core principles of good governance (IFI Transparency Resource, 2005).

Transparency of major multilateral institutions such as World Bank and WTO, has increased significantly over the past decade. NGOs must be more and more transparent if they ask for credibility and cooperation in global markets. Information should be revealed by the organization itself, otherwise it could be revealed by others in negative ways (Grant & Keohane, 2005).

Transparency is fundamentally about empowerment and trust. When external stakeholders are empowered to make informed choices, corporate behaviour is influenced. Through transparency, consumers and communities get empowerment and, in return, the organization builds trust enabling it to manage its affairs more effectively and efficiently (NGO-Industry Roundtable Workshop, 2001).

According to the 2006 Global Accountability Report (Global Accountability Report, Blagesku & Lloyd, 2006), **transparency** is defined by:

“the degree to which policies and systems support public disclosure of information and enable the organisations to respond to information requests on decision-making processes and operations that have public impact”.

Usually financial reports, disclosures, access to information are indices of an organizations transparency. However the best indication of an organization’s transparency is how it responds when its commitments and policies are actually put to the test (www.MinistryWatch.com). According to Ministry Watch, an organizations transparency can be assessed by four items:

- 1. timelines**
- 2. financials information available**
- 3. foundational clarity**
- 4. level of cooperation**

Basic element of assessing an organization’s transparency is the requirement of information and the evaluation of the response.

Similarly, the Global Accountability Report 2006 (Blagesku & Lloyd, 2006), Global Accountability Report 2007 (Lloyd et al, 2007), Global Accountability Report 2008 (Lloyd et al, 2008), argue that **good practice** in transparency is **connected with disclosure of information and timeframes**. This is divided in Policies⁷⁰ and Systems⁷¹. Thus it is suggested that transparency has to do with response to all information requests within certain timeframes or justification of denials, identification of narrowly defined set of conditions for non disclosure information and an appeals process for denied information requests.

⁷⁰ Policies are written documents through which an organisation makes a commitment to the values and principles of transparency, participatory decision making, evaluation and complaints handling (GAR, 2008:20)

⁷¹ Systems are the management strategies through which an organisation encourages, enables and supports the implementation of the commitments made in policy (GAR, 2008:21)

Thus the indicators for measuring the transparency of an organization, including ENGOs like the WWF⁷², in the 2006 Global Accountability Report, are listed as follows (Table 6):

Table 6. Key Indicators of Transparency, GAR, 2006

Policy	Systems
<p>Does the organisation make a commitment to being transparent or have a document in place that guides public disclosure of information?</p> <p>Does the document include:</p> <ul style="list-style-type: none"> -a commitment to respond to requests for information and provide a justification for denial? -clarity about the timeframe for responding to information requests? -a narrowly defined set of conditions for non disclosure? -an appeal process if an information request is denied? 	<p>Does the leadership of the organization assume responsibility for oversight of transparent practices within the organization in compliance with the specific policy or other relevant documents?</p> <p>Do relevant members of staff receive training on information disclosure and responding to information requests?</p> <p>Is the specific policy or relevant document that guides information disclosure accessible to the public?</p> <p>Is there a specialised function on the organization's website that allows the public to ask a question or request information?</p>

Source: Global Accountability Report, 2006 (Blagesku & Lloyd:22)

Again we can see that **information disclosure** and **timeframes of responds** are crucial. It is also essential that if an NGO already has a transparency policy, this should be widely disseminated and accessible to key stakeholder groups. The purpose of the transparency policy should be both to provide internal guidance for staff on what information needs to be made public and how, as well

⁷² WWF international in 2006 Global Accountability Index, ranked second among the ten assessed INGOs for their transparency capabilities with a score of 35 percent, using all four element's indicators named below. It should be mentioned that WWF International has an information disclosure policy but it does not have commitment to respond to information requests within timeframes and they should make this policy publicly available so that stakeholders can hold them accountable for it.

as to communicate to external stakeholders what information they have a right to access (Global Accountability Report, Lloyd et al, 2007).

Below we can see the Global Accountability Reports (2003, 2006, 2007 & 2008) dimensions-indicators for assessing an organisation's accountability to stakeholders:

- **Transparency**
- **Participation**
- **Evaluation**
- **Complaints & Responses**

Transparency is the provision of accessible and timely information to stakeholders and the opening up of organisational processes to their assessment.

Participation is the process through which an organisation enables key stakeholders to play an active role in the decisions and activities which affect them.

Evaluation is the process through which an organisation monitors and reviews its progress against goals and objectives, feeds learning from this back into the organisation and reports in the progress.

Complaints and Responses are mechanisms through which an organisation enables stakeholders to make complaints against decisions and actions, and ensures these are properly reviewed and acted upon.

8.0 Discussion

The theoretical framework mentioned above shows clearly that organizations that assess accountability (such as One World Trust, MinistryWatch etc.) agree that an organization is considered accountable to external and internal stakeholders if:

- A **disclosure** of information such as financial reports is available to the public
- The NGO allows **participation** of the public to its decision making processes

- The organization has a **performance –evaluation** process that enables it to improve
- There is a **complaint – response** mechanism available for the public

To this we see a correspondence of one of the main writers of NGOs accountability. Ebrahims suggestion of an accountable organization consists of:

- **Disclosure** statements and reports
- **Participation**
- **Performance** assessment and **evaluation**
- **Self regulation** and **social auditing**

To this Jepson’s research on Environmental NGOs (2005), revealed that to the above these organizations should:

- Examine honestly and openly what legitimates their agenda → **evaluation**
- Develop new measures that strengthen public accountability → **Disclosure/ financial reports**
- Develop continuing debates and discussions in the public domain, on the state of the environmental movement and finally → **participation + evaluation + complaint & responses**
- Engage more fully the public constituencies of Environmental NGOs (grass root opinions, moral values, etc) → **evaluation + participation**

The common elements of accountability are easily distinguished. So we can take it a step further by stating that evaluation and transparency corresponds to what Jepson refers to as structural accountability, when participation and complaints and responses correspond to Jepson’s public accountability. All these dimensions we can say that are under what Jepson names cognitive accountability (=related to conformity to established cognitive structures in ‘society’,(Suchman,1995, in Lister, 2003:179)), which creates the social recognition and support for ENGOs role and actions” and “which resides in the public sphere” (Jepson, 2005:519). And as we have seen, public trust is a crucial element of Environmental NGOs as they deal with a common good such as the environment.

In tables 10 and 11 the connections mentioned above:

Table 10. Ebrahim-GAR

Ebrahim	GAR
Disclosure statements and reports	Transparency
Participation	Participation
	Complaints & Responses
Performance assessment and evaluation	Evaluation
Self-regulation	
Social auditing	

Table 11. Jepson- GAR

NGOs Accountability (GAR)– ENGOs (Jepson)		
<u>Structural Accountability</u> (Agenda, role, strategy, tactics legitimating examination, Evaluation, Performance assessment)	Cognitive	Transparency
		Evaluation
<u>Public Accountability</u> (Review of practices, Complaints-responses-open discussions)		Participation
		Complaints-Responses

Review of the literature made clear that **transparency** is depending mainly on four characteristics:

1. Respond to all information requests within a certain timeframe
2. Justification of denied information requests
3. Definition of conditions for non disclosure of information
4. Existence of an appeals process for denied information requests.

We find these indicators common for Ministry Watch, for Global Accountability Reports 2003, 2006, 2007, 2008 and for AccountAbility 1000. On the other hand Transparency Template Questionnaire does not use the timeframe indicator. Instead it assesses highly the disclosure of information on the website of the organization among the stakeholder groups. Nevertheless, again the processes, the structures of authority, the legitimacy and governance, the participation (referred to as ‘public collaboration’) are considered crucial indicators for transparency.

Similarly, literature showed that **accountability** is defined by four dimensions

1. Transparency
2. Participation
3. Evaluation
4. Complaints & Responses

To these indicators the Global Accountability Report 2003, 2006, 2007 & 2008 along with Jepson and Ebrahim agree.

The difference to Environmental NGOs, according to Jepson, is that they must be true to their values, to their grass-root opinions, they must enjoy public trust, defend moral values and have active discussions with their stakeholders.

This brings us to the second main difference of Environmental NGOs to all other sector NGOs is that they deal with a public good that everyone has a legal and moral right to enjoy⁷³. That is essential for understanding the importance of participation of the public, of full disclosure of information to the public, and the importance of member's opinion.

Thus, apart of the usual questions of accountability (participation, membership, transparency, evaluation) a new group of questions has to be introduced in this ENGOs assessment tool. These should refer to the organizations values and beliefs and in what way they are integrated in the organizations day to day operation, including their staff's commitment to these values.

⁷³ The Greek constitution protects the environment and the right for citizens to enjoy it in Art. 24/1975 with the phrase "The protection of natural and cultural environment is an obligation of the State...". The right is also characterised as atomic, social and political. Atomic: the protection of the environment is everyone's right. Social: the State has an obligation to take special preventive and repressive measures to protect the environment. Political: all citizens have a right to participate in decision-making and to environmental information

REFERENCES

1. Avina, J., (1993), *The Evolutionary Life Cycle of Non-governmental Development Organizations*, Public Administration and Development, vol. 13, no. 4, pp. 453-474, in Edwards, M., & Hulme, D., (1996a), *Beyond the magic bullet: NGO performance and accountability in the post-Cold War World*. West Hartford, CT: Kumarian Press.
2. Bendell, J., 2006, *United Nations, Debating NGO Accountability*, NGLS Development Dossier, UN, New York and Geneva
3. Cornwall, A., Lucas, H., & Pasteur, K. (2000). *Introduction: accountability through participation: developing workable partnership models in the health sector*, IDS Bulletin, 31(1), pp. 1–13, in Ebrahim, A., (2003), *Accountability in Practice: Mechanisms for NGOs*, World Development vol. 31, no 5, pp. 813-819.
4. Ebrahim, A., (2005), *Accountability Myopia: Losing Sight of Organizational Learning*, Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, vol. 34, no.1, pp. 56-87.
5. Ebrahim, A., (2003), *Accountability in Practice: Mechanisms for NGOs*, World Development vol. 31, no 5, pp. 813-819.
6. Edwards, M., 2004. *Civil Society*, Polity Press, Cambridge, in Jepson P.,(2005), *Governance and Accountability of Environmental NGOs*, Environmental Science and Policy 8, pp. 515-524.
7. Edwards, M., & Hulme, D., (1996a), *Beyond the magic bullet: NGO performance and accountability in the post-Cold War World*. West Hartford, CT: Kumarian Press.
8. Edwards, M., & Hulme, D., (1995), *Non Governmental Organizations- Performance and Accountability: Beyond the Magic Bullet*, Earthscan, London.
9. Edwards, M., & Hulme, D, (1996b), ‘*Too Close for Comfort? The Impact of Official Aid on Nongovernmental Organizations*’, World Development, Vol. 24, No 6, pp. 961-973.
10. Fox, A.J., Brown, L.D., (1998), *The Struggle for Accountability: the World Bank, NGOs and Grassroots movements*, MIT Press, Cambridge Massachusetts Institute of Technology, <http://mitpress.mit.edu/>

11. Grant, W.R., Keohane, O. R., (2005), *Accountability and Abuses of Power in World Politics*, American Political Science Review, vol. 99, no.1, pp. 29-43.
12. Jepson, P., Canney, S., (2001). *Biodiversity hotspots: hot for what?* Global Biogeogr. Ecol. 10, 225–227.
13. Jepson, P., (2005), *Governance and Accountability of Environmental NGOs*, Environmental Science and Policy 8, pp. 515-524.
14. Jordan, L., Tuijl, R.V., (2006), *NGO Accountability: Politics, Principles and Innovations*, Earthscan, London
15. Martens,K.,(2002), *Mission impossible? Defining Nongovernmental Organisations*, International Journal of Voluntary and Nonprofit organizations, Vol. 13,, No. 3, pp. 271-285
16. Merle, M. (1988). *Sociology des Relations Internationales*, Dalloz, Paris in Martens,K.,(2002), *Mission impossible? Defining Nongovernmental Organisations*, International Journal of Voluntary and Nonprofit organizations, Vol. 13,, No. 3, pp. 271-285.
17. Najam, A., (1996), *NGO Accountability: A Conceptual Framework*, Development Policy Review, Vol. 14, pp. 339-353.
18. ODA, Taking Account of Good Government (London: Overseas Development Administration, 1993), in Edwards, M., & Hulme, D, (1996), *'Too Close for Comfort? The Impact of Official Aid on Nongovernmental Organizations'*, World Development, Vol. 24, No 6, pp. 961-973.
19. Rosenau, J. N. (1998). NGOs and fragmented authority in globalizing space. Paper presented at the *Third Pan-European International Relations Conference and Joint Meeting with the International Studies Association*, Vienna, Austria, September 16-19, 1998, in Martens,K.,(2002), *Mission impossible? Defining Nongovernmental Organisations*, International Journal of Voluntary and Nonprofit organizations, Vol. 13,, No. 3, pp. 271-285
20. Russett, B. M Martens,K.,(2002), *Mission impossible? Defining Nongovernmental Organisations*, International Journal of Voluntary and Nonprofit organizations, Vol. 13,, No. 3, pp. 271-285.
21. Scott, W.R., (1995), *Institutions and Organisations*, Thousand Oaks, CA: Sage in Lister, S., (2003), *NGO legitimacy: Technical Issue or Social Construct?*, Critique of Anthropology, Vol. 23, No. 2, p. 175-192.

22. Suchman, M. (1995) 'Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches', *Academy of Management Review* 20: 571–610.
23. Tandon, R., "Board games: Governance and accountability in NGOs," in M. Edwards and D. Hulme (1996a), *Beyond the Magic Bullet: NGO Performance and Accountability in the Post Cold-War World*, (1995) Earthscan, London.
24. Unerman, J., O'Dwyer, B., (2006a), *On James Bond and the Importance of NGO Accountability*, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol. 19, No. 3, pp. 305-318.
25. Unerman, J., & O'Dwyer, B. (2006b), *Theorising accountability for NGO advocacy*, *Accounting, Auditing and Accountability Journal*, vol. 19,no.3 ,pp. 349–376.
26. Unerman, J., & O'Dwyer, B. (2008), *The Paradox of Greater NGO Accountability: A Case Study of Amnesty Ireland*, *Accounting, Organizations and Society*, Vol. 33, no. 7-8, pp. 801-824.
27. Wade, W.,H., (2009), *Accountability Gone Wrong: The World Bank, Non-governmental Organisations and the US Government in a Fight over China*, *New Political Economy*, Vol. 14, No. 1, pp. 25-48.
28. Weiss, T. G. (1996). Nongovernmental organizations and internal conflict. In: Brown, M. E. (ed.), *The International Dimension of Internal Conflict*, Center for Science and International Affairs, Cambridge, MA, pp. 435-460, in Martens,K.,(2002), *Mission impossible? Defining Nongovernmental Organisations*, *International Journal of Voluntary and Nonprofit organizations*, Vol. 13,, No. 3, pp. 271-285
29. Willetts, P. (1996). Introduction. In: Willetts, P. (ed.), "The Conscience of the World". *The Influence of Non-Governmental Organisations in the UN System*, Hurst, London, pp. 1-14, in Martens,K.,(2002), *Mission impossible? Defining Nongovernmental Organisations*, *International Journal of Voluntary and Nonprofit organizations*, Vol. 13,, No. 3, pp. 271-285.

GREEK REFERENCES

30. Νικολάου, Ε.Ι., Μποτετζάγιας, Ι., Ευαγγελινός, Κ., (2007), *Η Αειφόρος Λογιστική ως εργαλείο κοινωνικής Λογοδοσίας των Μη κυβερνητικών Οργανώσεων*,

WEBSITES

1. AccountAbility, (1999). *AccountAbility 1000 (AA1000) framework*. In: Standards, Guidelines and Professional Qualifications, The Institute of Social and Ethical AccountAbility, London, available at: www.accountability.org.uk [assessed 16 August 2008].
2. Blagescu, M., Lloyd, R.,(2006) *Global Accountability Report, 2006*, Briefing Paper, No 102, available at: www.oneworldtrust.org [assessed 5 June 2008].
3. Blagescu M., Las Casas L., Lloyd R., (2005), *Pathways to Accountability: A short guide to the GAP Framework*, One World Trust, London, available at: www.oneworldtrust.org [assessed 19 March 2009]
4. IFI, Opening the International Financial Institutions, Transparency Resource, (2005), *Indicator Definitions and Recommended Transparency Standards*, Bank Information Center, available at: www.freedominfo.org [assessed 16 August 2008].
5. IPA, Institute of Public Affairs of Australia, Non-governmental Organization (NGO) / Civil Society: Accountability and Transparency Report, November 2002, available at www.ipa.org.au [assessed 7 March 2008].
6. Kovach, H., Neligan, C., Burrall, S., (2003). *Power without Accountability*. The One World Trust, London, available at: www.oneworldtrust.org [assessed 14 December 2008].
7. Lloyd R., Warren S., & Hammer M., (2008), *Global Accountability Report 2008*, The One World Trust, London, available at: www.oneworldtrust.org [assessed 20 March 2009].

8. Lloyd R., Oatham J., & Hammer M., (2007), *Global Accountability Report 2007*, London , The One World Trust, London, available at: www.oneworldtrust.org [assessed at 9 December 2008].
9. The MinistryWatch.com's Guidelines of Transparency: Foundation for Donors Understanding, www.MinistryWatch.com [assessed 17 August 2008].
10. Transparency Questionnaire Template
http://www.charityscorecard.org/wiki/Template:Transparency_Questionnaire
[assessed 15 May 2009]

[Επιστροφή στο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ](#)

Μανδaráκα Μ. (Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Εργαστήριο Βιομηχανικής και Ενεργειακής Οικονομίας (ΕΒΕΟ))

Εφαρμογή Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης από τις επιχειρήσεις: ουσιαστική συμβολή στην αειφορία ή επικοινωνιακό τέχνασμα; Η περίπτωση των ελληνικών επιχειρήσεων

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο αυξανόμενος αριθμός επιχειρήσεων που δηλώνουν δέσμευση στην Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη (ΕΚΕ) και αναπτύσσουν σχετικές δράσεις στη χώρα μας, έχει εύλογα κινήσει το ενδιαφέρον των ερευνητών ως προς την πραγματική αντίληψη των επιχειρήσεων για την ΕΚΕ, το βαθμό ουσιαστικής δέσμευσης τους και τα αποτελέσματα που επιτυγχάνουν. Το βασικό ερώτημα που τίθεται είναι αν η ΕΚΕ, όπως εφαρμόζεται, πραγματικά συμβάλλει στην αειφόρο ανάπτυξη. Στο κείμενο που ακολουθεί επιχειρήθηκε να δοθεί μια απάντηση στο ερώτημα αυτό με συγκριτική εξέταση και παρουσίαση των αποτελεσμάτων ερευνών σχετικών με την ΕΚΕ που έχουν γίνει στην Ελλάδα, τα τελευταία χρόνια. Το βασικό εύρημα είναι η περιορισμένη εφαρμογή της ΕΚΕ, κυρίως από μεγάλες επιχειρήσεις, με βασικά κίνητρα την ενίσχυση της δημόσιας εικόνας τους και της θέσης τους στην αγορά και την ανάπτυξη ενός καλού ενδο-επιχειρησιακού κλίματος. Το εύρημα αυτό υποστηρίζεται από το είδος των δράσεων που αναπτύσσουν οι επιχειρήσεις. Συμπερασματικά, η εφαρμογή ΕΚΕ στην Ελλάδα απέχει σημαντικά από το βασικό της στόχο, τη συμβολή στην αειφόρο ανάπτυξη. Πολλά βήματα χρειάζεται να γίνουν ακόμη, κάτω και από την εντεινόμενη πίεση των πολιτών που απαιτούν ουσιαστική κοινωνική υπευθυνότητα από τις επιχειρήσεις.

ABSTRACT

The growing number of organizations that declare commitment to Corporate Social Responsibility (CSR) in Greece and publish sustainability reports referring to their relevant initiatives and actions, has motivated academics and other researchers to investigate the nature and degree of CSR implementation. The main issue is whether CSR contributes to sustainable development or not. In order to find an answer to this question, in the present paper, the results of all recent surveys about CSR have been examined and analyzed. The main findings are that a) the degree of CSR adoption in Greece is very limited, mainly by large companies and b) their main incentives to adopt CSR are the improvement of their public image and place in the market and creation of a good climate regarding their employees. In conclusion, CSR implementation in Greece is still in its infancy and there are a lot to be done to change organizations perception and application of CSR, under the growing pressure of citizens towards socially responsible organizations.

Λέξεις κλειδιά (keywords): Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη (Corporate Social Responsibility), Αειφόρος ανάπτυξη (Sustainable Development), Απολογισμοί Αειφορίας (Sustainability Reports), Ελλάς (Greece)

Εισαγωγή

Η έντονη ενασχόληση με την κοινωνική ευθύνη των επιχειρήσεων, τα τελευταία χρόνια, και οι σχετικές αντιπαραθέσεις δεν σημαίνουν ότι η έννοια της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης (ΕΚΕ) είναι καινούργια. Στην πραγματικότητα, είναι αρκετά παλιά καθώς οι πρώτες αντικρουόμενες απόψεις για τη σημασία της ανάγονται στη δεκαετία του '30. Μεταξύ των πρώτων ακαδημαϊκών συγκρούσεων για το θέμα αυτό μπορούν να αναφερθούν εκείνες των καθηγητών Adolf E. Berle του Πανεπιστημίου Columbia και E. Merrick Dodd του Πανεπιστημίου Harvard στο περιοδικό Harvard Law Review. Ο μεν πρώτος υποστήριζε σθεναρά ότι η διοίκηση των επιχειρήσεων είναι υπεύθυνη μόνον απέναντι στους μετόχους (shareholders), ενώ ο δεύτερος ότι είναι υπεύθυνη ευρύτερα απέναντι στους πολίτες και την κοινωνία. Ειδικότερα, ο E.M. Dodd (1) εξέφραζε την άποψη ότι οι σύγχρονες μεγάλες επιχειρήσεις έχουν ευθύνη απέναντι στην κοινωνία διότι «ο νόμος τους επιτρέπει και τις ενθαρρύνει να λειτουργούν κυρίως διότι εξυπηρετούν την κοινωνία και όχι τόσο διότι αποτελούν πηγή κέρδους για τους ιδιοκτήτες τους».

Από τη δεκαετία του '30 μέχρι σήμερα, η Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη εξελίχθηκε από μια μάλλον θεωρητική προσέγγιση που τροφοδοτούσε την ακαδημαϊκή συζήτηση σε μια σύνθετη έννοια με διαρκώς διευρυνόμενη εφαρμογή στις σύγχρονες επιχειρήσεις. Η βασική αντίληψη που στηρίζει την ΕΚΕ είναι η αναγνώριση της υπευθυνότητας των επιχειρήσεων απέναντι στην κοινωνία, απέναντι σε όλους τους συμμετόχους – ενδιαφερόμενα μέρη (stakeholders) και η ανάγκη να απαντούν με υπεύθυνη δράση απέναντι στις κοινωνικές πιέσεις και τις περιβαλλοντικές προκλήσεις.

Τις τελευταίες δεκαετίες, οι επιχειρήσεις αναγκάστηκαν να επανεξετάσουν τη θέση και το ρόλο τους στην κοινωνία, μέσα στο νέο κοινωνικο-πολιτικό-οικονομικό περιβάλλον που δημιούργησαν πολλοί παράγοντες και σημαντικά γεγονότα. Τα κοινωνικά κινήματα της 10ετίας του '60 σε Ηνωμένες Πολιτείες και Ευρώπη για πολιτικά δικαιώματα και ειρήνη, η εμφάνιση των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) και η ανάπτυξη του κινήματος των καταναλωτών την ίδια περίοδο υπήρξαν μεταξύ των πρώτων. Στην αρχή της περασμένης δεκαετίας, άρχισε να διαμορφώνεται ένα νέο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο που επέφερε ταχύτερες αλλαγές σε ολόκληρο τον πλανήτη. Η κυριαρχία της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, οι εξελίξεις στην πληροφορική και τις τηλεπικοινωνίες, η συνειδητοποίηση της σοβαρότητας των περιβαλλοντικών προβλημάτων από την κοινωνία και τους φορείς της, η αυξανόμενη απαίτηση των καταναλωτών για ποιοτικότερα και φιλικότερα προς το περιβάλλον προϊόντα, η ενδυνάμωση του ρόλου των μη κυβερνητικών οργανισμών σε παγκόσμιο επίπεδο, η σταδιακή αποδυνάμωση του παραδοσιακού ρόλου του κράτους, αλλά και η ανάπτυξη της θεωρίας των συμμετόχων (stakeholders)⁷⁴ οδήγησαν στην

⁷⁴ Ως ενδιαφερόμενο μέρος ή συμμετοχος ή κοινωνικός εταίρος (stakeholder) θα μπορούσε να οριστεί το άτομο ή η κοινωνική ομάδα ή ο οργανισμός που επηρεάζεται από ή επηρεάζει τις δραστηριότητες της επιχείρησης. Ο όρος αποδίδεται και ως «ο έχων νόμιμο συμφέρον» στις δραστηριότητες της επιχείρησης. Έτσι, στα ενδιαφερόμενα μέρη περιλαμβάνονται οι πελάτες και συνεργάτες, οι καταναλωτές, οι μέτοχοι και οι επενδυτές, οι εργαζόμενοι, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, οι δημόσιες

ενδυνάμωση της «νέας επιχειρηματικής λογικής», της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης.

Η ευρύτατη αποδοχή της ΕΚΕ δεν σημαίνει, όμως, και τη μη ύπαρξη αντίθετων απόψεων για τη σημασία και τη χρησιμότητα της. Σε πρόσφατο δημοσίευμα στην έγκριτη οικονομική εφημερίδα Financial Times, ο συγγραφέας του⁷⁵ υποστηρίζει ότι: «Ευτυχώς τώρα που η ύφεση είναι εδώ, μπορούμε να ξεχάσουμε όλες τις ανοησίες για την ΕΚΕ και να επιστρέψουμε στην προσπάθεια να αποκτήσουμε χρήματα....Για τους managers η μεγαλύτερη υπευθυνότητα θα είναι πάντοτε να επιτύχουν κέρδη και να παραμείνουν στην αγορά».

Στο παραπάνω πλαίσιο, όλο και περισσότερες επιχειρήσεις εμφανίζονται να υιοθετούν τις αρχές της ΕΚΕ και να κοινοποιούν προς την κοινωνία τις πρακτικές και τα προγράμματα με τα οποία την υλοποιούν. Βασική επιδίωξη τους είναι να αποδείξουν την υπευθυνότητα τους απέναντι στην κοινωνία συνολικά και στις τοπικές κοινότητες ειδικότερα, απέναντι στους εργαζόμενους και το εργασιακό τους περιβάλλον, απέναντι στο περιβάλλον.

Στη συνέχεια του κειμένου, θα επιχειρηθεί να διερευνηθεί αν πράγματι η ΕΚΕ μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην αειφορία ή απλά αποτελεί μια επικοινωνιακή τακτική νέου τύπου για τις επιχειρήσεις, με ιδιαίτερη αναφορά στις ελληνικές επιχειρήσεις. Θα προηγηθεί μια αναφορά στην έννοια, τη σημασία και τις διαστάσεις της ΕΚΕ, και μια παρουσίαση των δυνατοτήτων για μετατροπή της ΕΚΕ από απλή διακήρυξη επικοινωνιακού τύπου ή από «απειλή» σε «ευκαιρία» για σύγχρονες, αειφόρες και μακροπρόθεσμα βιώσιμες επιχειρήσεις.

Η έννοια της ΕΚΕ και η σημασία της

Το 1998, το Παγκόσμιο Συμβούλιο Επιχειρήσεων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (World Business Council for Sustainable Development, WBCSD) εισήγαγε τον ακόλουθο ορισμό της Ε.Κ.Ε στο πλαίσιο της πρώτης έρευνας με θέμα την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη (14): «Η Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη είναι η διαρκής δέσμευση μιας επιχείρησης να συμπεριφέρεται ηθικά και να συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη, ενώ ταυτόχρονα θα βελτιώνει την ποιότητα ζωής των εργαζομένων και των οικογενειών τους, καθώς επίσης και της τοπικής κοινότητας και της κοινωνίας γενικότερα».

Για την Ευρωπαϊκή Ένωση (4), «η Ε.Κ.Ε είναι η έννοια σύμφωνα με την οποία οι εταιρείες ενσωματώνουν σε εθελοντική βάση κοινωνικές και περιβαλλοντικές ανησυχίες στις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες και στις επαφές τους με άλλα ενδιαφερόμενα μέρη -συμμετόχους (stakeholders).

αρχές, η τοπική κοινωνία, οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ), τα συνδικάτα, οι προμηθευτές, οι υπεργολάβοι, οι τοπικές και περιφερειακές ενώσεις και αρχές, κλπ.

⁷⁵ Stefan Stern, (2009). *The deadliest greenhouse gas? The hot air of CSR*, Financial Times, 3/2/2009.

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με το Ελληνικό Δίκτυο Ε.Κ.Ε (3), η Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη είναι «η οικειοθελής δέσμευση των επιχειρήσεων για ένταξη στις επιχειρηματικές τους πρακτικές κοινωνικών και περιβαλλοντικών δράσεων, που είναι πέρα και πάνω από όσα επιβάλλονται από τη νομοθεσία και έχουν σχέση με όλους όσους επηρεάζονται από τις δραστηριότητές τους (εργαζόμενοι, μέτοχοι, συνεργάτες, προμηθευτές, επενδυτές, καταναλωτές, κοινότητες μέσα στις οποίες δραστηριοποιούνται ,κ.λ.π.)».

Παρά τις επιμέρους διαφορές των παραπάνω ορισμών, η Ε.Κ.Ε είναι στενά συνδεδεμένη με την έννοια της «τριπλής προσέγγισης» (Triple Bottom Line Approach) και κατ' επέκταση με τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (Sustainable Development). Σύμφωνα με αυτή, *για να είναι μία εταιρεία μακροπρόθεσμα βιώσιμη πρέπει να είναι οικονομικά ασφαλής, να ελαχιστοποιεί τις αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις και να δρα λαμβάνοντας υπόψη τις κοινωνικές προσδοκίες.*

Με βάση τους παραπάνω ορισμούς, συχνό είναι το ερώτημα για την πραγματική σημασία της ΕΚΕ και για τους τρόπους υλοποίησης της ώστε να μην αμφισβητείται η δημόσια δήλωση των επιχειρήσεων για υιοθέτηση και εφαρμογή της.

Η ΕΚΕ είναι μια νέα, σύγχρονη αντίληψη διοίκησης που επηρεάζει άμεσα και καθοριστικά τις βασικές εταιρικές αξίες και επαγγέλλεται νέους τρόπους διαχείρισης των αλλαγών με στόχο τη συμφιλίωση της οικονομικής ανάπτυξης με την κοινωνική ευημερία. Σαν συνέπεια, η ΕΚΕ υπηρετεί τη «Βιώσιμη Ανάπτυξη» και ως προς τις τρεις διαστάσεις της, οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές (τριπλή προσέγγιση). Στις διαστάσεις αυτές περιλαμβάνονται τα εργασιακά και γενικότερα τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως έχουν ορισθεί από τους αρμόδιους διεθνείς οργανισμούς, η αρμονική συνύπαρξη με την τοπική κοινωνία, οι σχέσεις εμπιστοσύνης με τους προμηθευτές, τους πελάτες και τους μετόχους και η περιβαλλοντική προστασία.

Εφαρμογή της ΕΚΕ σημαίνει ότι η επιχειρηματική συμπεριφορά υπερβαίνει τις νομικές υποχρεώσεις των επιχειρήσεων. Η εφαρμογή της ΕΚΕ είναι εθελοντική και υλοποιείται με προγράμματα, πρωτοβουλίες και καθημερινές πρακτικές, αλλά δεν επιβάλλεται με νομοθετικές ρυθμίσεις. Στηρίζεται στην πεποίθηση ότι η επιχείρηση οφείλει να αποτελεί ενεργό και συνειδητό μέλος της κοινωνίας όπου αναπτύσσει τις δραστηριότητές της και ότι η συνεπής και υπεύθυνη επιχειρηματική δράση αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για τη μακροπρόθεσμη οικονομική αποδοτικότητα και βιωσιμότητα των επιχειρήσεων.

Και οπωσδήποτε, η Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη δεν είναι ένα πακέτο αποσπασματικών μέτρων και καλών πρακτικών για λόγους προβολής, όπως φιλανθρωπίες ή χορηγίες ούτε ένα «εργαλείο» του σύγχρονου Marketing για αύξηση των πωλήσεων. Αντίθετα, για τις επιχειρήσεις που υιοθετούν την ΕΚΕ, η κοινωνική ευθύνη αποτελεί τη βασική τους κουλτούρα που επηρεάζει το όραμα και την αποστολή τους και διαμορφώνει επιχειρηματικές στρατηγικές με βραχυπρόθεσμο ίσως κόστος αλλά μακροπρόθεσμο όφελος.

Διαστάσεις και δράσεις της ΕΚΕ και τα αντίστοιχα οφέλη

*Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
20-22 Ιουνίου 2008*

Οι επιχειρήσεις που οικειοθελώς δεσμεύονται στην ΕΚΕ αναπτύσσουν δράσεις που αντιστοιχούν στην *εσωτερική* ή την *εξωτερική διάσταση* της.

Δράσεις που αναπτύσσονται μέσα στην επιχείρηση και αφορούν τη διαχείριση και ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού, την υγιεινή και ασφάλεια στην εργασία και τη διαχείριση του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων αναφέρονται στην *εσωτερική διάσταση* της ΕΚΕ. Η *εξωτερική διάσταση* περιλαμβάνει δράσεις που επεκτείνονται πέρα από τα όρια της επιχείρησης, στις τοπικές κοινότητες, στους επιχειρηματικούς εταίρους, τους προμηθευτές, τους πελάτες, τις δημόσιες αρχές και τους μη κυβερνητικούς οργανισμούς (3, 4).

Χαρακτηριστικά παραδείγματα δράσεων ΕΚΕ που αναφέρονται και στις δυο διαστάσεις της και τα οφέλη που η επιχείρηση αποκομίζει από αυτές, αποτελούν τα παρακάτω:

- ✓ Δράσεις που αφορούν στην *επαγγελματική κατάρτιση και αναβάθμιση των εργαζομένων* αποσκοπούν στην προσφορά μεγαλύτερων δυνατοτήτων στο προσωπικό για επαγγελματική εξέλιξη. Τα σχετικά μέτρα μπορούν να περιλαμβάνουν τη δια βίου μάθηση, την παραχώρηση αρμοδιοτήτων και εξουσιών στους εργαζομένους, την παροχή ίσης αμοιβής και προοπτικών σταδιοδρομίας για τις γυναίκες, τις αξιοκρατικές διαδικασίες στελέχωσης, πακέτα αμοιβών και συστήματα επιβραβεύσεων, την καλύτερη ισορροπία μεταξύ εργασίας, οικογένειας και ελεύθερου χρόνου, υπηρεσίες και διευκολύνσεις προς το προσωπικό και τις οικογένειές τους. Πολλές από τις δράσεις αυτές ξεπερνούν τα προβλεπόμενα από το νόμο και συμβάλλουν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των εργαζομένων και φυσικά σε ένα ασφαλές εργασιακό περιβάλλον. Το βασικό όφελος για τις επιχειρήσεις είναι η αύξηση της παραγωγικότητας των εργαζομένων με θετική επίπτωση στην ανταγωνιστικότητα της επιχείρησης.
- ✓ Δράσεις που αναφέρονται στη *διαχείριση των αλλαγών στην επιχείρηση και τις σχέσεις με τους εργαζομένους*. Οι αναδιρθρώσεις επιχειρήσεων μέσω εξαγορών και συγχωνεύσεων αποτελούν μια σύγχρονη πραγματικότητα με άμεσες και ορατές συνέπειες στον αριθμό των εργαζομένων (μείωση) ή στην ίδια τη συνέχιση λειτουργίας μονάδων. Οι δραστηριότητες αναδιάρθρωσης στοχεύουν σε μείωση του κόστους και αύξηση της παραγωγικότητας και αποδοτικότητας της επιχείρησης. Οι βασικοί αυτοί στόχοι, όμως, επιτυγχάνονται μόνον εφόσον οι αναδιρθρώσεις διεξάγονται με τρόπο κοινωνικά υπεύθυνο που δεν κλονίζει τα κίνητρα, την πίστη στην επιχείρηση, τη δημιουργικότητα και την παραγωγικότητα των εργαζομένων. Αυτό συνεπάγεται τη συμμετοχή και την ανάμιξη όλων των ενδιαφερομένων μέσω της ανοικτής ενημέρωσης και των διαβουλεύσεων, μέσω δηλαδή του «κοινωνικού διαλόγου» που στηρίζεται στην αναγνώριση και εφαρμογή στην πράξη των εργασιακών και συνδικαλιστικών δικαιωμάτων των εργαζομένων.
- ✓ Δράσεις που αφορούν στη *διαχείριση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και των φυσικών πόρων* με άμεσο στόχο τη βελτίωση των περιβαλλοντικών επιδόσεων των επιχειρήσεων στο πλαίσιο της δέσμευσης τους στη «Βιώσιμη Ανάπτυξη». Η εφαρμογή Συστημάτων Περιβαλλοντικής Διαχείρισης για τη μείωση των αποβλήτων και την εξοικονόμηση φυσικών πόρων (ενέργεια, νερό), η ανάπτυξη τεχνολογικών καινοτομιών για περιβαλλοντική βελτίωση των διεργασιών ή των προϊόντων ή ακόμη

και η ανάπτυξη «Πράσινων Προϊόντων» αποτελούν προϋπόθεση για τη μακροχρόνια βιωσιμότητα των επιχειρήσεων.

- ✓ Δράσεις που αναφέρονται στις *τοπικές κοινότητες και στη συνεργασία με αυτές*, όπως η υποστήριξη φιλανθρωπικών εκδηλώσεων, η ενίσχυση δράσεων για την προστασία του περιβάλλοντος, η πρόσληψη κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων από την τοπική κοινωνία, η δημιουργία υποδομών παιδικής φύλαξης και μέριμνας για τους υπαλλήλους τους, η χρηματοδότηση τοπικών αθλητικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων. Η προσέγγιση των εταιριών με τους τοπικούς φορείς, η κατανόηση των αξιών, των παραδόσεων αλλά και των προβλημάτων του κάθε τόπου (οικονομικών, περιβαλλοντικών, κοινωνικών) αποτελεί πολύτιμο κεφάλαιο με βασικό όφελος την ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης και την απρόσκοπτη συνέχιση της λειτουργίας τους.
- ✓ Δράσεις που αφορούν όλα τα *μέρη της εφοδιαστικής αλυσίδας (επιχειρηματικοί εταίροι, προμηθευτές, καταναλωτές)* όπως η οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης με τους πελάτες (κατανόηση των αναγκών και των επιθυμιών των πελατών, υψηλή ποιότητα, ασφάλεια, αξιοπιστία και εξυπηρέτηση), η εφαρμογή της αρχής του «σχεδιασμού για όλους» (σχεδιασμό των προϊόντων και των υπηρεσιών έτσι ώστε να μπορούν να χρησιμοποιηθούν από όσο το δυνατόν περισσότερους ανθρώπους, συμπεριλαμβανομένων των καταναλωτών με μειονεξίες), η προώθηση της διαφάνειας (με υιοθέτηση αυστηρών λογιστικών προτύπων όπως τα Διεθνή), και δράσεις που υποστηρίζουν τις κοινωνικές αρχές και αξίες (την έντιμη εμπορία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, την αποφυγή κάθε μορφής δωροδοκίας, ξεπλύματος χρήματος και συνεργασίας με καταπιεστικά καθεστάτα). Δράσεις αυτού του τύπου ενισχύουν την αξιοπιστία της επιχείρησης σε όλους τους συνεργάτες της ενώ ικανοποιούν τις προσδοκίες των πολιτών, με αποτέλεσμα την αύξηση της πιστότητας επιχειρηματικών εταίρων και πελατών.
- ✓ Δράσεις που αφορούν τα *ανθρώπινα δικαιώματα* στο χώρο εργασίας αλλά και έξω από αυτόν και αναπτύσσονται με κώδικες συμπεριφοράς. Οι πρώτες αφορούν το σεβασμό των διεθνών συμφωνιών για τις συνθήκες εργασίας (π.χ. απαγόρευση κάθε μορφής διάκρισης και ανάληψη θετικής δράσης για το σκοπό αυτό, καθώς και ελευθερία του συνδικαλιζέσθαι). Οι δεύτερες σχετίζονται με τον ευρύτερο αντίκτυπο των επιχειρήσεων στην κοινωνία και αναφέρονται στον κοινωνικό αποκλεισμό, στη φτώχεια, στο δικαίωμα στην εκπαίδευση, στην ελευθερία και γενικότερα στο δικαίωμα της ζωής και όχι απλώς της επιβίωσης. Οι κώδικες συμπεριφοράς δεν αποτελούν ασφαλώς εναλλακτική λύση στους εθνικούς, κοινοτικούς και διεθνείς νόμους που πρέπει να τηρούνται. Βασίζονται κυρίως στις θεμελιώδεις συμβάσεις της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (π.χ. για την παιδική εργασία) και στις κατευθυντήριες γραμμές για τις πολυεθνικές εταιρίες του ΟΟΣΑ (9) που έχουν προκύψει με τη συμμετοχή των κοινωνικών εταίρων. Οι δράσεις αυτές αποτελούν ίσως την καλύτερη απόδειξη της δέσμευσης της επιχείρησης στην ΕΚΕ και εδραιώνουν τη θέση της στην κοινωνία διασφαλίζοντας τη βιωσιμότητα της.

Οι αντίθετες απόψεις για τη σημασία και τη χρησιμότητα της ΕΚΕ

Η διαρκώς διευρυνόμενη αποδοχή της ΕΚΕ ως αναγκαίας στρατηγικής για την ανάπτυξη της σύγχρονης επιχείρησης και η εφαρμογή της, δεν σημαίνει ότι έχουν

εκλείπει εκείνοι που την αμφισβητούν και μάλιστα ο αντίλογος είναι έντονος. Τα θέματα όπου ο αντίλογος αυτός επικεντρώνεται, παρά τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των διαφόρων περιοχών (αγορών), συνοψίζονται στα εξής (4):

Αν αποδεχθούμε ότι βασική αποστολή της επιχείρησης είναι να αποφέρει κέρδη για τους μετόχους της, η εφαρμογή της ΕΚΕ η οποία αποσκοπεί σε οφέλη για τους εργαζόμενους, την κοινωνία ευρύτερα και το περιβάλλον δεν συνάδει με αυτήν. Η φροντίδα για τους πολίτες, τους εργαζομένους και το περιβάλλον είναι υποχρέωση της κυβέρνησης και όχι των επιχειρήσεων. Κατά συνέπεια, η Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη αποτελεί απλά και μόνο ένα επιπλέον λειτουργικό κόστος, ένα overhead cost, που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την αντιμετώπιση έκτακτων προκλήσεων και καταστάσεων κρίσεως. Εξάλλου, συχνά οι κοινωνικά υπεύθυνες επιχειρήσεις ασκούν φιλανθρωπία με τα χρήματα τρίτων.

Επίσης, είναι ουτοπική η άποψη ότι οι εθελοντικοί κώδικες και τα συστήματα διαχείρισης μπορούν να αλλάξουν τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων. Ούτε, όμως, οι καταναλωτές μπορούν να επιφέρουν ουσιαστική αλλαγή μέσω μιας ριζικά διαφοροποιημένης αγοραστικής συμπεριφοράς.

Τέλος, η σημασία των Κοινωνικά Υπεύθυνων Επενδύσεων (*Socially Responsible Investments – SRI*) έχει υπερεκτιμηθεί.

Οι απαντήσεις στις παραπάνω ενστάσεις έχουν ουσιαστικά δοθεί στις προηγούμενες παραγράφους αυτού του κειμένου και συνοπτικά είναι οι εξής:

Η δημιουργία κερδών για τους μετόχους μιας επιχείρησης δεν αμφισβητείται από κανέναν. Ούτε φυσικά η υποχρέωση των κυβερνήσεων να φροντίζουν τους πολίτες, την κοινωνία γενικότερα και το περιβάλλον. Η ΕΚΕ σε καμία περίπτωση δεν υποκαθιστά τον κοινωνικό ρόλο του κράτους. Οι επιχειρήσεις που υιοθετούν την ΕΚΕ, όμως, έχει αποδειχθεί ότι ασκούν το «επιχειρείν» πιο αποδοτικά, τόσο για τις ίδιες όσο και για το κοινωνικό σύνολο.

Η αποτελεσματικότητα εθελοντικών κωδίκων όπως το Οικουμενικό Σύμφωνο (Global Compact) του ΟΗΕ (13) και Συστημάτων Διαχείρισης όπως το διεθνές πρότυπο ISO 14001, εξαρτάται καταρχήν από τη δέσμευση της διοίκησης και όλου του προσωπικού για την εφαρμογή τους. Απαιτεί, δηλαδή, αντικειμενικές εσωτερικές διαδικασίες ελέγχου για την τήρηση των απαιτήσεων τους, οι οποίες δεν είναι πάντα εύκολο να τηρηθούν. Στην περίπτωση, όμως, που αυτό επιτευχθεί, η συμπεριφορά των επιχειρήσεων απέναντι στα περιβαλλοντικά και κοινωνικά προβλήματα μπορεί να παρουσιάσει σημαντική βελτίωση.

Ο ρόλος του καταναλωτή είναι πολύ σημαντικός για τη δημιουργία επιχειρήσεων κοινωνικά και περιβαλλοντικά υπεύθυνων. Η αλλαγή της καταναλωτικής του συμπεριφοράς, όμως, ώστε το κριτήριο της κοινωνικής ευθύνης να γίνει το πιο σημαντικό για τις επιλογές του προφανώς δεν είναι εύκολη και απαιτεί χρόνο και προσπάθεια τόσο από τις ίδιες τις επιχειρήσεις (π.χ. προβολή της φιλικότητας προς το περιβάλλον των προϊόντων και του κοινωνικού τους έργου, τιμές προϊόντων ελκυστικές για τον καταναλωτή) όσο και από τους κοινωνικούς φορείς που πιστεύουν στην ΕΚΕ και στην αναγκαιότητα διάδοσης και ενίσχυσης της.

Τέλος, η έμπρακτη έκφραση της προτίμησης των επενδυτών προς τις Κοινωνικά Υπεύθυνες Επενδύσεις (SRI) μπορεί να ασκήσει επιρροή στις επιχειρήσεις ώστε να επιδείξουν κοινωνική και περιβαλλοντική ευαισθησία και να εντάξουν τα αντίστοιχα κριτήρια στις διαδικασίες αξιολόγησης των επενδυτικών τους σχεδίων. Η Κοινωνικά Υπεύθυνη Επένδυση (SRI) έχει χαρακτηριστεί ως ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας για την προώθηση της «ηθικής» συμπεριφοράς εκ μέρους των επιχειρήσεων.

Αναφορές ΕΚΕ (CSR Reports) και το πλαίσιο GRI

Η δημοσιοποίηση της δέσμευσης των επιχειρήσεων στην ΕΚΕ και των δράσεων που υλοποιούν στο πλαίσιο της ακολουθεί αυξητική πορεία τα τελευταία χρόνια. Οι επιχειρήσεις δείχνουν να κατανοούν ότι η επικοινωνία με τους συμμετόχους τους και την κοινωνία ευρύτερα και η ανάδειξη των σχετικών με την ΕΚΕ ενεργειών τους, μπορεί να τους προσφέρει οφέλη εσωτερικά (π.χ. καλό εργασιακό κλίμα, αφοσίωση εργαζομένων) αλλά και εξωτερικά (π.χ. προσέλκυση νέων και πιστότητα παλαιών πελατών, καλό όνομα και σχέσεις με την κοινωνία). Η δημοσιοποίηση αυτή γίνεται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με το βαθμό δέσμευσης της ηγεσίας των επιχειρήσεων στην ΕΚΕ αλλά και τον κλάδο όπου ανήκουν και τις συγκεκριμένες δράσεις που αναλαμβάνουν. Οι τρόποι αυτοί κυμαίνονται από τη σύνταξη και δημοσιοποίηση ενός πλήρους «κοινωνικού απολογισμού» μέχρι την κυκλοφορία απλών «δελτίων τύπου» μέσω του διαδικτύου.

Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν:

1. **ο κοινωνικός απολογισμός** στον οποίο οι επιχειρήσεις αναφέρονται, στη βάση μιας ολιστικής αντίληψης, στις ευθύνες τους απέναντι σε όλους όσους επηρεάζονται άμεσα ή έμμεσα από τις δραστηριότητες τους, και ο οποίος περιλαμβάνει τις αρχές της επιχείρησης, τις πρακτικές και τα αποτελέσματα,
2. **ο θεματικός απολογισμός** που καλύπτει την ανάγκη πληροφόρησης συγκεκριμένης ομάδας συμμετόχων ή παρουσιάζει τις δράσεις της επιχείρησης σε ένα συγκεκριμένο θέμα (π.χ. το περιβάλλον ή η υγιεινή και η ασφάλεια στην εργασία) και συχνά αποτελεί μέρος του ετήσιου απολογισμού της επιχείρησης,
3. **η πληροφόρηση μέσω του διαδικτύου** δηλ. μέσα από την ιστοσελίδα της επιχείρησης όπου δημοσιεύεται συνήθως η πολιτική της για την ποιότητα, το περιβάλλον κ.λ.π. καθώς και σχετικές εκθέσεις ή πληροφοριακό υλικό,
4. **η εσωτερική επικοινωνία** με την οποία η επιχείρηση ενημερώνει το προσωπικό της για θέματα ΕΚΕ, με χρήση εργαλείων όπως το intranet, εσωτερικά δελτία ή οι συναντήσεις με τους εργαζόμενους,
5. **τα δελτία τύπου** που εκδίδει η επιχείρηση και που δημοσιεύονται είτε στην ιστοσελίδα της είτε στον ημερήσιο / ειδικό τύπο και όπου περιλαμβάνονται πληροφορίες σχετικές με την ΕΚΕ που η επιχείρηση επιθυμεί να δημοσιοποιήσει.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι επιχειρήσεις που έχουν υιοθετήσει την ΕΚΕ αφενός δείχνουν να κατανοούν τη σημασία της δημοσιοποίησης των δράσεων και

των αποτελεσμάτων τους, αφετέρου έχουν μεγάλους βαθμούς ελευθερίας ως προς το τι και πώς το δημοσιοποιούν. Αυτό οφείλεται καταρχήν στον εθελοντικό χαρακτήρα της ΕΚΕ και ενισχύεται από τη μη ύπαρξη κάποιου προτύπου προδιαγραφών για την εφαρμογή της, τουλάχιστον μέχρι σήμερα⁷⁶. Εκτός από την έλλειψη ενός προτύπου, η ευρεία διάδοση της τα τελευταία χρόνια ανέδειξε και την ανάγκη ενός συνεκτικού και κοινά αποδεκτού πλαισίου για τις δημόσιες αναφορές ΕΚΕ. Ενός πλαισίου που θα είναι υποβοηθητικό για τις ίδιες τις επιχειρήσεις αλλά και χρήσιμο σε όλους τους συμμετόχους – εσωτερικούς και εξωτερικούς - για την αξιολόγηση της δέσμευσης και εφαρμογής της ΕΚΕ από τις επιχειρήσεις, τη διαχρονική παρακολούθηση της και τη σύγκριση μεταξύ επιχειρήσεων / οργανισμών.

Σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο, πολλές πρωτοβουλίες έχουν αναληφθεί για την ανάπτυξη μεθόδων και τρόπων απολογισμού (accounting), δηλώσεων (reporting) και ελέγχου (auditing) της βιωσιμότητας ή αειφορίας των επιχειρήσεων. Στόχος των προσπαθειών αυτών είναι να καθιερώσουν έναν κοινό τρόπο σύνταξης και δημοσιοποίησης των εταιρικών δηλώσεων βιωσιμότητας (sustainability reports), συχνά με την έκδοση κάποιων οδηγιών (Sustainability Guidelines).

Μεταξύ αυτών, **το πλαίσιο του Οργανισμού GRI - Global Reporting Initiative**⁷⁷ είναι το περισσότερο γνωστό και έχει κερδίσει τη διεθνή αξιοπιστία. Πρόκειται για ένα πλαίσιο προδιαγραφών (**GRI Guidelines**)⁷⁸ για τη δημοσιοποίηση των οικονομικών, περιβαλλοντικών και κοινωνικών επιδόσεων ενός οργανισμού, κατά συνέπεια, ένα πλαίσιο κατάλληλο και για τη σύνταξη δημόσιων αναφορών ΕΚΕ. Μεγάλο μέρος των δημοσιοποιούμενων αναφορών ΕΚΕ χρησιμοποιούν σήμερα, πλήρως (καλύπτοντας όλες τις προδιαγραφές του) ή μερικώς, το πλαίσιο GRI και ο αριθμός τους διαρκώς αυξάνεται.

Πράγματι, η ευρεία διάδοση της ΕΚΕ, της αντίληψης δηλαδή για την υπευθυνότητα των επιχειρήσεων απέναντι στο φυσικό περιβάλλον και την κοινωνία και όχι μόνο απέναντι στους μετόχους τους, είναι στενά συνδεδεμένη με την εδραίωση της «αειφόρου ανάπτυξης» (sustainable development) ως της μοναδικής μακροχρόνιας προοπτικής ανάπτυξης. Η στηριγμένη σε τρεις πυλώνες βιώσιμη ανάπτυξη – οικονομική, οικολογική, κοινωνική - η γνωστή και ως “Triple Bottom Line”, αποτελεί την ουσία της ΕΚΕ και τη βάση για τις σχετικές δράσεις, εσωτερικές και

⁷⁶ Εντός του 2010, ο διεθνής οργανισμός ISO αναμένεται να παρουσιάσει ένα πρότυπο καθοδήγησης για την εφαρμογή της ΕΚΕ, το πρότυπο ISO 26000. Πρόκειται για εθελοντικό πρότυπο κατευθυντήριων οδηγιών και όχι πρότυπο προδιαγραφών, μη πιστοποιούμενο από τρίτους, κατάλληλο για όλους τους οργανισμούς σε δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, ανεξάρτητα από κλάδο και μέγεθος.

⁷⁷ Το GRI είναι ένας πολύ-συμμετοχικός (multi-stakeholder) οργανισμός που δημιουργήθηκε το 1997 με πρωτοβουλία της ΜΚΟ Coalition for Environmentally Responsible Economies (CERES) των ΗΠΑ και του Προγράμματος για το Περιβάλλον των Ηνωμένων Εθνών (UNEP, United Nations Environment Programme), με στόχο τη βελτίωση των απολογισμών βιωσιμότητας ως προς την ποιότητα, την αυστηρότητα και τη χρησιμότητα.

⁷⁸ Η πρώτη έκδοση των Κατευθυντήριων Οδηγιών έγινε το 2000, ενώ το 2006 παρουσιάστηκε η τρίτη γενιά Οδηγιών – G3.

εξωτερικές, των επιχειρήσεων. Οι επιχειρήσεις που υιοθετούν την ΕΚΕ έχουν δεσμευθεί στην αειφόρο ανάπτυξη.

Αξίζει να αναφερθεί ότι σύμφωνα με τα ευρήματα της τελευταίας παγκόσμιας έρευνας της εταιρίας KPMG για τις αναφορές ΕΚΕ (7), αυξήθηκε καταρχήν πολύ σημαντικά ο αριθμός των επιχειρήσεων που δημοσίευσαν ένα τέτοιο απολογισμό. Συγκεκριμένα, το 80% των 250 μεγαλύτερων επιχειρήσεων (G250 κατά Global Fortune) δημοσίευσαν απολογισμό ΕΚΕ το 2008 έναντι 50% το 2005. Επίσης, η πλειοψηφία τόσο των G250 (σε ποσοστό μεγαλύτερο από 75%) όσο και των N100⁷⁹ (σε ποσοστό περίπου 70%) εκδίδουν απολογισμούς με βάση τις κατευθυντήριες οδηγίες GRI.

Δεδομένου, λοιπόν, ότι το πλαίσιο έκδοσης απολογισμών GRI είναι το πιο συχνά χρησιμοποιούμενο, κρίνεται χρήσιμο να παρουσιασθούν συνοπτικά η δομή και τα περιεχόμενα του. Το πλαίσιο GRI περιλαμβάνει γενικό και ειδικό για κάθε κλάδο περιεχόμενο που έχει συμφωνηθεί από ένα ευρύ φάσμα συμμετόχων.

Οι **κατευθυντήριες οδηγίες GRI** περιλαμβάνουν:

- *Τις αρχές, που καθορίζουν το περιεχόμενο του απολογισμού και την ποιότητα των πληροφοριών του,*
- *Τις τυπικές δημοσιοποιήσεις, που περιλαμβάνουν τους δείκτες επίδοσης, και*
- *Την καθοδήγηση σε ειδικά τεχνικά θέματα, που αφορούν την κατάρτιση των απολογισμών.*

Οι *τυπικές δημοσιοποιήσεις* περιλαμβάνουν:

- το όραμα, τη στρατηγική και το προφίλ της επιχείρησης,
- τη δομή διακυβέρνησης και τα συστήματα διαχείρισης, και
- τους δείκτες επίδοσης.

Οι δείκτες επίδοσης αποκαλύπτουν συγκρίσιμα στοιχεία για τις επιδόσεις βιωσιμότητας της επιχείρησης. Διακρίνονται σε *κύριους (core)* και *συμπληρωματικούς (additional)* και ταξινομούνται σε έξι (6) *κατηγορίες*, τις ακόλουθες:

- Την *οικονομική* που αντιστοιχεί στις άμεσες οικονομικές επιπτώσεις στους συμμετόχους της και την κοινωνία ευρύτερα,
- Την *περιβαλλοντική* που παρουσιάζει τις επιδόσεις της σε σχέση με το περιβάλλον, και
- Την *κοινωνική* που αντιστοιχεί στις επιπτώσεις στην κοινωνία.

Η τελευταία, διακρίνεται σε τέσσερις (4) ειδικότερες κατηγορίες, ως εξής: *πρακτικές εργασίας, ανθρώπινα δικαιώματα, κοινωνία και ευθύνη για τα προϊόντα*. Σε κάθε κατηγορία περιλαμβάνεται μια σειρά δεικτών που αντιστοιχούν στις διάφορες πλευρές (aspects) των τριών διαστάσεων της βιωσιμότητας, π.χ. 2 πτυχές στην οικονομική διάσταση και 9 δείκτες επίδοσης.

Από τη δομή των απολογισμών ΕΚΕ, σύμφωνα με τις κατευθυντήριες οδηγίες του πλαισίου GRI, προκύπτει ότι αυτοί μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τους παρακάτω σκοπούς:

⁷⁹ Οι 100 μεγαλύτερες επιχειρήσεις με βάση τις πωλήσεις (income)

- Αξιολόγηση της επίδοσης βιωσιμότητας της επιχείρησης σε σχέση με τη νομοθεσία, τα πρότυπα, τους κώδικες, τα πρότυπα επιδόσεων και τις εθελοντικές πρωτοβουλίες,
- Κατανόηση των επιπτώσεων (θετικών και αρνητικών) της επιχείρησης στη βιώσιμη ανάπτυξη,
- Δημιουργία μιας διαρκούς πλατφόρμας διαλόγου σχετικά με τις προσδοκίες όσον αφορά την κοινωνική υπευθυνότητα και την επίδοση της επιχείρησης, και
- Συγκριτική διαχρονική αξιολόγηση (benchmarking) των επιδόσεων εντός μιας επιχείρησης και μεταξύ επιχειρήσεων.

Συμβολή των επιχειρήσεων που εφαρμόζουν ΕΚΕ στην αειφόρο ανάπτυξη: πραγματικότητα ή μύθος; Η περίπτωση των Ελληνικών επιχειρήσεων

Ο αυξανόμενος αριθμός επιχειρήσεων που δηλώνουν δέσμευση στην ΕΚΕ και αναπτύσσουν σχετικές δράσεις στη χώρα μας, έχει εύλογα κινήσει το ενδιαφέρον ακαδημαϊκών και άλλων ερευνητών. Τα προς διερεύνηση ερωτήματα αφορούν στην πραγματική αντίληψη των επιχειρήσεων για την ΕΚΕ, το βαθμό ουσιαστικής δέσμευσης τους και κυρίως τις δράσεις που αναπτύσσουν και τα αποτελέσματα που επιτυγχάνουν. Οι έρευνες που έχουν διεξαχθεί μέχρι σήμερα έχουν χρησιμοποιήσει δύο κυρίως μεθοδολογικές προσεγγίσεις:

- A) εμπειρικές έρευνες με ερωτηματολόγια προς τις επιχειρήσεις και
- B) ανάλυση και αξιολόγηση των δημοσιευμένων αναφορών ΕΚΕ.

Στη συνέχεια θα παρουσιασθούν συνοπτικά και θα εξετασθούν συγκριτικά τα βασικά ευρήματα των παραπάνω ερευνών / μελετών σε μια προσπάθεια να απαντηθεί ένα από τα πιο καίρια ερωτήματα σχετικά με την εφαρμογή ΕΚΕ από τις ελληνικές επιχειρήσεις, το εξής: *Η αντίληψη των επιχειρήσεων για την ΕΚΕ και οι δράσεις που εφαρμόζουν συμβάλλουν και πόσο στο στόχο της αειφόρου ανάπτυξης;*

A) Εμπειρικές έρευνες με ερωτηματολόγια προς τις επιχειρήσεις

Δυο είναι οι πιο πρόσφατες έρευνες για την ΕΚΕ που πραγματοποιήθηκαν με ερωτηματολόγια προς επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα. Η πρώτη είναι η έρευνα σε μεγάλες επιχειρήσεις που έγινε το 2004 από την εταιρία PricewaterhouseCoopers σε συνεργασία με το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (11), ενώ η δεύτερη είναι έρευνα σε ΜΜΕ που έγινε το 2006 από το ΕΚΠΑ στο πλαίσιο προγράμματος χρηματοδοτούμενου από την Ε.Ε. (2)

Η έρευνα στις μεγάλες επιχειρήσεις (κύκλος εργασιών > 30 εκατ. € και στην πλειοψηφία μεταξύ 50 και 500 εκατ. €) έγινε σε δείγμα 77 επιχειρήσεων με έδρα την Ελλάδα, το 2004. Από αυτές, ποσοστό 36% είναι πολυεθνικών συμφερόντων και 70% δραστηριοποιούνται εκτός Ελλάδος.

Τα βασικά ευρήματα της έρευνας - που είναι απλά ενδεικτικά για το σύνολο λόγω του σχετικά μικρού αριθμού των επιχειρήσεων του δείγματος- συνοψίζονται ως ακολούθως:

- Αντίληψη για την ΕΚΕ, κίνητρα και εμπόδια εφαρμογής

Η πλειοψηφία των μεγάλων επιχειρήσεων (71%) θεωρεί ότι η ΕΚΕ είναι πολύ σημαντική και μάλιστα ότι η σημασία της θα αυξηθεί τα επόμενα χρόνια. Τα ευρήματα, επίσης, συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι η ΕΚΕ ξεκινά από την ανώτατη διοίκηση και διαχέεται προς τα κάτω. Το σημαντικότερο κίνητρο για την υιοθέτηση της ΕΚΕ ήταν η επιθυμία των επιχειρήσεων να βελτιώσουν τη φήμη τους ενώ το κυριότερο εμπόδιο για την εφαρμογή της ΕΚΕ ήταν η αδυναμία / δυσκολία να ορίσουν συγκεκριμένους και μετρήσιμους στόχους για την ΕΚΕ.

- Πολιτικές και πρακτικές ΕΚΕ

Η πιο συνήθης πολιτική ΕΚΕ αφορά στις συνθήκες εργασίας και σχετικά θέματα όπως η ηθική στο χώρο εργασίας. Θα πρέπει εδώ να αναφερθεί ότι για την υγιεινή και ασφάλεια στην εργασία υπάρχει πλήρες νομοθετικό πλαίσιο στην Ελλάδα που η εφαρμογή του είναι υποχρεωτική. Η πολιτική για την εταιρική διακυβέρνηση και ο κώδικας δεοντολογίας ακολουθούν σε συχνότητα εφαρμογής, πράγμα που σημαίνει ότι οι μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις - και όχι μόνο οι εισηγμένες για τις οποίες είναι υποχρεωτική η εταιρική διακυβέρνηση - δραστηριοποιούμενες στις διεθνείς αγορές έχουν επηρεασθεί σε σημαντικό ποσοστό από τις διεθνείς τάσεις. Μεταξύ των πρακτικών ΕΚΕ, η πιο συχνή είναι η φιλανθρωπία σύμφωνα με την κλασική αντίληψη της κοινωνικής υπευθυνότητας, δηλ. της υποχρέωσης επιστροφής στην κοινωνία μέρους των πλεονασμάτων της επιχείρησης που προήλθε από την κοινωνία. Αντίθετα, περιβαλλοντικές και κοινωνικές πολιτικές και πρακτικές δεν είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένες στις μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις.

- Δημόσια αναφορά ΕΚΕ

Πολύ λίγες από τις επιχειρήσεις του δείγματος έχουν δημοσιεύσει κοινωνικό απολογισμό δηλ. και μη οικονομικά στοιχεία. Από τα στοιχεία της έρευνας προκύπτει ότι είναι πιθανότερο να συντάξουν και εκδώσουν κοινωνικό απολογισμό οι εισηγμένες στο χρηματιστήριο καθώς και οι μεγαλύτερες με βάση το τζίρο επιχειρήσεις. Και από αυτές, η πλειοψηφία εντάσσει στοιχεία περιβαλλοντικού και κοινωνικού απολογισμού στο Ετήσιο Δελτίο της ενώ πολύ λίγες δημοσιεύουν ξεχωριστό απολογισμό.

Η έρευνα για την ΕΚΕ στις ΜΜΕ έγινε το 2006 σε δείγμα 300 επιχειρήσεων που έχουν έδρα την Αττική. Τα βασικά ευρήματα που θεωρούνται αντιπροσωπευτικά των ΜΜΕ λόγω του μεγέθους του δείγματος, είναι τα ακόλουθα:

- Κίνητρα και εμπόδια εφαρμογής

Τα σημαντικότερα κίνητρα για την εφαρμογή ΕΚΕ που είναι συμβατά και με την ιεράρχηση των ωφελειών από τις επιχειρήσεις, αναφέρονται στη βελτίωση του κλίματος και των σχέσεων στο εργασιακό περιβάλλον (π.χ. ικανοποίηση αιτημάτων εργαζομένων) και στην προβολή και δημόσια εικόνα της επιχείρησης. Ως προς τις δυσκολίες για την υιοθέτηση και εφαρμογή ΕΚΕ από τις ΜΜΕ, από τις απαντήσεις προκύπτει ότι οι πιο σημαντικές είναι το κόστος, η έλλειψη χρόνου και η ανεπαρκής ενημέρωση. Τα συγκεκριμένα ευρήματα είναι πολύ κοντά σε αντίστοιχα ερευνών για την εφαρμογή Συστημάτων Περιβαλλοντικής Διαχείρισης στις Ελληνικές επιχειρήσεις (8), γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι δηλούμενες δυσκολίες

αντικατοπτρίζουν δομικά χαρακτηριστικά και αδυναμίες των επιχειρήσεων και μάλιστα των ΜΜΕ που αποτελούν την πλειοψηφία τους.

- Πρακτικές ΕΚΕ

Οι ΜΜΕ υλοποιούν πρακτικές και δράσεις ΕΚΕ που αναφέρονται κυρίως στο εργατικό τους δυναμικό όπως π.χ. πρόσθετες παροχές, κίνητρα για επιμόρφωση και παροχή ίσων ευκαιριών. Γενικότερα, πρώτη προτεραιότητα δίνεται στη στήριξη των εργαζομένων με διάφορους τρόπους. Ακολουθεί σε σημαντικότητα ο τομέας «της αγοράς», δηλ. η εφαρμογή καλών πρακτικών στις σχέσεις με τους συνεργάτες και καταναλωτές. Στη μέση της κλίμακας δηλώνονται από τις ΜΜΕ (περίπου σε ποσοστό 50%) οι δράσεις και πρωτοβουλίες για το περιβάλλον, ενώ πρακτικές που απευθύνονται ευρύτερα στο κοινωνικό σύνολο εφαρμόζονται από πολύ μικρότερο ποσοστό επιχειρήσεων.

Η συγκριτική θεώρηση των ευρημάτων των παραπάνω ερευνών οδηγεί σε ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις και σημαντικές διαφορές μεταξύ των δυο ομάδων επιχειρήσεων.

Οι μεγάλες επιχειρήσεις προσβλέπουν κυρίως στην ενίσχυση της εικόνας τους στην κοινωνία και στη βελτίωση της φήμης τους ενώ οι ΜΜΕ δηλώνουν ως εξίσου αν όχι το πιο σημαντικό κίνητρο την εδραίωση ενός καλού κλίματος στην επιχείρηση σε σχέση με τους εργαζόμενους. Ούτε το κόστος ούτε η ανεπαρκής ενημέρωση φαίνεται να αποτελούν προβλήματα για την εφαρμογή ΕΚΕ από τις μεγάλες επιχειρήσεις όπως για τις ΜΜΕ, αλλά η δυσκολία να ορισθούν μετρήσιμοι στόχοι ΕΚΕ. Φαίνεται ότι οι ΜΜΕ βρίσκονται ακόμη σε ένα πολύ αρχικό στάδιο, αντιμέτωπες με ζητήματα που η επίλυση τους θα επέτρεπε την ουσιαστική εφαρμογή ΕΚΕ.

Σχετικά με τις πρακτικές και δράσεις ΕΚΕ που εφαρμόζονται, υπάρχει σύμπτωση ως προς την πρώτη προτεραιότητα που είναι το εργατικό δυναμικό των επιχειρήσεων και η στήριξη του. Φαίνεται ότι όλες οι επιχειρήσεις, ανεξάρτητα από το μέγεθος τους, αναγνωρίζουν τη σημασία του ανθρώπινου παράγοντα και της διασφάλισης εργασιακών συνθηκών και παροχών που θα διασφαλίζουν υψηλή παραγωγικότητα και πιστότητα. Σύμπτωση υπάρχει και ως προς τα θέματα του περιβάλλοντος καθώς οι σχετικές πρακτικές και δράσεις βρίσκονται αρκετά χαμηλότερα ως προς τη συχνότητα και αξιολόγηση της σημαντικότητάς τους. Η συμπεριφορά αυτή εξηγείται πιθανόν από την δυσπιστία των επιχειρήσεων ως προς τα οφέλη που μια ορθή περιβαλλοντική συμπεριφορά μπορεί να επιφέρει αλλά και από τη μικρή πίεση που η ελληνική κοινωνία συνολικά και οι φορείς της – και οι αρμόδιοι κυβερνητικοί – ασκούν ακόμη στις επιχειρήσεις σε θέματα περιβάλλοντος. Τέλος, εμφανείς είναι οι διαφορές ως προς τις παροχές προς την κοινωνία και τη φιλανθρωπία που αποτελεί την πρώτη σε συχνότητα εφαρμογής πρακτική στις μεγάλες επιχειρήσεις. Η πολύ χαμηλή εμφάνιση των πρακτικών αυτών στις ΜΜΕ μπορεί να εξηγηθεί από τις πολύ μικρότερες οικονομικές τους δυνατότητες. Αυτός ο παράγοντας εξάλλου δηλώθηκε και ως βασικό εμπόδιο για την εφαρμογή ΕΚΕ.

Το Ινστιτούτο Επικοινωνίας σε συνεργασία με το Πάντειο Πανεπιστήμιο⁸⁰ πραγματοποίησε το 2007 (για 4^η φορά) **Ερευνα για την Υπεύθυνη Κατανάλωση και**

⁸⁰ Στο πλαίσιο έρευνας σε 32 χώρες από μεγάλους φορείς επικοινωνίας
Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
20-22 Ιουνίου 2008

την ΕΚΕ σε δείγμα Ελλήνων πολιτών (5) Τα ευρήματα της είναι ιδιαίτερα ενδιαφέροντα στα ζητήματα αντίληψης και αντίδρασης των πολιτών απέναντι σε επιχειρήσεις που δηλώνουν ότι εφαρμόζουν ΕΚΕ και μπορούν να συμβάλουν στην προσπάθεια απάντησης στο βασικό ερώτημα που έχει τεθεί.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τις απαντήσεις που δόθηκαν, 22% των καταναλωτών έχει ανταμείψει μια κοινωνικά υπεύθυνη εταιρία (είτε αγορά προϊόντος της είτε έκφραση θετικών σχολίων για την εταιρία) ενώ 37,1% έχει τιμωρήσει μια κοινωνικά μη υπεύθυνη εταιρία και ένα ποσοστό 21% έχει σκεφθεί να το κάνει. Το ποσοστό αυτό (58% συνολικά) αν και σημαντικό είναι λίγο χαμηλότερο από το αντίστοιχο της προηγούμενης χρονιάς (64,9%). Επειδή, όμως, συνολικά η τάση «τιμωρίας» είναι αυξητική με το χρόνο, δίνει ελπίδες για άσκηση μεγαλύτερης πίεσης προς τις επιχειρήσεις για υπεύθυνη κοινωνική συμπεριφορά στο μέλλον.

Πολύ ενδιαφέρον εύρημα είναι η επιφύλαξη και δυσπιστία με την οποία οι πολίτες αντιμετωπίζουν τις εταιρίες που δηλώνουν κοινωνικά υπεύθυνες και τα κίνητρα τους. Περισσότεροι από το ένα τρίτο των ερωτηθέντων θεωρεί ότι λιγότερο από το 25% των μεγάλων εταιριών στη χώρα μας είναι και λειτουργούν ως πραγματικά κοινωνικά υπεύθυνες. Η πλειοψηφία (71%) αντιμετωπίζει, επίσης, με έντονη επιφύλαξη την κοινωνική και περιβαλλοντική ευαισθησία των εταιριών. Συγκεκριμένα, το 86% των ερωτηθέντων πιστεύει ότι οι εταιρίες δείχνουν ένα κοινωνικό πρόσωπο για να βελτιώσουν την εικόνα τους και όχι για να βοηθήσουν το κοινωνικό σύνολο ενώ το 78% διαφωνεί με την ειλικρίνεια και τιμιότητα της κοινωνικής και περιβαλλοντικής δραστηριότητας τους.

Η έρευνα αυτή καταγράφοντας τις απόψεις και τάσεις των πολιτών ως προς τις κοινωνικά υπεύθυνες επιχειρήσεις, παρέχει ενδείξεις για το έλλειμμα αξιοπιστίας ως προς τα κίνητρα και για την αμφίβολη αποτελεσματικότητα των πρακτικών και δράσεων που εφαρμόζουν οι επιχειρήσεις και κατά συνέπεια για την πραγματική συμβολή τους στην αειφόρο ανάπτυξη.

B) Ανάλυση και αξιολόγηση δημοσιευμένων απολογισμών ΕΚΕ

Από τις παραπάνω έρευνες φάνηκε ήδη ότι η έκδοση κοινωνικών απολογισμών, και μάλιστα αυτοτελών απολογισμών ΕΚΕ, βρίσκεται σε πολύ αρχικό στάδιο και γίνεται κυρίως από τις μεγάλες επιχειρήσεις. Στη συνέχεια θα παρουσιασθούν και σχολιασθούν τα ευρήματα των ερευνών που επικεντρώθηκαν στην ανάλυση και αξιολόγηση των κοινωνικών απολογισμών ΕΚΕ – αυτοτελών ή ενσωματωμένων – που δημοσίευσαν οι επιχειρήσεις, τα τελευταία χρόνια.

Η πρώτη έρευνα πραγματοποιήθηκε το 2006 στο ΕΜΠ, στο πλαίσιο της σχετικής δραστηριότητας του Εργαστηρίου Βιομηχανικής και Ενεργειακής Οικονομίας της Σχολής Χημικών Μηχανικών (6). Βάση της έρευνας αποτέλεσαν οι επιχειρήσεις – μέλη του Ελληνικού Δικτύου για την ΕΚΕ (82 συνολικά) που θεωρήθηκε πιθανότερο να δημοσιεύουν κοινωνικό απολογισμό αλλά η έρευνα επεκτάθηκε και σε επιχειρήσεις εκτός του Δικτύου με κριτήριο την πιθανότητα για πρόκληση αρνητικών επιπτώσεων στο περιβάλλον.

Συνολικά συγκεντρώθηκαν 41 κοινωνικοί απολογισμοί της περιόδου 2003 - 2005. Από τους απολογισμούς αυτούς, οι 24 είναι αυτοτελείς ενώ οι 17 ενσωματωμένοι σε άλλες εκδόσεις όπως π.χ. στον ετήσιο οικονομικό απολογισμό. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι 18 από τους αυτοτελείς απολογισμούς ανήκουν σε πολυεθνικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται και στη χώρα μας ενώ οι ελληνικές επιχειρήσεις που εκδίδουν αυτοτελή απολογισμό είναι πολύ λίγες, μόλις 6.

Η δεύτερη ανάλογη έρευνα έγινε το 2007 από τον Τομέα Βιομηχανικής Διοίκησης και Επιχειρησιακής Έρευνας της Σχολής Μηχανολόγων Μηχανικών ΕΜΠ (10). Το αρχικό δείγμα των επιχειρήσεων αποτελείτο από εισηγμένες στο Χρηματιστήριο Αθηνών επιχειρήσεις καθώς και επιχειρήσεις - μέλη των διαφόρων δικτύων που δραστηριοποιούνται σε θέματα ΕΚΕ. Από τις 81 επιχειρήσεις του αρχικού δείγματος διαπιστώθηκε ότι 28 εκδίδουν ετήσια αναφορά ΕΚΕ και από αυτές 25 είναι αυτοτελείς απολογισμοί. Η πλειοψηφία των επιχειρήσεων αυτών έχουν διεθνείς δραστηριότητες και είναι ιδιαίτερα μεγάλες, με μέσο αριθμό εργαζομένων 7.900 περίπου.

Πρώτο, επομένως, κοινό εύρημα είναι ότι ο βαθμός υιοθέτησης της ΕΚΕ από τις ελληνικές επιχειρήσεις είναι ακόμη σημαντικά περιορισμένος. Αυτό συνάγεται από τον πολύ μικρό αριθμό μεγάλων (κατά κανόνα) ελληνικών επιχειρήσεων που εκδίδουν κοινωνικό απολογισμό και μάλιστα αυτοτελή ενώ φαίνεται ότι η εντεινόμενη συζήτηση για την ΕΚΕ των τελευταίων ετών οφείλεται, κυρίως, σε μεγάλες επιχειρήσεις με διεθνείς δραστηριότητες (μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται και ελληνικές).

Βασικός στόχος και των δυο παραπάνω ερευνών ήταν η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνονται και εφαρμόζουν την ΕΚΕ οι ελληνικές επιχειρήσεις, μέσα από την ανάλυση των κατηγοριών και θεμάτων ΕΚΕ που παρουσιάζονται στους απολογισμούς τους. Από την ανάλυση, λοιπόν, των απολογισμών (6) προκύπτει ότι τα θέματα που κυρίως περιλαμβάνονται είναι:

- το ανθρώπινο δυναμικό (*πολιτική αμοιβών και λοιπών παροχών, υπηρεσίες προς το προσωπικό και τις οικογένειες, ανάπτυξη και εκπαίδευση, υγιεινή και ασφάλεια στην εργασία*)
- η συνεισφορά στην κοινωνία (*χορηγίες, δωρεές και φιλανθρωπίες, έργα υποδομής σε τοπικές κοινωνίες*)
- το περιβάλλον (*εφαρμογή ΣΠΔ π.χ. ISO 14001, μέτρα εξοικονόμησης ενέργειας, δράσεις ανακύκλωσης, προγράμματα διαχείρισης στερεών και υγρών αποβλήτων*)
- οι σχέσεις με κοινωνικούς εταίρους (*προμηθευτές και πελάτες*).

Η σύγκριση, εξάλλου, των αυτοτελών με τους ενσωματωμένους απολογισμούς έδειξε ότι στους τελευταίους είναι περιορισμένη η αναφορά σε θέματα περιβάλλοντος και υγιεινής και ασφάλειας, όπως και σε θέματα σχέσεων με τους κοινωνικούς εταίρους και ηθικής συμπεριφοράς και κωδίκων.

Η μελέτη του 2007 (10), αναλύοντας τις ετήσιες αναφορές ΕΚΕ (28 συνολικά) διαπίστωσε ότι οι επιχειρήσεις χρησιμοποιούν μια μεγάλη ποικιλία δεικτών που μπορούν να ταξινομηθούν σε οκτώ βασικές κατηγορίες: την οικονομία, τις διαδικασίες, την εκπαίδευση και ανάπτυξη, το περιβάλλον, το ανθρώπινο δυναμικό,

την κοινωνία, την αγορά και την υγιεινή και ασφάλεια. Ενδεικτικό είναι ότι στους 28 απολογισμούς μετρήθηκαν συνολικά 303 διαφορετικοί δείκτες (περίπου 36 ανά επιχείρηση), με τους περισσότερους να αναφέρονται στο περιβάλλον, στην κοινωνία και το ανθρώπινο δυναμικό.

Ο μεγάλος αριθμός δεικτών, σύμφωνα με τους ερευνητές, δηλώνει προβλήματα στην αντίληψη και εφαρμογή της ΕΚΕ όπως: έλλειψη συμφωνίας σε κοινό μοναδικό ορισμό της ΕΚΕ, αδυναμία καθορισμού μικρού αλλά χαρακτηριστικού αριθμού δεικτών επίδοσης για την αξιολόγηση των δράσεων και των αποτελεσμάτων τους και έλλειψη συστήματος ελέγχου από διαπιστευμένα όργανα.

Η έρευνα του ΕΜΠ (6) σύγκρινε, επιπλέον, το περιεχόμενο των κοινωνικών απολογισμών με τις κατευθυντήριες οδηγίες GRI (δομή και περιεχόμενο οδηγιών).

Από τη σύγκριση αυτή πρόκυψε ότι από τις 5 θεματικές ενότητες του πλαισίου απολογισμού GRI⁸¹, οι επιχειρήσεις ακολουθούν στις αναφορές τους βασικά τις δυο: το Οραμα και Στρατηγική (*αν και οι περισσότεροι περιορίζονται στη δήλωση ή το μήνυμα του Διευθύνοντος Συμβούλου ή κάποιου ανώτερου διευθυντικού στελέχους όπου περιγράφει επιγραμματικά τι περιέχει ο απολογισμός καθώς και κάποιες προκλήσεις, δεσμεύσεις και στόχους για βασικά θέματα της επιχείρησης τη χρονιά όπου Ιαναφέρεται ο απολογισμός*) και τους δείκτες επίδοσης (*που όπως ήδη αναφέρθηκε είναι πολλοί, διαφορετικοί μεταξύ τους και επιλέγονται από τις επιχειρήσεις ανάλογα με τις προτεραιότητες που θέτουν, τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν και τις επιδιώξεις τους*).

Η ύπαρξη των θεματικών ενοτήτων του πλαισίου GRI σε ένα απολογισμό ΕΚΕ, δεν σημαίνει και πλήρη εναρμόνιση με τις Οδηγίες GRI. Ο βαθμός εναρμόνισης είναι διαφορετικός, όπως δηλώνεται εξάλλου και από τις ίδιες τις επιχειρήσεις. Η αξιολόγηση των αναφορών αειφορίας που εκδίδονται από ελληνικές επιχειρήσεις σε σύγκριση με τις απαιτήσεις του πλαισίου GRI αποτέλεσε το αντικείμενο έρευνας που έγινε από μέλη ΔΕΠ και συνεργάτες του Πανεπιστημίου Αιγαίου το 2006 (8) . Στόχος της έρευνας ήταν η ανάπτυξη μεθοδολογίας αξιολόγησης των αναφορών αειφορίας ως προς τις Οδηγίες GRI. Βάση αναφοράς ήταν οι Οδηγίες GRI του 2002 που περιλαμβάνουν 141 θέματα (topics) ενταγμένα σε 4 τομείς (clusters): Οραμα και στρατηγική, προφίλ και δομή διακυβέρνησης – οικονομία – περιβάλλον – κοινωνία. Δημιουργήθηκε σύστημα βαθμολογίας με χρήση βαθμών σε κλίμακα 1-4 για κάθε θέμα και συντελεστές βαρύτητας για κάθε τομέα. Σύμφωνα με τη μεθοδολογία αυτή, η μέγιστη βαθμολογία που μπορεί να πάρει μια δημόσια αναφορά αειφορίας είναι 564 βαθμοί.

Η μεθοδολογία εφαρμόστηκε σε 16 αναφορές ΕΚΕ ελληνικών επιχειρήσεων δημοσιευμένων στο διαδίκτυο το 2005. Τα αποτελέσματα αποκάλυψαν ότι οι οδηγίες GRI αποτελούν ένα πολύ «επιθετικό» πλαίσιο για τις περισσότερες αναφορές είτε διότι τα εσωτερικά συστήματα και οι διαδικασίες των επιχειρήσεων χρειάζεται να αναπτυχθούν περισσότερο ώστε να συγκεντρώνουν ουσιαστικά στοιχεία ή οι

⁸¹ Οραμα και στρατηγική, Προφίλ, Δομή διακυβέρνησης και συστήματα διαχείρισης, Ευρετήριο περιεχομένων GRI και Δείκτες επίδοσης.

ελληνικές επιχειρήσεις πρέπει να εφαρμόσουν μια περισσότερο ολιστική αντίληψη στην παρουσίαση των επιδόσεων αειφορίας τους. Οι περισσότεροι βαθμοί αφορούσαν το προφίλ και τη δομή διακυβέρνησης της επιχείρησης ενώ σπανιότερη ήταν η αναφορά δεικτών περιβαλλοντικών επιδόσεων, θεμάτων ανθρωπίνων δικαιωμάτων και υπευθυνότητας για το προϊόν. Αντίθετα, οι απολογισμοί επικεντρώνονταν στα θέματα πρακτικών στην εργασία σε σχέση με την υγιεινή και ασφάλεια και εκπαίδευσης και επιμόρφωσης των εργαζομένων. Η οικονομική επίδοση είχε πολύ περιορισμένη παρουσία με δείκτες όπως turnover/καθαρές πωλήσεις, φιλανθρωπίες και δωρεές στην κοινότητα. Όσο για την περιβαλλοντική διάσταση αναφορά υπήρχε, κυρίως, στις εσωτερικές πρωτοβουλίες για αύξηση της ενεργειακής απόδοσης ή τη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Συμπεράσματα

Η έννοια της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης δεν είναι καινούργια και ο διάλογος με αντιπαραθέσεις για το πραγματικό νόημα και τη σημασία της διεξάγεται εδώ και αρκετά χρόνια. Τελευταία, όμως, η συζήτηση επεκτάθηκε και έξω από τα Πανεπιστήμια και τα ερευνητικά ινστιτούτα, στον κόσμο των επιχειρήσεων και τους φορείς τους, ενώ άρχισαν γίνονται ορατά τα αποτελέσματα της εφαρμογής της. Οι επιχειρήσεις δείχνουν να συνειδητοποιούν, όλο και περισσότερο, ότι δεν αποτελούν παραγωγικές μονάδες προϊόντων ή/ και υπηρεσιών με μοναδικό στόχο το κέρδος για τους μετόχους τους και ότι θα πρέπει να αποδείξουν το κοινωνικό τους πρόσωπο στην τοπική κοινότητα που δραστηριοποιούνται αλλά και στην κοινωνία ευρύτερα. Προς το σκοπό αυτό, αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες για δράσεις που εντάσσουν στο πλαίσιο της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης, στην οποία δεσμεύονται.

Για πολλές επιχειρήσεις, όμως, η έννοια αυτή είναι ακόμη πρωτόγνωρη και ξένη προς την επιχειρηματική τους κουλτούρα. Αυτό, σύμφωνα και με ευρήματα διεθνών ερευνών, αποτελεί τον κανόνα για τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, καθώς και για χώρες λιγότερο ανεπτυγμένες. Παρουσιάζει, επομένως, ιδιαίτερο ενδιαφέρον η διερεύνηση της αντίληψης για την ΕΚΕ και του τρόπου εφαρμογής της στην Ελλάδα, μια χώρα που παρουσιάζει και τα δυο παραπάνω χαρακτηριστικά.

Το ζητούμενο αυτής της διερεύνησης δεν είναι μόνον η αποτύπωση της σημερινής κατάστασης σε σχέση με την ΕΚΕ στις ελληνικές επιχειρήσεις και η σύγκριση με άλλες χώρες. Το βασικό ζητούμενο είναι η απάντηση σε ένα βασικό ερώτημα που αποτελεί και την ουσία της ΕΚΕ: η εφαρμογή της ΕΚΕ στις ελληνικές επιχειρήσεις συμβάλλει ουσιαστικά στην αειφόρο ανάπτυξη και στη δημιουργία επιχειρήσεων μακροπρόθεσμα βιώσιμων ή αποτελεί απλά ένα μέσο επικοινωνίας και προβολής που εκμεταλλεύεται τις ευαισθησίες και ανησυχίες της σημερινής κοινωνίας;

Και από τις δυο κατηγορίες ερευνών που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα προκύπτει καταρχήν ότι είναι πολύ περιορισμένος ο αριθμός των επιχειρήσεων που δηλώνουν αποδοχή της ΕΚΕ και εφαρμόζουν σχετικές δράσεις. Συνέπεια αυτού είναι η περιορισμένη αντιπροσωπευτικότητα των ευρημάτων που μόνο ενδεικτικά μπορούν να θεωρηθούν για το σύνολο των επιχειρήσεων.

Αυτό, πάντως, που σίγουρα εκφράζει την ελληνική πραγματικότητα είναι το γεγονός ότι μεγάλες επιχειρήσεις κατά κανόνα εφαρμόζουν ΕΚΕ και μάλιστα η πλειοψηφία τους θεωρεί ότι η ΕΚΕ είναι πολύ σημαντική και με αυξανόμενη σημασία.

Από τις εμπειρικές έρευνες με ερωτηματολόγια, στις οποίες καταγράφηκαν οι απόψεις των επιχειρήσεων, εμφανείς είναι οι διαφορές μεταξύ μεγάλων επιχειρήσεων και ΜΜΕ. Οι μεγάλες επιχειρήσεις προσβλέπουν κυρίως στην ενίσχυση της εικόνας τους στην κοινωνία και στη βελτίωση της φήμης τους ενώ οι ΜΜΕ δηλώνουν ως εξίσου αν όχι το πιο σημαντικό κίνητρο την εδραίωση ενός καλού κλίματος στην επιχείρηση σε σχέση με τους εργαζόμενους.

Από τις απαντήσεις των ΜΜΕ, εξάλλου, προκύπτει ότι το κόστος και η ανεπαρκής ενημέρωση αποτελούν βασικά προβλήματα για την εφαρμογή ΕΚΕ. Αυτό εξηγεί σε κάποιο βαθμό την υστέρηση εφαρμογής ΕΚΕ από τις μικρές επιχειρήσεις. Οι ΜΜΕ βρίσκονται ακόμη σε ένα πολύ αρχικό στάδιο, αντιμέτωπες με ζητήματα που η επίλυση τους θα επέτρεπε πιθανόν την ουσιαστική εφαρμογή ΕΚΕ.

Σχετικά με τις πρακτικές και δράσεις ΕΚΕ που εφαρμόζονται, υπάρχει σύμπτωση ως προς την πρώτη προτεραιότητα που είναι το εργατικό δυναμικό των επιχειρήσεων, η διασφάλιση εργασιακών συνθηκών και παροχών ευνοϊκών για υψηλή παραγωγικότητα και πιστότητα. Σύμπτωση υπάρχει και ως προς τις πρακτικές και δράσεις σε θέματα περιβάλλοντος που βρίσκονται αρκετά χαμηλότερα ως προς τη συχνότητα υλοποίησης και την αξιολόγηση της σημαντικότητας τους. Η συμπεριφορά αυτή οφείλεται πιθανόν στη δυσπιστία των επιχειρήσεων για τα οφέλη που μια ορθή περιβαλλοντική συμπεριφορά μπορεί να επιφέρει αλλά και στη μικρή πίεση που η ελληνική κοινωνία συνολικά ασκεί στις επιχειρήσεις σε θέματα περιβάλλοντος. Εξίσου πιθανόν είναι, όμως, να αντικατοπτρίζει τον πραγματικό βαθμό ενδιαφέροντος των επιχειρήσεων για το περιβάλλον και την προστασία του, δηλαδή για τον ένα από τους τρεις πυλώνες της ΕΚΕ και της αειφόρου ανάπτυξης. Τέλος, όσον αφορά την κοινωνία, η φιλανθρωπία χαρακτηρίζει κυρίως τις δράσεις των μεγάλων επιχειρήσεων ενώ πολύ χαμηλή είναι η εμφάνιση των πρακτικών αυτών στις ΜΜΕ, συμπεριφορά που μπορεί να εξηγηθεί από τις πολύ μικρότερες οικονομικές τους δυνατότητες.

Η χαμηλή προτεραιότητα των δράσεων για το περιβάλλον και ο περιορισμένος χαρακτήρας των δράσεων ενίσχυσης της κοινωνίας, όπως από τις ίδιες τις επιχειρήσεις δηλώνεται, ενισχύονται ως ευρήματα από τη δυσπιστία με την οποία οι πολίτες αντιμετωπίζουν τις εταιρίες που δηλώνουν κοινωνικά υπεύθυνες. Η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων πολιτών σε σχετική έρευνα, πιστεύει ότι οι εταιρίες δείχνουν ένα κοινωνικό πρόσωπο για να βελτιώσουν την εικόνα τους και όχι για να βοηθήσουν το κοινωνικό σύνολο ενώ διαφωνεί με την ειλικρίνεια και τιμιότητα της κοινωνικής και περιβαλλοντικής δραστηριότητας τους.

Τα παραπάνω συμπεράσματα ισχυροποιούνται από τα αποτελέσματα ερευνών της δεύτερης κατηγορίας, των ερευνών αξιολόγησης των δημόσιων αναφορών ΕΚΕ. Διαπιστώνεται, καταρχήν, συμφωνία ως προς το μέγεθος και τα χαρακτήρα των επιχειρήσεων που εκδίδουν απολογισμούς ΕΚΕ: ο αριθμός τους είναι ακόμη περιορισμένος, το μέγεθος τους μεγάλο και οι δραστηριότητες τους αναπτύσσονται στην παγκόσμια αγορά.

Σύμφωνα με τα περιεχόμενα των απολογισμών, εξάλλου, και πάλι οι δράσεις που αφορούν στο ανθρώπινο δυναμικό των επιχειρήσεων και την υγιεινή και ασφάλεια είναι οι πιο συχνά αναφερόμενες, ακολουθούμενες από δράσεις της κλασικής αντίληψης της κοινωνικής προσφοράς των επιχειρήσεων, δηλαδή χορηγίες, δωρεές και φιλανθρωπίες. Η αναφορά σε θέματα περιβάλλοντος είναι περιορισμένη, ιδιαίτερα σε μη αυτοτελείς απολογισμούς.

Μια ακόμη σημαντική διαπίστωση είναι η χρησιμοποίηση μιας πολύ μεγάλης ποικιλίας δεικτών επίδοσης που δηλώνει την έλλειψη ή άγνοια ενός συνεκτικού και αναγνωρίσιμου πλαισίου αναφοράς των δράσεων και αποτελεσμάτων τους. Η σύγκριση με τις κατευθυντήριες οδηγίες GRI έδειξε καταρχήν ότι από τις προτεινόμενες 5 θεματικές ενότητες στο πλαίσιο αυτό, εκείνες που υπάρχουν στους απολογισμούς είναι: α) το όραμα και η στρατηγική και β) δείκτες επίδοσης με τα χαρακτηριστικά που ήδη αναφέρθηκαν.

Η αξιολόγηση, περαιτέρω, της συμφωνίας των απολογισμών με τις οδηγίες GRI στη βάση προτεινόμενης μεθοδολογίας, ενίσχυσε τα παραπάνω ευρήματα. Η υψηλότερη βαθμολογία δόθηκε στην αναφορά στο προφίλ και τη δομή διακυβέρνησης ενώ σημαντικά χαμηλότερη σε θέματα περιβάλλοντος (μικρή αναφορά δεικτών περιβαλλοντικής επίδοσης), ανθρωπίνων δικαιωμάτων και υπευθυνότητας για το προϊόν.

Συνοψίζοντας, η ΕΚΕ βρίσκεται ακόμη σε πολύ πρώιμο στάδιο αποδοχής και εφαρμογής στην Ελλάδα. Δέσμευση στην ΕΚΕ και σχετικές δράσεις εμφανίζονται κυρίως σε μεγάλες επιχειρήσεις με βασική επιδίωξη την ενίσχυση της δημόσιας εικόνας τους ή/ και την εδραίωση ενός καλού εργασιακού κλίματος, ειδικά στις μικρότερες. Η συνεισφορά στην κοινωνία γίνεται αντιληπτή, κατά κανόνα, ως φιλανθρωπία ενώ περιορισμένη φαίνεται ότι είναι η περιβαλλοντική ευαισθησία και η σχετική δραστηριοποίηση των επιχειρήσεων.

Συμπερασματικά, οι ελληνικές επιχειρήσεις έχουν να διανύσουν ακόμη μακρύ δρόμο προκειμένου να αντιληφθούν την πραγματική σημασία της ΕΚΕ και τις δυνατότες ουσιαστικής συμβολής της τόσο στην πορεία και την κοινή προσπάθεια για την αειφόρο ανάπτυξη όσο και στις δικές τους προοπτικές μακροχρόνιας επιβίωσης. Η απλή διακήρυξη της δέσμευσης στην ΕΚΕ και στη βιώσιμη ανάπτυξη δεν αρκεί αν δεν συνοδεύεται από δράσεις πραγματικής προστασίας του περιβάλλοντος και ουσιαστικής κοινωνικής προσφοράς.

Προς την κατεύθυνση αυτή, σημαντικός μπορεί να είναι ο ρόλος των πολιτών που με την αυξανόμενη ευαισθητοποίηση τους δίνουν ελπίδες για άσκηση μεγαλύτερης πίεσης προς τις επιχειρήσεις για πραγματικά υπεύθυνη κοινωνική συμπεριφορά στο όχι πολύ μακρινό μέλλον. Ζητούμενο είναι να καλυφθεί το έλλειμμα αξιοπιστίας ως προς τα κίνητρα και να γίνουν αποτελεσματικές οι πρακτικές και δράσεις που εφαρμόζουν οι επιχειρήσεις με τελικό αποτέλεσμα την πραγματική συμβολή τους στην αειφόρο ανάπτυξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Dodd, E.M. Jr.(1932), “For whom are corporate managers trustees?” *Harvard Law Review*, 45(7), pp1145-1163.
2. Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών-Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, (2006), «Έρευνα για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη σε ΜΜΕ», Αθήνα.
3. Ελληνικό Δίκτυο για την ΕΚΕ, www.csrhellas.gr
4. Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (2001), Πράσινη Βίβλος, «Προώθηση ενός ευρωπαϊκού πλαισίου για την ΕΚΕ», 18/07/2001
5. Ινστιτούτο Επικοινωνίας και Πάντειο Πανεπιστήμιο, (2008), «Έρευνα για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη και την υπεύθυνη κατανάλωση 2007».
6. Kornoutou M. and M. Mandaraka, (2007), “Contents and Structure of Corporate Social Responsibility Reports Published in Greece”, *10th International Conference on Environmental Science and Technology (CEST2007)*, Kos Island – Greece.
7. KPMG, (2008), “International Survey of Corporate Responsibility Reporting”
8. Μανδαράκα Μ. και Κ. Γεωργακόπουλος, (2006), «Συστήματα Περιβαλλοντικής Διαχείρισης σε Ελληνικές Επιχειρήσεις: Ωθούσες δυνάμεις και σημαντικότερα οφέλη», *3ο Συνέδριο ΤΕΕ: Ελληνική Βιομηχανία: Προς την οικονομία της γνώσης*, Αθήνα.
9. OECD (ΟΟΣΑ) – Directorate for Financial and Enterprise Affairs, *Guidelines for Multinational Enterprises*, www.oecd.org
10. Παναγιώτου Νικόλαος και Κ. Αραβώσης, (2009), «Αναφορές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης στην Ελλάδα, Μια εμπειρική Μελέτη», περιοδικό Plant Management, 31/05/2009.
11. PricewaterhouseCoopers και ΟΠΑ, (2004), «Έρευνα για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη σε Ελληνικές Επιχειρήσεις»
12. Skouloudis A., F. Kourmouisis and K. Evangelinos, “Development of an evaluation methodology for sustainability reports using international standards on reporting”, *10th International Conference on Environmental Science and Technology (CEST2007)*, Kos Island – Greece, 5-7 September 2007.
13. United Nations, *Global Compact Initiative*, www.unglobalcompact.org
14. World Business Council for Sustainable Development, www.wbcsd.org

[Επιστροφή στο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ](#)

Φώτης Κουρμούσης (Ειδικός Γραμματέας Δ.Σ., Ένωση Πτυχιούχων Περιβαλλοντολόγων Ελλάδας, Advisor, United Nations Environment Programme Finance Initiative (UNEP FI)

Ορισμοί και διεθνείς τάσεις για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη και την Αειφόρο Ανάπτυξη

Οι εξελίξεις στον κόσμο μαρτυρούν μια ολοένα αυξανόμενη ευαισθητοποίηση των ενδιαφερομένων μερών για τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα.

Πολλές φορές οι εταιρείες πιέζονται να δράσουν εξαιτίας ενός σκανδάλου που δημοσιεύεται στα μέσα μαζικής επικοινωνίας σχετικά με τις δράσεις τους που επηρεάζουν αρνητικά την κοινωνία ή/και το περιβάλλον.

Τέτοιες επικοινωνιακές «κρίσεις» συνήθως επηρεάζουν βιομηχανίες και λοιπές εταιρείες που έχουν άμεση επίπτωση στην κοινωνία ή/και το περιβάλλον (π.χ. ρύπανση μιας περιοχής). Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι και οι λοιποί κλάδοι τις αποφεύγουν. Ως παράδειγμα αναφέρεται ότι και οι τράπεζες εμπίπτουν στο στόχαστρο των ενδιαφερομένων μερών όταν χρηματοδοτούν άλλες εταιρείες οι οποίες επηρεάζουν αρνητικά την κοινωνία και το περιβάλλον. Συνεπάγεται λοιπόν ότι και οι δραστηριότητες με έμμεση ευθύνη έχουν υποχρέωση να φροντίζουν για τα ζητήματα της κοινωνίας και του περιβάλλοντος.

Τα τελευταία έτη τα ζητήματα της κοινωνίας και του περιβάλλοντος έχουν αποκτήσει ιδιαίτερη σημαντικότητα στην καθημερινότητα με αποτέλεσμα την ευαισθητοποίηση του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου. Ως παράδειγμα αναφέρεται η έντονη διάχυση της πληροφόρησης σχετικά με το παγκόσμιο περιβαλλοντικό πρόβλημα της αλλαγής του κλίματος. Στην Αυστραλία ο υπονήφιος πρωθυπουργός εστίασε την προεκλογική του εκστρατεία γύρω από την επίλυση του προβλήματος της αλλαγής του κλίματος, ένα ζήτημα που αφορά τόσο την κοινωνία όσο και το περιβάλλον.

Σε διεθνές επίπεδο, ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών έχει ξεκινήσει εδώ και 10 σχεδόν έτη μια εκστρατεία ευαισθητοποίησης, ενεργοποίησης και συμμετοχής των μεγαλύτερων διαχειριστών κεφαλαίων, με σκοπό τη δέσμευση τους στην επίλυση των

κοινωνικών και περιβαλλοντικών ζητημάτων. Οι Αρχές Υπεύθυνων Επενδύσεων που δημιούργησε ο Ο.Η.Ε. δεσμεύουν σε εθελοντική βάση τους διαχειριστές κεφαλαίων στην υλοποίηση δράσεων που συνεισφέρουν στην κοινωνία και το περιβάλλον. Έτσι προωθείται η αειφόρος ανάπτυξη μέσω του χρηματοοικονομικού κλάδου.

Ειδικότερα στον τομέα των χρηματοοικονομικών έχουν δημιουργηθεί τα τελευταία έτη και ειδικοί χρηματιστηριακοί δείκτες αειφορίας, οι οποίοι εντάσσουν τις μετοχές των κοινωνικά και περιβαλλοντικά υπεύθυνων εταιρειών. Οι δείκτες αυτοί αξιολογούν τις υποψήφιες εταιρείες για τις δράσεις τους στον τομέα της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης.

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή η Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη (ΕΚΕ) «*η έννοια, σύμφωνα με την οποία οι εταιρείες ενσωματώνουν σε εθελοντική βάση κοινωνικές και περιβαλλοντικές ανησυχίες στις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες, καθώς και στις σχέσεις τους με τα ενδιαφερόμενα μέρη, καθώς συνειδητοποιούν διαρκώς περισσότερο ότι η υπεύθυνη συμπεριφορά οδηγεί σε **αειφόρο επιχειρηματική επιτυχία...**».*

Γίνεται κατανοητό ότι η ΕΚΕ αποτελεί ένα νέο τρόπο λειτουργίας των εταιρειών, με μακροπρόθεσμο ορίζοντα, αποφεύγοντας τις ευκαιριακές πρακτικές, φροντίζοντας για τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα.

Έχοντας ένα μακροπρόθεσμο στρατηγικό ορίζοντα λειτουργίας οι εταιρείες μπορούν να αξιοποιήσουν την ΕΚΕ, ώστε να πετύχουν την αειφόρο ανάπτυξη τους.

Σύμφωνα με τον Ο.Η.Ε. ως αειφόρος ανάπτυξη ορίζεται «*η ανάπτυξη αυτή που υλοποιείται με τέτοιο τρόπο και σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μην εμποδίζει την αντίστοιχη ανάπτυξη των μελλοντικών γενεών*».

Γίνεται κατανοητό ότι οι εταιρείες που εφαρμόζουν την ΕΚΕ επιτυγχάνουν την αειφόρο ανάπτυξη τους και ταυτόχρονα συμβάλλουν στην αειφόρο ανάπτυξη της κοινωνίας, με αμοιβαία οφέλη και για τα 2 μέρη.

Η ΕΚΕ είναι μια ευρεία έννοια που βρίσκει εφαρμογή σε πολλούς τομείς των εταιρειών. Οι πυλώνες της ΕΚΕ είναι:

- εργαζόμενοι
- αγορά (πελάτες, προμηθευτές)
- κοινωνία (γείτονες, ΜΚΟ)
- περιβάλλον

Όλοι οι παραπάνω πυλώνες πρέπει να ενσωματώνονται στο μοντέλο λειτουργίας και ανάπτυξης κάθε εταιρείας. Συνεπώς βασικό συστατικό της ΕΚΕ αποτελεί η εταιρική διακυβέρνηση, μέσω της οποίας «λειτουργεί» μια εταιρεία.

Εφόσον μια εταιρεία εφαρμόσει όλα τα παραπάνω, τότε μπορεί και πρέπει να επικοινωνεί τις δράσεις και τα αποτελέσματα της στα ενδιαφερόμενα μέρη, καλλιεργώντας το διάλογο και ενημερώνοντας για το έργο της.

Για την εφαρμογή της ΕΚΕ στις εταιρείες έχουν αναπτυχθεί τα τελευταία έτη σε διεθνές επίπεδο διάφορα εργαλεία και πρωτοβουλίες, οι σημαντικότερες των οποίων παρουσιάζονται ακολούθως:

- **Αρχές / Διακηρύξεις:**
 - Global Compact
 - Millennium Development Goals (MDGs)
 - Equator principles
 - Principles for Responsible Investment
- **Δίκτυα:**
 - World Business Council for Sustainable Development
 - United Nations Environment Programme Finance Initiative
- **Πρότυπα / προδιαγραφές / σημάνσεις:**
 - ISO 14001 / EMAS
 - OHSAS 18001
 - SA 8000
 - Ecolabel
 - Fairtrade

- Global Reporting Initiative (GRI)
- AA1000
- ISO 26000

Αντίστοιχα σε Ευρωπαϊκό επίπεδο έχουν αναπτυχθεί τα ακόλουθα:

- **Πλαίσιο για την ΕΚΕ:**
 - Πράσινη Βίβλος για την ΕΚΕ, 2001: Προωθώντας ένα Ευρωπαϊκό Πλαίσιο για την ΕΚΕ
 - Ανακοίνωση της Ε.Ε. για την ΕΚΕ, 2002: ΕΚΕ: Η επιχειρηματική συμβολή στην Αειφόρο Ανάπτυξη
- **Στρατηγική 2001-2010 της Ε.Ε. για την Αειφόρο Ανάπτυξη**
- **Ευρωπαϊκή Συμμαχία για την ΕΚΕ**
- **Ευρωπαϊκό Δίκτυο για την ΕΚΕ:**
 - Εθνικά δίκτυα σε κάθε χώρα
 - Ελληνικό Δίκτυο για την ΕΚΕ
- **Κώδικας Συμπεριφοράς (code of conduct) Ευρωπαϊκών πολυεθνικών επιχειρήσεων**
- **Κανονισμοί / προδιαγραφές:**
 - EMAS
 - Ecolabel
- **Απολογισμός για το περιβάλλον και την κοινωνία**

Ειδικότερα ο Απολογισμός Αειφορίας αποτελεί μια απολογιστική έκθεση για τις δράσεις της εταιρείας σχετικά με το περιβάλλον και την κοινωνία. Στην Ε.Ε. ήδη προωθείται το σχετικό θεσμικό πλαίσιο:

- Ευρωπαϊκή Οδηγία (2003/51/EC) η οποία θεσμοθετεί υπέρ της διαφάνειας και του ελέγχου των εταιρικών οικονομικών δεδομένων.
- Ευρωπαϊκή Οδηγία (COD 2004/0250) σχετικά με περιβαλλοντικά στοιχεία στους ετήσιους οικονομικούς απολογισμούς.

Επιπλέον σε διάφορες χώρες έχει θεσμοθετηθεί νομικά η έκδοση απολογισμού:

- **Σουηδία:** απολογισμός βάσει GRI για τις 55 επιχειρήσεις του δημόσιου τομέα

- **Φινλανδία:** περιβαλλοντική αναφορά
- **Δανία και Ολλανδία:** ετήσιος περιβαλλοντικός Απολογισμός
- **Μεγάλη Βρετανία:** περιβαλλοντική αναφορά
- **Γαλλία:** περιβαλλοντική και κοινωνική αναφορά βάσει GRI
- **Γερμανία:** περιβαλλοντική αναφορά

Έρευνα του Berkley University of California το 2004 κατέληξε πως «Παρατηρείται θετική και στατιστικώς σημαντική σχέση μεταξύ της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης και της κερδοφορίας...».

Από όλα τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι η ΕΚΕ ενέχει επιχειρηματική αξία, αφού συμβάλλει στα ακόλουθα:

- βελτίωση της φήμης
- καλύτερη οικονομική απόδοση μέσω της καλύτερης διαχείρισης του κινδύνου
- βελτιωμένη παραγωγικότητα μέσω του καλύτερου ηθικού των εργαζομένων
- ευνοϊκή μεταχείριση από ελεγκτικές αρχές
- προσέλκυση και διατήρηση ταλέντων
- μεγαλύτερη εμπιστοσύνη από τους πελάτες / καταναλωτές.

Οι εταιρείες θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι η φροντίδα για τα ζητήματα της κοινωνίας και του περιβάλλοντος, δεν είναι πλέον πολυτέλεια αλλά ανάγκη και συνεπώς η ΕΚΕ αποτελεί το μονόδρομο προς την αειφόρο ανάπτυξη.

[Επιστροφή στο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ](#)

Καβακλή Ζαχαρώ, Ευαγγελινός Κων/νος, Μπαλής Μάριος & Τρούμπης Ανδρέας (Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου)

Eco-Responsibility Label: An Environmental and Biodiversity Management Tool for Small and Medium Enterprises of North Aegean of Greece

ABSTRACT

The Eco-Responsibility Label is a SME-friendly voluntary tool for the environmental management and protection of local biodiversity. It was developed by the Biodiversity Conservation Laboratory of the Department of Environment of the University of the Aegean in Greece, through the BIOBUS programme sponsored by the European Union and the Region of the North Aegean. The Eco-Responsibility Label is aimed at businesses and organisations in the North Aegean region of Greece that operate in or near to sensitive ecosystems and those that implement environmentally responsible behaviour and acknowledge the value of maintaining a healthy environment in the North Aegean area. The main goal of the Label is to promote healthy business environments for the SMEs of the region in order to enhance their productivity thus leading to an improvement in the living standards of local residents. Thirteen SMEs from the islands of Lesbos, Chios, Samos and Ikaria have joined the Label. The basic obstacle in promoting the Eco-Responsibility Label in the area stem from the difficulty of SMEs to survive and therefore the environment and local biodiversity are not a priority, unless they are legally obliged. Moreover, the local SMEs face problems arising from the insular character of the region. The Eco-Responsibility Label could be easily implemented in both the private and public sector. In addition, it could be applied in SMEs in other areas of Greece facing similar socio-economic problems with those of the North Aegean region. In order to achieve viability of the Eco-responsibility Label, a Management Scheme has been developed.

Keywords: SMEs, Environmental Management, North Aegean of Greece, biodiversity

Introduction

What characterises SMEs from other firms is the lack of dominant market position, the less well defined management structures and the fact that there is no support from a parent company (Andersson, 1998). However, economically SMEs represent the vast majority of enterprises in Europe. They produce a large share of the total value added generated and offer a high number of work places and generate income for families. Socially, SMEs represent important players in social networks at the local level and offer training/ education for workers. Environmentally, SMEs use a substantial amount of material and energy and generate a high amount of waste, emissions and effluents (Hitchens et al., 2005; Kuhndt, 2004). Therefore, their impact on the ecosystem in general and on biodiversity specifically, could be substantial.

Biodiversity supports the world we live in, and provides the raw materials and natural assets for many businesses. Farming, food processing and retailing, brewing and distilling, pharmaceuticals and petrochemicals, printing, manufacturing and engineering, all obtain direct economic benefits from the use of biodiversity. Efficient and sustainable use of biodiversity is crucial to the continued success of these industries (Earthwatch Institute, 2002). Biodiversity plays a significant economic, social, and cultural role in the lives of many people, particularly indigenous and local communities. Preserving biodiversity is not just an aesthetic or strictly environmental concern; biodiversity is also a business. Agriculture, pharmaceuticals, forestry, fisheries, and tourism are all key areas that are strongly dependent upon biodiversity, attracting the attention of industry researchers and investors. Management of biological resources can have a positive or negative effect on biodiversity and the ecological services that sustain life. Competing human needs lead to habitat destructions and as a result in the loss of numerous known and unknown plants and animal species. Nonetheless, commercial interests can play a role in biodiversity conservation. Ethical and commercial questions are raised from the increasing interaction and interdependence between local cultures and modern science in the sphere of biodiversity conservation and utilization (Global Biodiversity Institute/ International Institute of Tropical Agriculture, 2000).

The value of biodiversity can be divided into four related areas (Earthwatch Institute, 2002): a) Economic- providing raw materials, food, fuel and fibre, b) Ecological- providing services such as flood moderation and disease control, c) Aesthetic-

providing places of recreation, relaxation and inspiration and d) Ethical- conserving biodiversity to benefit future generations.

The main objective of biodiversity conservation is to preserve naturally occurring ecosystems, communities and native species. Biodiversity conservation must look beyond species to the ecological units that maintain them. Sustaining these larger elements helps to protect a large number of species and their interrelationships. Biodiversity management deals with the identification and location of activities in less sensitive areas, the minimisation of impacts where possible and the restoration of lost diversity where practical (CEQ, 1993).

In the long term, biodiversity helps to maintain a healthy and stable environment in which a business can operate. It is also protected by law in a number of ways. Businesses which fail to address biodiversity issues, and end up harming either local habitats or the ecosystems which supply raw materials, may find themselves liable to prosecution and fines, loss of market share or bad press. But conservation is more than just keeping within the law. Biodiversity is now an issue of political concern to society in general not just to the conservation lobby (Earthwatch Institute, 2002). There are two major categories of biodiversity business: businesses that conserve biodiversity indirectly, through the production of related goods and services and businesses that capture demand for biodiversity directly (Bishop et al., 2006).

Small Medium Enterprises and Environmental Management Systems

In order to eliminate the problem of environmental pollution, enterprises are being forced to implement environmental protection practices and to improve their environmental performance. Moreover, they are forced to report the environmental impacts arising from their activities (Makrinou et al, 2008). International environmental regulations (e.g. the Montreal Convention, the Kyoto Protocol, Restriction of the Use of Certain Hazardous Substances in EEE (RoHS), and Waste Electronics and Electrical Equipment (WEEE)) and the environmental awareness of consumers play a key role in the adoption of an Environmental Management System (EMS) by a business (Chen 2008). In addition, stakeholders demand greater accountability on environmental matters from enterprises (Halila, 2007). Like all businesses, SMEs are obliged to follow environmental practices in order to minimise

their environmental impact (Makrinou et al., 2008). Hillary (2004) mentions that legislation and regulators are the most important factors affecting environmental performance. However, consumers and employees influence the environmental performance of SMEs (Hillary, 1999).

Enterprises actively adopting environmental management and green innovation in their operation gain benefits such as waste production minimisation, increased productivity, improvement in overall productivity, improved corporate reputation, and as a consequence, enhancement of corporate competitiveness. Pollution is the result of inefficient use of resources. It is said that companies pioneering in green innovation are more likely to have the first mover advantage and thus, can charge high prices for their green products and gain competitive advantages. Nevertheless, enterprises engaging in environmental management avoid stakeholder protests about environmental protection, improve their corporate images, develop new markets, and increase their competitive advantages. Besides, enterprises may become more competitive by embodying the concept of green products in the design and package of their products (Chen, 2008).

A business can conserve biodiversity easier in the case that it depends directly on biodiversity to operate and survive. When this is the case, the business owner and managers can be easily persuaded to invest in biodiversity management. To date, the main drivers of business investment in biodiversity conservation today are legal requirements and informal pressure from investors, shareholders, local communities and / or NGOs. The reasons for investing in biodiversity are to obtain the ‘social’ license to operate, relationships with employees, communities and regulators, and the influencing of policy making. In general, for most business sectors and companies, biodiversity conservation remains a responsibility, an obligation or a cost, rather than a profit centre (Bishop et al., 2006).

Barriers of SMEs for EMS Implementation

An enterprise is recognised as having a formal EMS when it engages in a formal certification process, nevertheless, many enterprises may have adopted environmentally friendly practices such as recycling, waste management or energy conservation in their operations without engaging in formal certification processes

(Hillary, 1999). EMS such as ISO 14001 has been described as a useful tool for larger companies. However, it has been considered as unsuitable for SMEs since it does not take into account their viewpoints and attitudes (Zobel, 2007).

SMEs face a number of external and internal barriers in their effort to implement an environmental management system. They lack the expertise, training and resources to do such an investment. SMEs are isolated and lack access to information on environmental innovation (Halila et al., 2007). Therefore, their understanding and perception about EMS is low and most have a negative attitude and company culture that considers them unnecessary. The complexity of EMS makes them hard to implement. Most SMEs have multi-tasking staff that lack the time and expertise to set up such a system. Moreover, the cost of certification is high. In most EMS, there is little understanding of the SME business case. The financial benefits usually long-term and uncertain however there is pressure to upgrade the quality of technology, management and marketing. SMEs face particular difficulty in undertaking the initial environmental review and identifying the significant environmental aspects (Raynard and Forstater, 2002; Hillary, 2004). Finally, most SMEs have to be innovative just to survive. Many are also struggling to keep pace with the continuous improvements in products, technologies, skills training, and business processes they need to remain competitive. Thus, EMS implementation may not be attractive (McKeiver and Gadenne, 2005).

Approaches to Facilitate Environmental and Biodiversity Management Implementation in SMEs

Zobel (2007) mentions that four categories of different approaches have been developed to assist EMS implementation in SMEs: a) incremental approaches with rewards on the road towards certification b) mentoring c) standardized solutions for EMS implementation and d) joint EMS and group certification. Nonetheless, most existing biodiversity business tools are project specific and focus on helping businesses comply with permitting processes. Therefore, the large number of guidelines related to a) Biodiversity and Impact Assessment, b) Integrating biodiversity into management systems, c) Biodiversity Action Plans (BAPs) and d) Biodiversity indicators for business (Bishop et al., 2006). SMEs should be further

engaged in the management of biodiversity, giving them opportunities for innovation, employment, community cohesion and conservation. Nevertheless, bio-tools need more work (Frentz, 2006). It has to be considered that the SME sector is not a homogenous sector but is characterised by its diversion and heterogeneity (Hilary, 2004). For that reason, the Biodiversity Conservation Laboratory of the Department of Environment of the University of the Aegean developed a voluntary tool for the environmental management and protection of local biodiversity, that takes into consideration the special characteristics of the SMEs and the area of the North Aegean: the ‘Eco-Responsibility Label’.

Standards, Certification and Regional Environmental Standards and Schemes

Standards define minimum criteria based on the company’s actual performance, processes or outcomes. Most standards and schemes give companies a structured system to assess their environmental impacts, achieve ways of reducing these impacts, comply with relevant environmental legislation and realise continual environmental improvement. Certification processes themselves differ between schemes. The level to which they address biodiversity is related to the standard itself as well as to the expertise of the certifying body or person, who may not necessarily have the ecological and biological experience needed to adequately evaluate biodiversity related issues. Certification is an environmental claim that a company/product obeys certain standards and regulations. These claims can be communicated to a company’s stakeholders through labels and/or declarations by a company that they comply with specific standards. A label is often used by a company on its products as a ‘guarantee of quality’, informing stakeholders about the environmental properties of the product and/or a company’s environmental policy and management (Business and Biodiversity Research Centre, 2006).

Several Regional Standards and Schemes for environmental management and biodiversity protection have been developed (Business and Biodiversity Research Centre, 2006). Reviews on regional standards shown in Table 1 reveal that most were developed in the United Kingdom. Furthermore, the Wildlife Trusts Biodiversity Benchmark is the only scheme that supports biodiversity improvement. However, the other standards help enterprises to manage the quality and distribution of wildlife

habitats as a part of their criteria. They also contribute to the conservation of biological diversity by developing measures that promote habitat diversity and the conservation of forest fauna and flora and demonstrate compliance with environmental requirements and some are related to EMAS, ISO 14001, and HACCP standards.

Table 1: Major Regional Environmental Standards and Schemes

Local Standard / Certification Scheme	Content
British Standard BS7750 (UK)	This British voluntary standard has a concept similar to the use of ISO9000 for quality systems, with the methods to be used open to definition by the company. BS7750 is compatible with the European Community's Eco-Management & Audit Scheme (EMAS) and also with International Standard ISO14001 (Quality Network, 2006).
Institute of Environmental Management and Assessment (IEMA) (UK)	British not-for-profit organisation that operates IEMA Acorn Scheme which is a means of recognising those organisations that evaluate and improve their environmental performance through a phased implementation process. Its ultimate goal for organisations is to receive ISO14001 accreditation. The standard links to Environmental Management Systems (ISO 14001) and Environmental Performance Evaluation (ISO 14031), provides for focused training, auditing and implementation at each level and supports relationships between suppliers and customers (IEMA, 2006).
Green Dragon EMS (Wales)	Is a stepped standard produced by the Arena network and Groundwork in Wales offering an environmental management system relevant to the specific needs of the company. Each stage is certified leading to an easy to follow environmental management system which is

		especially appropriate for SMEs. There is no specific biodiversity focus although environmental impacts are assessed so biodiversity can be incorporated into EMS in order to acquire the standards (Arena Network, 2006).
Wildlife Biodiversity (UK)	Trusts Benchmark	Is managed by the Royal Society of Wildlife Trusts in UK. It is the first recognised scheme to award an organisation for its continual biodiversity improvement. It helps any organisation to assess its impact on the natural world and improve its contribution to the environment, while committing to biodiversity. The Biodiversity Benchmark can be applied to any organisation with land, from businesses through to local authorities, service utilities, the NHS, developers and charities. The Biodiversity Benchmark demonstrates Corporate Social Responsibility through a validated commitment to biodiversity, creates a framework for ensuring compliance with relevant biodiversity legislation and complements the existing environmental management system (i.e. ISO 14001 and EMAS, and a number of guidance materials produced by Defra and others) (Biodiversity Benchmark, 2006).
WHC's Wildlife Certification/ Accreditation (US)	Corporate Habitat Program	This scheme validates wildlife habitat projects to employees as well as the community at large, transferring sustainability into people's everyday lives (WHC, 2006).
BREEAM (UK)		The BRE's (Building Research Establishment) Environmental Assessment Method (BREEAM) has been used to assess the environmental performance of both new and existing buildings in the UK. It demonstrates compliance with environmental requirements from occupiers, planners, development agencies and developers and environmental improvement in support of a wider

	corporate strategy or as a standalone contribution (BREEAM, 2006).
The Green Tourism Business Scheme (GTBS) (Scotland)	Is an environmental accreditation scheme for Scottish businesses in the tourism sector. It was launched in 1998 by Quality Assurance at Visit Scotland (formerly the Scottish Tourist Board). The scheme helps businesses in the sector to save money by improving their environmental performance and helps protect Scotland's key asset: the environment. Among the 120 assessment criteria are the wildlife on site measures in order to increase biodiversity (Scotland's Sustainable Tourism website, 2006).
Sustainable Forestry Initiative (SFI) program (US)	The program is a comprehensive system of principles, objectives and performance measures developed by professional foresters, conservationists and scientists, among others, that combines the perpetual growing and harvesting of trees with the long-term protection of wildlife, plants, soil and water quality. The SFI program was adopted by the American Forest & Paper Association (AF&PA) in 1994. The standards help manage the quality and distribution of wildlife habitats. They also contribute to the conservation of biological diversity by developing and implementing landscape-level measures that promote habitat diversity and the conservation of forest fauna and flora. Standards and rules developed to promote sustainable forest management thereby benefiting biodiversity within the forest (SFI, 2006).
Soil Association Certification Limited (SA Certification) (UK)	Is the UK's largest organic certification body Established in 1973. SA Certification provides organic certification of all sectors of the organic market (food, farms, textiles, health and beauty care, restaurants and even timber). The standards comply with the EU regulations EC (2092/91). Farming and Forestry standards encourage the

	development of a healthy environment and promote conservation of wild plants and animal species (Soil Association, 2006).
Linking Environment And Farming (LEAF) certification (UK)	Is a standard for UK farms to promote responsible farming. The LEAF Marque standard has a list of questions that must be complied with. These questions are referred to as 'critical failure points' (CFP's). This standard set out regulations in areas such as organisation and planning, soil management and crop nutrition, pollution control and waste management, energy and water efficiency, wildlife and landscape aiming to promote the production of food in a sustainable way (LEAF, 2006).
Conservation Grade Farming (UK)	Is a UK Standard that produces a farming system that slows the decline in wildlife on farmland. Farmers have to devote 10% of their farmed land to wildlife. Manufacturers which use conservation grade farming products use the logo on their packs. Farm management methods encourage a diversity of wildlife on the land; chemical usage is kept to a minimum; crop rotation methods are used; planting of trees and hedgerow protection is implemented (Conservation Grade Farming, 2006).
Freedom Food (UK)	Is a UK scheme focused on farm assurance and food labelling. The standards have been developed by the Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals (RSPCA) farm animals' department and take into account advice from welfare academics, veterinary specialists, and practical experience from the farming industry itself. Freedom Food is UKAS accredited to EN 45011 (RSPCA, 2006).
Australian Certified Organics (ACO)	Is the Biodiversity Farmers of Australia's (BFA) independent subsidiary involved with certification of organic foods and fibres and was established in 2001 to

	<p>separate the task of certifying and regulating organic products from that of promotion of the industry and representing the industry's interests to government. The standard brings into harmony the requirements of organic produce with that of food safety (Codex HACCP) as well as that of Environmental Management Systems (EMS) based broadly on the outlined requirements of ISO 14001 (ACO, 2006).</p>
--	---

STUDY AREA

The region of the North Aegean of Greece has three provinces: Lesvos, Chios and Samos including the islands of Lesvos, Lemnos, Agios Efstratios, Chios, Inousses, Psara, Samos, Ikaria and Fournous with an area of 3,836 sq.km. According to the 2001 census, the total population of the region is 204,108 inhabitants, with 108,294, 52,290 and 43,574 inhabitants in the provinces of Lesvos, Chios and Samos respectively (NSSG, 2006).

The main economic activities in the North Aegean are connected to the primary, secondary and tertiary sectors. Primary production consists of agriculture, fisheries, livestock breeding and aquaculture and partially supplies material for the manufacturing activities. The region's cultivated areas are 2.5 times greater than the country's average. This is the result of the high percentage of specialized tree crops production such as olive cultivation mainly in Lesvos and the cultivation of citrus and mastic in Chios. Livestock breeding is a vital activity of the region. Animal numbers and dairy products are on the increase. Although horticultural production has improved, it does not yet meet local requirements. Along with the major exporting agricultural activities are viticulture (Samos and Lemnos) and cereal cultivation (Lemnos). The secondary sector is restricted to food and drink production. It includes the manufacturing of primary sector products and traditional products such as ouzo, handicrafts (handmade pottery, textiles, woodcuts, etc), and wood and other non-metallic products construction. The tertiary sector is the most significant and dynamic part of the region's economy. It consists of trade, the public sector and tourism activities. Tourism is the single most important exporting sector, although it is less

developed compared to other islands of Greece. Chambers of commerce, companies of the prefecture's self-administration and the hotel unions are the main corporations that support the enterprises of each economic sector (Htouris, 2005). According to the Chambers of Commerce of the North Aegean (Lesvos, Chios and Samos), enterprises belong to one of the following sectors: a) Manufacturing, b) Commerce, c) Tourism and d) Other Professionals.

The North Aegean region has been facing serious issues in the economic sector, in human resources, infrastructure and environmental matters. The area is described as one of the least developed not only in Greece but also at the EU level. It is characterised by its insular character and is quite isolated given the distance separating it from the mainland. There are evident difficulties in transport and communications while the productivity of the region is low. There is a high rate of unemployment indicating the inability of the region to attract new workers and increase production capabilities. Even the tourist sector which is well-developed, is below average in comparison with other regions. Promotion of new and innovative products or services is obstructed by the low research and development level. In addition, the region's population is decreasing and the average age is one of the highest in Greece. The average level of education is low and young people usually move away from the region either in search of jobs or for studies. The infrastructure level including hospitals, educational institutions, sports centres and cultural infrastructure is well below the average of Greece. Energy production is difficult and sometimes not viable. There are few efforts to make use of alternative sources of energy. Although the level of biodiversity is high, it lacks water resources. Waste management is limited creating local problems with environmental degradation (North Aegean Prefecture website, 2008).

It is evident that specific tools and approaches are required to overcome the problems of SMEs and facilitate the promotion of innovation in challenged areas such as the North Aegean. These tools should take into consideration the specific characteristics of the region and SMEs. Their task should be to develop SMEs' internal operations and to communicate their progress in a verifiable manner to relevant stakeholders (Evangelinos et al., 2007).

Eco-Responsibility Label

The Eco-Responsibility Label is an environmental and biodiversity management system, aimed at businesses and organizations in the North Aegean that operate in or near to sensitive ecosystems, that adopt environmentally responsible behavior and acknowledge the value of maintaining a healthy environment in the North Aegean area. It was developed through the Biodiversity Resources for Innovative Business Development (BIOBUS) Program, co-funded by the European Union and National Resources. The BIOBUS Program (2006-2008) is aimed at the creation of innovation centres, information and dissemination of new enterprising opportunities, the systematic study, investigation and coding of all enterprising opportunities created at a regional level, the implementation of selected innovative initiatives of new enterprises, aimed at the production of new products utilizing natural resources such as biodiversity in the islands, and at specific investments for new enterprises and production of new products. The partners involved were: the body of the Region of the North Aegean, the Chambers of Commerce of Lesbos, Chios and Samos, the University of the Aegean, the Co-operative Bank of Lesbos-Lemnos and the Business Consultancy Company, Synthesis ltd.

The Eco-Responsibility Label has four main goals. First, it aims to provide an efficient business tool for environmental improvement and local biodiversity management. Second, it seeks to promote enterprises that adopt environmentally responsible behavior. Third, it aims to inform and sensitize society (e.g. consumers, employees, etc.) and lastly, it encourages environmentally responsible enterprises to join the NAIAS Responsibility Label, an SME management tool for Corporate Social Responsibility developed by the Biodiversity Conservation Laboratory of the Environment Department of the University of the Aegean.

SMEs can benefit by joining the Eco-Responsibility Label in several sectors such as: cost reduction on various enterprise operational levels (raw material, energy, water, waste etc.); new product presentation in the market (e.g. environmentally friendly products); improvement of business image and reputation (especially important for retail, product exportation and services); direct response to big enterprises demanding environmental and social performance from their suppliers (e.g. tour operators, big retail chains etc.); attraction and retention of employees feeling proud of the company

they work in; increase of consumers interested in environmentally responsible products and services and preparation of the business for other management systems such as EMAS and ISO 14001.

Material and Methods

The Eco-Responsibility Label is a SME friendly environmental management system. It is a step by step procedure that helps a business to promote its environmentally responsible behavior to consumers, stakeholders and society. However, it can also be an effective tool for improving business environmental performance. The Eco-Responsibility Label consists of a user-friendly manual comprising 40 questions concerning environmental and local biodiversity management. The target questions that an enterprise has to answer are consistent to known standards such as ISO 14001. However, the Eco-Responsibility Label goes one step further, containing targets of environmental improvement concerning biodiversity. The subject matter of the forty questions cover: Environmental Policy, Personnel, Environmental Planning, Implementation, Checking and Review, Public, Customers and Stakeholders, Standards and Information Resources, Suppliers, Local Society and Biodiversity.

There are four main steps in order to join the Label represented in Diagram I. Firstly, the enterprise has to complete an application accepting three basic conditions:

1st Condition: Acceptance of fully legislative compliance

2nd Condition: Acceptance of 10 Fundamental Principles

Principle 1: North Aegean 'Responsible Area'

Principle 2: Continuous Improvement of Responsibility Performance

Principle 3: Transparency & Stakeholder Respect

Principle 4: Respect of Human Rights

Principle 5: Respect of Labour Rights

Principle 6: Opposition to Peonage

Principle 7: Opposition to Child Labour

Principle 8: Opposition to discrimination at work

Principle 9: Stress on Prevention of Environmental Problems

Principle 10: Development & Spreading of Environmentally Friendly Technologies & Practices

3rd Condition: Description of Management's Vision

Within six months, the business undergoes an inspection and the manager and staff are interviewed and it is established how many out of the forty environmental questions of the Label are being followed or may be in the future. According to its capacity, each business has to accomplish a number of questions described in the user's manual each year in order to be certified (Table 2). After year four, the SME enters the NAIAS Corporate Social Responsibility Label. Since most of SMEs have limited personnel, lack of time and expertise to manage their environmental concerns, the inspector also has a business consultant role providing help on environmental matters, but also does all the necessary paper work that an EMS demands for recording the environmental performance of the SME. The inspector prepares the self-assessment report for the SME which has to be approved by the manager and thereafter is sent to the governing body of the Label. An auditor which is also an academic member from the Department of Environment of the University then conducts an audit at the SME (within six months), the successful completion of which leads to the certification of the SME and the awarding of the Eco-Responsibility Logo. In case of a business failing to meet the full requirements, the appropriate amendments must be made within two months with the assistance of the inspector from the Eco-Responsibility Label. A further audit is then carried out before certification is awarded.

Table 2: Minimum annual performance of the Label's target questions

Organisation size (in persons)	Entrance level	1st year of participation	2nd year of participation	3rd year of participation	4th & over year of participation
1 – 9	5 targets	+2 targets	+3 targets	+4 targets	+2 targets
10 – 49	7 targets	+3 targets	+6 targets	+9 targets	+3 targets
50 – 250	10 targets	+5 targets	+9 targets	+15 targets	+5 targets

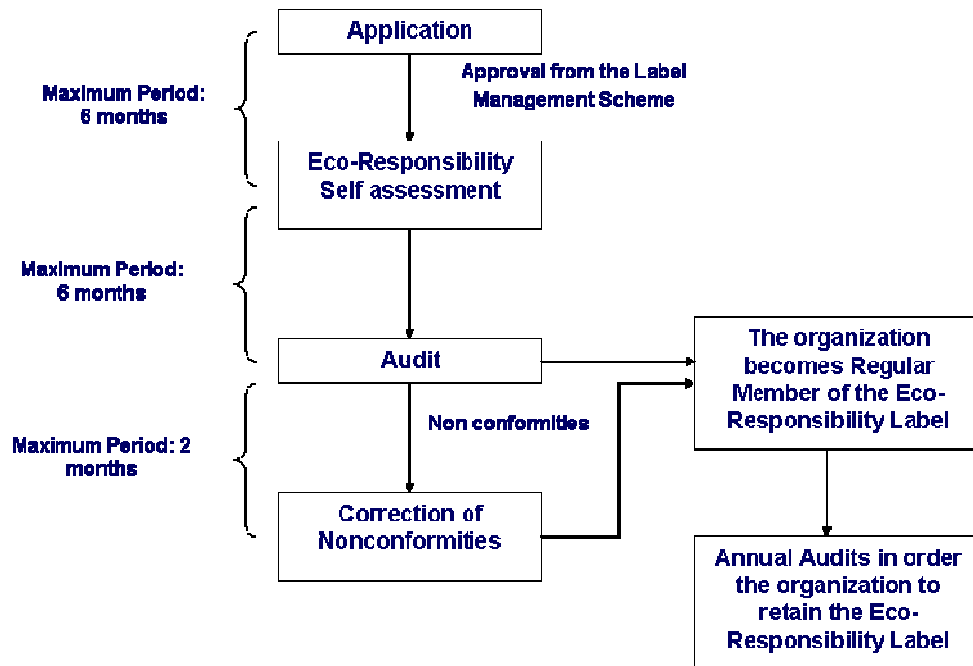

Diagram I: Participation Steps

The Eco-Responsibility Label was promoted through a number of meetings and speeches with local businesspeople, by newsletters distributed during the meetings, by means of the BIOBUS website (2008) and at Regional Development events at the North Aegean Region offices. The primary objective was to initialize a ten member pilot group of SMEs to test the Eco-Responsibility Label and to create a core of companies that could attract others to join the Label. For that reason, seven meetings with businesspeople were organized to promote environmentally responsible behavior. Five meetings took place in 2007 in Chios, Lesvos and Samos, one meeting in 2008 in Lesvos and one meeting in 2009 in Ikaria.

Results and Discussion

During the promotion of the Eco-Responsibility Label, various difficulties arose. Through the meetings that took place, it was evident that the correspondence of the SMEs to the invitation was rather low, especially in Samos. The fact that SMEs are struggling to survive, environment and local biodiversity is not a priority unless legally obliged to do so. Although certification to the Label could bring benefits related to SMEs' environmental performance, most of those participating in the

meetings were reluctant to join the Label since this would not lead to a recognized certification that could make it easier to sell their products or services. In addition, they were unwilling to pay even a small fee for the expenses of the Label. In Ikaria, the turnout at the meeting was rather high, however, only one business was willing to join the Label. Some SMEs were not even able to meet the legal criteria to join. Some felt that there should be financial support to join. All the above reveal that the main reasons for an SME to join an environmental label are direct economic benefit and regulations. The majority of the SMEs joining the Eco-Responsibility Label was either from the tourism sector or related to production of organic products. Tourists nowadays are increasingly looking for environmentally friendly destinations and therefore hotel owners and other tourist attractions need to demonstrate their environmental practices. SMEs involved with organic products show and follow environmentally friendly practices and are more willing to adopt an EMS. There are currently thirteen companies participating in the Eco-Responsibility Certification (Table 3).

Table 3: Companies Participating in the Eco-Responsibility Certification

A/A	COMPANY's NAME	ACTIVITY	AREA
1	Lesvos Scuba Oceanic Centre	Scuba Diving	Lesvos
2	SailEast	Sailing involving tours for tourists to meet local biodiversity in the sea	Lesvos
3	Natura	Ecotourism	Lesvos
4	Mauraganis	Manufacture of soap with local herbals	Lesvos
5	Terra Aeolica	Manufacture of organic cheese and organic olive oil	Lesvos
6	Simantiri's Bequest	Agriculture, Manufacture and Commerce of organic products	Lesvos
7	Irini Studios &	Agro Tourism and organic olive oil	Lesvos

A/A	COMPANY's NAME	ACTIVITY	AREA
	Apartments	production	
8	Pasiphae Hotel	Tourism and bird watching activities	Lesvos
9	Ariousios S.A.	Manufacture of organic wine from local species	Chios
10	Perleas	Ecotourism and manufacture of organic sweets	Chios
11	The Flame	Candles and natural candles	Chios
12	Afianes Selected Wines	Manufacture of local organic wine	Ikaria
13	BIO-SAMOS	Agriculture, Manufacture and Commerce of organic products	Samos

During the implementation of the Eco-Responsibility Label, some disadvantages linked to the insular character of the region were met. As previously mentioned, the area is less developed than the mainland, and measures like recycling are not in place and in some islands even not possible. Shipping expenses are high preventing businesses to send waste to recycling centres. Moreover, environmentally friendly products are hard to find and are usually expensive. Finally, there was limited or difficult and often expensive connection between the islands.

The Eco-Responsibility Label could also be easily implemented in both the private and public sector of the region. It could further be applied in SMEs in other areas of Greece facing similar socio-economic problems with those of the North Aegean. This can only be done however by creating partnerships with universities or other similar initiatives of the Regions. Possible areas where the Eco-Responsibility Label could be used as a SME Environmental Management tool are in the East Aegean, the Peloponnese and Crete.

Furthermore, a recognition scheme can be a useful tool for supporting sustainability within a region and thereby helping promote the region (Mossberg et al., 2003). Certification schemes that link with management systems tend to incur higher costs to

enterprises but are still considered important when reviewing recognition schemes (Honey & Rome, 2001). Furthermore, such a linkage is necessary for building scheme credibility. Literature indicates that an umbrella association owns the majority of the schemes investigated. Also, some schemes are government owned. Usually, the schemes are separate and independent units under the owning association. The key criteria for a successful scheme are: a) Multi-stakeholder involvement, b) Transparency c) Credibility, d) Quality and e) Simplicity (Mossberg et al., 2003).

Hence, in order to continue the Eco-Responsibility Label it is essential to establish a Management Scheme. This could be a non-profit organization earning sufficient revenue to be able to cover costs and provide for necessary investments, and excludes paying dividends or providing revenues to shareholders. The mission for the scheme will be to promote the region overall and to modernize and promote innovation among the SMEs of the region. The management body should be characterised by multi-stakeholder involvement including the private and public sector. The main structure of the Management Scheme should have the following structure: a) The board that will be able to elect representatives with the major role to decide upon policy for the benefit of the Label's members and their primary concern being that of environmental responsibility. They will also supervise the Label body and manage suggestions, complaints and objections of the members, b) a Label Body that will certify, audit and consult businesses and c) the members coming from a wide range of the business world that will be able to identify issues and make suggestions for actions and outcomes to benefit their relevant sector.

Funding of the scheme should come from various sources such as EU funded programmes, public and private sector organisations, academic sponsors, government sponsors in terms of CSR, charities and partners along with the certification fees. The latter should vary according to the size and revenue of each enterprise. The sponsorship could be in any of the following forms: financing for the Label's management expenses, financing SMEs to join the Label or the provision of technical support and equipment.

Conclusions

Some SMEs are managing their own environmental and social impacts in a well structured way, however the majority lack awareness of their environmental and social impacts and the management of such issues (Hitchens et al., 2005). Markets have started showing interest in biodiversity friendly products and services. This trend gives opportunities for sustainable use of biological resources by the private sector and community-based enterprises offering enormous benefits for society. The users and owners of biodiversity will have an incentive to protect and sustainably use these assets only if biodiversity is transformed into economic value. The government has a key role by providing sufficient policies and support. In addition, involvement of NGOs and the academic sector is significant as they can support in capacity building activities and further conduct research in new values for biodiversity. The challenge is to go beyond diminishing impacts and find ways to make biodiversity conservation yield a sustainable economic return. As this is achieved, private sector enterprises can become stewards and protectors of biodiversity (BIOTRADE, 2002).

The Eco-Responsibility Label, developed at the University of the Aegean aims to promote healthy business environments in local SMEs in order to enhance their productivity. This label is consistent with the more widely known EMAS, ISO 14001 and EU eco-label certifications. It is a good start for small local companies (mostly active in agriculture, agro-industry, construction and tourism) that do not have the financial and human resources to obtain international certifications. The special characteristics of SMEs and the Region of the North Aegean act as a drawback for Eco-Responsibility Label Implementation. SMEs are facing survival issues and therefore, the environment is not a main concern. This label could be used as one of the instruments of the region for economic sustainable development. An increase in the region's productivity means improvement of living standards of local people. The way to improve the productivity of businesses, and specifically of SMEs, is by introducing proven technologies, management techniques, and systems of organization.

Acknowledgements

This research work was implemented in the framework of the Biodiversity and Business (BIOBUS) Programme, co-funded by the European Union and National Sources.

References

- ACO, 2006, Australian Certified Organic [online]. Available at URL: <http://www.australianorganic.com.au/> [Assessed 2 February 2007]
- Arena Network (2006), Green Dragon EMS (Wales) website, [online]. Available at URL: www.arenanetwork.org/services/greendragon/index.asp [Assessed 2 February 2007]
- BIOBUS, 2008, Biodiversity Resources for Innovative Business Development [online]. Available at URL: www.biobus.gr [Assessed 31 March 2008]
- Biodiversity Benchmark, 2006, [online]. Available at URL: <http://www.biodiversitybenchmark.org/index.html> [Assessed 2 February 2007]
- BIOTRADE, 2002, INITIATIVE of UNCTAD, USE OF BIODIVERSITY RESOURCES: THE QUEST FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT [online]. Paper for the G-15 Meeting on Sustainable Use of Biodiversity, Traditional Knowledge, and Protection Systems Caracas, Venezuela, 3-5 April, 2002. Available at URL: www.iucn.org/themes/pbia/themes/trade/training/Use%20of%20biodiversity%20resources%20the%20quest.pdf [Assessed 19 November 2006]
- Bishop J., S. Kapila, F. Hicks and P. Mitchell, 2006, DRAFT FOR DISCUSSION, Building Biodiversity Business: Report of a Scoping Study [online]. Shell International Ltd. and IUCN: London UK, October 2006. Available at URL: www.iucn.org/themes/business/Building_%20Biodiversity_%20Business_%20Draft_%20Report.pdf [Assessed 19 November 2006]
- BREEAM, 2006, Environmental Assessment Method For Buildings Around The World [online]. Available at URL: <http://www.breeam.org/index.html> [Assessed 2 February 2007]
- Business and Biodiversity Research Centre, 2006, Business and Biodiversity Research Centre [online]. Available at URL: <http://www.businessandbiodiversity.org> [Assessed 22 December 2006]
- CEQ, 1993, Incorporating Biodiversity Considerations into Environmental Impact Analysis under the National Environmental Policy Act [online]. Council on Environmental Quality Executive Office of the President 722 Jackson Place, NW

Washington, DC 20503, available at URL: http://ceq.hss.doe.gov/NEPA/regs/guidances/Incorporating_Biodiversity_1993.pdf

Chen Y. (2008), “The Driver of Green Innovation and Green Image – Green Core Competence”, *Journal of Business Ethics*, vol. 81, pp. 531–543

Conservation Grade Farming, 2006, [online]. Available at URL: <http://www.conservationgrade.co.uk> [Assessed 7 February 2007]

Eartwatch Institute (2002), *Business & Biodiversity, fully revised and updated*. A UK business guide for understanding and integrating nature conservation and biodiversity into environmental management systems. Published by Earthwatch based on a report by the UK round table on sustainable development.

Evangelinos I. K., Zotou A., Kavakli Z., and Balis M. 2007, SMEs in Less Developed Regions: Exploring the Case of the North Aegean Region, Greece in Search of New Sustainability Tools [online]. Corporate Social Responsibility and Sustainable Management, The Fondazione Eni Enrico Mattei Series. Available at URL: <http://www.feem.it/NR/Feem/resources/CSRPapers/CSR2007-032.pdf> [Assessed 9 June 2009]

Frentz J-M., 2006, Scoping Study to Assist in Structuring of a Biodiversity Financing Technical Assistance Facility (BTAF) [online]. European Bank. Available at URL: www.ebrd.com/enviro/tools/biodiv.pdf [Assessed 23 November 2006]

Global Biodiversity Institute/ International Institute of Tropical Agriculture (2000), Training Course on Biodiversity, Biotechnology, and Law, Ibadan, Nigeria.

Halila F. (2007), “Networks as a Means of Supporting the Adoption of Organizational Innovations in SMEs: The Case of Environmental Management Systems (EMSs) Based on ISO 14001”, *Corp. Soc. Responsib. Environ. Mgmt.* vol.14, pp.167–181.

Hillary R. (1999), “Evaluation of Study Reports on the Barriers, Opportunities and Drivers for Small and Medium Sized Enterprises in the Adoption of Environmental Management Systems”, Report Submitted to Department of Trade and Industry Environment Directorate, London, 5 October.

Hillary R. (2004), “Environmental management systems and the smaller enterprise”, *Journal of Cleaner Production*, vol. 12, pp. 561-569.

Hitchens D., S. Thankappan, M. Trainor, J. Clausen and B. De Marchi (2005), “Environmental Performance, Competitiveness and Management of Small Business in Europe”, *Royal Dutch Geographical Society*, vol. 96, no. 5, pp. 541–557.

Honey, M. & Rome, A. (2001) *Protecting Paradise: Certification Programs for Sustainable Tourism and Ecotourism*, Washington, Institute for Policy Studies, October 2001.

Htouris S. Characteristics and Dimensions of the market of North Aegean, *Conference of the Region of North Aegean:2005*

IEMA (2006), Acorn Scheme - British Standard BS8555 [online]. Available at URL: http://www.iema.net/acornNot_available_informationcornhome [Assessed 2 February 2007]

Kuhndt M., 2004, Reaching out to SMEs [online]. Workshop 4C, Wuppertal Institute for Climate Environment and Energy, ERSPC, Bilbao, 4 May 2004. Available at URL: www.ihobe.net/erScp/Conclusions/reaching%20out%20to%20SME's.pdf [Assessed 20 december February 2006]

LEAF 2006, Marque, Linking Environment and Farming [online]. Available at URL: <http://www.leafmarque.com> [Assessed 5 February 2007]

Makrinou A., M. Mandaraka, and D. Assimakopoulos (2008), “Environmental Benchmarking for Management of Energy and Water Use: A Study of SMEs in the Mediterranean Region”, *Environmental Quality Management*, DOI 10.1002/tqem, Spring 2008, p.p. 31-44.

McKeiver C., and D. Gadenne, (2005) “Environmental Management Systems in Small and Medium Businesses”, *International Small Business Journal*, vol 23, no.5, pp. 513–537.

Mossberg A., C. Kolominskas, B. Chachage and I-M. Skovgård, (2003). *The Responsible Islands: Development of a Responsibility Recognition Scheme for Small & Medium Enterprises in the North-Aegean Region in Greece*. International Institute for Industrial Environmental Economics at Lund University, Sweden, April 2003

North Aegean Prefecture, 2008 [online]. Available at URL:
<http://www.northaegean.gr/isite/page/1455,2,0.asp?mu=184&cmu=276> [Accessed 25 February 2008]

NSSG 2006, National Statistical Service of Greece [online]. Available at URL:
www.statistics.gr [Accessed 25 January 2008]

Quality Network 2006, British Standard BS7750 [online]. Available at URL:
<http://www.quality.co.uk/> [Assessed 2 February 2007]

Raynard P. and M. Forstater, 2002, Corporate Social Responsibility: Implications for Small and Medium Enterprises in Developing Countries [online]. UNITED NATIONS INDUSTRIAL DEVELOPMENT ORGANIZATION, Vienna. Available at URL:
www.unido.org/userfiles/PuffK/CorporateSocialResponsibility.pdf [Accessed 20 December 2006]

RSPCA, 2006, Freedom Food [online]. Available at URL:
<http://www.rspca.org.uk> [Assessed 2 February 2007]

Scotland's Sustainable Tourism, 2006, Green Tourism Business Scheme [online]. Available at URL: <http://www.greentourism.org.uk/default.aspx.locid-008006006> [Assessed 2 February 2007]

SFI, 2006, Sustainable Forestry Initiative Label [online]. Available at URL:
<http://www.aboutsfi.org/about.asp> [Assessed 2 February 2007]

Soil Association, 2006, Soil Association Certification Limited [online]. Available at URL: <http://www.soilassociation.org> [Assessed 2 February 2007]

WHC, 2006, WHC's Corporate Wildlife Habitat Certification/International Accreditation Program [online]. Available at URL:
<http://www.wildlifehc.org/members/index.cfm> [Assessed 2 February 2007]

[Επιστροφή στο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΗΣΕΩΝ](#)

Γκαϊντατζής Γεώργιος & Αγγελάκογλου Κορνηνός (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Μηχανικών Παραγωγής και Διοίκησης)

Ανάπτυξη ενός μεθοδολογικού πλαισίου για την εκτίμηση της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας των βιομηχανικών δραστηριοτήτων: η περίπτωση της μεταλλευτικής και εξορυκτικής βιομηχανίας

Περίληψη

Την δεκαετία του '80, η ανάπτυξη ενός Συστήματος Περιβαλλοντικής Διαχείρισης (ΣΠΔ) επαρκούσε για έναν οργανισμό που ήθελε να αποδείξει και να περιγράψει την απόδοσή του όσον αφορά την περιβαλλοντική προστασία. Τα τελευταία χρόνια ωστόσο έχει παρατηρηθεί μια μετακίνηση από την έννοια της περιβαλλοντικής προστασίας στην περιβαλλοντική βιωσιμότητα και από την οικονομική απόδοση για τους μετόχους στην συνολική απόδοση για τους κοινωνικούς εταίρους. Κατ' επέκταση οι βιομηχανίες πρέπει να επανεξετάσουν την καταλληλότητα των ΣΠΔ ως εργαλεία για την αποτίμηση της περιβαλλοντικής τους απόδοσης και να αναπτύξουν νέα εφαρμόσιμα εργαλεία πιο σχετικά με το πλαίσιο της βιωσιμότητας. Τα συγκεκριμένα εργαλεία θα πρέπει να περικλείουν θέματα ευρύτερης χρονικής και χωρικής κλίμακας, όπως την χρήση και την σπανιότητα των υλικών, την διαχείριση των υδάτων και της ενέργειας, τις επιπτώσεις σε περιβαλλοντικά προβλήματα παγκόσμιας έκτασης κ.λπ.

Στην συγκεκριμένη εργασία, προτείνεται η ανάπτυξη ενός εύχρηστου μεθοδολογικού πλαισίου για την αποτίμηση της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας βιομηχανικών εγκαταστάσεων και διεργασιών. Το τελικό εργαλείο παρέχει ποιοτικά και ποσοτικά αποτελέσματα για την περιβαλλοντική απόδοση μιας βιομηχανικής εγκατάστασης-διεργασίας, και δίνει την δυνατότητα πραγματοποίησης χωρικών και χρονικών συγκρίσεων. Τα θέματα τα οποία εξετάζονται στο συγκεκριμένο πλαίσιο περιλαμβάνουν την χρήση, την επικινδυνότητα και την σπανιότητα των υλικών και την διαχείριση των υδάτων και της ενέργειας, ενώ εξετάζεται η πιθανή χρήση επιπλέον θεμάτων όπως οι επιπτώσεις στην βιοποικιλότητα και οι κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις από την λειτουργία της εγκατάστασης-διεργασίας. Το μεθοδολογικό πλαίσιο μπορεί να μοντελοποιηθεί μέσω της ανάπτυξης ανάλογου λογισμικού που επιτρέπει την εύκολη εφαρμογή του. Ως περίπτωσης μελέτης, το προς ανάπτυξη μεθοδολογικό πλαίσιο εφαρμόζεται σε μια μεταλλευτική βιομηχανική εγκατάσταση.

Abstract

In the 80s the development of an Environmental Management System (EMS) was sufficient for an organization in order to demonstrate its commitment to environmental protection. Lately however, a shift has been observed from environmental protection to the issue of environmental sustainability and from

economic performance for shareholders to sustainability performance for stakeholders. Industry needs therefore to redefine the adequacy of EMS as tools for the assessment of its environmental performance and to find other applicable tools more relevant with the sustainability framework. Those tools should address issues of broader time and space scales, such as material utilization and material scarcity, water and energy utilization, impacts to world scale environmental problems etc.

In this work, the development of an easy to handle methodological framework for the reliable environmental sustainability assessment of an industrial facility-process is proposed. The derived tool gives qualitative and quantitative results for the environmental performance of an industrial facility-process, and enables its temporal and spatial comparison. The issues examined in the framework include the material utilization and material scarcity and the water and energy performance, whereas the biodiversity implications and the socioeconomic impacts from the operation of the industrial facility-process are under development. The methodological framework could be modeled through the development of the relevant software that enables its easy generalized application. As a case study, the derived methodological framework and the relevant software is applied to a mining industrial facility.

Λέξεις-Κλειδιά: Αποτίμηση βιωσιμότητας, Μεταλλευτική-Εξορυκτική βιομηχανία, Περιβαλλοντική απόδοση

Keywords: Sustainability assessment, Mining- Quarrying industry, Environmental performance

1. Εισαγωγή

Κατά την τελευταία δεκαετία παρατηρείται μια ιδιαίτερη κινητικότητα από πλευράς επιχειρήσεων προς την κατεύθυνση της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Πρωταρχικός σκοπός είναι η διεύρυνση των ευθυνών των επιχειρήσεων σε ένα διαφορετικό επίπεδο πέρα από την οικονομική ευρωστία. Ο ρόλος των οργανισμών πλέον αποκτά διαφορετικό χαρακτήρα τόσο για τους άμεσα, όσο και για τους έμμεσα με αυτούς εμπλεκόμενους. Οι τάσεις και οι εξελίξεις του πρόσφατου παρελθόντος σε κοινωνικό, οικονομικό και περιβαλλοντικό επίπεδο έχουν προσδώσει νέα χαρακτηριστικά στη μέχρι τώρα παγιωμένη, γενικά εφαρμοζόμενη στρατηγική των επιχειρήσεων, η οποία επέβαλε συνεχή οικονομική ανάπτυξη χωρίς να λαμβάνονται υπόψη άλλες σημαντικές παράμετροι των συστημάτων μέσα στα οποία λειτουργούν οι σύγχρονοι οργανισμοί. Με τον τρόπο αυτό, αναγνωρίστηκε κι αναπτύχθηκε η έννοια της βιωσιμότητας, ως απαραίτητη παράμετρος για τη λειτουργία των επιχειρήσεων. Έτσι λοιπόν, ως βιώσιμη επιχείρηση μπορεί να θεωρηθεί αυτή η οποία υιοθετεί στρατηγικές και δραστηριότητες που ικανοποιούν τις ανάγκες του οργανισμού και των μελών που τον απαρτίζουν σήμερα, ενώ παράλληλα προστατεύει, διατηρεί και προάγει τους ανθρώπινους και φυσικούς πόρους οι οποίοι είναι απαραίτητοι για τις μελλοντικές του ανάγκες (Labuschagne et al., 2003).

Μέχρι και σήμερα, η ανάπτυξη και η εφαρμογή Συστημάτων Περιβαλλοντικής Διαχείρισης (ΣΠΔ) σε βιομηχανικές εγκαταστάσεις αποτελεί το βασικό τρόπο έκφρασης της περιβαλλοντικής συμμόρφωσης, της δέσμευσης δηλαδή των επιχειρήσεων για προστασία του περιβάλλοντος αλλά και της υιοθέτησης περιβαλλοντικής συνείδησης στην οργανωτική τους δομή. Ένα ΣΠΔ είναι ένα δομημένο πλαίσιο διαχείρισης το οποίο σχεδιάζεται για να βοηθήσει μια επιχείρηση ώστε να μειώσει την επίδρασή της στο περιβάλλον χρησιμοποιώντας διάφορες επιχειρηματικές πρακτικές. Επειδή τα ΣΠΔ διαφέρουν αρκετά ως προς την ποιότητα και το πεδίο τους έχουν αναπτυχθεί διάφορα εθελοντικά πρότυπα, τα οποία μπορούν

να αναγνωριστούν σε Εθνικό, Ευρωπαϊκό και Διεθνές Επίπεδο. Επομένως κάθε επιχείρηση μπορεί να εναρμονίσει το ΣΠΔ που διαθέτει επιλέγοντας κάποιο από τα υπάρχοντα πρότυπα (π.χ. σειρά ISO 14000).

Ωστόσο, εξαιτίας της δυναμικής φύσεως του περιβάλλοντος και των συνεχόμενων μεταβολών των σύγχρονων βιομηχανικών συστημάτων, οι βιομηχανίες είναι υποχρεωμένες να επαναπροσδιορίσουν και να επαναξιολογήσουν τις δικές τους δυνατότητες. Γι' αυτό το λόγο πολλές φορές ένα ΣΠΔ μπορεί να μην είναι το κατάλληλο εργαλείο για την περιβαλλοντική διαχείριση μιας βιομηχανικής εγκατάστασης (Rondinelli, Vastag, 2000). Συχνά ο ρόλος ενός ΣΠΔ συμπληρώνεται από άλλα εργαλεία που συνεισφέρουν στην αναγνώριση και την αξιολόγηση περιβαλλοντικών προβλημάτων, όπως: Αξιολόγηση του Κύκλου Ζωής, Δείκτες Βιωσιμότητας και/ή Δείκτες Οικο – αποδοτικότητας κ.ά. (Gaidajis, 2008).

Στην συγκεκριμένη εργασία, προτείνεται η ανάπτυξη ενός εύχρηστου μεθοδολογικού πλαισίου για μια γρήγορη και αξιόπιστη αποτίμηση της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας βιομηχανικών εγκαταστάσεων και διεργασιών. Η εφαρμογή της μεθόδου σε μια εξορυκτική μεταλλευτική βιομηχανία βοηθάει στην εύρεση των περιοχών εκείνων που θα πρέπει να εστιάσει την προσοχή της η προς μελέτη βιομηχανία.

2. Μεθοδολογία

Ο βαθμός στον οποίο ένα συγκεκριμένο βιομηχανικό σύστημα έχει αρνητική επίδραση στο περιβάλλον, εξαρτάται μεταξύ άλλων και από την επικινδυνότητα και τον βαθμό χρήσης (ποσότητα) των πρώτων υλών και υλικών που συμμετέχουν στην παραγωγική διαδικασία. Γνωρίζοντας τον βαθμό χρήσης κάθε υλικού και το περιβαλλοντικό του αντίκτυπο, είναι δυνατή η δημιουργία ενός μητρώου του οποίου τα στοιχεία αποτελούν πιθανούς συνδυασμούς αυτών των παραγόντων. Οι στήλες αναφέρονται στο βαθμό επικινδυνότητας και οι γραμμές στη χρήση του υλικού. Το μητρώο το οποίο σχηματίζεται είναι 3x3 και οι τιμές που μπορούν να πάρουν οι 2 μεταβλητές είναι Υψηλός, Μέτριος, Χαμηλός (Γράφημα Ι). Για να εφαρμοστεί η συγκεκριμένη μεθοδολογία απαιτείται μια ελάχιστη ποσότητα δεδομένων σχετικά με την εγκατάσταση/διεργασία που εξετάζεται, ουσιαστικά ένα αναλυτικό ισοζύγιο μάζας της εγκατάστασης/διεργασίας (π.χ. ποσοότητες των εισερχόμενων υλικών, χημικά που χρησιμοποιούνται, η ενέργεια, το νερό, τα απόβλητα, τα επεξεργασμένα υλικά που εξέρχονται από το σύστημα κ.ά.).

	Y			
Επικινδυνότητα υλικών	M			NaOH
	X			
		X	M	Y
		Βαθμός χρήσης		

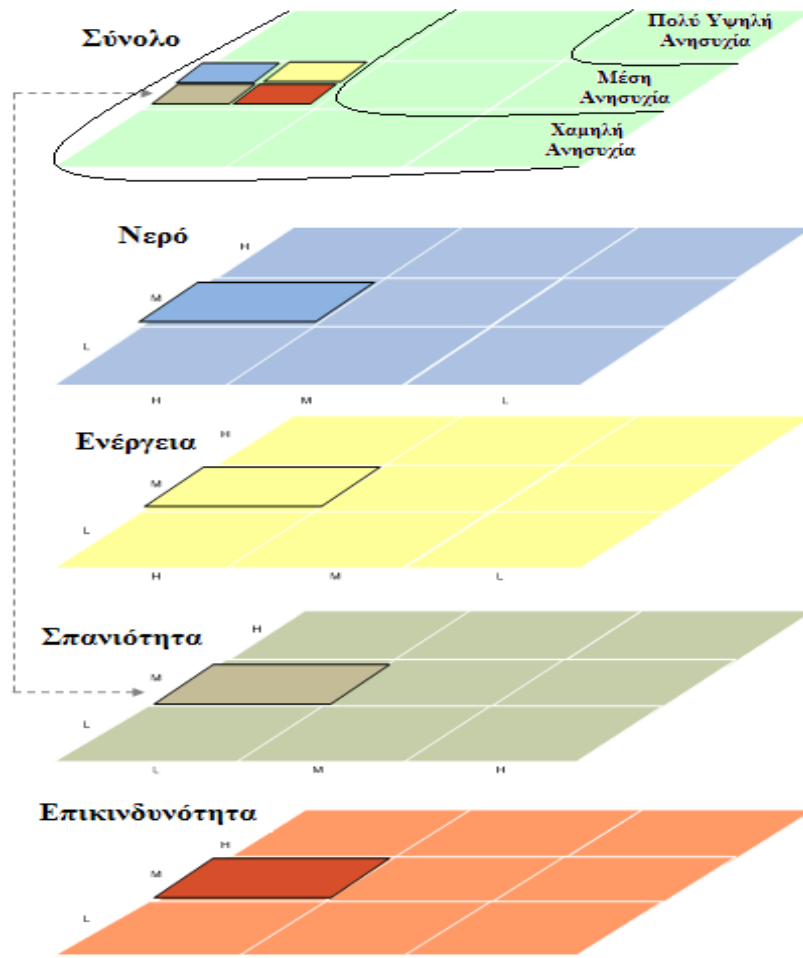
Γράφημα I: Μορφή των μητρώων αναπαράστασης. Στο συγκεκριμένο σχήμα αναπαρίσταται ένας συνδυασμός υψηλής χρήσης μιας συγκεκριμένης πρώτης ύλης (NaOH) με την σχετική περιβαλλοντική επικινδυνότητά της.

Η μέθοδος στηρίζεται στην ανάλυση τεσσάρων βασικών αξόνων: 1) των υλικών από την άποψη της επικινδυνότητας, 2) των υλικών από την άποψη της σπανιότητάς τους, 3) των υδάτινων πόρων και 4) της ενέργειας. Κύριος στόχος είναι η σύνθεση των τεσσάρων μητρώων, τα οποία δίνουν μια γενικότερη εικόνα της περιβαλλοντικής επίδοσης της εγκατάστασης/διεργασίας που εξετάζεται. Τα μητρώα που δημιουργούνται είναι τα εξής :

- μητρώο χρήσης – επικινδυνότητας υλικών
- μητρώο χρήσης – σπανιότητας υλικών
- μητρώο διαχείρισης - αναγκών υδάτινων πόρων
- μητρώο διαχείρισης - ενεργειακών αναγκών

Όλες οι κατηγορίες και τα κριτήρια της μεθοδολογίας περιγράφονται αναλυτικά στον Πίνακα 1.

Οι πληροφορίες που προκύπτουν από την πλήρωση των παραπάνω μητρώων μπορούν να συγκεντρωθούν σε ένα πέμπτο αθροιστικό μητρώο, το οποίο συνοψίζει ποιοτικά όλα τα στοιχεία από τα επιμέρους μητρώα. Έτσι, το τελικό μητρώο υποδεικνύει τις περιοχές εκείνες που επιδέχονται την μεγαλύτερη περιβαλλοντική βελτίωση. Η επιλογή των παραμέτρων που βοηθούν στη σύνθεση των μητρώων γίνεται βάσει της βαρύτητάς τους αλλά και της διάθεσης των στοιχείων που είναι απαραίτητα. Ακολούθως εφαρμόζεται ένα σύστημα βαθμολόγησης βάση της θέσης του κάθε στοιχείου πάνω στο μητρώο και προκύπτει και η ποσοτική περιβαλλοντική αποτίμηση της εγκατάστασης/διεργασίας.

Γράφημα II: Μια κενή αναπαράσταση των μητρώων

Πίνακας 1: Συνοπτική παρουσίαση της μεθοδολογίας (Πηγή: Graedel and Howard - Greenville, 2005)

Αρ.	Θέμα μελέτης	Υποεπότητα	Βαθμός	Κριτήριο	Επεξήγηση κριτηρίου	Πιθανή πηγή
1	Χρήση Υλικών	Κύρια 1 ^η ύλη	Χαμηλός Μέτριος Υψηλός	< 1% 1-10% >10%	ποσότητα (%) επί της συνολικής ποσότητας των 1 ^{ων} υλών (μόνο παρθένα υλικά, όχι ανακυκλωμένα)	Ποσοτικό ισοζύγιο της βιομηχανικής εγκατάστασης/ διεργασίας
		Δευτερεύουσα 1 ^η ύλη	Χαμηλός Μέτριος Υψηλός	< 0,1% 0,1-1% >1%		
2	Επικινδυνότητα Υλικών	Ως προς την ανθρώπινη υγεία	Χαμηλός Μέτριος Υψηλός	0-100%	Σχετική αξιολόγηση από την επιλεγμένη πηγή σε ποσοστιαία βάση	(MSDS) Material Safety Data Sheets, www.scorecard.org
		Ως προς την οικολ. υγιεινή	Χαμηλός Μέτριος Υψηλός	0-100%		
		Ως προς το περιβάλλον	Χαμηλός Μέτριος Υψηλός	0-100%		
3	Σπανιότητα Υλικών		Χαμηλή	DT>100Yrs	Χρόνος Εξάντλησης Αποθεμάτων > 100 Έτη	Βιβλιογραφία
			Μέτρια	DT:50-100Yrs	Χρόνος Εξάντλησης 40-100 Έτη	
			Υψηλή	DT<50Yrs	Χρόνος Εξάντλησης < 40 Έτη	
4	Διαχείριση Υδάτινων Πόρων	Συντήρηση Υδάτινων Πόρων	Χαμηλή	>(+)5%	Αύξηση κατανάλωσης >5%	Δεδομένα κατανάλωσης από εγκατάσταση/ διεργασία
			Μέτρια	ενδιάμεσα	ενδιάμεσα	
			Υψηλή	>(-)5%	Μείωση κατανάλωσης >5%	
		Διαχείριση Υδάτινων Αποβλήτων	Χαμηλή Μέτρια Υψηλή	πρωτογενής δευτερογενής τριογενής	Βαθμός Διαχείρισης Υδάτινων Αποβλήτων	Δελτίο επίσκεψης εγκατάστασης
		Επανάχρηση Νερού	Χαμηλή Μέτρια Υψηλή	<1% 1-10% >10%	Βαθμός Επανάχρησης Νερού	Διάγραμμα ροής διαδικασιών
5	Ανάγκες Υδάτινων Πόρων	Εθνικό επίπεδο	Χαμηλές Μέτριες Υψηλές	Διαθεσιμότητα Υδάτινων Πόρων		Βιβλιογραφία
		Τοπικό επίπεδο	Χαμηλές Μέτριες Υψηλές	>1500mm 700-1500mm <700mm	Ετήσια βροχόπτωση	Εθνική Μετεωρολογική Υπηρεσία
		Τομεακό επίπεδο	Χαμηλές Μέτριες Υψηλές	Κατανάλωση Νερού στον Βιομηχανικό τομέα		Βιβλιογραφία
6	Διαχείριση Ενέργειας	Συντήρηση Ενεργειακών Πόρων	Χαμηλή	>(+)5%	Αύξηση κατανάλωσης >5%	Δεδομένα Κατανάλωσης Εγκατάστασης/ Διεργασίας
			Μέτρια	ενδιάμεσα	Ενδιάμεσα	
			Υψηλή	>(-)5%	Μείωση κατανάλωσης >5%	
		Πηγές Ενέργειας	Χαμηλή Μέτρια Υψηλή	Πηγές άνθρακα και πετρελαίου Φυσικό αέριο και πυρηνική ενέργεια Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας	Ενεργειακό προφίλ χώρας	
		Χρήση Τεχνολογίας	Χαμηλή Μέτρια Υψηλή	Καμία συντήρηση ενέργειας Διαχείριση ενέργειας και χρησιμικών τεχνολογιών Εξαιρετική συντήρηση ενέργειας και χρήση των νέων τεχνολογιών	Δελτίο επίσκεψης εγκατάστασης	
7	Ανάγκες Ενέργειας	Εθνικό επίπεδο	Χαμηλές Μέτριες Υψηλές	$\lambda < 0.25$ $\lambda \cdot 0.25-1$ $\lambda > 1$	$\lambda = \frac{\text{εισροές ενέργειας}}{\text{παραγωγή ενέργειας}}$	Διεθνής Υπηρεσία Ενέργειας (Int. Energy Agency)
		Τοπικό επίπεδο	Χαμηλές Μέτριες Υψηλές	Τοπική Παραγωγή Ενέργειας Μακρινή Πηγή Παραγωγής Ενέργειας Πολύ Μακρινή Πηγή Παραγωγής Ενέργειας		Εθνική Υπηρεσία Ενέργειας (Στατιστικά)
		Τομεακό επίπεδο	Χαμηλές Μέτριες Υψηλές	Κατανάλωση Ενέργειας στον Βιομηχανικό τομέα		βιβλιογραφία

Με την ποιοτική αποτύπωση των δεδομένων σε ένα αθροιστικό-τελικό μητρώο επιτυγχάνεται μια συγκεντρωτική εικόνα του περιβαλλοντικού προφίλ της υπό εξέταση μονάδας. Το αποτέλεσμα αυτό είναι χρήσιμο στο να εντοπιστούν τα κρίσιμα σημεία από περιβαλλοντικής πλευράς, μιας εγκατάστασης/διεργασίας. Επιπλέον, για την καλύτερη ερμηνεία των αποτελεσμάτων που προκύπτουν από την παραπάνω διαδικασία, έχει δημιουργηθεί και ένα ποσοτικό σύστημα (βαθμολόγηση) της περιβαλλοντικής επίδοσης. Η ποσοτικοποίηση της περιβαλλοντικής επίδοσης και η απόδοση αριθμητικών τιμών αποτελεί πλεονέκτημα της μεθόδου, αφού με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνονται συγκρίσεις διαχρονικές (για τον ίδιο οργανισμό) ή ακόμη και συγκρίσεις μεταξύ μονάδων του ίδιου κλάδου.

Η μέθοδος χρησιμοποιεί μια κλίμακα από 0 έως 100, στην οποία το 0 αντιστοιχεί στην ελάχιστη βιώσιμη περίπτωση, ενώ αντίθετα το 100 αντιπροσωπεύει το ιδανικό αποτέλεσμα. Η συνολική βαθμολογία για μια δεδομένη μονάδα προκύπτει από την επιμέρους βαθμολόγηση των τεσσάρων μητρώων που αφορούν τους υδάτινους πόρους, την ενέργεια, την επικινδυνότητα και τη σπανιότητα των υλικών. Κάθε επίπεδο έχει την ίδια βαρύτητα με τα υπόλοιπα και η μέγιστη τιμή με την οποία μπορεί να βαθμολογηθεί είναι 25.

Ο τρόπος βαθμολόγησης των επιπέδων που αναφέρονται στα υλικά γίνεται βάσει της θέσης μέσα στο μητρώο στο οποίο είναι τοποθετημένα τα στοιχεία. Πιο αναλυτικά, ορίζεται ένας πίνακας (3x3):

$$\begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} \end{pmatrix}$$

στις θέσεις του οποίου έχουν τοποθετηθεί τα διάφορα υλικά και οι πρώτες ύλες σε σχέση με την επικινδυνότητα και την σπανιότητά τους.

Η επιμέρους βαθμολογία των 2 πρώτων μητρώων δίνεται από την Σχέση 1:

$$\text{Επιμέρους Βαθμολογία} = \frac{1}{4} * (100) * \left(1 - \frac{\sum_{i,j \rightarrow 1}^{i,j \rightarrow 3} a_{ij} * n_{ij}}{4 * \sum_{i,j \rightarrow 3} n_{ij}} \right) \quad (\text{Σχέση 1})$$

όπου

a → Βαρύτητες θέσεων για τα επίπεδα επικινδυνότητας, σπανιότητας των υλικών που προσδιορίζουν τον βαθμό κάθε μητρώου (Y, M, X)

n → αριθμός στοιχείων (υλικών) που βρίσκονται σε κάθε «κελί» του μητρώου

i, j → προσδιορίζει τις γραμμές και τις στήλες αντίστοιχα του πίνακα/μητρώου

Οι βαρύτητες των θέσεων παρουσιάζονται στο Γράφημα III. Στην περίπτωση που όλα τα υλικά έχουν τοποθετηθεί πάνω και δεξιά στο μητρώο (χείριστη περιβαλλοντική επίδοση) τότε το κλάσμα που βρίσκεται μέσα στην αγκύλη παίρνει την τιμή 1 με συνέπεια να μηδενίζεται η Σχέση 1 και η βαθμολογία της εξεταζόμενης εγκατάστασης/διεργασίας να είναι μηδέν. Αντίθετα σε περίπτωση που τα υλικά τοποθετηθούν κάτω και αριστερά (βέλτιστη περιβαλλοντική επίδοση) τότε το κλάσμα που βρίσκεται μέσα στην αγκύλη μηδενίζεται με συνέπεια η βαθμολογία της εξεταζόμενης εγκατάστασης/βιομηχανίας να είναι η μέγιστη (25 μονάδες). Για ενδιάμεσες καταστάσεις το αποτέλεσμα της σχέσης προσαρμόζεται ανάλογα.

Y	2	3	4
M	1	2	3
X	0	0	0
	X	M	Y

Γράφημα III: Βαρύτητες θέσεων των μητρώων

Η βαθμολόγηση των επιπέδων για τους υδάτινους και ενεργειακούς πόρους γίνεται μέσα από τη βαθμολόγηση των έξι συνιστωσών από τις οποίες αποτελούνται (τρεις συνιστώσες των αναγκών ενεργειακών/υδάτινων πόρων σε εθνικό, τοπικό και τομεακό επίπεδο και τρεις συνιστώσες που αφορούν την διαχείρισή τους). Κάθε συνιστώσα βαθμολογείται ανάλογα με τον χαρακτηρισμό που έχει λάβει από την προηγούμενη διαδικασία πλήρωσης των αντίστοιχων μητρώων. Αποδίδονται δηλαδή αριθμητικές τιμές διαφορετικές για κάθε χαρακτηρισμό σε καθένα από τα επίπεδα τα οποία αναλύθηκαν στην προηγούμενη φάση τους ενεργειακούς και υδάτινους πόρους. Πιο συγκεκριμένα για κάθε συνιστώσα δίνονται οι παρακάτω τιμές:

- 0, αν η συνιστώσα έχει χαρακτηριστεί Χαμηλή
- 1, αν η συνιστώσα έχει χαρακτηριστεί Μέτρια
- 2, αν η συνιστώσα έχει χαρακτηριστεί Υψηλή

Η τελική συνολική βαθμολογία του κάθε μητρώου δίνεται από τον τύπο:

$$25x [(\text{Άθροισμα βαθμολογίας των 6 συνιστωσών})/12]$$

3. Εφαρμογή της μεθόδου

Η συγκεκριμένη μεθοδολογία εφαρμόστηκε σε μια μεταλλευτική βιομηχανία εκμετάλλευσης κοιτασμάτων μικτών θειούχων μεταλλευμάτων (θειούχου μολύβδου, PbS και θειούχου ψευδαργύρου, ZnS). Εκτός από την απαραίτητη επίσκεψη στις εγκαταστάσεις της επιχείρησης, απαιτήθηκε η παροχή, αξιολόγηση και επεξεργασία ισοζυγίων μαζών και δεδομένων της παραγωγικής διαδικασίας.

3.1 Δημιουργία των μητρώων

Στον Πίνακα 2 συνοψίζεται το ισοζύγιο εισερχομένων και εξερχομένων πρώτων υλών, υλικών, αντιδραστήριων, προϊόντων και παραπροϊόντων για την υπό εξέταση βιομηχανική εγκατάσταση.

Επιπλέον με την χρήση της κατάλληλης βιβλιογραφίας και πηγών σχετικά με την επικινδυνότητα (www.scorecard.org) και σπανιότητα (Kesler, 1994) των υλικών, προκύπτουν τα δύο σχετικά από τα τέσσερα μητρώα του Γραφήματος IV.

Τα μητρώα Διαχείρισης – Αναγκών υδάτινων και ενεργειακών πόρων προκύπτουν από την σύνθεση των ενοτήτων 4-5 και 6-7 του Πίνακα 1 (γκρίζα πεδία).

Πίνακας 2: Ισοζύγιο Υλικών και Πρώτων Υλών

Υλικό	Χαρακτηρισμός Α' ύλης	Ποσότητα (kg) 2006	% κ.β. 2006	Ποσότητα (kg) 2007	% κ.β. 2007
Ακατέργαστο μέταλλευμα (ROM)	κύρια	179.951.000	96,985	209.565.000	98,124
Ισοπρότυλο-ξανθογονικό Νάτριο –C ₄ H ₇ NaOS ₂	δευτερεύουσα	29.580	0,016	26.340	0,012
Dow Froth 250	δευτερεύουσα	3.340	0,002	8.215	0,004
Aeropromoter 3477	δευτερεύουσα	1.760	0,001	2.200	0,001
Θεικός χαλκός – CuSO ₄	δευτερεύουσα	32.450	0,017	38.000	0,018
Κυανιούχο Νάτριο – NaCN	δευτερεύουσα	17.350	0,009	19.000	0,009
Μαγγανιούχος χάλυβας σε ράβδους (Grinding Rods)	δευτερεύουσα	39.640	0,021	43.435	0,020
Μαγγανιούχος χάλυβας σε σφαίρες (Grinding Balls)	δευτερεύουσα	99.900	0,054	121.500	0,057
Υδράσβεστος- Ca(OH) ₂	δευτερεύουσα	2.885.000	1,555	1.258.000	0,589
Νερό μεταλλείου	κύρια	2.330.160	1,256	2.330.160	1,091
Κροκιδωτικό	δευτερεύουσα	9.125	0,005	5.875	0,003
Εκρηκτικά (ζελατοδυναμίτης/γαλάκτωμα)	δευτερεύουσα	145.000	0,078	153.000	0,072
Σύνολο		185.544.305	100	213.570.725	100
Υλικό	Χαρακτηρισμός Προϊόντων Αποβλήτων	Ποσότητα (kg) 2006	% κ.β. 2006	Ποσότητα (kg) 2007	% κ.β. 2007
Συμπύκνωμα μολύβδου	Κύρια	14.726.000	8,079	24.404.000	11,517
Συμπύκνωμα ψευδάργυρου	Κύρια	32.294.000	17,717	39.712.000	18,741
Τέλμα	Κύρια	132.931.000	72,926	145.449.000	68,642
Νερό καθαρό	Δευτερεύουσα	2.330.160	1,278	2.330.160	1,100
Σύνολο		182.281.160	100	211.895.160	100

4. Αποτελέσματα

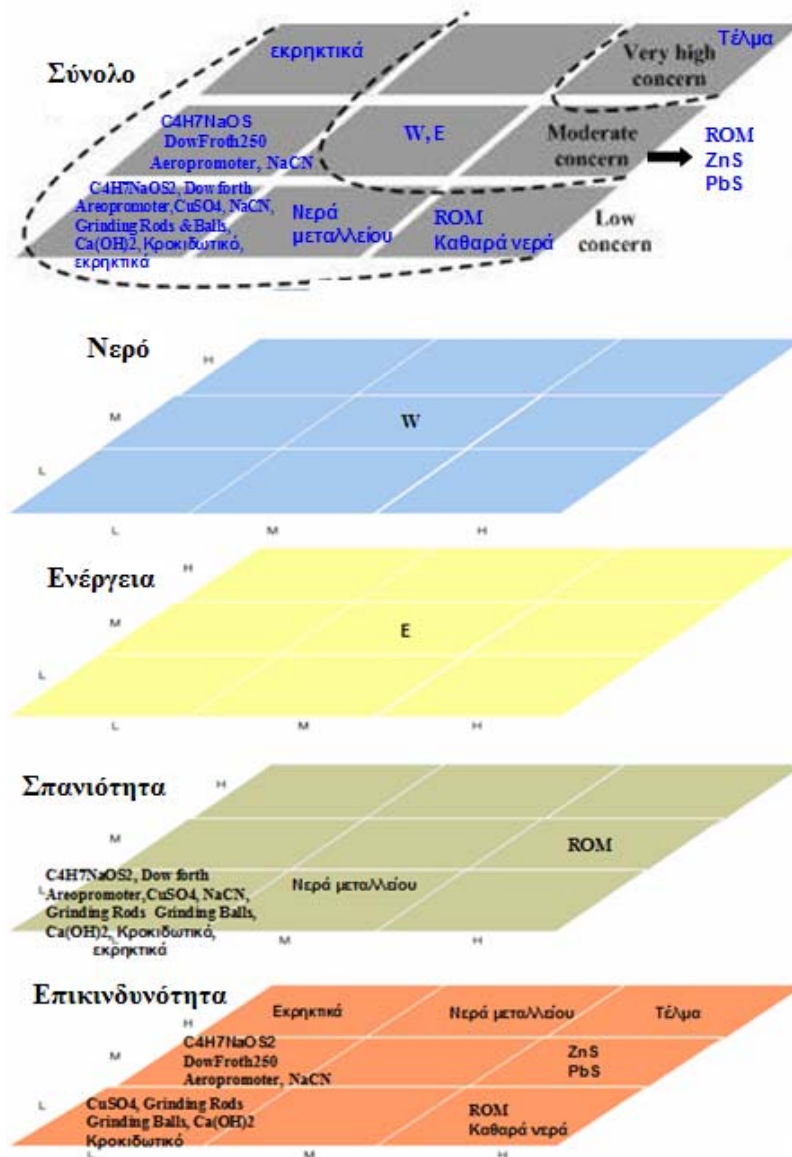
Η βιομηχανική μονάδα της οποίας η περιβαλλοντική επιδόση επιχειρήθηκε να εξεταστεί φαίνεται να έχει ενσωματώσει σε ικανοποιητικό βαθμό τις αρχές της βιωσιμότητας. Αυτό προκύπτει από την αναπαράσταση των μητρώων για τη δεδομένη μονάδα αλλά κυρίως από τη βαθμολογία που συγκεντρώνει. Ειδικότερα, η συγκεκριμένη μονάδα για δεδομένα που αφορούν τα δύο τελευταία έτη συγκεντρώνει 72 μονάδες στην κλίμακα από 0 έως 100 (επί μέρους 16,6 + 14,5 + 17,5 + 23,4 = 72 / 100). Το αποτέλεσμα που προέκυψε δείχνει πως η λειτουργία της συγκεκριμένης μονάδας παρουσιάζει ικανοποιητικό επίπεδο περιβαλλοντικής επίδοσης με αρκετά όμως περιθώρια βελτίωσης. Από τη γραφική παράσταση του Γραφήματος IV παρατηρείται ότι:

- 1) Στην περιοχή πολύ υψηλής περιβαλλοντικής ανησυχίας βρίσκεται μόνο το τέλμα εμπλουτισμού, ενώ
- 2) στην περιοχή ενδιάμεσης ανησυχίας βρίσκονται τα εμπορεύσιμα προϊόντα (Pbs, Zns) και το εξορυχθέν μέταλλευμα (ROM)

Η αποτύπωση αυτή αντικατοπτρίζει με πολύ ικανοποιητικό τρόπο μερικά από τα σημαντικότερα περιβαλλοντικά προβλήματα της εξεταζόμενης βιομηχανικής μονάδας, που συνδέονται με την επικινδυνότητα και την παραγόμενη ποσότητα προϊόντων και αποβλήτων.

Όσον αφορά τα τέλματα εμπλουτισμού εξαιτίας τόσο της ποσότητάς τους (70% περίπου του συνόλου της μάζας που εκρέει από την παραγωγική διαδικασία) όσο και της επικινδυνότητας, ιδιαίτερο βάρος έχει δοθεί στην ορθή περιβαλλοντικά διαχείρισή τους η οποία συνίσταται σε:

- 1) διαχωρισμό σε χονδρομερές (>44mm) και λεπτομερές κλάσμα (<44mm),
- 2) χρήση του χονδρομερούς κλάσματος που δεν περιέχει εν γένει τοξικά στοιχεία ως υλικό λιθογόμωσης για την πλήρωση στοών και ως υλικό κατασκευής για την ανύψωση των χώρων απόθεσης των υπολοίπων στερεών αποβλήτων,
- 3) απόθεση των λεπτομερών κλασμάτων σε στεγανοποιημένους χώρους απόθεσης

Γράφημα IV: Αναπαράσταση για τη δεδομένη βιομηχανική μονάδα

Η άμεση εποπτική αναγνώριση, μέσω της εφαρμοσμένης μεθόδου, της σημαντικότητας του θέματος της διαχείρισης των τελμάτων εμπλουτισμού καταδεικνύει το πλέον σημαντικό και υπαρκτό περιβαλλοντικό πρόβλημα της συγκεκριμένης εγκατάστασης και θέτει την ανάγκη ορθολογικότερης διαχείρισής του. Έτσι μια δυνητικά βελτιωτική παρέμβαση εκτιμάται ότι θα μπορούσε να είναι η εγκατάσταση φιλτροπρεσσών και σημαντική μείωση του όγκου των διαχειριζομένων τελμάτων στο 1/10 του υφιστάμενου. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να επέλθει μετακίνηση του «τέλματος» στην 1^η μήτρα κατά 1 και 2 θέσεις αριστερά με αποτέλεσμα και την μετακίνησή του και στην τελική αθροιστική μήτρα.

Η χρήση συμπυκνωμάτων μολύβδου και ψευδαργύρου δεν είναι δυνατόν να μειωθεί, μια και αποτελεί το παραγόμενο προϊόν της βιομηχανικής εγκατάστασης. Τα συμπυκνώματα του γαληνίτη (PbS) και σφαλερίτη (ZnS) αποτίθενται σε ειδικά διαμορφωμένη, στεγασμένη πλατεία στην εγκατάσταση της σκάλας φόρτωσης, μέσω της οποίας φορτώνονται σε πλοία και εξάγονται σε μεταλλουργίες του εξωτερικού. Η βελτίωση της αποθήκευσης των σωρών των παραπάνω συμπυκνωμάτων ώστε να μην υπάρχει απώλεια υλικού (ή σκόνης) στο περιβάλλον και στη θάλασσα θα μπορούσε να μειώσει την δυνητική περιβαλλοντική επικινδυνότητα των συμπυκνωμάτων μετακινώντας τους όρους PbS και ZnS κατά 1 θέση χαμηλότερα στον κατακόρυφο άξονα της 1^{ης} μήτρας που αντιστοιχεί στην επικινδυνότητα.

Σχετικά με τη χρήση των υδάτινων πόρων παρατηρήθηκε πως αυτή βρίσκεται στο κέντρο του συνολικού μητρώου, αφού οι σχετικές ανάγκες σε νερό είναι πρακτικά μηδενικές λόγω της εφαρμοζόμενης πρακτικής ανακύκλωσης και επανάχρησης. Επομένως η χρήση των υδάτινων πόρων δε γίνεται αλόγιστα, αλλά βάσει των αναγκών της παραγωγικής διαδικασίας.

Τέλος, παρόμοια ήταν και τα συμπεράσματα από την εξέταση της χρήσης της ενέργειας. Τα χρησιμοποιούμενα ποσά ενέργειας εξαρτώνται άμεσα από την παραγωγική διαδικασία.

Επομένως, η μόνη λύση που μπορεί να επιφέρει μείωση των ποσοτήτων αυτών όσον αφορά αλλαγές στην παραγωγική διαδικασία είναι η αντικατάσταση του υπάρχοντος μηχανολογικού εξοπλισμού με άλλον, ο οποίος θα έχει μικρότερες ενεργειακές απαιτήσεις. Μια τέτοια λύση όμως, προϋποθέτει υψηλό κόστος και δεν εξασφαλίζει τη μακροπρόθεσμη βελτίωση της χρήσης της ενέργειας. Από την άλλη πλευρά, μια λύση που μπορεί να έχει σημαντικά οφέλη για το περιβάλλον σε βάθος χρόνου είναι η χρήση άλλων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι με την εφαρμογή της συγκεκριμένης μεθόδου μπορούν να καταδειχτούν τα σημεία έντονης περιβαλλοντικής ανησυχίας και επιπλέον να υποδειχθούν οι κατευθύνσεις για την βελτίωση της περιβαλλοντικής επίδοσης της εγκατάστασης/διεργασίας.

5. Εξέλιξη της μεθόδου

Σε πρώτη φάση, η συγκεκριμένη μεθοδολογία η οποία αναπτύχθηκε αρχικά από τον T. Graedel (Graedel, 2005), εφαρμόστηκε αποκλειστικά για την αποτίμηση της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Η χρήση του συγκεκριμένου εργαλείου υπέδειξε τα σημεία εκείνα στα οποία η βιομηχανία που εξετάστηκε πρέπει να δώσει την προσοχή της ώστε να βελτιωθεί περιβαλλοντικά.

Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη το γενικότερο ορισμό της βιώσιμης ανάπτυξης, για να αποτιμηθεί η βιωσιμότητα μιας επιχείρησης, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τόσο ο κοινωνικός όσο και ο οικονομικός παράγοντας. Για τον λόγο αυτό, εξετάζεται η ανάπτυξη δύο νέων μητρώων τα οποία θα αποτιμούν την κοινωνικοοικονομική επίδοση και ανησυχία της εταιρίας και τα οποία θα ενσωματωθούν για πρώτη φορά στη συνολική βαθμολόγηση της εγκατάστασης. Επιπλέον κρίνεται σκόπιμη και η ενσωμάτωση θεμάτων όπως η βιοποικιλότητα, τα οποία αν και απαραίτητα για την περιβαλλοντική αποτίμηση της απόδοσης μιας επιχείρησης δεν έχουν ενσωματωθεί.

Ένα άλλο σημείο το οποίο χρίζει βελτίωσης είναι τα κριτήρια βάση των οποίων γίνεται ο διαχωρισμός των διάφορων δεικτών σε Υψηλή, Χαμηλή και Μέτρια απόδοση. Λόγω της δυναμικής φύσης των ορίων αυτών απαιτείται η προσαρμογή τους στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε επιχείρησης (είδος, χώρα, τοποθεσία κ.λπ.).

Τα παραπάνω εκτιμάται ότι μπορούν να ενσωματωθούν σε ένα εύχρηστο λογισμικό, η χρήση του οποίου δεν θα απαιτεί ιδιαίτερες τεχνικές γνώσεις σε περιβαλλοντικά θέματα.

Βιβλιογραφία

Gaidajis, G., (2008), “A quick sustainability assessment of an industrial facility”, *2nd International Workshop in “Geoenvironment and Geotechnics”*, GEOENV, 8-9 September 2008, Milos island, Greece

Graedel, T. & Howard-Greenville, J., (2005), *Greening the Industrial Facilities*. New York: Springer Science + Business Media.

International Energy Agency, Διαθέσιμο από:
<http://www.iea.org/Textbase/stats/balancetable.asp?COUNTRYCODE=GR>
[Πρόσβαση Δεκέμβριος 2008].

Kesler, S.E., (1994), “Mineral Resources, Economics, and the Environment”, New York: Macmillan.

Labuschagne, C., Brent, A. & Van Erck, R., (2005), “Assessing the Sustainability Performance of Industries”, *Journal of Cleaner Production*, 13, pp. 373 – 385

Rondinelli, P., Vastag, G., (2000), “Panacea, Common Sense, or Just A Label - The Value of ISO 14001 Environmental Management System”, *European Management Journal*, 18, pp. 499 – 510

[Επιστροφή στο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ](#)

Νικολάου Ι. & Καραγιάννης Α., (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης & Πανεπιστήμιο Αιγαίου)

Η εφαρμογή της υπεύθυνης φροντίδας στις χημικές επιχειρήσεις: η περίπτωση της Ελλάδας

Περίληψη: Σήμερα, η χημική βιομηχανία θεωρείται υπεύθυνη για αρκετά ατυχήματα μεγάλης κλίμακας που οδήγησαν στην απελευθέρωση επικίνδυνων υλικών, ρύπων και τοξικών χημικών ουσιών στο φυσικό περιβάλλον (λ.χ. όπως τα ατυχήματα της Union Carbide Bhopal και η τραγωδία στο Three Mile Island). Για να εξασφαλιστεί η προστασία του περιβάλλοντος και η Υγιεινή & Ασφάλεια (Y&A) των μελών της κοινωνίας, η χημική βιομηχανία έχει υιοθετήσει εθελοντικά ολοκληρωμένα προγράμματα διαχείρισης όπως είναι η Υπεύθυνη Φροντίδα (ΠΥΦ). Σε θεωρητικό επίπεδο, η σχετική βιβλιογραφία προσπαθεί να εξηγήσει την προέλευση του ΠΥΦ διαμέσου κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών θεωριών. Ενώ σε εμπειρικό επίπεδο, οι σχετικές μελέτες εξετάζουν διάφορους παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή της χημικής βιομηχανίας να εφαρμόσει ΠΥΦ. Το συγκεκριμένο άρθρο σκοπεύει να συμβάλει στη συγκεκριμένη συζήτηση με την μελέτη των ευκαιριών και των προσκομμάτων που αντιμετωπίζει η ελληνική χημική βιομηχανία για την εφαρμογή ΠΥΦ, των περιβαλλοντικών και των Y&A ζητημάτων που αντιμετωπίζονται με την εφαρμογή του συγκεκριμένου προγράμματος καθώς επίσης και η έκταση της συμμετοχής των ενδιαφερόμενων ομάδων στον προγραμματισμό του ΠΥΦ στον κλάδο.

Λέξεις κλειδιά: Χημική βιομηχανία, Περιβαλλοντικά Συστήματα Διαχείρισης, Υγιεινή και Ασφάλεια (H&S), Πρόγραμμα Κοινωνικής Ευθύνης.

The chemical industry can be held accountable for numerous large scale accidents which have led to the release of dangerous hazardous materials, pollutants and toxic chemicals into the environment, two well-known examples being the Union Carbide Bhopal disaster and the Three Mile Island tragedy). To ensure environmental protection and the Health & Safety (H&S) of communities, the chemical industry has voluntarily adopted integrated management programs such as the Responsible Care Program., The theoretical body of relevant literature attempts to explain the origin of the Responsible Care Program (RCP) through socio-political and economic theories.

At the same time, the empirical research examines the ways in which various factors affect the choice of the chemical industry in their adoption of the RCP. This paper contributes to the debate by examining the challenges and barriers faced by the Greek chemical industry when adopting RCP, the environmental and H&S issues that prevail and finally, the extent of participation of stakeholders in the planning of RCP in the sector.

Keywords: *Chemical industry, Environmental Management Systems (EMS), Health and Safety (H&S), Responsible Care Program (RCP).*

1. Εισαγωγή

Οι τεράστιες επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον από τα μεγάλης κλίμακας ατυχήματα της χημικής βιομηχανίας, οι οικονομικές συνέπειες τους στον και η συνεχώς αυξανόμενη ευαισθητοποίηση των σύγχρονων κοινωνιών για τα περιβαλλοντικά ζητήματα είναι μερικοί σοβαροί παράγοντες που εξηγούν τις πρόσφατες δυναμικές πολιτικές για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος που σχεδιάστηκαν από τη διεθνή χημική βιομηχανία (Mendivil *et al.*, 2005). Διάφορα παραδείγματα της πρόσφατης βιβλιογραφίας παρουσιάζουν χημικά ατυχήματα με σοβαρές επιπτώσεις στο περιβάλλον όπως εκλύσεις τοξικών, επιβλαβή απόβλητα και προβλήματα Υ&Α (Elliott *et al.*, 2004; Jenck *et al.*, 2004). Για να προστατεύσουν την κοινωνία από τέτοιους κινδύνους, ορισμένες δυτικές κυβερνήσεις έχουν περάσει συγκεκριμένους περιβαλλοντικούς κανονισμούς και διάφορα περιβαλλοντικά προγράμματα (λ.χ. το πρόγραμμα EPA 33/50 από τις ΗΠΑ). Ο κύριος σκοπός είναι να εξασφαλιστεί, ότι οι χημικές βιομηχανίες τουλάχιστον θα εφαρμόζουν ένα κατώτατο επίπεδο προτύπων ασφαλείας για να περιορίζουν τις εκλύσεις των τοξικών (Arora and Cason, 1995). Ομοίως, μερικές ενώσεις χημικών έχουν προετοιμάσει συγκεκριμένα πρότυπα και συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης για να διευκολύνουν τα μέλη τους, που εργάζονται σε εθελοντική βάση για να περιορίσουν τις αρνητικές επιδράσεις τους στο φυσικό περιβάλλον (CMA, 1997).

Άλλοι μελετητές υποστηρίζουν ότι πολιτικές όπως αυτές των ενώσεων χημικών και των κυβερνήσεων σκοπεύουν κυρίως στο να ικανοποιήσουν το αίτημα της σύγχρονης κοινωνίας για καθαρό περιβάλλον και καλύτερη ποιότητα ζωής (Khanna, 2001). Η αυξανόμενη περιβαλλοντική ευαισθησία της κοινωνίας, η αυξανόμενη δύναμη πίεσης

των περιβαλλοντικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟς) και οι απειλές για αυστηρότερους περιβαλλοντικούς κανονισμούς στο μέλλον είναι μερικοί πρόσθετοι παράγοντες που εξηγούν τη συμπεριφορά των ενώσεων των χημικών βιομηχανικών να δημιουργήσουν περιβαλλοντικά συστήματα διαχείρισης. Άλλοι συνδέουν τη φιλική προς το περιβάλλον συμπεριφορά της χημικής βιομηχανίας με τις συνέπειες των μεγάλων χημικών ατυχημάτων στην οικονομική αξία τους. Το κύριο πρόβλημα είναι ότι οι οικονομικές επιπτώσεις δεν επιβαρύνουν μόνο την υπεύθυνη επιχείρηση αλλά και την χρηματοοικονομική επίδοση ολόκληρου του τομέα των χημικών επιχειρήσεων (Patten and Nance, 1998). Πράγματι, μετά από μεγάλα ατυχήματα, η χρηματιστηριακή αξία της χημικής βιομηχανίας μειώθηκε αισθητά για αρκετές ημέρες κατά τη διαπραγμάτευση της στα χρηματιστήρια (Blacconier and Northcut, 1997).

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, προκειμένου να εξασφαλιστεί ένα ασφαλές περιβάλλον για την απρόσκοπτη λειτουργία και την οικονομική βιωσιμότητα, η χημική βιομηχανία έχει διατυπώσει συγκεκριμένο σύστημα για τη διαχείριση της περιβαλλοντικής ποιότητας και της Υ&Α. Το πιο διαδεδομένο σύστημα διαχείρισης για τη χημική βιομηχανία είναι το ΠΥΦ που προωθείται από τις ενώσεις των χημικών βιομηχανικών. Το ΠΥΦ αναπτύχθηκε αρχικά το 1985 στον Καναδά και διαδόθηκε στις ΗΠΑ το 1988 και στις άλλες χώρες τα επόμενα έτη. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα περιέχει έξι κώδικες με περισσότερες από 100 συγκεκριμένες πρακτικές διαχείρισης ουσιαστικές για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων την κατασκευή, τη διανομή και τη μεταφορά των τελικών προϊόντων και περιλαμβάνουν. Επίσης, το συγκεκριμένο πρόγραμμα βασίζεται σε δέκα αρχές που αναπτύχθηκαν αποκλειστικά για τις ανάγκες των μελών των ενώσεων της χημικής βιομηχανίας. Οι κώδικες καλύπτουν θέματα για τη βελτίωση της πληροφόρησης της τοπικής κοινωνίας για της κατάστασης της περιβαλλοντικής ποιότητας, που εξασφαλίζουν την ασφάλεια στη διαδικασία παραγωγής και εγγυώνται την ασφαλή διανομή, τη μείωση των προβλημάτων Υ&Α των υπάλληλων και την παροχή υψηλής ποιότητας για τη διαχείριση των χημικών προϊόντων (Prakash, 2000).

Εκτός από τα περιβαλλοντικά και τα οφέλη στον τομέα της Υ&Α, η υιοθέτηση των ΠΥΦ στοχεύει να πείσει την κοινωνία για την πιθανή αρμονική συνύπαρξη της χημικής βιομηχανίας με το φυσικό περιβάλλον (Givel, 2007). Η καθιέρωση και η

επικύρωση αυτού του προγράμματος από τις ενώσεις χημικών πολυάριθμων κρατών μπορεί να μειώσει τις δαπάνες συναλλαγής λόγω του χαμηλότερου κόστους των πληροφοριών που μοιράζονται, τη δημιουργία οικονομιών κλίμακας και την διάχυση τεχνογνωσίας μεταξύ των μελών διαφορετικών ενώσεων (Prakash, 2000). Ο Hemphill (1992) υποστηρίζει ότι οι συλλογικά αναπτυγμένοι κώδικες μπορούν να οδηγήσουν στα προβλήματα όπως είναι του 'τζαμπατή' (free rider) που υπονοεί ότι ένα μέλος της ένωσης δεν συμμορφώνεται πλήρως με τους κώδικες, λαμβάνοντας τα οφέλη από τις προσπάθειες των άλλων μελών που έχουν συμμορφωθεί. Για την ίδιο θέμα, ο Rees (1997) θεωρεί ότι τα μέλη των ενώσεων των χημικών μπορούν να βελτιώσουν με την υιοθέτηση επίσημων κωδικών τη δημόσια εικόνα τους με έναν συλλογικό τρόπο λαμβάνοντας υπόψη τις απαιτήσεις της κοινωνίας για τα περιβαλλοντικά και κοινωνικά ζητήματα.

Σε θεωρητικό επίπεδο, εξετάζονται οι τρόποι με τους οποίους οι χημικές επιχειρήσεις υιοθετούν ΠΥΦ σε εθελοντική βάση. Η πλειοψηφία αυτής της βιβλιογραφίας έχει δανειστεί ορισμένα παραδείγματα από το υπόβαθρο της θεσμικής θεωρίας (institutional theory), η οποία αναλύει τις εθελοντικές πρωτοβουλίες της χημικής βιομηχανίας είτε μιμητικές είτε αυτορρυθμιζόμενες πρακτικές που συνδέονται με πιθανά οφέλη (Howard *et al.*, 1999). Οι υποστηρικτές της συγκεκριμένης θεωρίας καλύπτουν αυτά τα φαινόμενα υπό τον όρο του «ισομορφισμού». Σύμφωνα με τον οποίο οι συλλογικοί οργανισμοί όπως είναι οι ενώσεις των χημικών είναι πιο αρμόδιοι να αναπτύξουν και να επιβάλουν τις απαραίτητες ενέργειες και τις απαγορευμένες και επιτρεπόμενες διαδικασίες για μια επιχείρηση ώστε να είναι αποδεκτός για συμμετοχή (Praksh, 2000). Στην ίδια βιβλιογραφία τοποθετείται επίσης η θεωρία των ενδιαφερόμενων ομάδων (stakeholders), η οποία εξηγεί την υιοθέτηση ΠΥΦ ως προσπάθεια από τη χημική βιομηχανία να συμφιλιώσει τους περιβαλλοντικούς στόχους και τη διαχείριση θεμάτων Y&A σύμφωνα με τις απαιτήσεις των ενδιαφερόμενων ομάδων (Druckrey, 1998). Ένα άλλο σημαντικό τμήμα της σχετικής βιβλιογραφίας στοχεύει να καταστήσει σαφές ότι η εθελοντική υιοθέτηση ΠΥΦ από τη χημική βιομηχανία είναι μια προληπτική πρακτική προς την αποφυγή της επιδείνωσης των οικονομικών στοιχείων (π.χ. οι οικονομικές επιδράσεις ενός χημικού ατυχήματος) ή ως πρόκληση για τον εντοπισμό νέων οικονομικών ευκαιριών (Gunningah, 1995).

Σε εμπειρικό επίπεδο, υπάρχει ένας μικρός αριθμός ερευνών που μελετά τη σχέση των διαφορετικών παραγόντων και των πρακτικών της χημικής βιομηχανίας που υιοθετούν εθελοντικά αυτές. Πράγματι, μερικές από αυτές τις έρευνες επικεντρώνονται στον εντοπισμό των αποτελεσμάτων από μια σειρά παραγόντων στις αποφάσεις των χημικών επιχειρήσεων να υιοθετήσουν ένα περιβαλλοντικό σύστημα για τη διαχείριση διαφορετικών περιβαλλοντικών πτυχών (Anton *et al.*, 2004). Ο Grolleau *et al.* (2007) τόνισαν ότι μερικοί σοβαροί παράγοντες είναι το επίπεδο ρύπανσης, ο τύπος τοξικών εκλύσεων, το μέγεθος της επιχείρησης, η προηγούμενη εμπειρία από αντίστοιχους τύπους περιβαλλοντικών συστημάτων διαχείρισης, και τελικά, οι δυνάμεις του ρυθμιστικού καθεστώτος. Τα αποτελέσματα άλλων μελετών έχουν δείξει ότι τα οφέλη για τις χημικές επιχειρήσεις από την υιοθέτηση ΠΥΦ συνδέονται έντονα με τη μείωση της περιβαλλοντικής ρύπανσης και τη συντήρηση ενός υψηλού επιπέδου ασφάλειας για τους υπαλλήλους και την κοινωνία (Weiler *et al.*, 1997; Cherry and Weiler, 1998; Weiler *et al.*, 1998).

Αν και η αξία εκείνων των ερευνών είναι ασυναγώνιστη στον τομέα της χημικής βιομηχανίας και των περιβαλλοντικών συστημάτων διαχείρισης, αυτές οι έρευνες έχουν εστιάσει κυρίως στην ανάλυση μεταξύ κλάδων και στην αρχική αναζήτηση των παραγόντων που παρακινούν τη χημική βιομηχανία για να εφαρμόσουν το ΠΥΦ (Delamas and Montiel, 2008). Εντούτοις, αυτές οι έρευνες δεν εξετάζουν τα εμπόδια που αντιμετωπίζονται από τα μέλη των ενώσεων των χημικών στην προσπάθεια τους να εφαρμόσουν ένα ΠΥΦ. Επιπλέον, δεν υπάρχει καμία σε βάθος ανάλυση και ταξινόμηση των περιβαλλοντικών και των θεμάτων Y&A που αντιμετωπίζονται από τις χημικές επιχειρήσεις διαμέσου ενός ΠΥΦ. Παρά το γεγονός ότι μερικές από αυτές τις έρευνες που βασίζονται στη θεωρία των ενδιαφερόμενων ομάδων, δεν διευκρινίζουν το επίπεδο συμμετοχής στον προγραμματισμό περιβαλλοντικών και θεμάτων Y&A τα οποία η χημική βιομηχανία θα συναντήσει ενδεχομένως. Τέλος, η πλειοψηφία αυτών των ερευνών εστιάζει στις αναπτυγμένες χώρες, όπως οι ΗΠΑ και ο Καναδάς, όπου το ΠΥΦ πρώτο δημιουργήθηκε και προωθήθηκε, όπου οι επιχειρήσεις αναπτύσσουν δραστηριότητες σε ένα διαφορετικό οικονομικό και περιβαλλοντικό πλαίσιο με υψηλό επίπεδο περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης της κοινωνίας, μεγάλου χημικού τομέα και αυστηρών κανονισμών σχετικά με θέματα περιβάλλοντος.

Αυτό το άρθρο στοχεύει να συμβάλλει σε μερικά από τα κενά με την ανάλυση του θεωρητικού υπόβαθρου του RCP και να εξετάσουν την εμπειρική εμπειρία της ελληνικής χημικής βιομηχανίας. Για το λόγο αυτό, πραγματοποιήθηκε μια έρευνα για την ελληνική χημική βιομηχανία. Αναλυτικά, ο πρώτος στόχος του άρθρου είναι η διευκρίνιση των διάφορων ζητημάτων που αντιμετωπίζονται από τις ελληνικές χημικές επιχειρήσεις, οι οποίες εφαρμόζουν ΠΥΦ. Ο δεύτερος στόχος είναι ο προσδιορισμός των εμποδίων και των προκλήσεων που αντιμετωπίζονται από τις ελληνικές χημικές επιχειρήσεις στο στάδιο της επιλογής του ΠΥΦ. Είναι απαραίτητο να εξεταστεί ο ελληνικός χημικός τομέας επειδή λειτουργεί σε διαφορετικούς οικονομικούς και κοινωνικούς όρους σε σχέση με άλλες δυτικές χώρες, όπως η ύπαρξη χαμηλής οικονομικής ανάπτυξης, χαμηλή περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση της κοινωνίας και χαλαρή επιβολή των περιβαλλοντικών κανονισμών. Τέλος, ο τρίτος στόχος αυτού του άρθρου είναι η αξιολόγηση της επιρροής της συμμετοχής των ενδιαφερόμενων ομάδων στον προγραμματισμό της περιβαλλοντικής διαχείρισης των χημικών επιχειρήσεων σε σχέση με τα διάφορα θέματα περιβαλλοντικού και Y&A ενδιαφέροντος.

Εν συνεχεία, το άρθρο αυτό διαρθρώνεται ως ακολούθως. Η δεύτερη ενότητα περιλαμβάνει τη βιβλιογραφική επισκόπηση. Περιλαμβάνει την ανάλυση των βασικών θεωρητικών και εμπειρικών αποτελεσμάτων της σύγχρονης βιβλιογραφίας που συνδέονται με τις χημικές επιχειρήσεις και την απόφασή τους να εφαρμόσουν ΠΥΦ. Η τρίτη ενότητα περιγράφει την εκπονούμενη έρευνα που επικεντρώνεται στην ελληνική χημική βιομηχανία. Στην ίδια ενότητα περιγράφεται η μεθοδολογία αυτού του εγγράφου, η επιλογή του δείγματος και τα αποτελέσματα της μελέτης. Τέλος, το τέταρτο τμήμα εστιάζει στα συμπεράσματα αυτού του άρθρου.

2. Βιβλιογραφική Επισκόπηση: Θεωρητικό και Εμπειρικό Υπόβαθρο

Είναι γνωστό σήμερα ότι η χημική βιομηχανία συμβάλλει σημαντικά στην περιβαλλοντική ρύπανση και στη δημιουργία θεμάτων Y&A στους υπαλλήλους και στις τοπικές κοινωνίες που προκύπτουν είτε από τις καθημερινές διαδικασίες είτε από απροσδόκητα ατυχήματα. Διάφοροι ερευνητές έχουν αναλύσει τις επιδράσεις της χημικής βιομηχανίας στο φυσικό περιβάλλον και την οικονομία και πρότειναν διάφορα πρότυπα για να υπολογίσουν τις άμεσες και έμμεσες επιδράσεις των

διαδικασιών τους (Gali, 1999; Gupta *et al.*, 2002). Για παράδειγμα, οι Gupta *et al.* (1999) υποστήριξαν ότι τα χημικά ατυχήματα έχουν συνήθως καταστρεπτικές επιδράσεις στο φυσικό περιβάλλον. Για να αντιμετωπίσουν εκείνους τους κινδύνους, οι Meel *et al.* (2007) πρότειναν προληπτικά πρότυπα για τα χημικά ατυχήματα που λαμβάνουν τις πληροφορίες από βάσεις δεδομένων καταγραφής ατυχημάτων. Εντούτοις, τα χημικά ατυχήματα έχουν επιδράσεις στη χρηματοοικονομική επίδοση της χημικής βιομηχανίας τόσο στην αξία της μετοχής της υπεύθυνης επιχείρησης μετά από ένα ατύχημα ή έμμεσα, από τον αρνητικό αντίκτυπο στην εικόνα και συνεπώς την αξία των μετοχών ολόκληρης της βιομηχανίας (Patten and Trompeter, 2003). Για να εξετάσουν και να αποκριθούν σε εκείνα τα προβλήματα, οι ερευνητές προτείνουν διάφορα στατιστικά και οικονομετρικά μοντέλα για να υπολογίσουν την έκταση και το ποσό εκείνων των συνεπειών (King and Lenox, 2001; Reniers *et al.*, 2007; Reniers *et al.*, 2009).

Για να μετριάσει τέτοιους κινδύνους, η χημική βιομηχανία επιλέγει σήμερα από μια ποικιλία εθελοντικών συστημάτων και προγραμμάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης, όπως είναι το ISO 14001, EMAS και ΠΥΦ. Το πιο κοινό και αντιπροσωπευτικό σύστημα από αυτά για τη χημική βιομηχανία θεωρείται το ΠΥΦ. Αυτό το πρόγραμμα ήρθε ως απάντηση στην καταστροφή της Union Carbide στο Bhopal της Ινδίας το έτος 1984. Πράγματι, οι επιδράσεις αυτής της καταστροφής ώθησαν την ένωση των καναδικών χημικών παραγωγών (CCPA) να αναπτύξει και να προωθήσει ΠΥΦ μεταξύ των μελών του (Mannan *et al.*, 2005). Αυτό το πρόγραμμα περιλαμβάνει μερικούς βασικούς κώδικες για την κοινωνική ευαισθητοποίηση και την πρόληψη της ρύπανσης, τη μεταφορά και αποθήκευση των χημικών ουσιών, την Υ&Α και τη περιβαλλοντική διαχείριση προϊόντων (Prakash, 2000). Ο κύριος σκοπός αυτού του προγράμματος είναι να διευκολυνθεί η χημική βιομηχανία για να μειώσει ή να αποτρέψει τις επικίνδυνες περιβαλλοντικές επιδράσεις της.

Παρά το γεγονός ότι υπάρχει ένας μικρός αριθμός ερευνών για την ΠΥΦ, τα αποτελέσματα είναι πολύ ενδιαφέροντα και σημαντικά. Παραδείγματος χάριν, το κύριο μέρος αυτών των μελετών εστιάζει στον προσδιορισμό των σημαντικότερων κινήτρων που οδηγούν τη χημική βιομηχανία να υιοθετήσει ΠΥΦ. Σε θεωρητικό επίπεδο, διάφοροι ερευνητές προσπαθούν να εξηγήσουν τις εθελοντικές πρακτικές της χημικής βιομηχανίας με τη βοήθεια των κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών θεωριών (Druckrey, 1998). Δηλώνουν ότι τέτοιες εθελοντικές πρακτικές είναι

βασισμένες ενδεχομένως στην προτίμηση των ενδιαφερόμενων ομάδων για ένα καθαρό περιβάλλον και καλύτερους όρους Υ&Α. Επιπλέον, ο Prakash (2000) υποστηρίζει ότι ο πιο σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει την απόφαση της χημική βιομηχανίας να υιοθετήσει εθελοντικά ένα ΠΥΦ είναι οι αυξανόμενες απαιτήσεις των ενδιαφερόμενων ομάδων. Ομοίως, ο Druckrey (1998) επισημαίνει ότι οι επενδυτές, οι υπάλληλοι και γενικά το κοινό έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την οικονομική βιωσιμότητα και την περιβαλλοντική επίδοση των χημικών επιχειρήσεων. Κατά συνέπεια, είναι απαραίτητο για τη χημική βιομηχανία να εναρμονίσει τη λειτουργία της είτε επίσημα (π.χ. περιβαλλοντικοί κανονισμοί) είτε άτυπα (π.χ. το αίτημα της κοινωνίας για ένα καθαρό περιβάλλον) με τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές απαιτήσεις έτσι ώστε να αποβληθεί οποιοσδήποτε πιθανός οικονομικός κίνδυνος σχετικός με τα νομικά έξοδα ή τις κοινωνικές αντιδράσεις (π.χ. καταναλωτικό μπόϊκοτάρισμα). Ομοίως, ο Givel (2007) ταξινομεί τις βασικές ενδιαφερόμενες ομάδες ως εξής: υπάλληλοι, στελέχη ανώτερου βαθμού, κυβερνητικοί υπάλληλοι, κοινωνικές ομάδες που ενδιαφέρονται για τα κοινά, εκπαιδευτικοί και σπουδαστές, κοινωνίες, μέσα και μέτοχοι, ενώ ο Anton *et al.* (2004) βρήκαν ότι οι καταναλωτές, οι επενδυτές και το κοινό είναι οι σημαντικότερες ενδιαφερόμενες ομάδες που ενθαρρύνουν τις χημικές επιχειρήσεις για να υιοθετήσουν ΠΥΦ. Ομοίως, οι Delmas και Montiel (2008) διαπιστώνουν ότι οι διεθνείς μη κυβερνητικοί οργανισμοί είναι μεταξύ των σημαντικότερων ενδιαφερόμενων ομάδων που επηρεάζουν έντονα στην απόφαση της χημικής βιομηχανίας να υιοθετήσει ΠΥΦ.

Σε θεωρητικό επίπεδο, ορισμένοι ερευνητές προσπαθούν να εξηγήσουν την υιοθέτηση ΠΥΦ μέσω του υποβάθρου της θεσμικής θεωρίας (Hoffman, 1999; King and Lenox, 2000). Ιδιαίτερα, οι θεωρητικοί αυτής της σχολής σκέψης προσπαθούν να εξηγήσουν τις αυτορρυθμιζόμενες πρακτικές (όπως ΠΥΦ) των ενώσεων των χημικών ως αποτέλεσμα της μίμησης και της νομιμοποίησης των πράξεων (Delmas and Toffel, 2004). Οι συγκεκριμένοι προτείνουν επίσης ότι κάτω από ένα αβέβαιο θεσμικό πλαίσιο σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον και τις αυξανόμενες πιέσεις της κοινωνίας για ηθικές πρακτικές, οι ενώσεις χημικών έχουν προετοιμάσει τους εθελοντικούς κώδικες για να προστατεύσουν τα μέλη τους (King *et al.*, 2005). Για αυτό το λόγο, κάθε μέλος των ενώσεων αντιγράφει τις καλύτερες πρακτικές και τα υψηλής ποιότητας παραδείγματα των άλλων μελών είτε για να έχουν οικονομικά οφέλη είτε

για να νομιμοποιήσουν τις διαδικασίες λειτουργίας τους. Επιπλέον, οι θεωρητικοί της νέας θεσμικής θεωρίας δίνουν έμφαση στη δύναμη εθνικού ή των διεθνών θεσμών για τη διαμόρφωση των συγκεκριμένων κινήτρων για τις επιχειρήσεις (Prakash, 1999).

Ένας άλλος σημαντικός όγκος της θεωρητικής βιβλιογραφίας υπογραμμίζει τα οικονομικά κίνητρα που παρακινούν τη χημική βιομηχανία για να υιοθετήσει ΠΥΦ. Η εργασία του Prakash (1999) επικεντρώθηκε στο σημείο ότι η υιοθέτηση ΠΥΦ θα μπορούσε να βελτιώσει την καλή θέληση της χημικής βιομηχανίας. Εξετάζει επίσης τα οικονομικά κίνητρα της χημικής βιομηχανίας από την εφαρμογή ΠΥΦ εντός του νεοκλασικού οικονομικού πλαισίου. Σύμφωνα με αυτή τη σχολή σκέψης, οι επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα θα μπορούσαν εθελοντικά να υιοθετήσουν τα περιβαλλοντικά συστήματα διαχείρισης με στόχο να αυξήσουν τα κέρδη τους. Εντούτοις, αυτό το επιχείρημα συσχετίζεται με την άποψη ότι ο πρώτος μετακινούμενος στις νέες και καινοτόμες πρακτικές μπορεί να κερδίσει τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα. Εντούτοις, αυτό το επιχείρημα έρχεται σε αντίθεση με τις απόψεις που υποστηρίζουν ότι οι εθελοντικοί κώδικες είναι δυνατό να προκαλέσουν εξωτερικότητες για τα υποχωρητικά μέλη όπως είναι το πρόβλημα του «τσαμπατζή».

Το εμπειρικό τμήμα της βιβλιογραφίας περιέχει ορισμένες έρευνες σχετικά με τα ΠΥΦ. Συγκεκριμένα, αυτές επικεντρώνονται κυρίως στον προσδιορισμό των σημαντικών παραγόντων που έχουν επιπτώσεις στις αποφάσεις της χημικής βιομηχανίας να εφαρμόσει τέτοιου είδους προγράμματα. Μερικοί από τους πιο σημαντικούς παράγοντες είναι το επίπεδο ρύπανσης που εκπέμπεται από την επιχείρηση, η προηγούμενη εμπειρία με παρόμοια προγράμματα, το μέγεθός τους και η δύναμη των ενδιαφερόμενων ομάδων. Πράγματι, ορισμένες μελέτες δείχνουν ότι οι επιχειρήσεις που ρυπαίνουν περισσότερο είναι πιθανότερο να υιοθετήσουν ευκολότερα ένα ΠΥΦ. Εκείνες οι έρευνες έχουν εντοπίσει επίσης μια σημαντική στατιστική σχέση μεταξύ της εφαρμογής ΠΥΦ και η εφαρμογή παρόμοιων προτύπων, με το επίπεδο περιβαλλοντικής ευαισθησίας των ενδιαφερόμενων ομάδων.

Επιπρόσθετα, διάφοροι ερευνητές έχουν ασχοληθεί με την εξέταση των εμποδίων και των προκλήσεων που αντιμετωπίζονται από τη βιομηχανία χημικών κατά την προσπάθεια να υιοθετήσει ένα ΠΥΦ. Βασικά, ένα σημαντικό εμπόδιο είναι η έλλειψη εξωτερικής πιστοποίησης για την επίδοση ενός ΠΥΦ. Στην πραγματικότητα, οι

ερευνητές ισχυρίζονται ότι η έλλειψη ενός τέτοιου μηχανισμού για τον έλεγχο της περιβαλλοντικής επίδοσης των χημικών μπορεί εύκολα να δικαιολογήσει τη κριτική που δέχονται τέτοιου είδους αποτελέσματα από τις ενδιαφερόμενες πλευρές. Στην πραγματικότητα, μπορεί να ειπωθεί ότι υπάρχει μια έλλειψη υπευθυνότητας από τις βιομηχανίες χημικών προς τους εμπλεκόμενους φορείς. Η χαμηλή ποιότητα της αυτορύθμισης (self-regulation) μπορεί να εξηγηθεί από το υψηλό κόστος εφαρμογής και διατήρησης ενός προαιρετικού συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης όπως το ISO14000 και η ΠΥΦ. Συνεπώς οι επιχειρήσεις υιοθετούν μόνο τις αναγκαίες πρακτικές αποφεύγοντας την εφαρμογή και την παρουσίαση συνολικού εύρος καλών και κακών πληροφοριών.

Η τελευταία περίπτωση, αναφέρεται σε ένα μεγάλος εύρος από προκλήσεις οι οποίες ίσως ωφελήσουν τις χημικές επιχειρήσεις. Ένα σημαντικό όφελος που αποκομίζουν οι χημικές είναι η αποφυγή αυστηρότερων κυβερνητικών ρυθμίσεων. Επιπρόσθετα, αρκετοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι η υιοθέτηση του ΠΥΦ είναι πιθανό να βοηθήσει τη βιομηχανία χημικών να βελτιώσει την εικόνα της, να ανακτήσουν τη δημόσια εμπιστοσύνη και να λάβουν «αδεία» να λειτουργούν με ασφάλεια, με κέρδος και με διάρκεια. Άλλοι ερευνητές θεωρούν ότι η εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων είναι πιθανόν να βοηθήσει και τις ασφαλιστικές επιχειρήσεις να διασφαλίσουν την χρηματοοικονομική επίδοσή τους με τη αποφυγή οικονομικών απωλειών που συνδέονται με ενδεχόμενα ατυχήματα χημικών επιχειρήσεων. Η ασφαλής λειτουργία από τις χημικές επιχειρήσεις πιθανόν να οδηγήσει τις ασφαλιστικές επιχειρήσεις να μειώσουν τις τιμές των ασφάλιστρων. Τέλος μια ομάδα από συγγραφείς δηλώνει ότι τέτοιες προαιρετικές πρακτικές ίσως μετριάσουν τις εξωτερικότητες της βιομηχανίας χημικών και σαν σύνολο ίσως θέσει ένα καλό παράδειγμα για άλλους τομείς και τελικά να επηρεάσει την οικονομική επίδοση του τομέα των χημικών. Συγκεκριμένα, τα ποία σημαντικά οικονομικά οφέλη θεωρούνται η μείωση του κόστους μεταφοράς και οι τιμές των ασφαλίστρων.

3. Μεθοδολογία

3.1 Μεθοδολογία και Συλλογή Δεδομένων

Στη σύντομη αυτή επιστημονική συζήτηση για τη σχέση του ΠΥΦ και της βιομηχανίας χημικών, το άρθρο θέτει τρεις στόχους. Ο πρώτος είναι να περιγραφούν

οι διάφοροι τύποι περιβαλλοντικών και Y&A ζητημάτων, τα οποία η ελληνική βιομηχανία χημικών αντιμετωπίζει. Ο δεύτερος στόχος είναι ο προσδιορισμός των εμποδίων και των προκλήσεων που αντιμετωπίζει η ελληνική βιομηχανία χημικών στην προσπάθεια να υιοθετήσουν το ΠΥΦ. Τέλος, ο τρίτος στόχος είναι να προσδιορίσει τον τρόπο και το βαθμό της συμμετοχής των εμπλεκόμενων φορέων στο σχεδιασμό ΠΥΦ στην ελληνική βιομηχανία χημικών. Η μελέτη επικεντρώνεται μόνο στα μέλη του οργανισμού ελληνικών χημικών βιομηχανικών (ΣΕΧΒ), η οποία προωθεί την ΠΥΦ στις ελληνικές επιχειρήσεις. Ο ΣΕΧΒ ιδρύθηκε το 1994 και άρχισε να προωθεί τις βασικές αρχές από ΠΥΦ στα δικά της μέλη από το 1995. Τα βασικά μέτρα του ΠΥΦ που προωθήθηκαν από ΣΕΧΒ είναι τα εξής: 1) τη σύνδεση των περιβαλλοντικών και των ζητημάτων Y&A, 2) τη διαχείριση αποβλήτων 3) την ασφαλή μεταφορά των προϊόντων, 4) τα ζητήματα Y&A των εργαζόμενων, 5) έλεγχος των αέριων ρύπων, 6) άλλοι δείκτες περιβαλλοντικής επίδοσης.

Για την πραγματοποίηση των στόχων διεξάχθηκε έρευνα με τη χρήση ερωτηματολογίων στις ελληνικές εταιρίες χημικών, οι οποίες είναι μέλη της ΣΕΧΒ και έχουν υιοθετήσει το ΠΥΦ. Ο ΣΕΧΒ έχει 44 μέλη τα οποία δραστηριοποιούνται στο τομέα των χημικών και παράγουν ή επεξεργάζονται χημικά προϊόντα. Η έρευνα επικεντρώθηκε στις 24 εταιρίες οι οποίες απάντησαν στο ερωτηματολόγιο μέσω ηλεκτρονικού μηνύματος. Τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια αντιπροσωπεύουν το 60% του συνολικού αριθμού των επιχειρήσεων που έχουν εφαρμόσει ΠΥΦ.

Τα ερωτηματολόγια δημιουργήθηκαν σύμφωνα με την πρόσφατη βιβλιογραφία και έχει κατηγοριοποιηθεί σε τρία κύρια τμήματα. Το πρώτο τμήμα περιέχει κάποιες γενικές πληροφορίες σχετικά με το προφίλ της κάθε επιχείρηση που εξετάστηκε. Αυτό το τμήμα συμπεριλαμβάνει γενικές πληροφορίες για τα χαρακτηριστικά της επιχείρησης (π.χ. οικονομικά δεδομένα και επωνυμία) και για το πρόσωπο που συμπληρώνει το ερωτηματολόγιο (π.χ. φίλο ηλικία επαγγελματική θέση). Το δεύτερο τμήμα περιέχει πληροφορίες σχετικά με τα θέματα που αντιμετωπίζουν οι ελληνικές επιχειρήσεις στο πλαίσιο του RCP. Ειδικότερα οι πρώτες ερωτήσεις αναφέρονται στο μέγεθος και στο είδος των επικίνδυνων υλικών που χειρίζονται από της εξεταζόμενες χημικές εταιρίες. Τέλος το τρίτο μέρος περιλαμβάνει δυο κατηγορίες πληροφοριών-τα εμπόδια και οι προκλήσεις της ελληνικής βιομηχανίας χημικών στην υιοθέτηση του ΠΥΦ και στη συμμετοχή των ενδιαφερόμενων ομάδων στο σχεδιασμό της περιβαλλοντικής διαχείρισης των χημικών εταιριών. Το τμήμα αυτό περιέχει την

άπφωση της κάθε εξεταζόμενης επιχείρησης για κάποιες σημαντικές ομάδες εμπλεκόμενων φορέων (π.χ. προμηθευτές τοπική κοινότητα, επενδυτές μετόχους μη κυβερνητικούς οργανισμούς).

3.2 Αποτελέσματα και συζητήσεις

Ένα σημαντικό στοιχείο είναι ότι η πλειοψηφία αυτών που απάντησαν στα ερωτηματολόγια εργάζονται ως επικεφαλείς στο τμήμα περιβάλλοντος (περίπου το 56.25%). Το υπόλοιπο ποσοστό περιελάμβανε εργαζόμενους που εργάζονται σε διάφορα τμήματα της εταιρίας όπως μάρκετινγκ, παραγωγή και στο τομέα ελέγχου ποιότητας (πίνακας 1).

Πίνακας 1: Γενικά χαρακτηριστικά αυτών που απάντησαν στα ερωτηματολόγια

Χαρακτηριστικά των Ερωτώμενων			Number	%
Θέση στον Οργανισ μό	(1)	Διευθυντής	1	6.25
	(2)	Υπεύθυνος των Συστημάτων Περιβαλλοντικής Διαχείρισης	9	56.25
	(3)	Υπεύθυνος Παραγωγής	1	6.25
	(4)	Υπεύθυνος Πωλήσεων	1	6.25
	(5)	Υπεύθυνος Ποιότητας	1	6.25
	(6)	Υπεύθυνος Μάρκετινγκ	1	6.25
	(7)	Υπεύθυνος Έ&Τ	1	6.25

Επιπρόσθετα, στον Πίνακα 2 φαίνονται οι ημερομηνίες όπου οι ελληνικές εταιρίες χημικών ξεκίνησαν τη λειτουργία τους. Είναι ξεκάθαρο ότι το μεγαλύτερο πλήθος των ελληνικών εταιριών που μελετήθηκαν ξεκίνησαν τη δραστηριότητα του στο πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα (περίπου το 27% από τις εξεταζόμενες εταιρίες). Επιπλέον, η πλειοψηφία των εταιριών απασχολεί από 50-250 εργαζόμενους, με ποσοστό 62.5%. Τέλος, το δείγμα από τις ελληνικές εταιρίες που εξετάστηκαν, ασχολούνται με διάφορες κατηγορίες χημικών δραστηριοτήτων όπως η παραγωγή η συσκευασία η αποθήκευση και την έρευνα και εξέλιξη χημικών προϊόντων.

Πίνακας 2: Γενικά χαρακτηριστικά του δείγματος των εταιριών.

Χαρακτηριστικά του Δείγματος		Αριθμός	%
Ημερομηνίες Έναρξης Λειτουργίας Επιχειρήσεων	1900-1950	4	26.7
	1950-1960	0	0.0
	1960-1970	2	13.3
	1970-1980	4	26.7
	1980-1990	3	20.0
	1990-	2	13.3
Αριθμός απασχολούμενων	>250	5	31.3
	50-249	10	62.5
	0-49	1	6.2
Κατηγορίες Ενεργειών	Παραγωγή Χημικών	5	31.25
	Συσκευασία Χημικών	4	25
	Αποθήκευση Χημικών	3	18.75
	E&T για χημικές επιχειρήσεις	2	12.5
	Άλλες χημικές δραστηριότητες	2	12.5

Ο Πίνακας 4 παρέχει τα απαιτούμενα δεδομένα για την επίτευξη του πρώτου στόχου αυτού του άρθρου όπως περιγράφηκε στη ενότητα 3.1. Ειδικότερα φανερώνει τον τομέα στον οποίο το δείγμα των ελληνικών χημικών επιχειρήσεων επικεντρώνουν την προσοχή τους. Κάθε επιχείρηση (από αυτές που ανταποκρίθηκαν στην έρευνα, n=16), με τη χρήση της κλίμακας από 1 μέχρι 5 (που 1=πολύ χαμηλή κάλυψη, 2= χαμηλή κάλυψη, 3= μεσαία κάλυψη, 4= καλή κάλυψη, 5= πολύ καλή κάλυψη), προσδιορίστηκε μία τιμή για τα διαφορετικά είδη θεμάτων ΠΥΦ. Τα κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν για την εξέταση αυτών των θεμάτων, θεωρήθηκαν από τις επιχειρήσεις πολύ σημαντικές για τις καθημερινές τους λειτουργίες. Τα σημαντικότερα περιβαλλοντικά και ζητήματα Y&A είναι τα εξής: η διαδικασία ασφάλειας, η ασφαλής αποθήκευση και μεταφορά των χημικών προϊόντων, και διαχείριση των επικίνδυνων υλικών, το επίπεδο Y&A για τους εργαζόμενους τους, ο έλεγχος της αέριας ρύπανση, και η σχεδίαση συγκεκριμένων σχεδίων σε περιπτώσεις

ανάγκης. Όλα αυτά τα είδη περιβαλλοντικών και Υ&Α ζητημάτων βρίσκονται στο επίκεντρο των εξεταζόμενων επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα κάθε θέμα από το ΠΥΦ πέτυχε τη μέση τιμή πάνω από το 4 δείχνοντας ότι οι επιχειρήσεις καλύπτουν επαρκώς το συγκεκριμένο θέμα.

Πίνακας 4: Κατηγορίες Θεμάτων που Συνδέονται με το περιβάλλον και την Υ&Α.

Κατηγορίες ΠΥΦ	1	2	3	4	5	N	\bar{x}	σ	Min	Max
Ασφαλή Διαδικασίες			2	4	6	12	4.33	0.78	2	6
Αποθήκευση και Μεταφορά Χημικών Προϊόντων				6	4	12	4.33	0.49	4	6
Υ&Α εργαζομένων			1	4	7	12	4.50	0.67	1	7
Ασφάλεια χημικών			1	2	9	12	4.67	0.65	2	9
Έλεγχος αέριων ρύπων				5	7	12	4.58	0.51	5	7
Σχέδια έκτακτης ανάγκης			2	5	5	12	4.25	0.75	2	5

Η πρόσφατη βιβλιογραφία προσφέρει διάφορους λόγους και παράγοντες για να εξηγήσουν γιατί μια επιχείρηση εφαρμόζει ένα περιβαλλοντικό σύστημα διαχείρισης όπως είναι για τη μείωση των αρνητικών επιδράσεων της στο φυσικό περιβάλλον. Ακόμα πειστικοί παράγοντες περιλαμβάνουν την αύξηση των κερδών, τη μεγιστοποίηση του κέρδους από τη μείωση των εξόδων και βελτίωση του προφίλ της επιχείρησης. Ακολουθώντας τις τεκμηριώσεις από τη βιβλιογραφία, ο δεύτερος στόχος του άρθρου επικεντρώνεται στη εξέταση πιθανών προκλήσεων που θα αντιμετωπίζουν οι εταιρίες χημικών υιοθετώντας ΠΥΦ. Συγκεκριμένα ο Πίνακας 5 περιγράφει τη κατάταξη των πιο σημαντικών προκλήσεων των εταιριών, η οποία προέρχεται από τη αξιολόγηση των εξεταζόμενων εταιριών. Σύμφωνα με την κατάταξη όπως παρουσιάζεται στο Πίνακα 4, τα πιο αξιοσημείωτα κίνητρα είναι να κερδίσουν την νομιμότητα από την κοινωνία, να είναι «καλοί πολίτες» να αποκτήσουν μια συλλογική ταυτότητα, να έχουν μια καλή συνεργασία μέσα στο χημικό κλάδο να βελτιώσουν την επικοινωνία, τη συμμόρφωση τους προς τους κανονισμούς και τη μείωση των εξόδων. Το πιο σημαντικό κίνητρο για να

υιοθετήσουν οι ελληνικές χημικές επιχειρήσεις το ΠΥΦ είναι οι καθημερινές νόμιμες λειτουργίες (υποστηρίζεται περίπου από το 56.25%). Παράγοντες όπως του «καλού πολίτη» π.χ. ανεμπόδιστη λειτουργία (χωρίς παρεμβάσεις από την τοπική κοινωνία) και βελτίωση της περιβαλλοντικής σε όλο το κλάδο είναι σε δεύτερη θέση.

Πίνακας 5: Οι Προκλήσεις που Αντιμετωπίζουν οι Ελληνικές Χημικές Επιχειρήσεις για την Εφαρμογή του ΠΥΦ

	Αριθμός Επιχειρήσεων	%	Κατάταξ η
Λογοδοσία	9	56.25	1
Κοινωνική Υπευθυνότητα	6	37.5	2
Συλλογική Ταυτότητα	5	31.25	3
Αυξανόμενη συνεργασία με επιχειρήσεις του χημικού τομέα	4	25	4
Βελτίωση της περιβαλλοντικής επίδοσης όλου του τομέα	6	37.5	2
Βελτίωση της επικοινωνίας για ζητήματα ΥΦ	3	18.75	5
Διαβεβαίωση της συμμόρφωσης με τους σχετικού νόμους	2	12.5	6
Μείωση κόστους	1	6.25	7

Πρόσφατες έρευνες έχουν αποδείξει ότι υπάρχουν γενικά και ειδικά εμπόδια στις προσπάθειες των επιχειρήσεων κατά την προσπάθεια να εφαρμόσουν περιβαλλοντικά συστήματα διαχείρισης. Οι συγκεκριμένες έρευνες τονίζουν ότι μια πλειάδα εμποδίων που αποθαρρύνουν τις επιχειρήσεις να εφαρμόσουν τέτοια συστήματα. Η έρευνα αυτή προσδιορίζει ένα μεγάλο εύρος από πρόσθετα εμπόδια σχετικά με την εικόνα του χημικού κλάδου στην Ελλάδα. Χρησιμοποιώντας μια κλίμακα ταξινόμησης όπως φαίνεται στο Πίνακα 6, τα εμπόδια για την υιοθέτηση του ΠΥΦ ίσως είναι έλλειψη γνώσεων σχετικά με το ΠΥΦ από την πλευρά των ελληνικών χημικών επιχειρήσεων, το υψηλό επίπεδο γραφειοκρατίας για την εφαρμογή του ΠΥΦ, η χαμηλή αναγνωρισιμότητα του ΠΥΦ από την από τη κοινωνία, το γεγονός ότι πολλά ζητήματα από το ΠΥΦ καλύπτονται από άλλα περιβαλλοντικά συστήματα

διαχείρισης, η ανάγκη για πρόσθετη οικονομική υποστήριξη από την ελληνική πολιτεία, η χαμηλή περιβαλλοντική ενημερότητα από το χημικό κλάδο, και η ελάχιστες προσδοκίες για οφέλη από την υιοθέτηση του ΠΥΦ.

Πίνακας 6: Τα Εμπόδια που Αντιμετωπίζουν οι Ελληνικές Επιχειρήσεις για την Εφαρμογή ΠΥΦ

	Αριθμός Επιχειρήσεων	%	Κατάταξη
Έλλειψη γνώσεων από τμήμα των χημικών επιχειρήσεων	4	25.0	1
Χαμηλή αναγνώριση	3	18.8	2
Κάλυψη από άλλο σύστημα περιβαλλοντικής διαχείρισης	2	12.5	3
Υψηλός βαθμός Γραφειοκρατίας	3	18.8	2
Υψηλές Απαιτήσεις	1	6.3	4
Ανάγκη για κρατική επιχορήγηση	1	6.3	4
Χαμηλή περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση του τομέα	1	6.3	4
Χαμηλά αναμενόμενα οφέλη	1	6.3	4

Τέλος, ο Πίνακας 7 παρουσιάζει τον τρόπο με τον οποίο οι επιχειρήσεις, οι κυβερνητικοί οργανισμοί, οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί και οι καταναλωτές θα πρέπει να συμμετέχουν στο σχεδιασμό θεμάτων που συνδέονται με την εφαρμογή του ΠΥΦ. Σε αυτό το πλαίσιο, οι ελληνικές χημικές επιχειρήσεις επέλεξαν ως πιο σημαντικά θέματα τα ακόλουθα: τη διαφάνεια σχετικά με το ΠΥΦ, το βαθμό και το είδος της χρήσης της περιβαλλοντικής τεχνολογίας, τη δημιουργία περιβαλλοντικών αξιών και της εικόνας, τη παραγωγή περιβαλλοντικών προϊόντων, την αντιμετώπιση των παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων, την εγγραφή σε μη κυβερνητικούς οργανισμούς, και η οικονομική υποστήριξη σε οργανώσεις εταιρικής κοινωνικής ευθύνης. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι επιχειρήσεις θεωρούν τους εαυτού τους υπεύθυνους κυρίως για το σχεδιασμό και την επιλογή περιβαλλοντικής τεχνολογίας καθώς επίσης και για την παραγωγή φιλικών περιβαλλοντικών προϊόντων. Έρευνες έχουν δείξει ότι οι κυβερνητικοί οργανισμοί είναι υπεύθυνοι για την αντιμετώπιση

εξωτερικών θεμάτων όπως παγκόσμια περιβαλλοντικά θέματα και οικονομική υποστήριξη των οργανώσεων εταιρικής κοινωνικής ευθύνης. Ομοίως, οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί είναι υπεύθυνοι για τη δημιουργία και παρουσίαση περιβαλλοντικών και αξιών στην κοινωνία. Αυτά τα αποτελέσματα δείχνουν δυσπιστία στην συμμετοχή των μη κυβερνητικών οργανώσεων στο σχεδιασμό του ΠΥΦ. Τέλος, οι καταναλωτές θα πρέπει να λαμβάνουν μέρος στο σχεδιασμό του ΠΥΦ για θέματα σχετικά με αξίες, την εικόνα και την παραγωγή περιβαλλοντικών φιλικών προϊόντων.

Πίνακας 7: Η συμμετοχή εμπλεκόμενων φορέων στο σχεδιασμό RCP

	Επιχειρήσεις		Κυβέρνηση		ΜΚΟς		Καταναλωτές	
		%		%		%		%
Αποκάλυψη πληροφοριών σχετικά με το ΠΥΦ	2	12.5	13	81.2	3	18.7	-	-
Χρήση περιβαλλοντικής τεχνολογίας	15	93.7	2	12.5	-	-	-	-
Περιβαλλοντικές αξίες	3	18.7	4	25	5	31.2	9	56.2
Παραγωγή περιβαλλοντικών προϊόντων	9	56.2	2	12.5	2	12.5	6	37.5
Αντιμετώπιση παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων	3	18.7	12	75	1	6.25	1	6.25
Συμμετοχή σε ΜΚΟς	1	6.25	3	18.7	12	75	3	18.7
Υποστήριξη οργανώσεων ΕΚΕ	2	12.5	14	87.5	4	25	2	12.5

4. Συμπεράσματα

Αυτή η έρευνα προσπαθεί να πετύχει τρεις βασικούς στόχους. Πρώτα από όλα, τις κατηγορίες των θεμάτων που καλύπτονται από τις χημικές επιχειρήσεις όταν εφαρμόζουν το ΠΥΦ. Τα πιο σημαντικά περιβαλλοντικά και Υ&Α ζητήματα που αντιμετωπίζονται από τις ελληνικές χημικές επιχειρήσεις αφορούν διαδικασίες ασφάλειας, αποθήκευση και μεταφορά των χημικών προϊόντων, τη διαχείριση επικίνδυνων υλικών, Υ&Α θέματα για τους εργαζόμενους, έλεγχος της αέριας ρύπανσης, και προετοιμασία συγκεκριμένων σχεδίων σε περιπτώσεις έκτακτης

ανάγκης. Η έρευνα δείχνει ένα βαθμό μεγαλύτερο του 4 για κάθε θέμα γεγονός που σημαίνει ότι οι εταιρίες καλύπτουν όλα τα ζητήματα σε μεγάλο βαθμό.

Ο δεύτερος στόχος της έρευνας είναι ο καθορισμός των προκλήσεων και των εμποδίων που αντιμετωπίζει η ελληνική χημική βιομηχανία στην προσπάθεια να υιοθετήσει το ΠΥΦ. Οι πιο σημαντικές προκλήσεις είναι να κερδίσουν την έγκριση της κοινωνίας, να βελτιώσουν την εικόνα του κλάδου, να βελτιώσουν την περιβαλλοντική επίδοση ολόκληρου του χημικού κλάδου, να διαβεβαιώσουν τη συμμόρφωση τους με τους περιβαλλοντικούς κανονισμούς και να μειώσουν τα έξοδα. Πιο συγκεκριμένα οι ελληνικές χημικές επιχειρήσεις δίνουν έμφαση στη νόμιμη καθημερινή λειτουργία τους. Άλλοι παράγοντες όπως του «καλού πολίτη» βοηθούν την ανεμπόδιστη λειτουργία (χωρίς παρεμβάσεις από την τοπική κοινωνία) και βελτίωση της περιβαλλοντικής επίδοσης όλου του κλάδου βρίσκονται σε δεύτερη θέση. Οι ελληνικές χημικές επιχειρήσεις κατηγοριοποιούν τα εμπόδια για την υιοθέτηση του ΠΥΦ ως εξής: η έλλειψη γνώσεων σχετικά με το πρόγραμμα από τον ελληνικό κλάδο, το υψηλό επίπεδο γραφειοκρατίας για την εταιρία να εφαρμόσει το πρόγραμμα, η χαμηλή αναγνωρισιμότητα του συγκεκριμένου προγράμματος, πολλά θέματα που αφορούν το RCP είναι σε σύγκρουση με άλλα περιβαλλοντικά συστήματα διαχείρισης, το υψηλό επίπεδο απαιτήσεων, η ανάγκη για πρόσθετη οικονομική υποστήριξη από την ελληνική πολιτεία, η χαμηλή περιβαλλοντική ενημερότητα από το χημικό κλάδο και οι ελάχιστες προσδοκίες για οφέλη από την υιοθέτηση του ΠΥΦ.

Τέλος ο τρίτος στόχος είναι ο προσδιορισμός του βαθμού συμμετοχής των εμπλεκόμενων φορέων στην προετοιμασία του ΠΥΦ. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι επιχειρήσεις θεωρούν τους εαυτούς τους υπεύθυνους κυρίως για το σχεδιασμό και την επιλογή της περιβαλλοντικής τεχνολογίας καθώς επίσης και για την παραγωγή προϊόντων φιλικών προς το περιβάλλον. Συγκεκριμένες έρευνες έχουν δείξει ότι οι κυβερνητικοί οργανισμοί είναι υπεύθυνοι για την αντιμετώπιση εξωτερικών θεμάτων όπως τα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα και οικονομική υποστήριξη των οργανώσεων Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης (ΕΚΕ). Ομοίως, οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί είναι υπεύθυνοι για τη δημιουργία και παρουσίαση περιβαλλοντικών αξιών και της εικόνας της επιχείρησης στην κοινωνία. Αυτά τα αποτελέσματα δείχνουν δυσπιστία στη συμμετοχή των μη κυβερνητικών οργανώσεων στο σχεδιασμό του ΠΥΦ. Τέλος οι καταναλωτές θα πρέπει να λαμβάνουν μέρος στο

σχεδιασμό του προγράμματος κυρίως για θέματα σχετικά με τις περιβαλλοντικές αξίες και την εικόνα του κλάδου και στην παραγωγή προϊόντων φιλικών προς το περιβάλλον.

Βιβλιογραφία

- Ammenberg J. & Sundin E. (2005), “Products in environmental management systems: drivers, barriers and experiences”, *Journal of Cleaner Production.*, Vol. 13, pp. 405-415.
- Anton W.R.Q., Deltas G., Khanna M. (2004), “Incentives for environmental self-regulation and implications for environmental performance”, *Journal of Environmental Economics and Management*, Vol. 48, pp. 638-654.
- Arora S. & Cason N.T. (1995), “An experiment in voluntary environmental regulation: participation in EPA’s 33/50 program”, *Journal of Environmental Economics and Management*, Vol. 28, pp. 271-286.
- Blacconiere W.G. & Northcut W.D. (1997), “Environmental information and market reactions to environmental legislation”, *Journal of Accounting, Auditing and Finance*, Vol., 12, No. 2, pp. 149-178.
- Cherry P.G. & Weiler E.D. (1998), “Using critical success factors in a Responsible Care management systems verification process”, *Corporate Environmental Management Strategy.*, pp. 21-25.
- CMA (Chemical Manufacturers Association) (1997), Text of the Responsible Care Codes, CMA web page, available: <http://www.cmahg.com>.
- Delmas M. & Montiel I. (2008), “The diffusion of voluntary international management standards: Responsible Care, ISO 9000, ISO 14001 in the chemical industry”, *The Pollution Studies Journal*, Vol. 36, No. 1, pp. 65-91.
- Delmas M. & Toffel M.W. (2004), “Stakeholders and environmental management practices: and institutional framework”, *Business Strategy and the Environment*, Vo. 13, pp. 209-222.
- Druckrey F. (1998), “How to make business ethics operational: responsible care – an example of successful self-regulation?”, *Journal of Business Ethics*, Vol. 17, pp. 979-985.

- Elliott M.R., Wang Y., Lowe R.A., Kleindorfer P.R. (2004), "Environmental justice: frequency and severity of US chemical industry accident and the socioeconomic status of surrounding communities", *Journal of Epidemiology Community Health*, Vol. 58, No. 24-30.
- Gali E. (1999), "A sociology case study of occupational accident in the Brazilian petrochemical industry", *Accident, Analysis and Prevention*, Vol. 31, pp. 297-304.
- Grolleau G., Mzourghi N., Pekovic S. (2007), "The characteristics of chemical firms registering for ISO 14001 or Responsible Care", *Economic Bulletin*, Vol. 12, No. 29, pp. 1-13.
- Gunningah N.N. (1995), "Environment, self-regulations, and the chemical industry: assessing responsible care", *Law & Policy*, Vol. 17, No. 1, pp. 57-109.
- Gupta A.K., Suresh I.V., Misra J., and Yunas M. (2002), "Environmental risk mapping approach: risk minimization tool for development of industrial growth centres in developing in developing countries", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 10, pp. 271-281.
- Hemphill T.A., (1992), "Self-regulating industry behavior: antitrust limitations and trade association codes of conduct", *Journal of Business Ethics*, Vol. 11, pp. 915-920.
- Hoffman A.J. (1999), "Institutional evolution and change: environmentalism and the U.S. chemical industry", *Academy of Management Journal*, Vol. 42, No. 4, pp. 351-371.
- Howard J., Nash J., Ehrenfeld J. (1999), "Industry codes as agents of change: Responsible Care adoption by US chemical companies", *Business Strategy and the Environment*, Vol. 8, pp. 281-295.
- Jenck J.F., Agterberg F., Droescher M. (2004), "Products and processes for a sustainable chemical industry: a review of achievements and prospects", *Green Chemistry*, Vol. 6, pp. 544-556.
- Khanna M. (2001), "Non-mandatory approaches to environmental protection", *Journal Economic Survey*, Vol. 15, No. 3, pp. 291-324.
- King A. & Lenox M. (2000), "Industry self-regulation without sanctions: the chemical industry's Responsible Care Program", *Academy of Management Journal*, Vol. 43, No. 4, pp. 698-716.

- King A.A., Lenox M.J., Terlaak A. (2005), "The strategic use of decentralized institutions: exploring certification with the ISO 14001 management standard", *Academy of Management Journal*, Vol. 48, No. 6, pp. 1091-1106.
- King A.A., & Lenox M.J. (2001), "Does it really pay to be green? An empirical study to firm environmental and financial performance", *Journal of Industrial Ecology*, Vol. 5, No. 1, pp. 105-116.
- Lenox J.M. & Nash J. (2003), "Industry self-regulation and adverse selection: a comparison across four trade association programs", *Business Strategy and the Environment*, Vol. 12, pp. 343-356.
- Givel M., (2007), "Motivation of chemical industry social responsibility through Responsible Care", *Health Policy*, pp. 85-92.
- Mannan M.S., West H.H., Krishna K., Abjulrehman A.A., Keren N., Saraf S.R., Liu Y.- S., Gentile M. (2005), "The legacy of Bhopal: the impact over the last 20 years and future direction", *Journal of Loss Prevention in the Process Industry.*, Vol. 18, pp. 218-224.
- Meel A., O' Neill L.M., Levin J.H., Seider W.D., Oktme U., Keven N. (2005), "Operational risk assessment of chemical industries by exploiting accident databases", *Journal of Loss Prevention of the Process Industry*, Vol. 20, pp. 113-127.
- Mendivil R., Fischer U., & Hungerbuhler K. (2005), "Impact of technological development, market and environmental regulations on the past and future performance of chemical process", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 13, pp. 869-880.
- Mzoughi N. & Pekovic S., (2007), "The characteristics of chemical firms registering for ISO 14001 or Responsible Care", *Economic Bulletin*, Vol. 12, No. 20, pp. 1-13
- Patten D.M. & Trompeter G. (2003), "Corporate responses to political costs: an examination of the relation between environmental disclosure and earnings management", *Journal of Accounting and Public Policy*, Vol. 22, pp. 83-94.
- Patten D.M & Nance J.R. (1998), "Regulatory cost effects a good news environment: the intra-industry reaction to the Alaskan oil spill", *Journal of Accounting and Public Policy*, Vol. 17, pp. 409-429.
- Prakash A. (1999), "A new-institutionalist perspective on ISO 14000 and Responsible Care", *Business Strategy and the Environment*, Vol. 8, pp. 322-335.

- Prakash A. (2000), “Responsible care: an assessment”, *Business Society*, Vol. 39, No. 2, pp. 183-209.
- Quazi H.A., Khoo Y.-K., Tan C.-M., Wong P.-S. (2001), “Motivation for ISO 14000 certification: developments of a predictive model”, *The International Journal of Management Science*, Vol. 20, pp. 525-542.
- Rees J. (1997), “Development of communitarian regulation in the chemical industry”, *Law and Policy*, Vol. 19, No. 4, pp. 477-528.
- Reniers G.L.L., Audenaert A., Pouwels N., Ale B.J.M., Soudan K. (2008), “A multiple shutdown method for managing evacuation in case of major fire accidents in chemical clusters”, *Journal of Hazardous Material*, Vol. 152, No. 750-756.
- Reniers G.L.L., Pauwls N., Audenaert A., Ale B.J.M., Soudan K. (2007), Management of evacuation in case of fire accidents in chemical industrial areas, *Journal of Hazardous Material*, Vol 147, pp. 478-487.
- Weiler E.D., Cherry J., Lewis P.G. (1997), “Case study: management system verification using responsible care at Roth & Haas: Lessons learned”, *Environmental Quality Management*, pp. 13-19.
- Weiler E.D., Maher K.V., Cherry J. (1998), “Case study: business tailored management system verification (BTMASV) for Responsible Care”, *Environmental Quality Management*, pp. 21-27.

[Επιστροφή στο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ](#)

Σεπετής Αναστάσιος (Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Περιβάλλοντος, Εργαστήριο Επιχειρησιακής Περι/κης Πολιτικής & Διαχείρισης)

Προς μια πράσινη ή αειφόρο αγορά κεφαλαίου

Περίληψη

Η παγκοσμιοποίηση, η καινοτομία και η τεχνολογική πρόοδος έχουν συμβάλει στις παγιωμένες και οργανωμένες αλλαγές, στον κλάδο των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών σε όλες τις χώρες. Αυτές οι αλλαγές έχουν ενδεχομένως σημαντικούς υπαινιγμούς για περιβαλλοντικά θέματα και στην αγορά κεφαλαίου. Οι κυρίαρχοι άξονες της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής αγοράς είναι σε θέση να επηρεάσουν τα περιβαλλοντικά πρότυπα των αναδυόμενων αγορών. Όταν οι καθοδηγητικοί μεσάζοντες (Χρηματοδότες, Χρηματοοικονομικοί πράκτορες) χρησιμοποιούν ομοιόμορφες περιβαλλοντικές εκτιμημένες τεχνικές, έχουν την πιθανότητα να θέσουν παγκόσμια πρότυπα για την εκτίμηση του περιβαλλοντικού κινδύνου και την αναγνώριση της περιβαλλοντικής ευκαιρίας προβάλλοντας τη σημαντικότητα των περιβαλλοντικών θεμάτων στη επενδυτική απόφαση. Αυτό που απομένει είναι να δούμε, πώς οι αλλαγές στην παγκόσμια και εγχώρια χρηματοοικονομική αγορά θα επηρεάσουν την περιβαλλοντική απόφαση στις χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, αφού οι επιχειρησιακές πολιτικές σε διαφορετικές δικαιοδοσίες εμφανίζονται να καθοδηγούνται από ποικίλες σκέψεις.

Λέξεις Κλειδιά: Περιβαλλοντική και Αειφόρο αγορά κεφαλαίου, Περιβαλλοντικά και Αειφόρα κεφαλαία, Χρηματοοικονομικά του Περιβάλλοντος και της Αειφορίας, Περιβαλλοντική διαχείριση και εταιρική διακυβέρνηση.

Keywords: Environmental and Sustainable Stock Market, Environmental and Sustainable Fund, Environmental and Sustainable Finance, Environmental and Sustainable Corporate Governance.

Εισαγωγή.

Η επιστημονική κοινότητα προσκομίζει αποδείξεις ότι μερικές επιχειρήσεις και κράτη με τις κατάλληλες επιχειρησιακές στρατηγικές και κρατικές νομοθετικές ρυθμίσεις κερδίζουν από μια Win-Win υπόθεση και αποκομίζουν οφέλη από τη βελτιωμένη περιβαλλοντική καινοτομία και την περιβαλλοντική αποδοτικότητα (Porter *et al.* 1995, Halkos και Evangelinos 2002). Ωστόσο, το αν και το πώς, και μέχρι ποιο σημείο οι κυβερνητικές παρεμβάσεις και οι επιχειρησιακές περιβαλλοντικές πρακτικές των επιχειρήσεων παράγουν επιχειρησιακή αξία και εάν οι επεμβάσεις πρέπει να προέλθουν αποκλειστικά (εθελοντικά) από την αγορά, ποικίλουν ακόμη και στο πλαίσιο των επιχειρηματικών κλάδων και στις συνθήκες που επικρατούν σε κάθε αγορά. (Palmer και Oates 1995, Reinhardt 1999a,b). Επιπλέον, μια συγκεκριμένη ερώτηση που πρέπει ακόμα να απαντηθεί αποτελεσματικά από την έρευνα είναι, πώς μπορεί κάποιος να αναγνωρίσει ότι μια επιχείρηση μπορεί ‘να πάει πάρα πολύ μακριά’ ή ‘να επενδύσει πάρα πολλά’ στις περιβαλλοντικές ή στις αειφορικές πρωτοβουλίες, εις βάρος των βραχυπροθέσμων ή μεσοπρόθεσμων κερδών και της άμεση οικονομικής επιτυχίας (Hart *et al.*, 1996). Οι εμπειρικές μελέτες των επιχειρηματικών περιβαλλοντικών καινοτομιών και των εμπορευόμενων τεχνολογικών αειφορικών καινοτομιών προτείνουν μία ποικιλία πιθανών πηγών αύξησης της επιχειρηματικής αξίας. Η βελτιωμένη περιβαλλοντική αποδοτικότητα, η οίκο-αποδοτικότητα (eco-efficiency) και η εφαρμογή επιχειρησιακών περιβαλλοντικών πολιτικών, όπως η υιοθέτηση των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης (Environmental Management System/E.M.S. ISO.14000-EMAS) από τις επιχειρήσεις, είναι δυνατόν μπορεί σύμφωνα με τις έρευνες :

- να μειώσει τις λειτουργικές δαπάνες και να διευκολύνει με το κατάλληλο μάρκετινγκ την πρόσβαση σε νέες αγορές αυξάνοντας τις πωλήσεις. (W.B.C.S.D 2000, Schaltegger και Synnestved 2002)
- να αυξήσει το συγκριτικό της πλεονέκτημα έναντι των ανταγωνιστών της (Rennings 2001)
- να μειώσει τα ασφάλιστρα και τα ποσοστά δανεισμού (Aspen Institute 1998, Schaltegger και Burritt 2000),

να μειώσει το κόστος του κεφαλαίου, τους συντελεστές φορολόγησης, την αποτελεσματικότητα των επενδύσεων, τη μετοχική αξία (Ellipson 1997, Feldman 1997, Bennett και James 1999).

Η έρευνα της G.E.M.I. το 2004 (βλέπε επίσης Blumberg *et al.* 1997, Schaltegger και Figge 2000, K.P.M.G. 2001) επισημαίνει ότι οι επιχειρησιακές πολιτικές των επιχειρήσεων για το περιβάλλον, την υγιεινή και την ασφάλεια (Environment, Health and Safety-E.H.S.) δημιουργούν εκ των συνθηκών κόστος, συνεπώς οι επιχειρήσεις με τις κατάλληλες μετρήσεις, αξιολογήσεις, το μάνατζμεντ και τις θετικές περιβαλλοντικές κοινοποιήσεις θα έχουν άμεση οικονομική απόδοση στην μετοχική τους αξία. Αυτό το επιβεβαιώνει και η έρευνα πεδίου που διενεργήθη για στους επενδυτές, στους γενικούς διευθυντές και στους αναλυτές. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στην έρευνα τους επισημαίνεται:

- Το 50% ως το 90% της επιχειρησιακής αξίας της επιχείρησης μπορεί να επηρεασθεί από τα αύλα περιουσιακά στοιχεία όπως E.H.S.
- Το 35% των θεσμικών επενδυτών και των διαχειριστών κεφαλαίων βασίζουν τις προβλέψεις τους σε αύλα περιουσιακά στοιχεία όπως E.H.S.
- Το 81% των Παγκοσμίων 500 δεικτών αξιολόγησης των μετοχών το E.H.S. είναι ανάμεσα στους δέκα βασικούς δείκτες αξιολόγησης των επιχειρήσεων.

Η ανισότητα των πιθανών περιβαλλοντικών δαπανών που σχετίζεται με την κοινοποίηση των σχετικών κινδύνων και ευθυνών σημαίνει, επίσης, ότι οι επιχειρήσεις επηρεάζονται σε σχέση με τους ανταγωνιστές τους πολύ περισσότερο από τα στοιχεία του παθητικού. Μερικές από τις πιο πρόσφατες εργασίες έχουν αρχίσει να εξετάζουν αυτές τις ανησυχίες, μέσω της ανάπτυξης των προνοητικών επιχειρηματικών πολιτικών και στρατηγικών για την αξιολόγηση του περιβαλλοντικού κινδύνου. Παραδείγματος χάριν, οι Repetto και Austin έχουν αναπτύξει μια μεθοδολογία, σύμφωνη με τις καθιερωμένες χρηματοοικονομικές τεχνικές αξιολόγησης, για να προσδιορίσουν την ενδεχόμενη οικονομική έκθεση των επιχειρήσεων στους περιβαλλοντικούς κινδύνους. Αυτή η μεθοδολογία έχει εφαρμοστεί στον επιχειρηματικό κλάδο του χαρτοπολτού και χαρτιού (Repetto και Austin 2000, 2002), στον κλάδο του πετρελαίου και του φυσικού αερίου (Austin και Sauer 2002), στον κλάδο της ηλεκτρικής ενέργειας (Repetto και Henderson 2003), στον κλάδο των αυτοκινήτων (Austin *et al.* 2003) και γενικότερα στο ζήτημα των

δαπανών που οι επιχειρήσεις αναγκάζονται να εσωτερικοποιήσουν μειώνοντας με αυτόν τον τρόπο την ανταγωνιστικότητά τους.

Οι διευθύνοντες σύμβουλοι, που διορίζονται από τα διοικητικά συμβούλια των επιχειρήσεων, δεν έχουν το δικαίωμα από την θέση που κατέχουν να προωθήσουν, υποκινούμενοι από προσωπικές πεποιθήσεις, τις επιχειρησιακές κοινωνικές πολιτικές παρά μόνο, όταν αυτές συμβαδίζουν με το καθαρά θετικό οικονομικό αποτέλεσμα της επιχείρησης. Επιπλέον στην περίπτωση της ενσωμάτωσης των περιβαλλοντικών πολιτικών στην επιχειρησιακή λειτουργία των επιχειρήσεων οι διευθύνοντες σύμβουλοι θα το επιχειρήσουν μόνο όταν αποβλέπουν, σύμφωνα με τις προταγές των εντολοδόχων τους, σε κέρδος από μια Win-Win υπόθεση (World Bank 1999, κεφάλαιο 5).

Σε μια σχετική Ελληνική έρευνα της PricewaterhouseCoopers (2004) στην Ελληνική αγορά που αφορούσε στην εταιρική κοινωνική ευθύνη (E.K.E) των επιχειρήσεων τέθηκε το ερώτημα *‘Διαθέτει η επιχείρησή σας ολοκληρωμένη ή υπό διαμόρφωση επίσημη πολιτική στα παρακάτω θέματα, η οποία να αφορά και σε ζητήματα πέρα και πάνω από τις νομοθετικές της υποχρεώσεις;’* οι επιχειρήσεις απάντησαν (Πίνακας 1):

Πολιτικές E.K.E. στις επιχειρήσεις σήμερα	Ναι (%)	υπό διαμόρφωση (%)
Συνθήκες εργασίας	88	8
Ηθική και ακεραιότητα στο χώρο της εργασίας	85	8
Εταιρική διακυβέρνηση	79	10
Ανθρώπινα δικαιώματα	70	10
Περιβαλλοντική επίδοση	62	23
Κοινωνική επίδοση	54	24

Πηγή. PricewaterhouseCoopers (2004)

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι σήμερα η επιχειρησιακή περιβαλλοντική πολιτική και πρακτική βρίσκεται χαμηλά στις προτεραιότητες των επιχειρήσεων με ισχυρή υπό διαμόρφωση τάση στο άμεσο μέλλον.

Η επιχειρηματική πραγματικότητα καταδεικνύει ότι το περιβάλλον και η επιδιωκόμενη αειφορία για την αειφορία είναι ένας τομέας, ο οποίος, ειδικά στην

Ευρώπη, έχει βαρύνουσα σημασία, ωστόσο, φαίνεται να μην αποτελεί στον παρόντα χρόνο προτεραιότητα για τις Ελληνικές επιχειρήσεις. Εντούτοις διαφαίνεται να αποτελέσει, υπό τις συνθήκες επιχειρηματικού ανταγωνισμού, αναγκαία προτεραιότητα σε άμεσο χρονικό διάστημα. Επομένως, γίνεται επιτακτική η ανάγκη διαμόρφωσης καταλλήλων συνθηκών στην κεφαλαιαγορά που να σχετίζονται με την περιβαλλοντική ή την αιφορική αποδοτικότητα, χωρίς να μειώνεται η οικονομική αποτελεσματικότητα της ανταγωνιστικής αγοράς κεφαλαίων και δι' αυτής η αποτελεσματικότητα της αγοράς αγαθών και υπηρεσιών.

Μετάδοση των επιχειρησιακών περιβαλλοντικών και αιφορών πολιτικών των επιχειρήσεων στην αγορά κεφαλαίου.

Για τους εταιρικούς περιβαλλοντικούς ηγέτες, η πρόκληση είναι να αναγνωρίσουν τα πιθανά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα του περιβαλλοντικού προσδιορισμού της θέσης τους και να διαβιβάσουν αποτελεσματικά την αξία, -και την απτή και την αϋλη- της περιβαλλοντικής αποδοτικότητας τους στους επενδυτές, στους πελάτες τους και στους ενδιαφερόμενους φορείς. Επιπλέον, με τη διαβίβαση αυτών των οφελών στις κυβερνήσεις, μπορούν να επιτύχουν τη διευκόλυνση ενός πιο ενθαρρυντικού περιβάλλοντος δημόσιας πολιτικής - ενός περιβάλλοντος που θα υποστηρίζει καλύτερα την εταιρική περιβαλλοντική ηγεσία. (Ditz και Ranganathan 1995, 1997). Η επιτυχής επικοινωνία σύμφωνα με αυτές τις γραμμές θεωρείται από πολλούς ως θεμελιώδες πεδίο για την προώθηση της αναγνώρισης της περιβαλλοντικής ευκαιρίας (F.E.E. 2000, Gray *et al.*1995/1996, A.C.C.A. 2003, Oakley- SIGMA Project's 2003). Η μη ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής κατάστασης της επιχείρησης και η ενημέρωση της διοίκησης με ελλιπή λογιστικά στοιχεία έχει ως αποτέλεσμα, αφενός την λήψη μη επαρκών επιχειρησιακών αποφάσεων, που συνεπάγεται την επιβάρυνση της λειτουργικής διαδικασίας με επιπλέον κόστη που ενδεχομένως θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί, αφετέρου την ελλιπή ή εσφαλμένη ενημέρωση των ενδιαφερομένων ομάδων (Blacconiere και Patten 1994, Blacconiere και Northcutt 1997). Άλλες έρευνες έδειξαν πως πολλές επιχειρήσεις, με την επικοινωνιακή τακτική τους και με αναλυτικές πληροφορίες που παρέχουν για την δική τους περιβαλλοντική διαχείριση και αποτελεσματικότητα, καλλιεργούν στους επενδυτές την αντίληψη ότι ο χαμηλός κίνδυνος σχετίζεται και με

άλλες παρόμοιες επιχειρήσεις, έστω και αν αυτές οι ίδιες δεν προβάλλουν πληροφορίες που αφορούν σε αυτόν τον τομέα της περιβαλλοντικής πολιτικής τους, υποτιθέμενης ή υπαρκτής (Lober *et al.* 1997, Descano *et al.* 1998, Bennett *et al.* 1999, Kolk *et al.* 2001). Η αναγνώριση της εταιρικής περιβαλλοντικής ηγεσίας προερχόμενη από τους θεσμικούς επενδυτές και μέσω της ενθαρρυντικής δημόσιας πολιτικής θα περιχαράκωνε και θα ενίσχυε τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα για αυτούς που θέλουν να υιοθετήσουν πρόωρα τις περιβαλλοντικές καινοτομίες, τις περιβαλλοντικές τεχνολογίες και τις επιχειρησιακές περιβαλλοντικές πρακτικές, ανταμείβοντας αποτελεσματικά την ηγετική τους θέση στην αγορά (Environmental Agency U.K 2004, United States Government Accountability Office 2004). Ωστόσο, υπάρχουν λίγα παραδείγματα επιχειρήσεων που επιτυγχάνουν μια σαφή γραμμή επικοινωνίας μεταξύ των περιβαλλοντικών πρακτικών τους και ενός ποσοτικά προσδιορισμένου ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος. Ενώ η πλειοψηφία των μεγάλων δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων μετρά και αξιολογεί την περιβαλλοντική αποδοτικότητα σε κάποιο βαθμό, οι περισσότερες από αυτές δεν κοινοποιούν τα αποτελέσματα δημοσίως (Canadian Institute of Chartered Accountants –C.I.C.A. 2001, Goodman *et al.* 2002a) και ένας μεγάλος αριθμός αυτών των επιχειρήσεων δεν έχουν γνώση των σχετικών δαπανών της περιβαλλοντικής αποδοτικότητας τους (Epstein 1996, Lancaster 1998). Την ίδια περίοδο, οι περισσότερες επιχειρήσεις μετρούν την περιβαλλοντική αποδοτικότητα χωρίς να χρησιμοποιούν αυτές τις πληροφορίες, για να αξιολογήσουν την οικονομική αποδοτικότητα τους, να θέσουν στόχους ή να εκθέσουν δημοσίως την πρόοδο της περιβαλλοντικής αποδοτικότητας τους (Ganzi *et al.* 1998). Κατ' ανάλογο τρόπο δεν αναφέρονται στους μετόχους τους σχετικά με τον τρόπο που η περιβαλλοντική αποδοτικότητα τους μπορεί να αντιπροσωπεύει οικονομικούς κινδύνους ή ευκαιρίες, στα στοιχεία του παθητικού (Epstein 2003, Patten 2004). Στις Η.Π.Α. και την Μ. Βρετανία καταδεικνύουν τα πιο υψηλά επίπεδα της απαραίτητης περιβαλλοντικής κοινοποίησης, με τις λατινοαμερικανικές και ασιατικές αναδύμενες αγορές που απαιτούν λιγότερες περιβαλλοντικές πληροφορίες (Pattel και Dallas 2002, Repetto *et al.* 2002). Επιπλέον, η δημόσια περιβαλλοντική κοινοποίηση και η ποιότητα των εταιρικών κοινωνικών στοιχείων ευθύνης είναι γενικά αφερέγγυες (Goodman και Little 2003, Repetto 2005). Είναι ασαφές εάν αυτή η τακτική αντιπροσωπεύει μια απροθυμία να αποκαλύψουν το επίπεδο της περιβαλλοντικής τους κατάστασης, ή εάν οι τρόποι

μέτρησης για τη στάθμιση της οικονομικής συμβολής της περιβαλλοντικής αποδοτικότητας απλά δεν υπάρχουν, ή εάν τα συμπεράσματα δεν δημοσιοποιούνται από τον ιδιωτικό τομέα. Από όλα αυτά διαφαίνεται ότι αρκετή θεωρία παραμένει για το πώς η χρηματοοικονομική-περιβαλλοντική επικοινωνιακή σύνδεση μπορεί να βελτιωθεί καλύτερα (K.P.M.G 1999, E.P.A. U.S.A 2000, E.E.A. 2001). Αυτό έχει ως αποτελέσματα η ως τώρα προσπάθεια ενημέρωσης της κεφαλαιαγοράς με Περιβαλλοντικές πληροφορίες να δημιουργεί συνθήκες ασύμμετρης πληροφόρησης. Χαρακτηριστικές εξαιρέσεις είναι τα UK's Financial Reporting Standard 12 (οικονομικά πρότυπα υποβολής εκθέσεων του Ηνωμένου Βασιλείου) και International Accounting Standard 37 (διεθνή πρότυπα λογιστικής), των οποίων τα παραρτήματα επισύρουν την προσοχή στα περιβαλλοντικά παραδείγματα για να επεξηγήσουν την συμβολή της λογιστικής στο να δώσει έμφαση στη σημασία των περιβαλλοντικών εκτιμήσεων (The Association of Chartered Certified Accountants 2003). Η πρόσφατη μελέτη 'Environmental and Social Accounting method assists Financial Market to contribute to Sustainable Development (Sepetis, *et al.*, 2005), συλλέγει κάποιες σημαντικές πληροφορίες που συνεπικουρούν κάθε ενδιαφερόμενο οικονομικό φορέα να λάβει τις αποφάσεις του. Αυτές οι πληροφορίες πρέπει να ενσωματωθούν στις ετήσιες οικονομικές δηλώσεις με τη βοήθεια των I.A.S.s (International Accounting Standards). Τα I.A.S.s μπορούν να ενσωματώσουν στην διεθνή λογιστική προτυποποίηση τις περιβαλλοντικές πληροφορίες διαχωρίζοντας τους σχετικούς λογαριασμούς σε τέσσερις διακριτές κατηγορίες:

- **Περιβαλλοντικές δαπάνες και στοιχεία του παθητικού:** Πολλές χώρες εφαρμόζουν ορισμένα οικονομικά εργαλεία (εντολής και ελέγχου), για να προτρέψουν τις εταιρίες να μειώσουν τις περιβαλλοντικές επιδράσεις τους. Σε αυτό το πλαίσιο, οι εταιρίες μπορούν να ανταπαντήσουν σε αυτές τις πολιτικές με την επένδυση σε νέο εξοπλισμό. Από αυτή την άποψη, η οικονομική θέση των εταιριών μπορεί να σταθμιστεί από τις νέες δαπάνες. Αυτές οι οικονομικές αλλαγές δύνανται να καταγραφούν να είναι καταγραμμένες στον λογαριασμό I.A.S. 16 'ιδιοκτησία, εγκαταστάσεις και εξοπλισμός' και I.A.S 37 'παροχές, ενδεχόμενα στοιχεία του παθητικού και ενδεχόμενα προτερήματα' (E.E.A. 2001).
- **Περιβαλλοντικά οφέλη:** Εκτιμώντας ότι, η σχετική βιβλιογραφία καταδεικνύει πολλά οφέλη σε σχέση με τις περιβαλλοντικές διοικητικές στρατηγικές των εταιριών (π.χ. ενισχυμένα κέρδη, αξία μετοχών, φήμη),

επισύρονται, αρκετά σχόλια όσο αφορά στην καταγραφή τους στις οικονομικές δηλώσεις. Αυτές οι πληροφορίες δύνανται να καταγραφούν να είναι καταγραμμένη στον λογαριασμό I.A.S. 18 'εισόδημα'.

- **Περιβαλλοντικός κίνδυνος και αβεβαιότητες:** Στοιχεία τα οποία θεωρούνται πολύ σημαντικά από κάθε ενδιαφερόμενο φορέα. Προτείνονται πολλές μέθοδοι για την εκτίμηση του περιβαλλοντικού κινδύνου (π.χ. κυρίως μαθηματικές μέθοδοι). Στα πλαίσια αυτού του εγγράφου, προτείνεται ότι κάθε εταιρία θα μπορούσε να σταθμίσει τις παροχές για ένα μελλοντικό πιθανό περιβαλλοντικό ατύχημα. Οι συγκεκριμένες οι παροχές μπορούν να περιληφθούν στον λογαριασμό I.A.S 37 'παροχές, ενδεχόμενα στοιχεία του παθητικού και ενδεχόμενα προτερήματα'
- **Περιβαλλοντικά πρόστιμα, ποινικές ρήτρες και φόροι:** Το περιβαλλοντικό νομικό και ρυθμιστικό πλαίσιο της κυβέρνησης ενδέχεται να προκαλέσει αλλαγές στην οικονομική θέση των εταιριών. Σύμφωνα με αυτό το πλαίσιο, οι εταιρίες μπορούν να οφείλουν να καταβάλουν πρόστιμα ή ποινικές ρήτρες στο μέλλον, σε περίπτωση μη συμμόρφωσής τους με τις επιταγές του νόμου. Αυτές οι πληροφορίες οι παραπάνω πληροφορίες είναι δυνατό να καταγραφούν στις επίσημες οικονομικές δηλώσεις στον λογαριασμό I.A.S 12 'υπολογίζοντας τους φόρους εισοδήματος'.

Στην Ελλάδα με ειδική νομοθετική διάταξη υποχρεώνονται οι επιχειρήσεις (νόμος 2992/2002 Φ.Ε.Κ 54 Α'/20-3-2002) που διαπραγματεύονται στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών να εφαρμόσουν τις αρχές των διεθνών λογιστικών προτύπων (I.A.S.s). Η ορθή εφαρμογή της νομοθετικής αυτής διάταξης και η ενσωμάτωση των παραπάνω λογαριασμών στο ενιαίο λογιστικό σχέδιο θα συνεπικουρούσε στην βελτιστοποίηση της επενδυτικής πληροφόρησης για την περιβαλλοντική κατάσταση των Ελληνικών επιχειρήσεων και θα τις ωθούσε να επαναπροσδιορίσουν τους περιβαλλοντικούς τους στόχους.

Αναγνώριση της περιβαλλοντικής και αειφόρου κατάστασης των επιχειρήσεων από την κεφαλαιαγορά.

Συνολικά, η αναθεώρηση της βιβλιογραφίας δείχνει την πολύ περιορισμένη δέσμευση του επικρατούντος χρηματοοικονομικού κλάδου για την αναγνώριση του

περιβαλλοντικού κινδύνου, ωστόσο είναι εμφανής πλέον η τάση για την σταδιακή ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών ή αειφορικών θεμάτων στην λειτουργία του χρηματοοικονομικού κλάδου (KPMG 2001, Ernst & Young's 2002, PricewaterhouseCoopers 2002). Η άποψη αυτή υποστηρίζεται επίσης από τις έρευνες με των εμπειρογνομόνων, οι οποίοι συμφωνούν γενικά με τη θέση ότι έχουν γίνει ελάχιστες ενέργειες στη Βόρεια Αμερική, στην Ευρώπη και την Αυστραλία (E.U 1997, World Bank 1999, UNEP 2002). Οι σχετικές νομοθεσίες (Case. 2001, E.U 2002, Goodman, και Little 2003), η εθελοντική περιβαλλοντική κοινοποίηση (G.R.I. 2002/2005), οι προσπάθειες των διεθνών οργανισμών (The Global Compact U.N 2004, UNEP F.I. 2004, A.C.C.A. 2004) και η προσπάθεια από μέρους των χρηματοοικονομικών αναλυτών επενδυτικών κεφαλαίων, για να ενσωματώσουν την περίπτωση της επιχειρησιακής περιβαλλοντικής αξίας στη λήψη επενδυτικών αποφάσεων (EFFAS 1994/1996, Conference Board of Canada, 2001) δεν προσδίδουν πειστικές αποδείξεις στην θεσμική επενδυτική κοινότητα. Σήμερα, οι συμμετέχοντες της αγοράς κεφαλαίων (π.χ. τράπεζες, ασφάλειες, θεσμικοί επενδυτές) συνεχώς απαιτούν πληροφορίες σε σχέση με τη σταθερή 'περιβαλλοντική απόδοση' (Repetto, 2005). Παραδείγματος χάριν, η εκτίμηση των τραπεζών, μεταξύ των άλλων, εστιάζει στην ένωση μεταξύ του περιβαλλοντικού κινδύνου και του πιστωτικού κινδύνου, επιπροσθέτως και στον επενδυτικό κίνδυνο, τον κίνδυνο εγγυητικής ασφάλειας και τον άμεσο κίνδυνος ευθύνης (Billiot και Daughtrey, 2001). Η εργασία των Campbell και Soderstrom (1996) επισημαίνει ότι παρατηρείται κάποια μείωση του διαπραγματευτικού ασφαλιστρού κινδύνου, όταν ενσωματώνεται στις συμβάσεις αποζημιώσεων ρητά η περιβαλλοντική απόδοση. Οι θεσμικοί επενδυτές απαιτούν πλέον από τις εταιρίες να αξιολογήσουν και να αποκαλύψουν το παροντικό και μελλοντικό περιβαλλοντικό κόστος (Deegan, 2004).

Η αγορά χρήματος αλλάζει, (Schmidheiny και Zorraquin 1996, Ganzi *et al.* 1998) εντούτοις, είναι πιθανόν, ότι η ένταξη των περιβαλλοντικών στοιχείων στα χρηματοοικονομικά πρότυπα παραμένουν σε ιδιόκτητη βάση για την εκμετάλλευση τους στα πλαίσια του ολιγοπωλίου ανταγωνισμού μεταξύ των χρηματοοικονομικών διαμεσολαβητών (Χρηματοδότες- Χρηματοοικονομικοί πράκτορες). Η πρόκληση για τους χρηματοοικονομικούς αναλυτές είναι να διερευνήσουν τον τύπο της επιχείρησης και της περιβαλλοντικής διαχείρισης που εφαρμόζεται και να παρουσιάσουν τα συμπεράσματά τους αναφορικά με την επίδραση στην περιβαλλοντική αποδοτικότητα

η οποία είναι άμεσα συνυφασμένη με την οικονομική αποτελεσματικότητα (Gentry και Fernandez, 1997). Η δημόσια διαθέσιμη έρευνα της θεμελιώδους και τεχνικής ανάλυσης για την αναγνώριση του περιβαλλοντικού κινδύνου, δεν περιλαμβάνει πλήρως μια ακριβή αξιολόγηση των περιβαλλοντικών πληροφοριών. Η ανάγκη αυτή και το κενό που δημιουργήθηκε στην αγορά, ώθησε τον επιχειρηματικό κλάδο της παροχής χρηματοοικονομικών συμβούλων, παροχής γενικά χρηματοοικονομικών υπηρεσιών και διαχείρισης χαρτοφυλακίων, να εκμεταλλευτεί το συγκριτικό πλεονέκτημα που του προσδίδει η ευκαιρία αυτή και να δημιουργήσει εταιρείες ή τμήματα με κυρία απασχόληση την παροχή συμβουλών, πληροφοριών και δεικτών αξιολόγησης προς την επενδυτική κοινότητα για τις επιχειρήσεις με περιβαλλοντική ή αειφόρο επιχειρησιακή στρατηγική. Μερικές από αυτές είναι:

- Business in the Environment (BiE index)
- Innovest (EcoValue21 Index),
- AreSe (SBF-120 Index).
- Avanzi (MIB 30 Index).
- Triodos Research.

Επιπλέον, για την αξιολόγηση της περιβαλλοντικής επικινδυνότητας δημιουργήθηκαν από τους διεθνείς χρηματοοικονομικούς οίκους σχετικοί δείκτες. Τον Σεπτέμβριο του 1999, ο Dow Jones και η εταιρεία S.A.M προώθησαν έναν νέο παγκόσμιο δείκτη επιχειρηματικής αξιολόγησης για την αειφορία, με τρεις νέους περιφερειακούς δείκτες (Ευρώπη, Βόρεια Αμερική και Ειρηνικόασιατικός) τον Dow Jones Sustainable Group Index με την πρόθεση της εκκαθάρισης των επιχειρήσεων στο πλαίσιο διαφορετικών οικονομικών κλάδων σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου αξιολόγησης τους (www.sustainability-indexes.com). Όμοια στα μέσα του 2001, η FTSE International σε συνεργασία με την Unisef προώθησε τον FT4Good στους δείκτες επενδυτικών κεφαλαίων της κοινωνικά υπεύθυνης επένδυσης για το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ευρώπη, τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ωστόσο, οι δείκτες αυτοί έχουν αποτελέσει αντικείμενο κάποιου σκεπτικισμού ως προς την μεθοδολογία αξιολόγησης και τον τρόπο μέτρησης των αειφορικών αποδόσεων (Cerin και Dobers 2001a,b). Παρόλα ταύτα αναμένεται ότι αυτά τα νέα σύνολα δεικτών υπό κατάλληλες προϋποθέσεις θα αυξήσουν τον ανταγωνισμό μεταξύ των επιχειρήσεων και θα οδηγήσουν σε βελτιωμένη εταιρική κοινωνική και περιβαλλοντική απόδοση. Αξίζει να σημειωθεί ότι αρκετές Ελληνικές επιχειρήσεις (TITAN -Dow Jones Sustainable

Group Index, Eurobank, Commercial Bank- FTSE4G) διαπραγματεύονται και αντλούν κεφαλαία από την διεθνή κεφαλαιαγορά μέσω της ένταξής τους στους Dow Jones Sustainable Group Index και στον FT4Good index.

Δημοσιές πολιτικές για την περιβαλλοντική και αειφόρο επιχειρηματική διάσταση της κεφαλαιαγοράς.

Στις Η.Π.Α, η επιτροπή κεφαλαιαγοράς (Securities and Exchange Commission-S.E.C.) προωθεί τη μεγαλύτερη διαφάνεια και την κοινοποίηση των πληροφοριών των επιχειρήσεων ως βασικό δικαίωμα των μετόχων. Μια σειρά τέτοιων πολιτικών είναι:

- Η επιτροπή κεφαλαιαγοράς (S.E.C.) σε συνεργασία με την Υπηρεσία Προστασίας Περιβάλλοντος (Environmental Protection Agency, E.P.A.) δημοσιεύουν και παρέχουν στους ενδιαφερόμενους πληροφορίες για την περιβαλλοντική κατάσταση των επιχειρήσεων σε τακτική βάση.
- Υπάρχει στενή συνεργασία μεταξύ της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς (S.E.C.) και της Υπηρεσίας Προστασίας Περιβάλλοντος (E.P.A.). Οι περιβαλλοντικές υπηρεσίες προωθούν προς την Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς δικά τους στοιχεία για διώξεις και την επιβολή προστίμων σε επιχειρήσεις σε διαρκή βάση.
- Η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς (S.E.C.) έχει δημιουργήσει μηχανισμούς υποκίνησης του δημοσίου ενδιαφέροντος για την αναγνώριση ή την καταδίκη της περιβαλλοντικής κατάστασης των επιχειρήσεων.
- Το εθνικό λογιστικό σχέδιο περιλαμβάνει λογαριασμούς που προσπαθούν να σταθμίσουν το 'Περιβαλλοντικό απόβλεπτο'.
- Η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς απαιτεί από τις επιχειρήσεις να περιλαμβάνουν στα ενημερωτικά τους φυλλάδια (SEC Regulation S-K - Item 101, 103 and 303), όλες τις σημαντικές πληροφορίες που σχετίζονται με την περιβαλλοντική τους κατάσταση, όπως η επιβολή προστίμων από παραβίαση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, το απαιτούμενο κόστος συμμόρφωσης με τις περιβαλλοντικές κανονιστικές ρυθμίσεις και την περιβαλλοντική θέση της επιχείρησης.

Η S.E.C. υποστηρίζει⁸² ότι η συμμετοχή των μετόχων μπορεί να βοηθήσει στην ενίσχυση της περίπτωσης αναγνώρισης του περιβαλλοντικού κινδύνου με το να επιστήσει την προσοχή στη σχετική σημασία των περιβαλλοντικών ζητημάτων και την εξασφάλιση ότι αυτές οι πληροφορίες κοινοποιούνται. Τα πρόσφατα εταιρικά λογιστικά σκάνδαλα στις Η.Π.Α. (ENRON) έχουν υποβοηθήσει αυτές τις προσπάθειες με την αύξηση της πίεσης να ενισχυθεί η υπευθυνότητα και η διαφάνεια της εταιρικής περιβαλλοντικής, κοινωνικής και οικονομικής κοινοποίησης. Στον Καναδά, οι προτεινόμενοι πολιτειακοί κανόνες εταιρικών τίτλων της επιτροπής κεφαλαιαγοράς είναι συγκρίσιμοι με εκείνους στις Η.Π.Α. Παραδείγματος χάριν, η Ontario Securities Commission (Επιτροπή κεφαλαιαγοράς του Οντάριο) έχει εκδώσει τους νέους κανόνες σχετικά με την πιστοποίηση C.E.O./C.F.O. των εταιρικών κοινοποιήσεων που παραλληλίζουν κατά προσέγγιση εκείνων του Sarbanes-Oxley Act. Υπάρχουν επίσης τρέχουσες συζητήσεις σχετικά με την πιθανή αναδιάρθρωση των κανόνων των επιτροπών κεφαλαιαγοράς σε ολόκληρο τον Καναδά (Ontario Securities Commission⁸³ 2003, Wise Person's Committee to Review the Structure of Securities Regulation in Canada 2003). Επιπλέον, όλες οι καναδικές τράπεζες, οι ασφαλιστικές εταιρείες και οι επιχειρήσεις διαχείρισης κεφαλαίων που διαχειρίζονται χρηματικά κεφαλαία πλέον του από του ενός δισεκατομμυρίου δολαρίων, υποχρεώνονται⁸⁴ να δημοσιεύσουν μια ετήσια δήλωση περιγράφοντας τις συνεισφορές τους στην καναδική οικονομία και την κοινωνία. Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ιδιαίτερα ενεργή στην εργασία προς την ενίσχυση ενός κοινού εταιρικού κοινωνικού πλαισίου διακυβέρνησης της ευθύνης που βοηθά στο να καθοδηγήσει και να καθορίσει το μέλλον της ευρωπαϊκής εταιρικής κοινωνικής πολιτική CSR. Τον Ιούνιο του 2001 εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Göteborg το βασικό μήνυμα της Ευρωπαϊκής στρατηγικής για την βιώσιμη ανάπτυξη: *‘Η οικονομική ανάπτυξη, η κοινωνική συνοχή και η περιβαλλοντική προστασία συμβαδίζουν μακροπρόθεσμα’* και στις 18 Ιουλίου του 2001⁸⁵ υποβλήθηκε από την αρμόδια επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση το *‘Πράσινο Βιβλίο ενός*

⁸² Συνεδρίαση στην Ουάσιγκτον στις 9 Ιουλίου 2003 που συγκαλέστηκε από τους γερουσιαστές του Νιου Τζέρσεϋ, της Νέας Υόρκης και του Κοννέκτικατ)

⁸³ Ontario Securities Commission (OSC). *OSC issues investor confidence rules*. Ontario Securities Commission. Web site accessed 27/ June 2003.

⁸⁴ (Financial Consumer Agency Act of Canada, 14 Ιουνίου 2001, τροποποιήσεις σε ορισμένους νόμους που σχετίζονται με τους χρηματοδοτικούς οργανισμούς).

⁸⁵ (COM 2001-366 τελικό)

ευρωπαϊκού πλαισίου για την εταιρική κοινωνική ευθύνη' στο οποίο αναφέρεται ρητά ότι «όλες οι εισηγμένες στο Χρηματιστήριο εταιρείες με απασχολούμενο προσωπικό άνω των 500 ατόμων καλούνται να δημοσιεύσουν στις ετήσιες εκθέσεις τους προς τους μετόχους λογιστικά στοιχεία μέτρησης της επίδοσής τους με βάση Οικονομικά, Περιβαλλοντικά, και Κοινωνικά κριτήρια». Η σύσταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής η οποία εκδόθηκε στις 30 Μαΐου 2001⁸⁶ σχετικά με τη λογιστική καταχώρηση, την εκτίμηση και τη γνωστοποίηση των περιβαλλοντικών πτυχών της λειτουργίας των επιχειρήσεων στους ετήσιους λογαριασμούς και στις ετήσιες εκθέσεις, αναμένεται ότι θα συμβάλει σημαντικά στη συγκέντρωση ουσιαστικών και συγκρίσιμων πληροφοριών σχετικών με τα περιβαλλοντικά θέματα στις χώρες-μέλη.

Παρόμοιες πολιτικές ακολουθούν, η ενδέχεται να ακολουθήσουν χρηματιστήρια με αναπτυγμένες χρηματοοικονομικές αγορές, ως τα ακόλουθα παραδείγματα.

- Η Γαλλία⁸⁷ έχει τροποποιήσει τον σχετικό νόμο των εταιριών (Corporations Act), για να απαιτήσει από τις επιχειρήσεις που διαπραγματεύονται στο Γαλλικό χρηματιστήριο (French Stock exchange) να αποκαλύψουν ρητά τις συγκεκριμένες κοινωνικές και περιβαλλοντικές εκτιμήσεις στις ετήσιες εκθέσεις τους. Οι περιβαλλοντικές και κοινωνικές εκτιμήσεις απεικονίζονται τώρα στη νομοθεσία, επιτηρώντας τις συνεισφορές καταπιστευτικής αποταμίευσης και τους κανονισμούς επενδυτικών κεφαλαίων.
- Τον Αύγουστο του 2001 η αυστραλιανή κυβέρνηση πέρασε σχετικό νόμο για τις μεταρρυθμίσεις των οικονομικών υπηρεσιών (FSRA), ένα περιεκτικό κομμάτι της νομοθεσίας που καλύπτει τα ζητήματα της παράδοσης, της χορήγησης αδειών και της κοινοποίησης στην παροχή χρηματοοικονομικών προϊόντων και τις υπηρεσιών. Ο νόμος περιλαμβάνει μια τροποποίηση που αναγκάζει τους προμηθευτές των προϊόντων επένδυσης να αποκαλύψουν 'το βαθμό, ενδεχομένως, στον οποίο τα πρότυπα εργασίας, οι περιβαλλοντικές, κοινωνικές ή ηθικές εκτιμήσεις λαμβάνονται υπόψη στην επιλογή, τη διατήρηση ή την πραγματοποίηση της επένδυσης' (Michael Jantzi Research Associates 2001).
- Πρόσφατα, το χρηματιστήριο του Γιохάνεσμπουργκ (Johannesburg Securities Exchange) ανήγγειλε ότι οι επιχειρήσεις που διαπραγματεύονται στο χρηματιστήριο θα πρέπει να συμμορφωθούν με τους King II εταιρικούς κώδικες

⁸⁶ [κοινοποιηθείσα υπό τον αριθμό E(2001)1495, (2001/453/EK)],

⁸⁷ (οι τροποποιήσεις στο France's Act του 1967 για τις εμπορικές εταιρίες τον Φεβρουάριο του 2002)

διακυβέρνησης καθώς επίσης και με τις Global Reporting Initiative (G.R.I.) οδηγίες (Social forum 2006).

Μια ακόμα από τις βασικές δημόσιες πολιτικές που έχει συμβεί παγκόσμια είναι η εμπλοκή των συνταξιοδοτικών κεφαλαίων στην περιβαλλοντική-κοινωνική επένδυση. Στην Μ. Βρετανία η U.K. SRI Pensions Disclosure Regulation, πέρασε τον Ιούλιο του 2000 ως η τροποποίηση⁸⁸ στο συνταξιοδοτικό νόμο του 1995. Ο κανονισμός απαιτεί όλα τα συνταξιοδοτικά κεφάλαια στην Μ. Βρετανία να υποβάλουν δημόσια έκθεση σχετικά με τις κοινωνικά υπεύθυνες πολιτικές και τις πρωτοβουλίες επένδυσής τους. Στον Καναδά το ενδιαφέρον των θεσμικών συνταξιοδοτικών επενδυτών υπάρχει επίσης. Το Canada Pension Plan⁸⁹ έχει αναγνωρίσει ότι η *‘εταιρική κοινωνική υπεύθυνη συμπεριφορά μπορεί να επηρεάσει θετικά τη μελλοντική αξία’*. Επιπλέον, το ομοσπονδιακό σώμα υποστηρίζει *‘τα λογικά ψηφίσματα των μετόχων ζητούν από τις επιχειρήσεις να κάνουν μία πλήρη κοινοποίηση στα ζητήματα που αφορούν την κοινωνική ευθύνη, την ηθική συμπεριφορά, τη βιώσιμη ανάπτυξη και την εταιρική διακυβέρνηση’*. Αυστηρότεροι κανόνες υπάρχουν σε χώρες όπως η Σουηδία, όπου, από τον Ιανουάριο του 2001, τα πέντε μεγαλύτερα συνταξιοδοτικά κεφάλαια που ελέγχονται από το κράτος έχουν νομοθετήσει για να συμπεριλάβουν το περιβάλλον και τις ηθικές εκτιμήσεις στις πολιτικές επένδυσής τους και υποχρεώνονται να υποβάλουν ετήσια έκθεση σχετικά με τον τρόπο που αναφέρεται τα εκπληρώνουν.

Η εμπλοκή της εταιρικής διακυβέρνησης στην περιβαλλοντική και αειφορική πολιτική.

Ενώ οι περισσότεροι καινοτόμες επιχειρήσεις έχουν υιοθετήσει τις βασικές μεταρρυθμίσεις της εταιρικής διακυβέρνησης, για να καθοδηγήσουν τις περιβαλλοντικές διοικητικές πρακτικές τους, λίγες έχουν αναπτύξει κατανοητές, δυναμικές στρατηγικές για την αειφορική εταιρική διακυβέρνηση με στόχο να εξετάσουν τους οικονομικούς κινδύνους και τις ευκαιρίες που τίθενται από την περιβαλλοντική υποβάθμιση. Τα γενικά ευρήματα από τη βιβλιογραφική επισκόπηση της σχετικής ερευνάς της επιτροπής περιβάλλοντος της Μ.Βρετανίας (Environmental

⁸⁸ (UK Pensions Act 1995 τροποποιήσεις που πέρασαν τον Ιούλιο του 2000)

⁸⁹ (C.P.P Investment Board 2003 το ομοσπονδιακό σώμα που επιτηρεί την επένδυση των δημόσιων συνταξιοδοτικών κεφαλαίων των Καναδών).

Agency U.K., 2004) για την επίδραση της εταιρικής περιβαλλοντικής διακυβέρνησης στην χρηματοοικονομική αποδοτικότητα των επιχειρήσεων συμπεραίνουν ότι υπάρχουν ισχυρά στοιχεία που υποστηρίζουν, *‘όπου μια επιχείρηση έχει υιοθετήσει υγιείς περιβαλλοντικές πολιτικές και πρακτικές για την βέλτιστη απόδοση της εταιρικής διακυβέρνησης, είναι ιδιαίτερα πιθανό αυτή η επιχειρησιακή πολιτική να οδηγήσει στη βελτιωμένη χρηματοοικονομική απόδοση’*. Τα στοιχεία τείνουν να είναι πιο αναγκαστικά, όταν περιλαμβάνονται σε συγκριτικές μελέτες, με τις διαφορές στην απόδοση μεταξύ των περιβαλλοντικών ηγετών και των περιβαλλοντικά υπανάπτυκτων. Οι αλλαγές στη χρηματοοικονομική απόδοση που προέρχονται από τα περιβαλλοντικά μέτρα διακυβέρνησης μπορούν να καταδειχθούν και να ποσοτικοποιηθούν, αν και η πλήρης απόδοση για αυτές τις αλλαγές που οφείλονται εξ’ ολοκλήρου στα περιβαλλοντικά ζητήματα διακυβέρνησης δεν είναι πάντα σαφείς. (Marsiliani και Renström 2003). Στην Ελλάδα σε σχετική μελέτη του πανεπιστημίου Αθηνών (Xanthakis *et al.* 2002) για την *‘μεθοδολογία αξιολόγησης του επιπέδου εταιρικής διακυβέρνησης στην Ελλάδα’* συμπεραίνονται σχετικά με την Ε.Κ.Ε τα εξής: *‘Ο βαθμός κοινωνικής-περιβαλλοντικής υπευθυνότητας εμφανίζεται υψηλός για το σύνολο των εταιρειών του δείγματος. Το αποτέλεσμα αυτό είναι σημαντικό, θα πρέπει ωστόσο, να διερευνηθεί εκτενέστερα κατά πόσο η κοινωνική υπευθυνότητα είναι ένα ζήτημα που απασχολεί τις εταιρείες σε συνεχή και συστηματική βάση. Στο σχεδιασμό της μεθοδολογίας δόθηκε χαμηλή έμφαση στον τομέα αυτό, προκειμένου να εστιαστεί η διερεύνηση σε θέματα άμεσου ενδιαφέροντος της ίδιας της εταιρείας και των μετόχων. Ωστόσο, η πιο πρόσφατη ενεργοποίηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αλλά και του ελληνικού δικτύου σε τέτοια θέματα συνηγορούν υπέρ μιας πιο διεξοδικής αντιμετώπισης στο μέλλον’*. Στην ερευνά της PricewaterhouseCoopers (2005) για την Ε.Κ.Ε. στην Ελλάδα και στη σχετική ερώτηση για την εταιρική διακυβέρνηση συμπεραίνει: *‘Η εταιρική διακυβέρνηση, τόσο ως πολιτική όσο και ως πρακτική, βρίσκεται πολύ υψηλά στην ημερήσια διάταξη των περισσότερων επιχειρήσεων, καθώς επίσης και η ηθική και ακεραιότητα στο χώρο εργασίας και ο κώδικας δεοντολογίας, που δείχνει πως οι ελληνικές εταιρείες έχουν επηρεαστεί από τις παγκόσμιες πιέσεις για καλύτερη εταιρική διακυβέρνηση και επαγγελματική δεοντολογία. Από την άλλη πλευρά, δεν πρέπει να παραβλέψουμε ότι στην Ελλάδα, οι εισηγμένες εταιρείες δεσμεύονται από σχετική νομοθεσία της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς ως προς την εταιρική διακυβέρνηση*

και την ανάπτυξη κάποιου είδους κώδικα δεοντολογίας στον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας τους’.

Χρηματοδότες και αιφόρος ανάπτυξη.

Οι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, κυρίως τράπεζες και ασφαλιστικές εταιρείες, έστρεψαν την προσοχή τους στη περιβαλλοντική και κοινωνική ευθύνη των επιχειρήσεων, αφότου άρχισαν να διογκώνονται σε αυτές τα συσσωρευμένα οικονομικά προβλήματα λόγω της κακής περιβαλλοντικής κατάστασης οφείλονταν στην κακή περιβαλλοντική κατάσταση των επιχειρήσεων με τις οποίες είχαν άμεσες ή έμμεσες σχέσεις συνεργασίας (E.B.R.D. 1995, E.U 1997, Ganzi *et al.* 1998, UNEP 2001, Bouma *et al.* 2001).

Οι Βορειοαμερικανικές τράπεζες ήταν οι πρώτες που επηρεάστηκαν από τις νομοθεσίες των περιβαλλοντικών πολιτικών και τις δικαστικές αποφάσεις, ιδιαίτερα όσον αφορά στους πιστωτικούς κινδύνους. Αν και η δεκαετία του '70 ο CLEAN AIR ACT άσκησε μεγάλη επίδραση στις ρυπογόνες βιομηχανίες των Η.Π.Α, ωστόσο τα ρυθμιστικά σχέδιά του δεν εμφανίστηκαν να έχουν επιπτώσεις, είτε στις οικονομικές συναλλαγές μιας βιομηχανίας είτε στις τράπεζες που τις υποστήριζαν. Στα επόμενα έτη, εντούτοις, έγινε σαφές ότι οι επανορθωτικοί νόμοι απαιτήθηκαν, για να αντιμετωπίσουν το ζήτημα της ρύπανσης των τοξικών αποβλήτων. Στην ανάλυση των Superfund Amendments and Reauthorization Act-S.A.R.A. για την κατηγοριοποίηση των ομάδων ελέγχου, τα πιστωτικά ιδρύματα απαλλάχτηκαν της ταξινόμησης ως ιδιοκτήτες. Αρκετά από τα δικαστήρια των Η.Π.Α παρά ταύτα, έχουν ελλοχεύσει αυτήν την απαλλαγή όταν βρέθηκαν οι δανειστές να λειτουργούν, να κατέχουν ή να συμμετέχουν στη διαχείριση μιας μολυσμένης επιχείρησης (Schmidheiny και Zorraquin, 1996). Κατά συνέπεια, η ευθύνη κάτω από την εποπτεία της C.E.R.C.L.A βαρύνει πολλούς παράγοντες, και ο ρόλος των χρηματοοικονομικών ιδρυμάτων στις Η.Π.Α έχει γίνει διαφορούμενος. Τα παρακάτω παραδείγματα θα διασαφηνίζουν την ανυπαρξία της ατιμωρησίας. Το 1986 η Maryland Bank of Trust (M.B.T) ανέλαβε την ευθύνη του καθαρισμού μιας μολυσμένης περιοχής από τα απόβλητα συγκεκριμένης εταιρίας διαχείρισης αποβλήτων που δεν είχε αποπληρώσει το δάνειό της. Σε αυτήν την περίπτωση, η M.B.T εξαγόρασε την ιδιοκτησία των βιομηχανιών εγκαταστάσεων σε δημοπρασία που διενεργήθη κατόπιν δικαστικής πράξης κατασχέσεως, προκειμένου να ανακτήσει τα κεφάλαια υποθήκης που κατέχει η

τράπεζα στην ιδιοκτησία της. Το δικαστήριο απεφάνθη ότι το M.B.T προστάτευε την επένδυσή του στην περιοχή και κατέστησε την M.B.T υπεύθυνη για τις δαπάνες καθαρισμού των επικίνδυνων ουσιών. Το δικαστήριο υποστήριξε ότι το C.E.R.C.L.A. δεν πρέπει να λειτουργήσει ως ασφαλιστικό σχέδιο, για να προστατευθούν τα πιστωτικά ιδρύματα από τις οικονομικές απώλειες λόγω των δανείων που εξασφαλίζονται από τις μολυσμένες ιδιότητες. Οι ευρωπαϊκές τράπεζες δεν εκτέθηκαν στα ίδια περιβαλλοντικά προβλήματα με τα αντίστοιχά τους αμερικανικά πιστωτικά ιδρύματα και έτειναν έτσι να εστιάσουν περισσότερο στην ανάπτυξη των νέων προϊόντων και σε μικρότερο βαθμό στην αξιολόγηση του κινδύνου. Η εκτίμηση των ευρωπαϊκών τραπεζών και η χάραξη επιχειρησιακής πολιτικής για να αντιμετωπιστούν τα περιβαλλοντικά ζητήματα άρχισε στα μέσα της δεκαετίας του '90 (Jeucken και Bouma, 1999). Σε αντίθεση την Β.Αμερική, τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης επωμίζονται την κύρια ευθύνη για τον αρχικό καθαρισμό. Οι Βρετανικοί νόμοι σχετικά με την επανόρθωση εδάφους, εντούτοις, τείνουν να ακολουθήσουν το Αμερικάνικο πρότυπο της αποκατάστασης των περιοχών. Στις Βρετανικές περιπτώσεις, ένας δανειστής γίνεται άμεσα υπεύθυνος για την επανόρθωση εδάφους μόνο εάν κατασχεθεί από μια επιχείρηση και γίνει ο ιδιοκτήτης μιας μολυσμένης περιοχής (Thompson, 1995). Για να αντιμετωπίσουν τα περιβαλλοντικά ζητήματα οι τράπεζες έχουν ενσωματώσει περιβαλλοντικά κριτήρια στις γενικές στρατηγικές τους που σχετίζονται με προϊόντα δανεισμού και επένδυσης. Επιπροσθέτως, τέτοια περιβαλλοντικά ζητήματα έχουν τονώσει την ανάπτυξη μιας ευρείας σειράς νέων χρηματοοικονομικών προϊόντων που εμπεριέχουν την περιβαλλοντική συνείδηση και προσδίδουν στις επιχειρήσεις μια ευκολότερη πρόσβαση σε κεφάλαιο. Τα περιβαλλοντικά συστήματα διαχείρισης κινδύνου που αναπτύχθηκαν από τις τράπεζες επικούρησαν στο να καθιερώσουν τη βάση της οφειλόμενης επιμέλειάς τους και να διευθύνουν τα ζητήματα της περιβαλλοντικής ευθύνης για την ανάληψη του κινδύνου των πελατών και των δανειστών. Μέσα σε αυτήν την περιβαλλοντική διερεύνηση, οι ενδεχομένως υψηλού κινδύνου τομείς του εμπορικού και βιομηχανικού δανεισμού είναι ταξινομημένοι σε τρεις κατηγορίες σύμφωνα με το μέγεθος των περιβαλλοντικών ζητημάτων που είναι εγγενή στις διαφορετικές βιομηχανίες. Οι κατηγορίες διαφοροποιούνται αναλόγως του επιπέδου με το επίπεδο περιβαλλοντικής διερεύνησης στην οποία η τράπεζα θα υποβάλει την επιχείρηση, πριν παράσχει την απαραίτητη οικονομική ενίσχυση. Ο έλεγχος και η

μεταφορά του περιβαλλοντικού κινδύνου είναι περαιτέρω συστατικά της διαδικασίας διαχείρισης κινδύνου αυτής της τράπεζας. Ο έλεγχος κινδύνου αναφέρεται και στον χρηματοοικονομικό κίνδυνο και στον συνολικό κίνδυνο του δανειζόμενου εκ μέρους των τραπεζών. Η μεταφορά κινδύνου συχνότερα συνδέεται με την ασφάλεια, όπου ο ποσοτικά προσδιοριζόμενος κίνδυνος θα αποδοθεί από το ασφάλιστρο.

Δεδομένου ότι η έννοια της ασφάλειας εφευρέθηκε προκειμένου να ανακατανεμηθεί ο κίνδυνος, δεν είναι αξιοπερίεργο ότι ο ασφαλιστικός κλάδος ήταν το πρώτο τμήμα του κλάδου των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών που ενημερώθηκε για την ανάγκη να επαναξιολογηθεί η θέση της σε σχέση με το περιβάλλον. Οι ασφαλιστικές εταιρείες αποτελούν προφανώς την πλέον ενδιαφερόμενη ομάδα μεταξύ των χρηματοπιστωτικών φορέων που επιδιώκει την ανάδειξη της περιβαλλοντικής πολιτικής ως μείζον θέμα στην επιχειρησιακή στρατηγική, καθώς η περιβαλλοντική επικινδυνότητα έχει αποβεί εξαιρετικά δαπανηρή και είναι εκ φύσεως δύσκολο να προβλεφθεί (Ganzi και Neubert 1996, Broderick *et al.* 2000). Ο περιβαλλοντικός κίνδυνος χαρακτηρίζεται στον ασφαλιστικό κλάδο ως ζήτημα ευθύνης, όπου ένα άτομο ή μια επιχείρηση είναι αρμόδια για ένα επεισόδιο ρύπανσης και κρίνεται να έχει προκαλέσει βλάβη την υγεία ή την ιδιοκτησία ενός τρίτου με τη μόλυνση του εδάφους, του αέρα, ή του ύδατος. Η δεκαετία του 1980 βίωσε την εμφάνιση της περιβαλλοντικής ευθύνης σε μια πολύ μεγάλη κλίμακα, ειδικά στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου τα τραυματισμένα συμβαλλόμενα μέρη επιδίωξαν την επανόρθωση μέσω δικαστηρίου, καταθέτοντας μηνυτήριες αναφορές. Η υπόγεια διαρροή που πραγματοποιήθηκε σε δεξαμενές αποθήκευσης δημιούργησε ένα πρόβλημα, καθώς εναπόθεσε στο χώμα μεγάλες ποσότητες μολύβδου. Η ρύπανση συνδέθηκε επίσης με τα βιομηχανικά ατυχήματα και το μολυσμένο έδαφος. Σε αυτά τα προβλήματα προστέθηκαν ο προσδιορισμός του αμιάντου ως αιτιώδους παράγοντας για την ασβέστωση και το μεσοθηλίωμα. Μέχρι σήμερα, στις Η. Πολ. μόνο, έχουν καταβληθεί 22\$ δις από ασφαλιστικές εταιρίες στις αξιώσεις αμιάντων (Hensler *et al.* 2001). Ένα παρόμοιο ποσό έχει καταβληθεί από τους ασφαλιστές στις δαπάνες προσφυγής στο δικαστήριο. Στην Ευρώπη, το βιομηχανικό ατύχημα SEVESO προσδιορίζεται συχνά ως κρίσιμο γεγονός που άλλαξε τη δημόσια και ιδιωτική στάση απέναντι στους κινδύνους που είναι φαινομενικά έμφυτοι στη βιομηχανική κοινωνία. Οι ασφαλιστές δεν περίμεναν ποτέ να πληρώσουν για τη ρύπανση, εκτός από περιπτώσεις που ήταν σαφώς τυχαίες, δηλαδή που οφείλονται σε έναν

συνδυασμό περιστάσεων που δεν θα μπορούσε να έχει προβλεφθεί από το ασφαλισμένο συμβαλλόμενο μέρος. Μια χαρακτηριστική περίπτωση θα ήταν ένα ατύχημα που οδηγεί στην απελευθέρωση μιας ρυπογόνου χημικής ουσίας, όπως αμμωνία ή βενζίνη. Οι ασφαλιστές χρησιμοποιούν τη φράση ‘ξαφνική και τυχαία’ για να προσδιορίσουν την ασφαλισμένη κατάσταση. Η ρύπανση από μια καπνοδόχο ή έναν σωλήνα αποβλήτων που τρέχει σε έναν ποταμό ή έναν αγωγό δεν ήταν σαφώς ξαφνική ή τυχαία, απλά ένα στερεότυπο υποπροϊόν της παραγωγικής διαδικασίας. Στην προσπάθεια τους να ανταποκριθούν στην απειλούμενη από τις εξελίξεις αυτές κατάρρευση του ασφαλιστικού κλάδου, δηλαδή λόγω κακής περιβαλλοντικής πολιτικής των επιχειρήσεων, οι ασφαλιστικές εταιρείες διαμόρφωσαν πολιτικές άσκησης πίεσης προς τις ασφαλιζόμενες επιχειρήσεις. Μια πρώτη τακτική που ακολουθήθηκε ήταν η μείωση των ασφάλιστρων σε επιχειρήσεις με καλή περιβαλλοντική πολιτική όπως η ασφαλιστική εταιρεία Willis Corroon που ανακοίνωσε μείωση 30% των ασφάλιστρων στην Synthetic Organic Chemical Manufacturers Association ως επιβράβευση για την εφαρμοζόμενη περιβαλλοντική πολιτική.

Μια άλλη πρακτική που ακολούθησαν ήταν να επενδύουν τμήμα των αποθεματικών τους σε επιχειρήσεις με αειφόρο περιβαλλοντική πολιτική, όπως η Storebrand μια ηγετική εταιρεία στον χώρο των ασφαλειών στην Νορβηγία (κατέχει περίπου το 40% των ασφαλειών ακινήτων και το 30% των προσωπικών ασφαλίσεων) που μαζί με τις Scudder και Stevens & Clark δημιούργησαν το Storebrand Scudder Environmental Value Fund (SSEVF) η οποία επενδύει σε περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένες επιχειρήσεις ανά τον κόσμο. Οι εταιρείες που επιλέγονται κάθε φορά είναι οι τρεις πρώτες με την καλύτερη περιβαλλοντική αποδοτικότητα στο συγκεκριμένο βιομηχανικό τομέα που δραστηριοποιούνται. Η SSEVF αποκομίζει κέρδη από την αξία των επενδύσεών της με διάφορους τρόπους, όπως το κέρδος από την παραγωγική διαδικασία και από το αποτέλεσμα της καλύτερης επενδυτικής αποδοτικότητας στις ασφάλειες ζωής και της συνταξιοδότησης των εργαζομένων σε αυτές τις εταιρείες.

Ένα άλλο θεμελιώδες πρόβλημα για τις ασφαλιστικές εταιρείες σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από την αλλαγή κλίματος είναι η ελλοχεύουσα πιθανότητα των διάφορων καιρικών φαινομένων, όπως αύξηση των καταστροφικών τυφώνων (Κατρίνα) που δεν μπορεί να προβλεφθεί. Για τους ασφαλιστές και αντιστασιαστές

τα γεγονότα των προηγούμενων 15 ετών —ειδικά μεγάλες πλημμύρες (1995,1997,2000) και πρωτοφανείς θύελλες (1987, 1990, 1999) —εμφανίζονται να δείχνουν εμφανώς ότι η αλλαγή κλίματος έχει αρχίσει και πρόκειται να ασκήσει σημαντικές επιδράσεις στην κοινωνία συνολικά και επομένως στη βιομηχανική ασφάλεια. Για τους Ευρωπαίους η αλλαγή κλίματος συμβαίνει και απαιτείται μια σημαντική απάντηση, ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες ακόμα δεν αντιμετωπίζεται σοβαρά στο εθνικό πολιτικό επίπεδο παρά τις ωθήσεις των αμερικανών επιστημόνων, των δήμων, των εταιριών, των Μ.Κ.Ο. Η καθιέρωση μιας νέας αντασφαλιστικής αγοράς με έδρα τις Βερμούδες που χρηματοδοτείται από σημαντικούς επενδυτές, γρήγορα καλύπτει το κενό ρευστότητας για την ασφάλιση και της αντασφάλιση. Μια πιο μακροπρόθεσμη απάντηση είναι αυτή που αναπτύσσεται από τη χρεογραφοποίηση των διαφόρων κατηγοριών περιβαλλοντικού κινδύνου, που αρχίζουν το 1994 με ένα ομόλογο των \$85 εκατομμυρίων από την Hanover Re αποκλείοντας τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ιαπωνία. Συνακολούθησαν σχεδόν 50 ομόλογα που καλύπτουν ποικίλους περιβαλλοντικούς κινδύνους, παρέχοντας περισσότερα από 4 δισεκατομμύρια δολάρια από την πρόσθετη κάλυψη που δίνεται συνήθως σε περιπτώσεις ακραίων καιρικών φαινομένων και σεισμών. Οι πωλητές αυτών των ομολόγων είναι συνήθως ασφαλιστικές εταιρείες, εκτός αυτών αρχίζουν να προκύπτουν και εταιρικοί πωλητές. Οι αγοραστές είναι σημαντικοί θεσμικοί επενδυτές όπως τα αμοιβαία κεφάλαια και τα συνταξιοδοτικά κεφάλαια. Τα ομόλογα είναι ελκυστικά στους αγοραστές, επειδή η παραγωγή είναι υψηλή και ο κίνδυνος είναι ασύνδετος με άλλες κατηγορίες κεφαλαίων. Επομένως, προσφέρει μια καλή ανταπόδοση σε σχέση με τον κίνδυνο. Πράγματι, ο συνυπολογισμός αυτών των κινδύνων μειώνει το γενικό κίνδυνο του χαρτοφυλακίου που διαμορφώνεται από έναν επενδυτή (Hagen, 1996). Μια νέα αγορά για τον καιρικό κίνδυνο προκύπτει επίσης στις διάφορες διαπραγματεύσεις καιρικών παραγώγων και ομολόγων, όπου οι επιχειρήσεις προστατεύονται ενάντια στις μέτριες καιρικές συνθήκες που είναι δυσμενείς στην επιχείρησή τους (Αιολική ενεργεία, φωτοβολταϊκή ενέργεια), Παρά στα ακραία γεγονότα που έχουν επιπτώσεις στις γενικές ασφαλιστικές εταιρείες μέσω της ζημιάς στην ιδιοκτησία.

Το 1992 η συνάντηση των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (The Earth Summit) κατέληξε, μεταξύ άλλων και σε μια διακήρυξη των Τραπεζών για το Περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη με πυρήνα την παραδοχή ότι 'ο

Περιβαλλοντικός κίνδυνος θα μπορούσε να αποτελεί μέρος της τυπικής διαδικασίας αξιολόγησης της διαχείρισης της επιχειρησιακής επικινδυνότητας'. Οι υπογράφοντες δεσμεύτηκαν, τουλάχιστον διακηρυκτικά, να ενεργοποιήσουν πολιτικές ικανές να συμβάλουν στη μείωση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Τον Ιανουάριο του 1995 εβδομήντα οκτώ ασφαλιστικές εταιρείες από όλο τον κόσμο και κυρίως από την Ευρώπη, τον Καναδά και την Ιαπωνία υπέγραψαν την διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών με τίτλο 'Environmental Commitment by the Insurance Industry'. Η διακήρυξη αυτή επισημαίνει την προσοχή που πρέπει να δίνεται από τις ασφαλιστικές εταιρείες στην περιβαλλοντική επικινδυνότητα και προτείνει την ενσωμάτωσή της σε όλες της διαδικασίες αξιολόγησης παραγωγικών και διαχειριστικών λειτουργιών των ασφαλιζόμενων επιχειρήσεων και την αναγνώριση των περιβαλλοντικών δεικτών ως καθοριστικών στην λήψη επενδυτικών αποφάσεων. Τον Μάιο του 1997 υπεγράφη μια συνολική διακήρυξη που περιλάμβανε όλους τους χρηματοοικονομικούς οργανισμούς. Αυτή η διακήρυξη δέσμευσε τους υπογράφοντες: να εργαστούν από κοινού, για να αντιμετωπίσουν τα βασικά ζητήματα όπως η μείωση της ρύπανσης, η αποδοτική χρήση των πόρων, και η αλλαγή κλίματος. .. [και να] ενισχύσουν την προσοχή που δίνεται στους περιβαλλοντικούς κινδύνους στις βασικές δραστηριότητες. .. [συμπεριλαμβάνοντας] διαχείριση κινδύνου, πρόληψη απώλειας, σχεδιασμό προϊόντων, χειρισμός αξιώσεων και διαχείριση στοιχείων ενεργητικού. .. [και συμπεριλαμβανομένης μιας υποχρέωσης] για να διαχειριστούν τις εσωτερικές διαδικασίες και τα φυσικά περιουσιακά στοιχεία κάτω από τον έλεγχός μας με έναν τρόπο που απεικονίζει τις περιβαλλοντικές μελέτες. (UNEP, 2000). Οι θέσεις των συμβαλλόμενων επιχειρήσεων είναι αποκαλυπτικές και έχει χαρακτηριστεί κυρίως με τον σεβασμό όσον αφορά την αλλαγή κλίματος. Από τις 91 εταιρίες που υπέγραψαν από τον Αύγουστο του 2000, οι 69 δηλαδή σε ποσοστιαίες μονάδες το 75% προέρχονταν από την Ευρώπη (Γερμανία 21, Ελβετία 10, Ηνωμένο Βασίλειο 9, Ρωσία 8) 13 από την Ασία, 3 από την Αυστραλία και την Νέα Ζηλανδία, 3 από τη Βόρεια Αμερική, 2 από την Αφρική, 1 από τη Νότια Αμερική.

Από τις Ελληνικές επιχειρήσεις εκείνες που έχουν υπογράψει την Διακήρυξη είναι η Εμπορική τράπεζα και η Eurobank. Ωστόσο, στην Ελλάδα κυβερνητικές πολιτικές ή δικαστικές αποφάσεις που θα υποχρέωναν της τράπεζες να προωθήσουν περιβαλλοντικές πολιτικές στις επιχειρήσεις δεν υπάρχουν. Στο πεδίο των

εθελοντικών επιχειρησιακών στρατηγικών εμφανίστηκαν τα τελευταία χρόνια (2003,2004) τράπεζες όπως η Εμπορική Τράπεζα, η Εθνική Τράπεζα, η Άλφα Τράπεζα Πίστεως και η Eurobank οι οποίες υιοθέτησαν επιχειρησιακές περιβαλλοντικές πολιτικές διαχείρισης (ISO 14000) σε ενδο-επιχειρησιακό επίπεδο. Έως τώρα δεν υπάρχουν χρηματοοικονομικά προϊόντα όπως οίκο-δάνεια, οίκο-ασφάλιστρα ή ετήσιοι δείκτες αξιολόγησης της περιβαλλοντικής συμπεριφοράς των Ελληνικών επιχειρήσεων ώστε να διαχωρίζουν τις επιχειρήσεις σε περιβαλλοντικά ηγετικές ή περιβαλλοντικά καθυστερημένες από τις Ελληνικές Χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις..

Η Κοινωνικά –Περιβαλλοντικά-Αειφορικά υπεύθυνη επένδυση.

Οι κύριοι υπερασπιστές της αναγνώρισης της επιχειρηματικής περιβαλλοντικής ευκαιρίας και του περιβαλλοντικού κινδύνου στο πλαίσιο του χρηματοοικονομικού τομέα είναι οι κοινωνικά υπεύθυνες οργανώσεις επένδυσης (S.R.I.). Αυτές οι οργανώσεις ενσωματώνουν τις περιβαλλοντικές, κοινωνικές ή/και ηθικές εκτιμήσεις στα τυποποιημένα εργαλεία του οικονομικού τομέα όπως η διαλογή χαρτοφυλακίων, η δέσμευση μετόχων και η αμοιβαία επένδυση, για να παραγάγουν τις οικονομικές αποδόσεις. Σήμερα η κοινωνικά υπεύθυνη επένδυση έχει εξελιχθεί πολύ πέρα από τις ρίζες της, δηλαδή της απλής αρνητικής διαλογής μη ηθικών κεφαλαίων, με την καλύτερη γενικά επένδυση. Αποτελεί έτσι ίσως το καλύτερο μέσο για να εξασφαλιστεί η διαφοροποίηση των πράσινων χαρτοφυλακίων και με αυτόν τον τρόπο η επικρατούσα περιβαλλοντική αποδοχή. Σε αρκετές επιστημονικές μελέτες συμπεραίνεται ότι τα ‘πράσινα χαρτοφυλάκια’ (Green Funds) έχουν συνολικά θετικές αποδόσεις με αξιοσημείωτα κέρδη και οι ηθικοί πράσινοι επενδυτές δεν καταβάλλουν πληρώνουν πρόσθετο τίμημα (risk premium) για αυτήν την επενδυτική τους στάση (Naimon, 1994, White 1995, Cohen & Konar 2000, Clough, 1997). Ωστόσο, η ακαδημαϊκή κοινότητα αναγνωρίζει ότι υπάρχει σύγχυση σχετικά με τον καθορισμό και την σημασία του όρου S.R.I. και την διάκριση των αειφορικών κεφαλαίων (πίνακας 1)(Schaltegger *et al.* 2001).

Πίνακας 1: Τυπολογία για τα αειφορικά επενδυτικά κεφάλαια	
Τύπος	Περιγραφή
Κεφάλαια επιμερισμού κίνδυνου (Equity funds)	Ενεργώς διοικούμενα κεφάλαια
Ηθικά κεφάλαια (Ethical funds)	Χαρακτηρίζονται από ηθικές αρχές που δημιουργήθηκαν από καταλόγους κριτηρίων για τον αποκλεισμό των επιχειρήσεων, για θρησκευτικούς κυρίως λόγους, όπως οι 'αμαρτωλές' επιχειρήσεις που είχαν ως κύριο αντικείμενό τους την παραγωγή αλκοόλ και τσιγάρων και τις εταιρείες στοιχημάτων.
Περιβαλλοντικά κεφάλαια τεχνολογίας (Environmental technology funds)	Επιχειρήσεις που στρέφονται στις περιβαλλοντικές τεχνολογίες
Κεφάλαια οίκο-αποδοτικότητας (Eco-efficiency funds)	Μεγάλες επιχειρήσεις που καταδεικνύουν την καλύτερη περιβαλλοντική πρακτική στην κατηγορία της οίκο-αποδοτικότητας
Αειφορικά Κεφάλαια ηγετών ικανοτήτων (Sustainability leader funds)	Μεγάλες επιχειρήσεις με την καλύτερη αειφόρος πρακτική στον κλάδο
Κεφάλαια οίκο -πρωτοπόρων/ Κεφάλαια χρηματοδοτικών επιχειρήσεων (Eco-pioneer/venture funds)	M.M.E, επιχειρήσεις, καινοτόμα αειφορικά προϊόντα-υπηρεσίες, νέες τεχνολογίες
Περιβαλλοντικά κεφάλαια των φυσικών πόρων (Environmental resource funds)	Τοπικά κεφαλαία που συνδέονται με τους περιβαλλοντικούς πόρους: π.χ. ύδρευση, ενέργεια ή δασονομία
Αειφόρα ομολογιακά κεφάλαια (Sustainable bond funds)	Κρατικά ή επιχειρησιακά ομόλογα που επιλέγονται με αειφορικά κριτήρια
Αειφόρα κεφάλαια Δεικτών (Sustainable index funds)	Αειφορικά κεφαλαία που βασίζουν την σύνθεσή τους σε επιχειρησιακό αειφόρο δείκτη μετοχικής αναφοράς (index benchmark)
Χαρτοφυλάκιο των κεφαλαίων (Fund of Funds)	Χαρτοφυλάκια που η σύνθεσή τους βασίζεται από την επιλεκτική επιλογή των παραπάνω
Πηγή: Schaltegger <i>et al.</i> , 2001	

Η άνθηση των περιβαλλοντικών ή αειφορικών κεφαλαίων στην Ευρώπη είναι πλέον εν εξελίξει και επίτασσει τον άμεσο σχεδιασμό επενδυτικών πολιτικών στη Ευρωπαϊκή και Ελληνική κεφαλαιαγορά. Η S.R.I. αντιπροσωπεύει περίπου μόνο το 3,3 % των συνολικών συνδυασμένων ιδιωτικών και θεσμικών κεφαλαίων στον Καναδά (Social Investment Organization 2002) και το 11,3 % των κεφαλαίων (Social Investment Forum) στις Η.Π.Α. Στην Ευρώπη οι πρόσφατες εμπειρικές έρευνες των εταιρειών SiRi Group και Avenzi research έδειξαν ότι στις 30 Ιουνίου 2003 υπήρξαν 313 πράσινα, κοινωνικά και ηθικά κεφάλαια που λειτουργούν στην Ευρώπη, τα οποία αντιπροσωπεύουν μια αύξηση 12% από την τελευταία απογραφή προ 18 μηνών (από το τέλος του 2001). Επιπλέον ο συνολικός όγκος κοινωνικά υπεύθυνων κεφαλαίων (S.R.I.) κυμάνθηκε από 14,4 δισεκατομμύρια ευρώ στο τέλος του 2001 σε 12,2 δισεκατομμύρια ευρώ € στο τέλος 2003. Επιπλέον τα συνταξιοδοτικά ταμεία/κεφάλαια (Pension Funds) ανά τον κόσμο είτε επειδή επιβάλλεται από τις

κρατικές νομικές ρυθμίσεις (Βρετανία.) είτε για λόγους αυτόνομης επενδυτικής πρακτικής, ακολουθούν παρόμοια επενδυτική πολιτική και προωθούν τα πράσινα χαρτοφυλάκια ενισχύοντας τις επιχειρήσεις με αειφόρο στρατηγική. Στην Ελληνική αγορά κεφαλαίων αξίζει να σημειωθεί ότι παρά την εμφανή ευρωπαϊκή τάση δεν υπάρχει κανένα κοινωνικό ή περιβαλλοντικό κεφαλαίο.

Συμπεράσματα

Όταν ο ελεύθερος ανταγωνισμός στην αγορά για αγαθά και για υπηρεσίες, αποτυγχάνει να εξασφαλίσει το κοινωνικό βέλτιστο στο ζήτημα της ανακατανομής των φυσικών πόρων και οι μηχανισμοί τιμών της αγοράς δεν επιτυγχάνουν να ενσωματώσουν (εσωτερικοποιήσουν) τις εξωτερικότητες, όπως η ρύπανση (και άλλες μορφές περιβαλλοντικής υποβάθμισης), επιτρέπουν στους μολύνοντες να επιβάλλουν τις δαπάνες της ζημίας στο υπόλοιπο της κοινωνίας. Οι κυβερνήσεις και οι ιθύνοντες φορείς της κεφαλαιαγοράς σε αναπτυσσόμενες οικονομίες διαδραματίζουν έναν βασικό ρόλο στη διόρθωση των στρεβλώσεων που προκαλούν τις αποτυχίες στην αγορά αγαθών και υπηρεσιών και στην υπερπήδηση των εμποδίων που προκαλούν τις στρεβλώσεις. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των καταλλήλων περιβαλλοντικών πολιτικών μπορεί να οδηγήσει στην εσωτερικοποίηση των εξωτερικοτήτων μέσω των παραδοσιακών εργαλείων της δημόσιας πολιτικής, όπως η περιβαλλοντική νομοθεσία (π.χ ο ρυπαίνων πληρώνει), οι περιβαλλοντικοί κανονισμοί, και τα όρια περιβαλλοντικών πρότυπων. Πιο πρόσφατα, έχει αυξηθεί επίσης το ενδιαφέρον της δημοσίας πολιτικής για τη συμπλήρωση των περιβαλλοντικών εργαλείων ‘εντολής-και-ελέγχου’ (Command and Control) τα οποία βασίζονται και λειτουργούν στο σύστημα της αγοράς (πράσινες δαπάνες και φόροι, εμπορικές άδειες εκπομπών ρύπανσης,) και υπεγράφησαν εθελοντικές συμφωνίες μεταξύ της κυβέρνησης και της επιχείρησης όπως τα συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης (EMAS, ISO 14000).

Η αυξανόμενη εσωτερικοποίηση δαπανών θα οδηγούσε σε μια ουσιαστική μετατόπιση της επενδυτικής ζήτησης για τα περιβαλλοντικά χρηματοοικονομικά αγαθά και για τα καταναλωτικά προϊόντα των περιβαλλοντικά υπεύθυνων επιχειρήσεων, τα οποία θα μπορούσαν να ενισχυθούν περαιτέρω από τη διάδοση των πληροφοριών μεταξύ του ευρέως επενδυτικού και καταναλωτικού κοινού, από την κυβέρνηση και από τις ομάδες πίεσης. Οι ‘πράσινες’ πολιτικές κρατικών οργανισμών από την κυβέρνηση (συνταξιοδοτικά κεφάλαια) καθώς και από τις επιχειρήσεις

(αλυσίδα ανεφοδιασμού) πρέπει επίσης να οδηγήσουν στην αυξανόμενη πίεση από την πλευράς της ζήτησης.

Όσον αφορά στη βελτιστοποίηση της περιβαλλοντικής πληροφόρησης των εταιριών, η κυβέρνηση και οι ιθύνοντες της κεφαλαιαγοράς είναι σε θέση να προχωρήσει σε σημαντική ενίσχυσή τους:

- άμεσα: με την αποκάλυψη δημόσιων περιπτώσεων μη συμμόρφωσης συγκεκριμένων επιχειρήσεων και των περιβαλλοντικών στοιχείων που συγκεντρώνονται από τις αρμόδιες υπηρεσίες επιθεώρησης.
- έμμεσα: με την άσκηση πίεσης στις εταιρίες για την υποβολή περιβαλλοντικών εκθέσεων εθελοντικά ή και μέσω των τροποποιήσεων στο εταιρικό δίκαιο υποχρεωτικά.

Η παροχή σχετικών με το περιβάλλον πληροφοριών στους επενδυτές (είτε οικονομικές, είτε ποσοτικές, ή ποιοτικές) που είναι σχετικές, αξιόπιστες και συγκρίσιμες είναι μια περιοχή όπου η επιχείρηση χρίζει μεγάλου πεδίου βελτίωσης. Η 'εσωτερικοποίηση' των περιβαλλοντικών εκτιμήσεων στη λήψη αποφάσεων επένδυσης μπορεί να επηρεαστεί από την κυβέρνηση και τους ιθύνοντες της κεφαλαιαγοράς άμεσα, επίσης, μέσω της ενθάρρυνσης της υιοθέτησης μιας 'συμπεριλαμβάνουσας' έννοιας του καταπιστευτικού καθήκοντος (π.χ παρακράτηση οικονομικών αποθεμάτων για αντιμετώπιση περιβαλλοντικών κινδύνων) (Fiduciary duty) των επιχειρήσεων (Goodman *et al.* 2002). Αυτό με την ηπιότερη μορφή του μπορεί να δημιουργήσει έναν κανονισμό που να απαιτεί από τους οικονομικούς διαχειριστές των κρατικών ή συνταξιοδοτικών κεφαλαίων να αξιολογούν στην ανάλυση των επενδύσεων τη σχέση των περιβαλλοντικών εκτιμήσεων και να κοινοποιούν πώς λαμβάνουν υπόψη τους τις περιβαλλοντικές εκτιμήσεις κατά τη διατύπωση των πολιτικών επένδυσης. Αλλά υπάρχει ένα ισχυρότερο οικονομικό εργαλείο άσκησης πολιτικής. Ο νόμος που υποχρεώνει τους πιστωτικούς οργανισμούς να παρακρατούν αποθέματα ασφαλείας για την πιστοληπτική κάλυψη των υποχρεώσεων τους. Οι αρμόδιες θεσμοθετημένες υπηρεσίες (π.χ Τράπεζα της Ελλάδος ή Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα) θα μπορούσαν να κάνουν ανάλογες (υποδείξεις) συστάσεις προς τους οικονομικούς συμβούλους των πιστωτικών οργανισμών να συμπεριλάβουν στο εγχειρίδιο πιστοληπτικής ικανότητας επιχειρήσεων -ή και των κρατών σε περίπτωση δανεισμού κράτους-ερωτήσεις σχετικές με την περιβαλλοντική κατάσταση των πελατών τους. Γεγονός που

εμμέσως θα υποχρέωνε τις επιχειρήσεις να υπολογίζουν την περιβαλλοντική τους κατάσταση (διαμόρφωση της περιβαλλοντικής επικινδυνότητας) ως ένα επιμέρους δείκτη για την δυνατότητα σύναψης δανείων και θα καθόριζε το ύψος του επιτοκίου κάθε συμφωνίας.

Οι τρέχουσες πρακτικές λογιστικής είναι οι ίδιες μια πηγή αποτυχίας της κεφαλαιαγοράς για τα αειφορικά θέματα. Πάρα ταύτα η λογιστική και τα σχετικά επαγγέλματα ελέγχου (αναλυτές) καθώς οι προσπάθειες των οργανισμών για την εθελοντική περιβαλλοντική κοινοποίηση έχουν έναν κεντρικό ρόλο στη διαδικασία διορθώσεων. Θα μπορούσε τουλάχιστον μερικώς, να βελτιωθεί η κατάσταση με την ανάπτυξη των γενικά αποδεκτών ορισμών για τις περιβαλλοντικές δαπάνες καθώς επίσης με τον ορισμό κανόνων καθοδήγησης στην αναγνώριση, τη μέτρηση και την κοινοποίηση των περιβαλλοντικών θεμάτων, δεδομένου ότι έχουν επιπτώσεις στις οικονομικές δηλώσεις μέσα στο υπάρχον πλαίσιο λογιστικής. Εντούτοις, λαμβάνοντας υπόψη τους εννοιολογικούς περιορισμούς που διακατέχεται από τη φύση του το λογιστικό ρυθμιστικό πλαίσιο, διαφαίνεται η ανάγκη υπέρβασης των περιορισμών, προκειμένου να υπολογιστεί πλήρως το Περιβάλλον. Φυσικά, η δράση αυτών των εμμέσως ενδιαφερόμενων φορέων θα οδηγούσε σε μια βαθμιαία διόρθωση της αποτυχίας στην αγορά για τα αγαθά και τις υπηρεσίες, καθώς επίσης και διαφόρων άλλων πηγών αποτυχίας της κεφαλαιαγοράς, χωρίς μεγάλη συμμετοχή από τον ίδιο το χρηματοοικονομικό τομέα. Εντούτοις, η επενδυτική κοινότητα δεν είναι απλά παθητικός θεατής σε αυτό το 'παιχνίδι' και εάν δεν πειστεί για την πρακτική σημαντικότητα του εγχειρήματος, με το να ενεργήσει χωρίς περαιτέρω έρευνα στα ανακριβή σήματα σαν ήταν σωστά, θα δημιουργήσει ανατροφοδότηση των σημάτων στο σύστημα που είναι επίσης ανακριβή. Οι ενέργειες αυτές θα αποθαρρύνουν ενεργά τη διόρθωση με αποτέλεσμα να λειτουργήσει ουσιαστικά ως φρένο στην επιτάχυνση της διαδικασίας εσωτερικοποίησης. Η συστηματική έρευνα στις περιβαλλοντικές επιπτώσεις των διαδικασιών των επιχειρήσεων από τους χρηματοδότες και τους χρηματοοικονομικούς πράκτορες της αγοράς κεφαλαίου και οι κατάλληλες δημόσιες περιβαλλοντικές πολιτικές θα ασκούσε τεράστια επίδραση στην εταιρική συμπεριφορά. Αλλά για να συμβεί αυτό, η κεφαλαιαγορά πρέπει να πειστεί ότι όλα τα πολύ προφανή εμπόδια κρύβουν ουσιαστικά κάτι κινδύνους που είναι πρακτικής (παρά απλά θεωρητικής) σχέσης. Επομένως πρέπει να

επαναξιολογήσουν την αντίληψή τους συνολικά επί του ζητήματος ακόμα κι αν πολλά από τα εμπόδια παραμένουν σε ισχύ για κάποιο χρόνο.

Βιβλιογραφία.

Association of Chartered Certified Accountants., (2003). The Big Picture: How the environment influences corporate profit. Toronto: ACCA. Internet site <http://www.acca.co.uk/pdfs/environment/bigpicture.pdf>.

Aspen Institution., (1998). Uncovering Value: Integrating Environmental and Financial Performance. Aspen Institution Internet site <http://www.aspeninst.org/eee/pdfs/eenyrep.pdf>

Austin D., & A. Sauer., (2002). Changing oil—Emerging environmental risks and shareholder value in the oil and gas industry. Washington, DC: World Resource Institute. http://pubs.wri.org/pubs_description.cfm?PubID=3719.

Austin D., *et al.* (2003). Changing drivers: [The impact of climate change on competitiveness and value creation in the automotive industry](http://pubs.wri.org/pubs_description.cfm?PubID=3873). Washington, DC: World Resource Institute (WRI) and Sustainable Asset Management (SAM). Internet site http://pubs.wri.org/pubs_description.cfm?PubID=3873 or <http://www.sam-group.com/changingdrivers>.

Bagby J. W (1995). How Green Was My Balance Sheet?: Corporate Liability and Environmental Disclosure, Va. *Envtl. L.J.*, 4 :1225

Bennett M. & P. James (1999). Sustainable Measures: Evaluation and Reporting of Environmental and Social Performance. Greenleaf Publishing,

Bellantoni D.C. (1997). Coming Clean: Environmental Disclosures in SEC Filings, *Envtl. Compliance & Litig. Strategy*, 4:

Billiot J.M. & Daughtrey W.Z., (2001).Evaluating environmental liability through risk premiums charged on loans to agribusiness borrowers. *Agribusiness*, Vol. 17, No 2: 273-297

Blacconiere W.G. & D.M. Patten (1994).Environmental Disclosures, regulatory costs, and changes in firms Value. *Journal of Accounting and Economic*, 18: 357-477

Blacconiere W.G. & W.D. Northcutt (1997). Environmental Information and Market Reactions to Environmental Legislation. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 12: 149-178

Bosch, J.C., Woodrow, E., & Lee, I., (1998). E.P.A Enforcement, Firm Response Strategies, and Stockholder Wealth: An Empirical Examination. *Managerial and Decision Economics* 19, 167–177.

Bouma J.J., M. Jeucken & L. Klinkers (2001). *Sustainable Banking: The Greening of Finance*, Deloitte & Touche

Broderick J.W., D.R.Lavoie, & A.J. Perel (2000). *Environmental Risk Management and the Role of Environmental Insurance*. *Environmental Quality Management*, Campbell, S., K., Soderstrom. N., 1996 *Executive Compensation and Environmental Exposure*. University of Connecticut. University of Washington.

Canadian Institute of Chartered Accountants (CICA)., by Willis, A., Desjardins. J., 2001. *Environmental performance: Measuring and managing what matters.*, Toronto:CICA. Internet site
http://www.cica.ca/index.cfm?la_id=1&ci_id=1412&highlight_keywords=willis.

Case D.W (2000). *Legal Considerations in Voluntary Corporate Environmental Reporting*. Environmental Law Institute, Washington DC,

Cerin, P., & P.Dober (2001a). Who is Rating the Rating? *Corporate Environmental Strategy* 8 (2), 94–97

Cerin P., & P.Dober (2001b). What does the performance of the Dow Jones Sustainability Group Index tell us? *Eco-Management and Auditing* 8, 123–133

Conference Board of Canada., 2001. *Sustainable development, value creation and the capital markets.*, by Feltmate B., Schofield B., and R. Yachnin. Toronto: Conference Board of Canada. Internet site
http://www.conferenceboard.ca/GCSR/research/sustainable_development.pdf.

Cormier. D. & M. Magnan. (1997). Investors Assessment of Implicit Environmental Liabilities: An Empirical Investigation. *Journal of Accounting and Public Policy* 16, 215-241.

Clough, R.R., (1997). *Impact of an Environmental Screen on Portfolio Performance: A Comparative Analysis of S&P 500 Stock Returns*. Masters project proposal Winslow Management Company, Boston.

Crognale G. (1999). Environmental Management Strategies: The 21st Century Perspective. Prentice Hall.

Ditz D., J. Ranganathan & R. Darry (1995). Green Ledgers: Case studies in Corporate Environmental Accounting. Washington D.C World Resources Institute (W.R.I).

Deegan. C. (2004). Environmental Disclosures and Share Prices – a discussion about efforts to study this relationship. Accounting Forum 28, 87-97

Descano L. & B. Gentry (1998). Communicating Environmental Performance to the Capital Markets. Corporate Environmental Strategy 5, 14-19.

Elkington J. (1997). Cannibals With Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business. Oxford: Capstone Publishing Limited.

E.B.R.D. (1995). Environmental Risk Management for Financial Institutions: A Handbook, European Bank for Reconstruction and Development, London.

Ellipson, AG., (1997). The Right Environmental Strategy Increases Shareholder Value. Ellipson news Autumn/Winter, Basel

Ernst & Young's. (2003). The Materiality of Environmental Risk to Australia's Finance Sector. Prepared for Commonwealth Department of Environment and Heritage - Environment Australia.

http://www.acecrc.org.au/uploaded/117/797203_15eymaterialitypaper2003.pdf

Environmental Agency U.K., (2004). Corporate Environmental Governance. A study into the Influence of Environmental Governance and Financial Performance full Report. Environmental Agency U.K Internet site http://www.environment-agency.gov.uk/business/444251/444754/896550/?version=1&lang=_e

Epstein, M., & J. M. Roy., (2003). Making the business case for sustainability: Linking environmental actions to financial performance. Journal of Corporate Citizenship 9, 79-96.

E.U. (1997). The Role of Financial Institutions in Achieving Sustainable Development, European Commission D GX I, Brussels.

European Environment Agency., (2001). Business and the environment: current trends and developments incorporate reporting and ranking. (E.E.A.) http://www.ewindows.eu.org/Industry/Reporting/business_environment.pdf/download

F.E.E, (2000). Towards a Generally Accepted Framework for Environmental Reporting, Fédération des Experts Comptables Européens, January, Brussels

Flavin C. (1997). Climate Change and Storm Damage: Insurance Costs Keep Rising <http://www.zoca.com/swallowtail/articles/climate.html>

Government Accountability Office United States (2004). ENVIRONMENTAL DISCLOSURE SEC Should Explore Ways to Improve Tracking and Transparency of Information. (G.A.O.) Internet site. www.gao.gov/cgi-bin/getrpt?GAO-04-808.

Ganzi J, F. Seymour, S. Buffett & N.K. Dubash (1998). Leverage For The Environment: A Guide to the Private Financial Services Industry. W.R.I.(Word Resource Institution).

Ganzi J. & B.T. Neubert (1996). Research on the Financial Impact of Environmental Events and Issues on the Property and Casualty Insurance Industry. U.S. EPA Cooperative Agreement #CR824410- 01. Fall.

Gentry S.B. & L. Fernandez (1997). Valuing the Environment: How Fortune 500 CFO's and Analysts Measure Corporate Performance UNDP Public-Private Partnerships for the Urban Environment, UNDP/Yale Collaborative Programme on the Urban Environment

Goodman, S. Kron. J, & T.Little (2002). The Environmental Fiduciary The Case for Incorporating Environmental Factor into Investment Management Policies. The Rose Foundation for Communities & the Environment. Internet site www.rosefdn.org

Goodman.S.B., & T. Little (2003). The Gap in G.A.A.P. an examination of environmental accounting loop holes. The Rose Foundation for Communities and the Environment, Environmental Fiduciary Project. Internet site www.rosefdn.org

Global Environmental Management Institutes., (2004). Clear Advantage: Building Shareholder Value ENVIRONMENT : VALUE TO THE INVESTOR. Washington, DC: Global Environmental Management Institute (GEMI). Internet site <http://www.gemi.org/GEMI%20Clear%20Advantage.pdf>

Global Reporting Initiative (2002). Sustainability Reporting Guidelines on Economic, Environmental, and Social Performance. (G.R.I.) Internet site <http://www.globalreporting.org/resources/06publications.asp>

Global Reporting Initiative (2005). Κατευθυντήριες Οδηγίες Έκδοσης Κοινωνικών Απολογισμών. (G.R.I.) Internet site <http://www.globalreporting.org/guidelines/GreekTranslation.pdf>

Gray R., D. Walters, J. Bebbington & I. Thomson (1995). The Greening of the Enterprise: An Exploration of the (non) role of environmental Accounting and

Environmental Accountants in organization change, *Critical Perspectives on Accounting* 6, 211-239.

Gray R, D. Owen & Adams C. (1996). *Accounting & Accountability: Changes and Challenges in corporate social and environmental reporting*. Prentice Hall

Halkos G.E., & K.Evangelinos 2002. Determinants of Environmental Management Systems Standards implementation: Evidence from Greek Industry. *Business Strategy and the Environment*, 11(6) 360-375.

Hamilton, J.T. (1995). Pollution as News: Media and Stock Markets Reactions to the Toxics Release Inventory Data. *Journal Environmental Economics and Management Review* 28, 98-113.

Hart, S., (1995). A Natural Resource-based View of the Firm. *Academy of Management Review* 20(4), 986-1014.

Hart, S. & G. Ahuja., (1996). Does it pay to be green? An empirical examinations of the relationships between emissions reduction and firm Performance, *Journal Business Strategy and the Environment* 5, 30-37.

Karpoff, J.M (1998). The Impact of Shareholder Activism on Target Companies: A Survey of Empirical Findings, University of Washington Working Paper. Internet site http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=885365#PaperDownload

Klassen R.D. & C.P. McLaughlin (1996). The impact of environmental Management on firm Performance, *Management Science* 42(8), 1199-1214.

Kolk A., S. Walhain S. & S. Wateringen (2001). Environmental Reporting by the Fortune Global 250: Exploring the Influence of Nationality and Sector. *Business Strategy and the Environment* 10, 15–28.

KPMG (1999). *International Survey of Environmental Reporting*. KPMG

KPMG., (2001). *UNDERSTANDING ENTERPRISE RISK MANAGEMENT: An Emerging Model for Building Shareholder Value*. KPMG

Lanoie P. & B. Laplante (1994). The Market Response to Environmental Incidents in Canada: a Theoretical and Empirical Analysis, *Southern Economic Journal* 60, 657–72.

Lanoie P., B. Laplante & M. Roy (1997). Can Capital Market Create Incentives for Pollution Control ? *Word Bank*

Laffont J.J. (1995). Regulation, moral hazard and insurance of environmental risks, *Journal of Public Economics* 58, 319-33.

Lober D.J., D. Bynum, E. Campbell & M. Jacques (1997). The 100 plus Corporate Environmental Report Study: A Survey of an Evolving Environmental Management Tool, *Business Strategy and the Environment* 6, 57–73.

Marsiliani, L., T. I. Renström (2003). Environmental Policy and Capital Movements: The Role of Government Commitment. *Climate Change Modelling and Policy*. Internet site <http://www.feem.it/NR/rdonlyres/55AAC26A-3EE5-4881-A5A3-A9682E837A70/560/CAPMOVE1.pdf>

Michael Jantzi Research Associates (MJRA). 2001., *Socially responsible investment: A global legislative overview*. Toronto: MJRA.

Palmer, K., W. Oates, & P. Portney., (1995). Tightening Environmental Standards: The Benefit-Cost or the No-Cost Paradigm? *Journal of Economic Perspectives* 9(4) 119-132.

Patel, S., & G. Dallas, (2002). Transparency and disclosure: Overview of methodology and study results—United States. New York, NY: Standard & Poor's. Internet site <http://www.theia.org/chapters/pubdocs/86/S&P.pdf>.

Patten, M.D., (2004). The accuracy of financial report projections of future environmental capital expenditures: a research note. *Accounting, Organizations and Society* 30 (5)457-468.

Porter M.E & C. Van der Linde (1995a). Green and Competitive Ending the Stalemate, *Harvard Business Review* 10. 120-133.

Porter M.E & C. Van der Linde (1995b). Toward a New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship, *Journal of Economic Perspectives* 9(4), 97-118.

PriceWaterhouseCoopers. (2002). The role of Australia's financial sector in sustainability. PricewaterhouseCoopers. Internet site

PriceWaterhouseCoopers., (2004). Έρευνα για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη στις Ελληνικές Επιχειρήσεις. Αθήνα.. PricewaterhouseCoopers.

Monks, R., A. Miller, & J. Cook (2004). Shareholder activism on environmental issues: A study of proposals at large U.S. corporations (2000–2003). *Natural Resources Forum* 28, 317–330.

Meloy. M. M., (1994). Disclosure of Environmental Liability in SEC Filings, Financial Statements, and Debt Instruments: An Introduction. *Villanova Environmental Law Journal* 5, 315.

Muoghalu M., D. Robison & Glascock J. (1990). Hazardous Waste Lawsuits, Stockholder Returns, and Deterrence, *Southern Economic Journal* 7, 357-370.

Naimon, J.S., (1994). Environmental Risk and Competitive Advantage among S&P 500 Companies: Empirical Finding and Implications for the Financial Services Industry. IRRC (Investor Responsibility Research Center),

Oates., W., K.L. Palmer, & P.Portney., (1993). Environmental Regulation and International Competitiveness Thinking about the Porter Hypothesis. *Resource for the Future*. Nov. Discussion Paper 94-02.

Oakley, R., 2003. From the why of corporate sustainability to the how – the SIGMA Project's management guidelines for organizations. AccountAbility, British Standards Institution and Forum for the Future. Internet site <http://www.accountability.org.uk/research/default.asp?pageid=30>

Reinhardt, F.L., (1999a). Bringing the Environment Down to Earth. *Harvard Business Review* 77(4) 149-157.

Reinhardt, F.L., (1999b). Market Failure and the Environmental Policies of Firms: Economic Rationales for 'Beyond Compliance Behavior. *Journal of Industrial Ecology* 3, (1) 9-21.

Reinhardt, F.L., (2002). Bridging the Gap: How Improved Information Can Help Companies Integrate Shareholder Value and Environmental Quality, In: *Environmental Performance Management: The Global Report 2001-2002*, Oxford: Oxford University Press

Repetto, R., & D. Austin., (2000). Pure profit: Financial implications of environmental performance. Washington, DC: World Resources Institute. Internet site. <http://pdf.wri.org/pureprofit.pdf>.

Repetto, R, D. Austin., (2002). Coming Clean Corporate Disclosure of Financially Significant Environmental Risks. Washington, DC: World Resources Institute. Internet site. <http://pdf.wri.org/ComingClean.pdf>.

Repetto, R., & J.Henderson. (2003). Environmental exposures in the US electric utilities industry. *Utilities Policy* 11, 103–111. Washington, DC: World Resource Institute.

Repetto. R., (2005). Protecting investors and the environment through financial disclosure. *Utilities Policy* 13, 51–68.

Russo, M., & P.Fouts., (1997). A resource-based perspective on corporate environmental performance and profitability. *Academy of Management Journal* 40(3), 534–559. Internet site. <http://lcb1.uoregon.edu/mrusso/resprof.htm>.

Schaltegger, S., & T.Synnestved., (2002). The link between green and economic success: environmental management as the crucial trigger between environmental and economic performance. *Journal of Environmental Management* 65, 339-346.

Schaltegger, S., & R. Burritt., (2000). *Corporate Environmental Accounting Issues Concepts and Practice*. Greenleaf, 462pp.

Schaltegger S, & F.Figge., (2001). Sustainable development funds: progress since the 1970s. In *Sustainable Banking. The Greening of Finance*, Bouma JJ, Jeucken M, Klinkers L (eds). Greenleaf: Sheffield; 203–210.

Schaltegger, S. & F. Figge., (2000). Environmental shareholder value: economic success with corporate environmental management. *Eco-Management and Auditing* 7, 29–42

Schmidheiny, S., Zorraquin, F J., 1996. *Financing Change: The Financial community, Eco-Efficiency, and Sustainable Development*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts

Sepetis, A., I. Nikolaou, & C.M.,Sophoulis., (2005). Environmental and Social Accounting method assists Financial Market to contribute to Sustainable Development. International Conference, Rhodes GlobanNET

SiRi Group & Avenzi research., (2003). *Green, social and ethical funds in Europe 2003*.

Social Investment Forum, 2006. *Report on Socially Responsible Investing Trends in the United States*. Internet site. www.socialinvest.org.

Stratos., (2003). *Building confidence—Corporate sustainability reporting in Canada*. Stratos Internet site. <http://www.stratos-sts.com/pages/publica012.htm>

Swiss Bank Corporation., (1995). *Environment and Finance Enterprise: Secondary Research Search and Reviews*. Unpublished, Swiss Bank Corporation.

Thompson, H. (1995). The role of financial institution in encouraging improved environmental performance. In M.Rogers., Business and Environment. London: MacMillan Press.

The Global Compact., 2005. Who Cares Wins Connecting Financial Markets to a Changing World Recommendations by the financial industry to better integrate environmental, social and governance issues in analysis, asset management and securities brokerage. Swiss Federal Department of Foreign and United Nations <http://www.innovestgroup.com/pdfs/WhoCaresWins.pdf>

UNEP (1994). Company Environmental Reporting: A measure of the Progress of Business and Industry Towards Sustainable Development. Technical Report No 24, UN Publication: UNEP Sustainability Ltd.

UNEP (2001). Banking and the Environment: A Statement by Banks on the Environment and Sustainable Development Internet site. <http://www.unep.ch/finance/bank1.html>

UNEP F.I.,. (2004). The Materiality of Social, Environmental, and Corporate Governance Issues to Equity Pricing. Internet site. http://www.unepfi.org/fileadmin/documents/amwg_materiality_equity_pricing_report_2004.pdf

Walley N. & B. Whitehead (1994). It's Not Easy to being Green, Harvard Business Review, May-June.

White, A. M., (1995). The Performance of Environmental Mutual Funds in the United States and Germany: Is There Economic Hope for 'Green' Investors? Research in Corporate Social *Performance and Policy* Supplement 1, 323-344.

World Bank (1999). Greening Industry: New Roles for Communities, Markets, and Governments Published for the World Bank & Oxford University Press, Internet site <http://www.worldbank.org/research/greening/cover.htm>

World Business Council For Sustainable Development by Blumberg, J., Korsovold, A., G. Blum., (1997). Environmental Performance and Shareholder Value. (W.B.C.S.D).

World Business Council For Sustainable Development., (2000) by Markus.L, Eco-Efficiency. Creating More Value With Less Impact. (W.B.C.S.D).

World Bank., (1999). Greening Industry: New Roles for Communities, Markets and Governments. Oxford/World Bank, New York.

Wright P. D. & D. P. Keegan (2001). Pursuing Value: the Information Reporting Gap in the Swiss Capital Markets. Price Waterhouse, New York 2001.

Xanthakis, M., L. Tsipouri, & Spanos L. (2001). The construction of a corporate governance rating system for a small open capital market: Methodology and applications in the Greek market. 24th Annual Congress of the European Accounting Association in Athens 18-20 April 2001 Internet site. <http://www.agii.gr/docs/20XANTHAKIS-TSIPOURI-SPANOS.pdf>

Επιστροφή στο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Τσάλτας Γρηγόριος (Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών, Δντης Ευρωπαϊκού Κέντρου Περιβαλλοντικής Έρευνας και Κατάρτισης)

Ο Δρόμος προς την Κοπεγχάγη. Η τελευταία παγκόσμια ευκαιρία/πρόκληση. Προς μια Νέα Διεθνή Περιβαλλοντική Ηθική Τάξη⁹⁰

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι προφανές. Τα αποτελέσματα από τη ραγδαία επιδεινούμενη κλιματική αλλαγή στον Πλανήτη τείνουν να ξεπεράσουν ακόμη και εκείνα που θεωρούνται ότι έχουν φέρει στα πρόθυρα της απόλυτης κατάρρευσης το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Συγκρινόμενα τα δύο αυτά φαινόμενα αναδεικνύουν μια άμεσα ελλοχεύουσα σχέση μεταξύ τους. Σχέση, η οποία αποδεικνύεται αμφίδρομη, τόσο σε επίπεδο απόλυτης υποβάθμισης των φυσικών συνθηκών διαβίωσης πάνω στον Πλανήτη, όσο και της σημαντικής επιδείνωσης όλων των αναπτυξιακών δεικτών κάτω από την αιφορική τους προσέγγιση. Μια προσέγγιση η οποία ξεπερνά την από πολλού εγκαταλειφθείσα μονόπλευρη οικονομική θεώρηση της ανάπτυξης, υπέρ της παράλληλα αλληλοσυμπληρούμενης κοινωνικής και περιβαλλοντικής της διάστασης. Άλλωστε, τοξικό περιβάλλον και τοξική οικονομία (ομόλογα) μόνο σε σχέση με την επιμέρους αναπτυξιακή τους θεώρηση διαφέρουν⁹¹.

Ήδη, η παγκόσμια συνάντηση στην Κοπεγχάγη (Δεκέμβριος 2009) θεωρείται ως ύστατη προσπάθεια της οργανωμένης διεθνούς κοινότητας να προγραμματίσει, μέσω γενναίων και προς άμεση υιοθέτηση μέτρων, την πολυπόθητη αναστροφή της παγκόσμιας περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Με άλλα λόγια, πρόκειται για τη διεθνή συνάντηση η οποία αν δεν αποφέρει τα ποθητά για όλους αποτελέσματα τότε η διεθνής συνεννόηση και συνεργασία στον τομέα αυτόν, θα αποβεί για τον άνθρωπο ένας μοιραίος όσο και μοναχικός μονόδρομος δίχως επιστροφή και με κατεύθυνση τη βαθμιδών απόλυτη καταστροφή του.

⁹⁰ Μια πρώτη σύντομη μορφή της εισήγησης και λόγω της απόλυτης επικαιρότητας του θέματος που πραγματεύεται, παρουσιάστηκε και στο συνέδριο του Ινστιτούτου Αμυντικών Αναλύσεων με θέμα «International Politics and Security», (Αθήνα, 27 Μαρτίου 2009).

⁹¹ Βλ. επίσης, Γρηγόρη Ι. Τσάλτα, *Κλιματική Αλλαγή, ο Δρόμος προς την Κοπεγχάγη*, Βήμα Ιδεών, «Το Βήμα», σελ. 6, 4 Απριλίου 2009.

Το ερώτημα παραμένει όμως διαχρονικά το ίδιο. Πως φτάσαμε στην κατάσταση αυτήν και με ποιο τρόπο είναι δυνατόν να την αντιμετωπίσουμε επιτυχώς έστω και την υστάτη ώρα;

A) Πολιτικά και θεσμικά αίτια της παγκόσμιας περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της κλιματικής αλλαγής

Μια πρώτη απάντηση θα μπορούσε να δοθεί σχετικά εύκολα σε σχέση με τα αίτια της επηρεαζόμενης καταστροφής. Η απόλυτη αδιαφορία προς το περιβάλλον μέρος του οποίου είναι και ο ίδιος ο άνθρωπος, φάνηκε, ιδιαίτερα μετά τη βιομηχανική επανάσταση, να αποτελεί την κορυφαία αιτία καταστροφής του. Μια καταστροφή η οποία στηρίζεται παράλληλα στην υπερεκτίμηση των δυνατοτήτων της φύσης να ανταπεξέλθει στην καθημερινή, σφοδρή και πολύπλευρη επίθεση που δέχεται από τον άνθρωπο στο βωμό του αλόγιστου οικονομικού υπερκέρδους, χωρίς προγραμματισμό για το αύριο, θεωρώντας παράλληλα ότι η όποια υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος θα μπορούσε να θεωρηθεί αναστρέψιμη με τη λήψη άμεσων προς υλοποίηση μέτρων, όταν αυτό θεωρηθεί απαραίτητο. Δυστυχώς, έδαφος αέρας και νερά, μαζί με τη χλωρίδα και την πανίδα του Πλανήτη, με άλλα λόγια το σύνολο του φυσικού περιβάλλοντος, δέχτηκαν την απόλυτη περιφρόνηση από το μοναδικό έλλογο όν, τον άνθρωπο, το οποίο αποφάσισε να εκδικηθεί τον ίδιο του τον εαυτό, καθώς και τα δημιουργήματά του δηλαδή το λεγόμενο ανθρωπογενές περιβάλλον.

α) Η διαχρονική δράση του ΟΗΕ αναφορικά με την αντιμετώπιση της παγκόσμιας περιβαλλοντικής υποβάθμισης

Η ίδια αδιαφορία χαρακτήρισε επίσης και το διεθνές οργανωμένο θεσμικό παράγοντα (ΟΗΕ) ο οποίος αμέλγησε σκανδαλωδώς να προβλέψει, αλλά και να αντιμετωπίσει την όλη κατάσταση, με τη λήψη των απαραίτητων μέτρων τιθάσευσης της ανθρώπινης αδιαφορίας σχετικά με το περιβάλλον. Έτσι, χρειάστηκαν 20 χρόνια μετά την πρώτη σημαντική συνάντηση όλων των κρατών της οργανωμένης διεθνούς κοινότητας στη Στοκχόλμη (1972) για να συνειδητοποιήσει ο Παγκόσμιος Οργανισμός, ότι η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί αναπόσπαστη συμπληρωματική παράμετρο του φαινομένου της ανάπτυξης, ειδομένης κάτω από την

αιφορική της διάσταση, δηλαδή εκείνης που συμπεριλαμβάνει επί ίσοις όροις και δίχως ιεράρχηση, την **οικονομική αύξηση** την **κοινωνική πρόοδο** και την **περιβαλλοντική προστασία**. Η επίσημη αποδοχή της θεωρίας αυτής έγινε στο Ρίο (1992) για να οδηγηθούμε στη συνέχεια και 10 χρόνια μετά, στην τρίτη κατά σειρά μεγάλη σχετική συνάντηση στο Γιοχάνεσμπουργκ (2002), όπου έγινε πλέον κοινά αποδεκτό ότι η όποια συζήτηση για την παγκόσμια περιβαλλοντική διαχείριση και προστασία αποτελεί αναπόσπαστο υποχρεωτικώς μέρος της παγκόσμιας αιφορικής προσπάθειας για ολοκληρωμένη ανάπτυξη.

Παράλληλα, εντοπίστηκε ότι, ανάμεσα στα κυριότερα περιβαλλοντικά προβλήματα που πλήττουν σήμερα τον Πλανήτη (αραίωση της στιβάδας του όζοντος, ρύπανση των θαλασσών, απερίμωση των εδαφών κλπ) και στο πλαίσιο της σύγχρονης περιβαλλοντικής φιλοσοφίας η οποία απορρέει από τη διαπίστωση ότι **η ρύπανση δεν γνωρίζει από σύνορα**, το σημαντικότερο ίσως πρόβλημα είναι εκείνο που οφείλεται στην υπερθέρμανσή του (φαινόμενο του θερμοκηπίου). Πρόβλημα το οποίο παραπέμπει στην **παγκόσμια κλιματική αλλαγή**, με αποτελέσματα που αφορούν τόσο στη διεθνή οικονομική κρίση όσο και την παρεπόμενη κοινωνική καθυστέρηση.

β) Από το Ρίο (1992) στο Μπαλί (2007)

Σχετικά με την αντιμετώπιση του προβλήματος της κλιματικής αλλαγής και από την εποχή του Ρίο (1992), ξεκίνησε μια σημαντική θεσμική πρωτοβουλία με την υιοθέτηση της **Σύμβασης Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή**⁹², η οποία είχε και τη συνέχειά της, πέντε χρόνια αργότερα, με το γνωστό μας **Πρωτόκολλο του Κιότο**⁹³, το οποίο οδήγησε με τη σειρά του, πριν από ένα χρόνο, στην πολλά υποσχόμενη συνάντηση για την Κλιματική Αλλαγή στο Μπαλί της Ινδονησίας (Δεκέμβριος, 3, 2008)⁹⁴.

Ο δρόμος από το Ρίο προς το Μπαλί δεν υπήρξε εύκολος, ούτε όμως αξίζει να του αποδοθεί υπερβολικά αυστηρή κριτική, αφού, τουλάχιστον τα δύο τελευταία

⁹² UNFCCC (United Nations Framework Convention on Climate Change).

⁹³ Τέθηκε σε διεθνή ισχύ στις 16 Φεβρουαρίου 2005.

⁹⁴ Η Διάσκεψη στο Μπαλί αφορούσε ουσιαστικά την κοινή συνεδρίαση, αφενός της 13^{ης} συνόδου της Σύμβασης Πλαίσιο των ΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή και αφετέρου της 3^{ης} συνόδου της Ένωσης των Μερών του Πρωτοκόλλου του Κιότο.

χρόνια (2005 -2007), πριν από την πολλά υποσχόμενη αυτή συνάντηση στην Ινδονησία, οι δράσεις που αναπτύχθηκαν διεθνώς απέδειξαν ότι η διεθνής κοινωνία βρίσκεται πολύ κοντά στην απόλυτη συνειδητοποίηση του παγκόσμιου κινδύνου που ελλοχεύει πλέον μια διαρκώς συνεχιζόμενη επίδειξη αδιαφορίας για το σχετικό θέμα, με αποτέλεσμα την αφύπνιση αλλά και την απόλυτη ενεργοποίησή της μέσω πολύπλευρων δράσεων⁹⁵. Με άλλα λόγια, πρόκειται για δράσεις που αφορούν όχι μόνο στον επίσημο ΟΗΕ, μέσω των ειδικότερων οργάνων του, με επικεφαλής τη Γενική Συνέλευση αλλά και το Συμβούλιο Ασφαλείας, και τους ειδικευμένους οργανισμούς του συστήματός του, ή και τον ίδιο τον Γενικό Γραμματέα μέσω συγκεκριμένης σημαντικής σχετικής πρωτοβουλίας που ανέλαβε, αλλά και την οργανωμένη διεθνώς Κοινωνία των Πολιτών⁹⁶.

Δυστυχώς, οι προσδοκίες της ανθρωπότητας στο Μπαλί διαψεύστηκαν πλήρως. Και τούτο διότι η σθεναρά για μια φορά ακόμη αντίδραση, κυρίως των ΗΠΑ του Μπους, για άμεση συμμετοχή στη λήψη αυστηρών μέτρων, με τη δραστική μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα, παρέπεμψαν σε αναβολή της ουσιαστικής ρύθμισης του θέματος, για το Δεκέμβριο του 2009 στην Κοπεγχάγη.

γ) Από το Μπαλί (2007), στην Κοπεγχάγη (2009)

Αν και το όλο ζήτημα παραπέμφθηκε ουσιαστικά προς επίλυση για το Δεκέμβριο του 2009 (Κοπεγχάγη), οι παράπλευρες δράσεις που αναπτύχθηκαν από το Μπαλί μέχρι σήμερα, αποδεικνύουν ότι το ζήτημα παραμένει τουλάχιστον ζέον. Δράσεις οι οποίες εντάσσονται γενικότερα στο πλαίσιο του λεγόμενου «Οδικού Χάρτη» του Μπαλί ο οποίος και προβλέπει για τα επόμενα δύο χρόνια την ανάπτυξη μιας διαρκούς διεθνούς διαπραγμάτευσης με στόχο αφενός την Κοπεγχάγη και αφετέρου το 2012 χρονιά ορόσημο κατά την οποία τελειώνει η πρώτη περίοδος υποχρεώσεων των κρατών σύμφωνα με το Πρωτόκολλο του Κιότο⁹⁷.

⁹⁵ Βλ. αναλυτικά, Γρ. Ι. Τσάλτα (επιμ.) Κλιματική Αλλαγή. Το Περιβάλλον μετά τη Διεθνή Διάσκεψη των Η.Ε. στο Μπαλί, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2009.

⁹⁶ Βλ. αναλυτικά, Γρ. Ι. Τσάλτα, *Το Ζήτημα των Κλιματικών Αλλαγών και η σχετική Συζήτηση στα ΗΕ πριν από τη Διάσκεψη στο Μπαλί της Ινδονησίας*, στο Στ. Περράκης (επιμ.) *Σύγχρονες Ματιές στις Νομικές και Πολιτικές Όψεις Διεθνούς Οργάνωσης-Διεθνών Οργανισμών*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 2009, σελ. 239 – 256.

⁹⁷ Βλ. Γρ. Ι. Τσάλτα, *Το Σχέδιο Δράσης του Μπαλί*, στο Γρ. Ι. Τσάλτα (επιμ.), οπ. προηγ. σελ 215 - 226.

1. Η δράση σε επίπεδο UNFCCC

Μέχρι σήμερα, η Σύμβαση Πλαίσιο των Η.Ε. για την Κλιματική Αλλαγή έχει οργανώσει τέσσερις ειδικές συναντήσεις στον απόηχο της Διάσκεψης στο Μπαλί και με στόχο την προετοιμασία ουσιαστικά της Διάσκεψης στην Κοπεγχάγη. Οι συναντήσεις αυτές έλαβαν χώρα διαδοχικά στην Μπανγκόκ (Ταϊλάνδη), τη Βόννη (Γερμανία), τη Γκάνα και στο Πόζναν (Πολωνία), η οποία και αποτέλεσε την κατά σειράν 14^η Σύνοδο των Μερών στη Σύμβαση⁹⁸, με 15^η την επερχόμενη Σύνοδο της Κοπεγχάγης το ερχόμενο Δεκέμβριο.

Η πρώτη από τις συναντήσεις αυτές⁹⁹ σηματοδότησε την έναρξη ενός νέου κύκλου συνομιλιών/ διαπραγματεύσεων για την κλιματική αλλαγή και ουσιαστικά φάνηκε να αναθερμαίνει το κλίμα μετά την αποτυχία στο Μπαλί λίγους μήνες πριν.

Στη δεύτερη σχετική συνάντηση, λίγους μήνες αργότερα, στη Βόννη¹⁰⁰, αποφασίστηκε η εφαρμογή της δεύτερης φάσης του Προγράμματος Εργασίας του Ναϊρόμπι για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή. Όπως και στη Μπανγκόκ, συζητήθηκαν τα 5 βασικά στοιχεία των διαπραγματεύσεων (προσαρμογή, μετριασμός των επιπτώσεων, τεχνολογία, χρηματοδότηση, κοινό όραμα για μακροπρόθεσμη συνεργατική δράση).

Στην Τρίτη συνάντηση στην Γκάνα¹⁰¹ συνεχίστηκε ουσιαστικά η προσπάθεια για τη δημιουργία μίας ενισχυμένης, όσο και αποτελεσματικής συμφωνίας για το κλίμα υπό τη Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή, καθώς και η υιοθέτηση συγκεκριμένων και αυστηρών κανόνων και εργαλείων για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στο πλαίσιο του Πρωτοκόλλου του Κιότο.

Τέλος, τον περασμένο Δεκέμβριο, στη 14^η Συνάντηση των Μερών, στο Πόζναν της Πολωνίας¹⁰², υιοθετήθηκε η σαφής δέσμευσή τους για ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων κατά τον επόμενο χρόνο (2009), προκειμένου να διαμορφωθεί μία φιλόδοξη όσο και αποτελεσματική συμφωνία για την κλιματική αλλαγή, κατά την

⁹⁸ Βλ. Conference of the Parties (COP 14).

⁹⁹ Βλ. σχετική συνάντηση στη Μπανγκόκ (Ταϊλάνδη), 31 Μαρτίου – 4 Απριλίου 2008.

¹⁰⁰ Βλ. σχετική συνάντηση, 2 – 13 Ιουνίου 2008.

¹⁰¹ Βλ. σχετική συνάντηση, 21 – 27 Αυγούστου 2008.

¹⁰² Βλ. σχετική συνάντηση, 1 – 12 Δεκεμβρίου 2008.

προβλεφθείσα τελική, προς το σκοπό αυτό, συνάντηση στην Κοπεγχάγη, την 15^η κατά σειρά Σύνοδο των Μερών.

Παράλληλα, σε επίπεδο Διακυβερνητικού Πάνελ του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή¹⁰³ το οποίο είναι επιφορτισμένο με την επιστημονική διερεύνηση σε επίπεδο τεχνικό και κοινωνικό-οικονομικό του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής, τον Ιούνιο του 2008, κοινοποιήθηκε επίσημη αναφορά του σχετικά με την κατάσταση των υδάτινων πόρων, η οποία και σχετίζεται άμεσα με την κλιματική αλλαγή, στα μέτρα για την άμβλυνση των επιπτώσεων αλλά και των προτάσεων για μελλοντική δράση¹⁰⁴.

2. Ο Ρόλος του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ

Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε τα δύο τελευταία χρόνια και ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ, ο οποίος με αλληπάλληλες δηλώσεις του ενθαρρύνει τη διεθνή κοινότητα να αναπτύξει μια πολιτική διαρκούς επαγρύπνησης και εγρήγορης αναφορικά με την ολοκλήρωση των προσπαθειών για αποτελεσματική αντιμετώπιση του θέματος στην Κοπεγχάγη τον ερχόμενο Δεκέμβριο.

Έτσι, σε κάποιες από τις πρώτες σχετικές δηλώσεις του, αμέσως μετά το Μπαλί, ο Γενικός Γραμματέας υπογραμμίζει ότι: «είναι σαφής πλέον η δέσμευση όλων των μερών για ολοκληρωμένες διαπραγματεύσεις τον επόμενο χρόνο, προκειμένου να διαμορφωθεί μία φιλόδοξη και αποτελεσματική συμφωνία για την κλιματική αλλαγή»¹⁰⁵.

Στη συνέχεια, αντίστοιχες δηλώσεις κάνουν αναφορά για «το καθήκον όλων μας να παραδώσουμε έναν περιβαλλοντικά βιώσιμο κόσμο στις μελλοντικές γενεές»¹⁰⁶, αλλά και «εάν δε ληφθεί άμεση όσο και επαρκής δράση για την αντιμετώπιση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής, δε θα επιτευχθούν και οι Στόχοι της Χιλιετίας»¹⁰⁷. Στην ίδια φιλοσοφία κινείται και η Πρόταση του Προέδρου

¹⁰³ Intergovernmental Panel in Climate Change (IPCC).

¹⁰⁴ Βλ. σχετικά: IPCC Technical Paper VI, Climate Change and Water <http://www.ipcc.ch/pdf/technical-papers/climate-change-water-en.pdf>.

¹⁰⁵ Βλ. αναλυτικά σχετικές δηλώσεις της 11^{ης} Φεβρουαρίου 2008 και ειδικότερα, <http://www.un.org/climatechange/statements.shtml>

¹⁰⁶ Βλ. αναλυτικά σχετικές δηλώσεις της 30^{ης} Ιουνίου 2008 και ειδικότερα, <http://www.un.org/climatechange/statements.shtml>

¹⁰⁷ Βλ. αναλυτικά σχετικές δηλώσεις της 8^{ης} Ιουλίου 2008 και ειδικότερα, <http://www.un.org/climatechange/statements.shtml>

των ΗΠΑ (Μπάρακ Ομπάμα) και του Γενικού Γραμματέα της 12^{ης} Μαρτίου 2009, για Απόφαση της Γενικής Συνέλευσης σχετικά με την ανακήρυξη του 2009 ως έτους για την Κλιματική Αλλαγή.¹⁰⁸

Μπαίνοντας στην τελική ευθεία, τον Ιανουάριο (29) του 2009, ο Γενικός Γραμματέας, στο Νταβός της Ελβετίας, φέρεται να ενθαρρύνει, με δηλώσεις του, τους παγκόσμιους κολοσσούς της διαφήμισης να βοηθήσουν στη διαμόρφωση σαφούς μηνύματος για την κλιματική αλλαγή, στο πλαίσιο της ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης, καθώς και στη δημιουργία ενός βαθειά ριζωμένου κινήματος για άμεση πλέον αλλαγή, ως την πολιτική εκείνη που θα ενεργοποιεί πλέον καθημερινώς την Κοινωνία των Πολιτών. Ενώ, στις 11 Φεβρουαρίου (2009), ο επικεφαλής του ΟΗΕ, κάλεσε την Κίνα, την Ινδία, ως του τελευταίους μείζονες ρυπαίνοντες, καθώς και την Ευρώπη, να χαράξουν κοινή πορεία για την κλιματική αλλαγή.

3. Οι Ειδικευμένοι Οργανισμοί του Συστήματος ΟΗΕ

Είναι γεγονός ότι τα θέματα της περιβαλλοντικής διαχείρισης και προστασίας αφορούν στο σύνολό τους όλους τους ειδικευμένους διεθνείς οργανισμούς του Συστήματος ΟΗΕ, πράγμα που υποδηλώνει και την έκταση του προβλήματος. Ορισμένοι μάλιστα από αυτούς εμπλέκονται άμεσα λόγω της ειδικότερης θεματικής με την οποία ασχολούνται και υπηρετούν και η οποία παραπέμπει απευθείας στις ειδικές πτυχές του θέματος.

Έτσι, η UNESCO, η Διεθνής Οργάνωση Μετεωρολογίας, το Πρόγραμμα των ΗΕ για την Ανάπτυξη, η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας, ο FAO, το UNEP, δραστηριοποιούνται ενεργώς στον τομέα διαμόρφωσης της κατάλληλης διεθνούς πολιτικής για την αντιμετώπιση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής, προωθώντας συγκεκριμένες προτάσεις στη Γραμματεία του ΟΗΕ αλλά και της Σύμβασης Πλαισίου για την Κλιματική Αλλαγή.

Ειδικότερα η UNESCO τον Απρίλιο του 2008, στο δρόμο προς την Κοπεγχάγη, υιοθέτησε τη Στρατηγική του Οργανισμού σχετικά με τη Δράση για την Κλιματική

¹⁰⁸ Βλ. σχετ.:

<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=30171&Cr=climate+change&Cr1=>

Τμήμα Περιβάλλοντος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
20-22 Ιουνίου 2008

Αλλαγή¹⁰⁹. Το Μάιο (24) της ίδιας χρονιάς η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας υιοθέτησε μία σημαντική Απόφαση σχετικά με τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην υγεία¹¹⁰, ενώ στις αρχές Σεπτεμβρίου (2008) ο Παγκόσμιος Οργανισμός Μετεωρολογίας σε διεθνή συνάντηση υπό την αιγίδα του, παρουσίασε την Έκθεσή του σχετικά με τις: «Προβλέψεις για το Κλίμα και Πληροφορίες για τη λήψη αποφάσεων»¹¹¹.

Παράλληλα, το Πρόγραμμα των ΗΕ για την Ανάπτυξη, στο πλαίσιο της δράσης της Ομάδας για το Περιβάλλον και την Ενέργεια, υιοθέτησε τη στρατηγική, τις πρωτοβουλίες και τις δράσεις του UNDP για την κλιματική Αλλαγή, ενώ ο FAO δραστηριοποιήθηκε ενεργά στον τομέα της επίδρασης της κλιματικής αλλαγής στην καλλιέργεια και παραγωγή των τροφίμων και σε συνδυασμό με την παρεπόμενη παγκόσμια επισιτιστική κρίση και την πείνα. Τέλος, το UNEP, ο αρμόδιος ουσιαστικά περιβαλλοντικός θεσμός των ΗΕ, δραστηριοποιήθηκε με τη σειρά του έντονα στον τομέα προαγωγής της ανάπτυξης και των σχετικών πρωτοβουλιών διεθνούς συνεργασίας με στόχο την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής¹¹², ενώ σε σχετική Έκθεσή του αναφορικά με το μέλλον των απειλούμενων υδάτινων πόρων της Ασίας από την κλιματική αλλαγή, κρούει τον κώδωνα κινδύνου για τις ενδιαφερόμενες στην περιοχή χώρες απευθύνοντας έκκληση/πρόσκληση για άμεση συνεργασία¹¹³.

4. Οι λοιποί διεθνείς δρώντες

Στη συνέχεια, η Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο αλλά και το Διακυβερνητικό Πάνελ για την Κλιματική Αλλαγή, επέδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε σχέση και με την επαπειλούμενη από το 2008 παγκόσμια οικονομική κρίση η οποία θα συνέβαλε όπως υπολογιζόταν σημαντικά στην καθυστέρηση λήψης μέτρων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής εντοπίζοντας σε κάθε

¹⁰⁹ Βλ. αναλυτικότερα: UNESCO's Strategy for Action on Climate Change, στο http://portal.unesco.org/science/en/ev.php-URL_ID=6734&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

¹¹⁰ Βλ. αναλυτικότερα: (WHA61.19, Climate Change and Health, 24 Μαΐου 2008) http://www.who.int/gb/ebwha/pdf_files/A61/A61_R19-en.pdf

¹¹¹ Βλ. ειδικότερα για τη σχετική παγκόσμια συνάντηση της 31^{ης} Αυγούστου – 4 Σεπτεμβρίου 2009, http://www.wmo.int/pages/world_climate_conference/index_en.html

¹¹² Βλ. σχετικά: http://www.unep.org/pdf/081127_POZNANBKL_web.pdf

¹¹³ Βλ. UNEP (2008) Freshwater under treat: South Asia, http://www.unep.org/pdf/southasia_report.pdf

περίπτωση την άμεση σχέση ανάμεσα στα περιβαλλοντικά και αναπτυξιακά (οικονομικά κυρίως) φαινόμενα.

Ειδικότερα, η Παγκόσμια Τράπεζα κατά τη διάρκεια της ετήσιας συνάντησης του Οκτωβρίου 2008 υιοθέτησε ένα Στρατηγικό Πλαίσιο για την Ανάπτυξη και την Κλιματική Αλλαγή το οποίο διαρθρώνεται γύρω από 6 τομείς δράσης για την διευκόλυνση της επίτευξης των στόχων της καταπολέμησης της φτώχειας και της προώθησης της ανάπτυξης, αναγνωρίζοντας παράλληλα το προστιθέμενο κόστος και τους κινδύνους της κλιματικής αλλαγής¹¹⁴.

Από την πλευρά του το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο προσδιορίζει επακριβώς τις καθαρώς δημοσιονομικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, καθώς και το μελλοντικό ρόλο του ΔΝΤ στην προσπάθεια αντιμετώπισής τους¹¹⁵. Ενώ, το Διακυβερνητικό Πάνελ για την Κλιματική Αλλαγή, σε Ειδική Τεχνική Έκθεσή του, αναφέρεται στην κατάσταση των υδάτινων πόρων σε σχέση με την κλιματική αλλαγή, αλλά και στα μέτρα που θα πρέπει να ληφθούν για την άμβλυνση των επιπτώσεων, καθώς και σε προτάσεις για μελλοντική δράση¹¹⁶. Τέλος, το τεράστιο πρόβλημα από την τήξη των πάγων των πόλων, αντιμετωπίστηκε, ιδιαίτερα για την περίπτωση του Βόρειου Αρκτικού Ωκεανού και της Γροιλανδίας, στο πλαίσιο των συζητήσεων σε ειδική προς τούτο Παγκόσμια Σύνοδο Κορυφής των Ιθαγενών Πληθυσμών για την Κλιματική Αλλαγή, (20 – 24 Απριλίου 2008, Αλάσκα)¹¹⁷.

5. Η Ευρωπαϊκή Ένωση

Στις 28 Ιανουαρίου 2009 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κοινοποίησε προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, εμπειριστατωμένη Έκθεση¹¹⁸ σχετικά

¹¹⁴ Βλ. αναλυτικά, Strategic Framework for Development and Climate Change, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/ENVIRONMENT/EXTCC/0,,contentMDK:21876999~menuPK:4849391~pagePK:210058~piPK:210062~theSitePK:407864,00.html>

¹¹⁵ Βλ. αναλυτικότερα: IMF- Fiscal Affairs Department (2008), The Fiscal Implications of Climate Change <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2008/022208.pdf>

¹¹⁶ Βλ. ειδικότερα: Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC Technical Paper VI, Climate Change and WATER, Ιούνιος 2008, <http://www.ipcc.ch/pdf/technical-papers/climate-change-water-en.pdf>.

¹¹⁷ Βλ. σχετικά: http://www.iccalaska.org/Media/Flyer_Summit.pdf. Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για το κορυφαία σήμερα πρόβλημα που αγγίζει την ανθρωπότητα αλλά και αναπαράγει παράλληλα για μια φορά ακόμη την αρνητική σχέση του παρελθόντος ανάμεσα στην οικονομική πτυχή του αναπτυξιακού φαινομένου και τη στρατηγική για την περιβαλλοντική προστασία.

¹¹⁸ Βλ. σχετική Έκθεση: Commission on European Union, Brussels 28/1/2009, COM 2009, 39 final.

με την ευρωπαϊκή περιβαλλοντική πολιτική για την κλιματική αλλαγή και την προοπτική υιοθέτησης στην Κοπεγχάγη σχετική διεθνούς συμφωνίας. Η εν λόγω έκθεση αναφέρεται στη δυνατότητα ανάπτυξης ενός διαρκούς διαλόγου ανάμεσα στην Ε.Ε. και άλλες χώρες σχετικά με την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Ο διάλογος αυτός αφορά χωριστά τις αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες ανάλογα τις ανάγκες αλλά και τις δυνατότητες αντιμετώπισης της παγκόσμιας αυτής περιβαλλοντικής κρίσης. Ένας πρώτος και ίσως σημαντικότερος όλων, στόχος, είναι η μείωση κατά 30 % των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου για το 2020 και σε σχέση με το 1990.

6. Η Δράση των μεγάλων Μη Κυβερνητικών Οργανισμών

Μία σειρά σημαντικών διεθνών Μη Κυβερνητικών Οργανισμών οργάνωσαν κατά το 2008 εξίσου σημαντικές διεθνείς συναντήσεις στο περιθώριο των οποίων καταγράφηκαν αφενός η αγωνία της οργανωμένης Κοινωνίας των Πολιτών για το μέλλον του Πλανήτη, ενώ αφετέρου προτάθηκαν συγκεκριμένα μέτρα και λύσεις για την αντιμετώπιση της επαπειλούμενης καταστροφής.

Ειδικότερα, η HEARTLAND ORG¹¹⁹ συνέβαλε ουσιαστικά στη διοργάνωση διεθνούς διάσκεψης στη Νέα Υόρκη για την Κλιματική Αλλαγή (10 Μαρτίου 2008), η EARTH CHARTER INITIATIVE, έθεσε υπό την αιγίδα της αντίστοιχη διεθνή διάσκεψη για την Κλιματική Αλλαγή στη Γροιλανδία (20 -23 Απριλίου 2008)¹²⁰. Οι FRIENDS OF THE EARTH INTERNATIONAL κυκλοφόρησαν ειδική έκδοση αφιερωμένη στις επιπτώσεις της Κλιματικής Αλλαγής στα δάση και τις καλλιέργειες, ενώ το WWF κυκλοφόρησε τον περασμένο Ιανουάριο (30) ειδική Έκθεση αναφορικά με την Ενεργειακή Απόδοση των Κτηρίων¹²¹. Τέλος, η GREENPEACE INTERNATIONAL με μια σειρά σημαντικών πρωτοβουλιών της, αναφέρθηκε ειδικότερα σε: πρόταση για ένα πράσινο *New Deal*¹²² για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης, *προσθήκες στα πορίσματα του Διακυβερνητικού Πάνελ για την Κλιματική Αλλαγή*¹²³, *κριτική του Μηχανισμού Καθαρής Ανάπτυξης*¹²⁴, ενώ με

¹¹⁹ Βλ. ειδικότερα, <http://www.hertland.org/>

¹²⁰ <http://www.earthcharterinaction.org/content/articles/80/1/International-Conference-on-Climate-Change-in-Greenland/Page1.html>

¹²¹ <http://www.foei.org/en/publications/pdfs/04-foei-forest-climate-english>

¹²² Βλ. <http://www.greenpeace.org/raw/content/international/press/reports/tackling-the-climate-crisis-wi.pdf>

¹²³ Βλ. <http://www.greenpeace.org/raw/content/international/press/reports/the-climate-crisis.pdf>

επιστολή της πρότεινε επίσης την ανάπτυξη *συνεργασίας και ανάληψης ηγετικού ρόλου των ΗΠΑ και της Κίνας για την αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής*¹²⁵.

B) Προς μια νέα θεώρηση της παγκόσμιας στρατηγικής για την ανάπτυξη και την περιβαλλοντική προστασία και διαχείριση

Η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα που τέθηκε στην αρχή και αφορά στην πρόταση για διέξοδο από την παγκόσμια περιβαλλοντική κρίση που αντιμετωπίζει ο Πλανήτης σήμερα, έχει σχέση, για μια φορά ακόμη, με την αλλαγή της παγκόσμιας στρατηγικής που ακολουθεί η διεθνής κοινότητα τα τελευταία σαράντα χρόνια, σχετικά με την προσπάθεια σύζευξης της βιώσιμης ανάπτυξης με την περιβαλλοντική της συνιστώσα.

Η πρώτη σχετική δεκαετία (1970) όπως περιγράφηκε προηγουμένως βρισκόταν κάτω από την απόλυτη επιρροή της *Νέας Διεθνούς Οικονομικής Τάξης*¹²⁶. Η δεύτερη και τρίτη δεκαετία (1980-90) που ακολουθούσαν επρόκειτο να εντοπίσουν τα διεθνή προβλήματα στη σφαιρική διάσταση της σύγχρονης θεώρησης της ανάπτυξης (αειφόρου ή βιώσιμης) κάτω από τη φιλοσοφία μιας *Νέας Διεθνούς Ανθρώπινης Τάξης*¹²⁷. Όμως, τα μέχρι σήμερα αποτελέσματα δεν επαρκούν, σε σύγκριση με την καθημερινώς διαπιστούμενη περιβαλλοντική καταστροφή, για να δικαιώσουν το χαμένο χρόνο. Έτσι, ενώ η θεσμική αντιμετώπιση του προβλήματος βαίνει με ρυθμούς αριθμητικής προόδου, η περιβαλλοντική υποβάθμιση και καταστροφή εξελίσσεται πλέον με γεωμετρικούς ρυθμούς.

Είναι γεγονός ότι η παγκόσμια κοινότητα θα βρεθεί μετά από λίγους μήνες (Κοπεγχάγη – Δεκέμβριος 2009) μπροστά στο δίλλημα της άμεσης και δραστικής αντιμετώπισης του όλου θέματος, ή της υπογραφής μιας πολιτικής καταδίκης της που οδηγεί στην προαγωγή της ανθρώπινης αυτοκαταστροφής, η οποία, μάλιστα, για

¹²⁴ Βλ. <http://www.greenpeace.org/raw/content/international/press/reports/CCS-CDM.pdf>

¹²⁵ Βλ. <http://www.greenpeace.org/raw/content/china/en/reports/open-letter-hillary.pdf>

¹²⁶ Βλ. σχετικά: Διακήρυξη και Πρόγραμμα Δράσης των ΗΕ για τη Νέα Διεθνή Οικονομική Τάξη (General Assembly Resolution 3201/1-5-1974 και 3203 της ίδιας ημέρας).

¹²⁷ Βλ. σχετικά: Διακήρυξη των ΗΕ για τη Νέα Διεθνή Ανθρώπινη Τάξη (General Assembly Resolution 36/133 της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1981).

πολλούς φαίνεται να περνά μέσα από τη φιλοσοφική αναζήτηση της ίδιας της ύπαρξης του ανθρώπου.

Η αναπόφευκτη λύση που προτείνεται είναι η υιοθέτηση πλέον μιας κατά σειράν τρίτης σχετικής προσέγγισης η οποία παραπέμπει σε μια **Νέα Διεθνή Περιβαλλοντική Ηθική Τάξη** στη βάση της στρατηγικής εκείνης που θα οδηγήσει στην έξοδο από το αδιέξοδο της παγκόσμιας περιβαλλοντικής κρίσης, που άλλωστε πλήττει στο σύνολό της και την όποια αναπτυξιακή προοπτική της σύγχρονης ανθρωπότητας. Πρόκειται για την ύστατη στιγμή για την οργανωμένη διεθνή κοινωνία τόσο κάτω από τη διακρατική της μορφή όσο και εκείνη της **Κοινωνίας των Πολιτών**, που παραπέμπει έτσι στην άμεση ενεργοποίηση όλων των ανθρώπων.

Έτσι, η στρατηγική αυτή, η οποία μετεξελίσσεται παράλληλα και σε ύψιστο ανθρώπινο ηθικό χρέος, στο πλαίσιο προαγωγής και του συλλογικού ανθρώπινου δικαιώματος σ' ένα υγιές και αρμονικό περιβάλλον, πρέπει να ενεργοποιήσει σε εθνικό επίπεδο και όλους τους επίσημους σχετικούς πολιτικούς εκφραστές της κοινωνίας, όπως τα **Πολιτικά Κόμματα**, τα **ΜΜΕ**, τους **ΟΤΑ**, τους **ΜηΚΟ**, αλλά και το σύνολο των **Επιστημονικών Ενώσεων**. Ειδικότερα, τα πολιτικά κόμματα θα πρέπει να εγκαταλείψουν το στείο μεταπολεμικό πολιτικό καιροσκοπισμό τους και να τεθούν επικεφαλής ριζοσπαστικών προτάσεων, με σαφείς λύσεις που να παραπέμπουν στην αναβίωση της ελπίδας για το κοινό μέλλον όλων μας, ενώ τα ΜΜΕ να ενεργοποιηθούν εντονότερα στον τομέα της περιβαλλοντικής ενημέρωσης αλλά και της ευαισθητοποίησης του κοινού. Κύριος συντονιστής όλων των δράσεων αυτών ασφαλώς και θα μπορούσε να είναι για την Ελλάδα ένα αυτόνομο **Υπουργείο Περιβάλλοντος**, με απόλυτα διευρυμένες αρμοδιότητες σε όλα τα θέματα που άπτονται τόσο του φυσικού όσο και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Με άλλα λόγια, επιβάλλεται η θέσπιση μιας διοικητικής μονάδας που θα ασκεί συντονιστικό ρόλο στο σύνολο των δράσεων που άπτονται της προαγωγής της αειφορίας στην υπηρεσία της περιβαλλοντικής της συνιστώσας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Σήμερα, το μέλλον της ανθρωπότητας περνά υποχρεωτικά μέσα από την άμεση αποκατάσταση της διασαλευθείσας βαρέως διεθνούς ηθικής τάξης και την αποδοχή

μιας παγκόσμιας στρατηγικής για καθόλα ολοκληρωμένη **πράσινη - καθαρή προσέγγιση της ανάπτυξης**, υπό την αυστηρή έννοια όμως της διαρκούς όσο και βιώσιμης εξέλιξης με απόλυτο σεβασμό προς το περιβάλλον. Πολιτική που αποτελεί βασικό πλέον προαπαιτούμενο εγκαθίδρυσης της παγκόσμιας ειρήνης, καθώς και της επίσης βιώσιμης πολιτικής για προστασία του συνόλου των συλλογικών ανθρώπινων δικαιωμάτων, όπως αυτά μετεξελίχθηκαν μέσα από τη σύγχρονη θεώρησή τους, της Τρίτης λεγόμενης Γενεάς. Και τούτο γιατί το χρέος για τη διάσωση του Πλανήτη δεν φαντάζει πλέον ούτε μονόπλευρα οικονομικό, ούτε οργανωτικά πολιτικό, ούτε όμως και θεσμικά νομιμοφανές. Είναι βαθύτατα ηθικό και περνά μέσα από την αναπόφευκτη όσο και υποχρεωτική συμμετοχή και συνεργασία όλων, θεσμών και ανθρώπων, σε πνεύμα απόλυτης συναίνεσης και με στόχο την αποφυγή του δράματος που θα κληθούμε να βιώσουμε, εμείς τελικά και όχι τα παιδιά μας, όπως λανθασμένα πιστεύαμε πριν από λίγα χρόνια. Κι αυτό γιατί είναι πλέον απόλυτα παραδεκτό ότι ζούμε σ' ένα κόσμο έντονα αλληλεξαρτώμενο σε όλους τους τομείς, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει η πολυτέλεια απομόνωσης κανενός από οτιδήποτε, όσο και αν αυτός φαντάζει πανίσχυρος κάτω από την οποιαδήποτε διάσταση της έννοιας της ισχύος, στρατιωτικής ή οικονομικής. Άλλωστε, η αποφασισθείσα διεθνής στρατηγική της **άμεσης προσαρμογής** στις νέες περιβαλλοντικές συνθήκες, παράλληλα με τη **μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου** παραπέμπει ευθέως στο δυσάρεστο σε κάθε περίπτωση αποτέλεσμα, το οποίο ήδη βιώνουμε όλοι.

[Επιστροφή στο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ](#)

**Χατζηκωνσταντίνου Κώστας, & Μάνου Δήμητρα (Αριστοτέλειο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Νομικής)**

Νέοι δρώντες στην άσκηση περιβαλλοντικής διακυβέρνησης: Ο ρόλος των διεθνών οικονομικών οργανισμών στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης.

Περίληψη

Η αειφόρος ανάπτυξη συνιστά παγκόσμιο στόχο, η επίτευξη του οποίου συνδέθηκε στα διάφορα διεθνή φόρα, και κυρίως στις Συνδιασκέψεις του Ρίο και του Γιοχάνεσμπουργκ, με την αναγκαιότητα σύναψης συνεργασιών μεταξύ κρατών, διεθνών οικονομικών οργανισμών, ιδιωτικού τομέα και άλλων ενδιαφερομένων μερών (ΜΚΟ, τοπικών κοινοτήτων και άλλων.).

Η συνειδητοποίηση της παγκόσμιας ή/και διασυνοριακής φύσης των περιβαλλοντικών προβλημάτων οδήγησε στην ανάδειξη νέων δρώντων πέραν του κράτους στην άσκηση περιβαλλοντικής πολιτικής. Το γεγονός αυτό επέφερε σημαντικές ανακατατάξεις στην άσκηση πολιτικής για την προστασία του περιβάλλοντος απεγκλωβίζοντάς την από το στενό εναγκαλισμό της κρατικής ρύθμισης και των θεωριών περί εθνικής κυριαρχίας και αποκλειστικής δικαιοδοσίας του κυρίαρχου κράτους στο έδαφός του.

Η περιβαλλοντική πολιτική ασκείται πλέον όχι μόνο κατά την παραδοσιακή φόρμα κράτος – εσωτερική νομοθεσία και ενσωμάτωση διεθνών συνθηκών στο εσωτερικό δίκαιο, αλλά και από τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς και τον ιδιωτικό τομέα κατά τη σύναψη συμβάσεων δανειοδότησης και επενδύσεων. Οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί συνεχώς αυξάνουν την επιρροή τους στη διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου του περιβάλλοντος προωθώντας πρωτοβουλίες για την ανάληψη διεθνούς δράσης προς αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, επηρεάζοντας και ασκώντας πιέσεις κατά τη διαπραγμάτευση διεθνών συνθηκών και εφαρμόζοντας εσωτερικές πολιτικές και πρακτικές – σύμφωνα με τις διεθνείς αρχές και συνθήκες και τα διεθνή πρότυπα - κατά τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης.

Η εργασία αυτή θα αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί ασκούν περιβαλλοντική πολιτική, τις κυριότερες

πρωτοβουλίες και πρακτικές τους. Επίσης, θα επιχειρήσει ορισμένα συμπεράσματα για το ρόλο των οργανισμών αυτών στην προώθηση του παγκόσμιου στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης.

Λέξεις – κλειδιά: Διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί, βιώσιμη ανάπτυξη, χρηματοδότηση έργου

Summary

Sustainable development is considered a global goal, the achievement of which has been interrelated in the international fora (especially at the three major conferences on environment and development, at Stockholm, Rio and Johannesburg) with the necessity of new partnerships between states, international economic organizations (IEOs), the private sector and other stakeholders (NGOs, local communities etc.)

The realization of the global or/and transboundary nature of environmental problems has led to the rise of new non-state actors in the environmental governance. Due to this progress several major changes have taken place in the environmental governance setting aside the theories of state sovereignty and exclusive jurisdiction of the state at its territory.

The environmental policy is nowadays exercised not only by the traditional form (state – national legislation – integration of international conventions in the national legislation), but also by the international economic organizations (IEOs) and the private sector through the sign of investment loans and financing agreements.

The IEOs constantly increase their impact on the evolution of international environmental law by supporting initiatives for international action, by lobbying during international conventions' negotiations and by implementing internal policies and practices – according to international standards, principles and conventions – in the international financing for development.

This paper aims to identify the most important environmental policies, practices and initiatives of the IEOs. Furthermore, it aims to make some useful conclusions on the role which the IEOs may play in the promotion of sustainable development.

Keywords: International financial organizations, sustainable development, project finance

1. Εισαγωγή

Η παγκόσμια και διασυνοριακή φύση των περιβαλλοντικών προβλημάτων είναι πλέον αναμφισβήτητη. Η αντιμετώπισή τους δεν αποτελεί σήμερα ένα ακόμη ζήτημα εσωτερικής δικαιοδοσίας αλλά ζήτημα με διασυνοριακές/παγκόσμιες διαστάσεις και επιπτώσεις. Η συνειδητοποίηση αυτή έχει οδηγήσει στην ανάδειξη νέων δρώντων, πέραν του κράτους, στην άσκηση της παγκόσμιας περιβαλλοντικής διακυβέρνησης. Σημαντικές ανακατατάξεις επήλθαν στη χάραξη πολιτικής για την προστασία του περιβάλλοντος απεγκλωβίζοντάς την από το στενό εναγκαλισμό της κρατικής ρύθμισης και των θεωριών περί αποκλειστικής δικαιοδοσίας του κυρίαρχου κράτους στο έδαφός του.

Η περιβαλλοντική πολιτική ασκείται πλέον όχι μόνο κατά την παραδοσιακή φόρμα κράτος – εσωτερική νομοθεσία και ενσωμάτωση διεθνών συνθηκών στο εσωτερικό δίκαιο, αλλά και από τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς και τον ιδιωτικό τομέα κατά τη σύναψη συμβάσεων δανειοδότησης και επενδύσεων. Οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί συνεχώς αυξάνουν την επιρροή τους στη διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου του περιβάλλοντος προωθώντας πρωτοβουλίες για την ανάληψη διεθνούς δράσης προς αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, επηρεάζοντας και ασκώντας πιέσεις κατά τη διαπραγμάτευση διεθνών συνθηκών και εφαρμόζοντας εσωτερικές πολιτικές και πρακτικές – σύμφωνα με τις διεθνείς αρχές και συνθήκες και τα διεθνή πρότυπα - κατά τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης.

Εξάλλου, σύμφωνα με τις επιταγές του Ρίο¹²⁸ και του Γιοχάνεσμπουργκ¹²⁹, οι προϋποθέσεις επίτευξης της βιώσιμης ανάπτυξης μπορούν να συνοψιστούν στα εξής:

¹²⁸ UN Conference on Environment and Development, ‘The Rio Declaration on Environment and Development’ (Rio de Janeiro, June 1992) και UN Conference on Environment and Development, ‘Agenda 21’ (Rio de Janeiro, June 1992) UN Doc A/CONF.151/26

¹²⁹ World Summit on Sustainable Development, ‘The Johannesburg Declaration on Sustainable Development’ (Johannesburg, 4/9/2002) και World Summit on Sustainable Development ‘Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development’ (Johannesburg 2002)

- οι περιβαλλοντικές πολιτικές να είναι σε ομαλή συλλειτουργία με τους κανόνες της αγοράς
- τα περιβαλλοντικά ζητήματα να διαχέονται στις αναπτυξιακές πολιτικές (αρχή της ενσωμάτωσης)
- η σύναψη νέων συμμαχιών μεταξύ διεθνών οργανισμών, ιδιωτικού τομέα, κρατών, ΜΚΟ και άλλων ενδιαφερομένων μερών είναι επιτακτική και
- η βιώσιμη ανάπτυξη θα επιτευχθεί μέσω κοινών ρυθμιστικών καθεστώτων (Shared regulatory regimes).

2. Εργαλεία και πολιτικές

Η αναπτυξιακή βοήθεια σήμερα διοχετεύεται μέσω πλείστων διαδρομών προς τις αναπτυσσόμενες χώρες - μέσω των κρατών, μέσω της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέσω του ΟΗΕ, του ιδιωτικού τομέα, διαφόρων ιδρυμάτων και Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων και βέβαια, μέσω διεθνών οικονομικών οργανισμών και αναπτυξιακών τραπεζών.

Οι οργανισμοί αυτοί χρηματοδοτούν την υλοποίηση αναπτυξιακών έργων και προγραμμάτων σε πληθώρα τομέων, όπως στους τομείς της αγροτικής ανάπτυξης, του τουρισμού, της ενέργειας, της υγείας, των τηλεπικοινωνιών, των υποδομών και μεταφορών, του περιβάλλοντος και άλλους. Ο ρόλος των διεθνών οικονομικών οργανισμών αναδεικνύεται τόσο στην υλοποίηση αμιγώς περιβαλλοντικών έργων, των οποίων η συμβολή στην προστασία του περιβάλλοντος είναι άμεση και αυτονόητη, όσο και στην υλοποίηση κλασικών έργων υποδομής, όπου η περιβαλλοντική τους βιωσιμότητα είναι υπό διερεύνηση. Οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί ασκούν με τον τρόπο αυτόν περιβαλλοντική πολιτική κατά τη σύναψη συμβάσεων δανειοδότησης και επενδύσεων.

Τα περισσότερα από τα έργα που χρηματοδοτούν οι χρηματοδοτικοί οργανισμοί, αν όχι όλα, επηρεάζουν ποικιλοτρόπως το περιβάλλον τόσο κατά την υλοποίησή τους όσο και μετά το πέρας αυτής. Το περιβάλλον, επομένως, ως διακυβευόμενο αγαθό σε κάθε συμφωνία χρηματοδότησης έργου, χρειάζεται ιδιαίτερη προστασία και κατοχύρωση. Κάθε οργανισμός έχει αναπτύξει, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, μηχανισμούς, εργαλεία και πρακτικές μέσω των οποίων ασκεί περιβαλλοντική πολιτική.

Οι βασικοί τρόποι με τους οποίους οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί ασκούν περιβαλλοντική πολιτική είναι:

- α) μέσω διεθνών πρωτοβουλιών τις οποίες αναπτύσσουν, όπως για παράδειγμα η Διακήρυξη για τις Περιβαλλοντικές Πολιτικές και Διαδικασίες σχετικά με την Οικονομική Ανάπτυξη του 1980 και η Ομάδα Εργασίας των Πολυμερών Οικονομικών Οργανισμών για το Περιβάλλον¹³⁰,
- β) μέσω της ανάπτυξης και εφαρμογής συγκεκριμένων περιβαλλοντικών προτύπων, όπως για παράδειγμα τα Πρότυπα Λειτουργίας του International Finance Corporation¹³¹,
- γ) μέσω της χάραξης συγκεκριμένων πρακτικών και πολιτικών που απευθύνονται στο προσωπικό των οργανισμών και πρέπει να εφαρμόζονται από αυτό σε κάθε χρηματοδοτούμενο έργο, για παράδειγμα οι Επιχειρησιακές Πολιτικές της Παγκόσμιας Τράπεζας¹³²,
- δ) λειτουργώντας ως μοχλοί άσκησης πίεσης σε διάφορες διεθνείς συνδιασκέψεις και συναντήσεις για το περιβάλλον (Lobbying),
- ε) συνάπτοντας συνεργασίες με άλλα ενδιαφερόμενα μέρη και κυρίως με τον ιδιωτικό τομέα κατά τη συγχρηματοδότηση έργου καθώς και με τις τοπικές κοινότητες και διεθνείς ΜΚΟ.

3. Η συμβολή των διεθνών οικονομικών οργανισμών στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης

Η συμβολή των διεθνών οικονομικών οργανισμών στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης μπορεί να συνοψιστεί στα εξής σημεία:

Πρώτον, οι περιβαλλοντικές πολιτικές και πρακτικές τους αντικατοπτρίζουν αρχές και κανόνες του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος και διεθνή περιβαλλοντικά

¹³⁰ Multilateral Financial Institutions – Working Group on Environment

¹³¹ International Finance Corporation’s Performance Standards on Social and Environmental Sustainability (30 April 2006), [http://www.ifc.org/ifcext/sustainability.nsf/AttachmentsByTitle/pol_PerformanceStandards2006_full/\\$FILE/IFC+Performance+Standards.pdf](http://www.ifc.org/ifcext/sustainability.nsf/AttachmentsByTitle/pol_PerformanceStandards2006_full/$FILE/IFC+Performance+Standards.pdf)

¹³² Operational Policies

πρότυπα, η προώθηση των οποίων συμβάλλει στην εδραίωσή τους, καθώς και στην εδραίωση της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης ως παγκόσμιας προτεραιότητας.

Δεύτερον, επηρεάζουν τη δημιουργία και την εφαρμογή ενός ρυθμιστικού πλαισίου για το περιβάλλον σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα και αρχές στο εσωτερικό των χρηματοδοτούμενων κρατών.

Τρίτον, επιτελούν ενοποιητικό ρόλο στην άσκηση της περιβαλλοντικής πολιτικής κατά τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης αυξάνοντας έτσι την αποτελεσματικότητα της αναπτυξιακής βοήθειας.

Όσον αφορά στο πρώτο σημείο, η εδραίωση της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης ως παγκόσμιου στόχου προωθείται από τα κοινά εργαλεία και τις πολιτικές των διεθνών οικονομικών οργανισμών, καθώς οι οργανισμοί ακολουθώντας και εφαρμόζοντας συστηματικά και με συνέπεια κοινές περιβαλλοντικές αρχές και πρότυπα δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την εδραίωση της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης ως γενικής αρχής του διεθνούς δικαίου. Επιπλέον, μέσω αυτών των περιβαλλοντικών αρχών, προτύπων και πρακτικών το διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος εδραιώνεται και εμπλουτίζεται.

Όσον αφορά στο δεύτερο σημείο, την προώθηση της εφαρμογής περιβαλλοντικών πρακτικών και αρχών στο εσωτερικό των χρηματοδοτούμενων χωρών, υποστηρίζεται στην εργασία αυτή ότι:

- οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί προωθούν τη συνεργασία μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών,
- επηρεάζουν το σχεδιασμό των εθνικών ρυθμιστικών πλαισίων για το περιβάλλον σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα,
- βοηθούν στην προσαρμογή των κρατών με τις νέες εξελίξεις αναφορικά με την προστασία του περιβάλλοντος και τη βιώσιμη ανάπτυξή τους
- και προωθούν τη συμμόρφωση με τους κανόνες και τις αρχές του διεθνούς δικαίου και τα διεθνή πρότυπα.

Όσον αφορά στο τρίτο σημείο, την ενοποιητική λειτουργία των πρακτικών και πολιτικών των οργανισμών υποστηρίζουμε ότι:

- Οι τελευταίοι συμβάλλουν στη μείωση των υφιστάμενων κενών στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος, στην ενδυνάμωση περιβαλλοντικών αρχών και στην αποτελεσματική εφαρμογή τους.

- Οι αρχές και πολιτικές που ακολουθούν μπορούν αναμφισβήτητα να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις συνοχής και συνέπειας στη διεθνή έννομη τάξη, όπου η πληθώρα ρυθμίσεων για το περιβάλλον καθιστά συχνά δυσχερή την παρακολούθησή τους.

4. Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί, κυρίως μέσω της χρηματοδοτικής τους δραστηριότητας στις αναπτυσσόμενες χώρες, προωθούν διεθνή περιβαλλοντικά πρότυπα και συνεισφέρουν στην προώθηση του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος και της βιώσιμης ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο. Ανάλογη είναι η επιρροή τους στη χάραξη της εθνικής περιβαλλοντικής πολιτικής, καθώς επιβλέπουν και διασφαλίζουν την τήρηση των περιβαλλοντικών προτύπων που θέτουν για την υλοποίηση έργου. Ιδιαίτερος είναι ο ρόλος των πολυμερών αναπτυξιακών τραπεζών και δη της Παγκόσμιας Τράπεζας, τα περιβαλλοντικά πρότυπα της οποίας αποτελούν σημείο αναφοράς στη χρηματοδότηση αναπτυξιακών έργων και λειτουργούν ως κατευθυντήριες οδηγίες για τους υπόλοιπους οικονομικούς οργανισμούς και για τον ιδιωτικό τομέα.

Υποστηρίζεται τελικά στην εργασία αυτή ότι οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί ασκούν μια *de facto* διακυβέρνηση στα περιβαλλοντικά θέματα μέσω της ανάπτυξης και προώθησης αρχών, προτύπων και πολιτικών, την εφαρμογή των οποίων αξιώνουν κατά τη χρηματοδότηση της αναπτυξιακής διαδικασίας. Η αδιαμφισβήτητη πλέον επιρροή τους στην προσπάθεια επίτευξης του παγκόσμιου στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης σχετίζεται άμεσα με τη διαπίστωση ότι οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί (όπως και ο ιδιωτικός τομέας) συνιστούν μια ρεαλιστική και άμεσα εφαρμόσιμη λύση για τη διαχείριση των παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων. Η στροφή προς την αναγνώριση της άρρηκτης σύνδεσης μεταξύ περιβάλλοντος και ανάπτυξης έχει ήδη συντελεστεί και διενεργείται ανεξάρτητα από τη συγκατάθεση ή μη των κρατών. Η παγκόσμια περιβαλλοντική υποβάθμιση είναι αδύνατο και ουτοπικό να υποστηρίζεται ότι μπορεί να αντιμετωπιστεί μόνο από τα κράτη και τη δημιουργία από αυτά δεσμευτικών εργαλείων, είτε διεθνών είτε εθνικών. Επειδή το περιβάλλον δεν μπορεί να περιμένει, όλα τα διαθέσιμα εργαλεία της διεθνούς κοινότητας πρέπει να χρησιμοποιηθούν.

Βιβλιογραφία

Γκιζάρη-Ξανθοπούλου Άννα (2003), *Οι νέοι μηχανισμοί περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Εκδόσεις Σάκκουλα

Γκλαβίνης Παναγιώτης (2009), *Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα

Μάνου Δήμητρα (2009), *Η περιβαλλοντική παράμετρος στη διεθνή χρηματοδότηση της ανάπτυξης*, Εκδόσεις Σάκκουλα

Περράκης Στέλιος Ε. – Γρηγορίου Παναγιώτης Γ. (1997), *Περιβάλλον και Διεθνές Συμβατικό Δίκαιο: Κείμενα Διεθνούς Πρακτικής*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα

Τσάλτας Γρηγόρης (επιμέλεια) (2003), *Γιοχάνεσμπουργκ 2002: Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη, Πρακτικά Συνεδρίου - Ρόδος, Δεκέμβριος 2002*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρη

Τσαρδανίδης Χαράλαμπος (1998), «Εξωτερική πολιτική και αναπτυξιακή βοήθεια: τα κίνητρα των δωρητών» στο *Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων, Η διεθνής αναπτυξιακή βοήθεια προς τον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Εξάντας

Χατζηκωνσταντίνου Γεώργιος (2001), *Αναζητώντας και διαπιστώνοντας: Κείμενα Οικονομικού Προβληματισμού* Εκδόσεις Παπάζογλου

Χατζηκωνσταντίνου Κωνσταντίνος, «Μερικές αρχικές σκέψεις για το Δίκαιο του Περιβάλλοντος» στο *Γρηγόρης Τσάλτας, Κων/νος Κατσιμπάρδης (επιμέλεια), Αειφορία και Περιβάλλον: Η Ευρωπαϊκή και Εθνική Προοπτική*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρη

Pallemaerts Marc (1996), «Διεθνές Δίκαιο Περιβάλλοντος, Από τη Στοκχόλμη στο Ρίο: Επιστροφή στο Μέλλον;» στο *Philippe Sands (ed), (Εισαγωγή – Επιμέλεια: Κώστας Χατζηκωνσταντίνου), Οικολογικές τάσεις του διεθνούς δικαίου*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρη

Alkoby Asher (2003), «Non-State Actors and the Legitimacy of International Environmental Law» *Non-State Actors and Int'l L*, Vol. 3, p. 23

Alvarez Jose E. (2006), *International Organizations as Law-Makers*, Oxford University Press

Bodansky Daniel (1995), «Customary (and not so customary) international environmental law» *Ind.J.Global Legal Studies* Vol. 3, p.105

Brown Weiss Edith (ed.) (1992), *Environmental Change and International Law: New challenges and dimensions*, United Nations University Press

De Sadeleer Nicolas (2002), *Environmental Principles: From Political Slogans to Legal Rules*, Oxford University Press

Di Leva Charles E. (1998), «International Environmental Law and Development» *Geo Int'l Envtl L Rev* p.501

Freestone David (2003), «The environmental and social safeguard policies of the World Bank and the evolving role of the Inspection Panel» in *Alexandre Kiss, Dinah Shelton, Kanami Ishibashi (eds.), Economic Globalization with International Environmental Agreements* International Environmental Law and Policy Series, Kluwer Law International

Fuentes Ximena (2002), «International Law-Making in the Field of Sustainable Development: The Unequal Competition between Development and the Environment» *Int Environ Agreements* Vol. 2, p.109

Gandhi Ved P. (1998), *The IMF and the Environment* IMF, Washington DC

Gutner Tamar L. (2002), *Banking on the Environment: Multilateral Development Banks and their Environmental Performance in Central and Eastern Europe* The MIT Press

Head John W. (2004), «For richer or for poorer: assessing the criticisms directed at the multilateral development banks» *U Kan L Rev* Vol. 52, p.241

Lawrence Robert F., Thomas William L. (2004), «The Equator Principles and project finance: sustainability in practice?» *Nat Resources & Environ* Vol. 19, p. 20

Ouano Ely Anthony R. (2002), «The role of the Multilateral Financial Institutions in development of international environmental law» *APJEL* Vol. 7, p. 75

[Επιστροφή στο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΗΣΕΩΝ](#)

Γκαϊντατζής Γεώργιος, Αγγελάκογλου Κομνηνός & Μπότσαρης Παντελής (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Μηχανικών Παραγωγής και Διοίκησης)

Αξιολόγηση της περιβαλλοντικής και αειφορικής επίδοσης των κατασκευαστικών έργων

Περίληψη

Ο κατασκευαστικός τομέας αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους τομείς τόσο της παγκόσμιας όσο και της Ελληνικής οικονομίας. Επιπλέον αποτελεί έναν από τους πλέον απαιτητικούς καταναλωτές υλικών, ενέργειας και υδάτινων πόρων. Κατά συνέπεια, η δημιουργία και η χρήση εργαλείων και μεθοδολογιών αξιολόγησης της περιβαλλοντικής και αειφορικής επίδοσης των κατασκευαστικών έργων είναι κάτι που θα απασχολεί όλο και περισσότερο τις κυβερνήσεις και τους μηχανικούς, ιδιαίτερα μετά την στροφή που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια υπέρ των λήψεων μέτρων και αναφορών βιωσιμότητας. Στο συγκεκριμένο άρθρο παρουσιάζονται κάποια από αυτά τα εργαλεία-μεθοδολογίες, μαζί με συγκεκριμένες πρακτικές εφαρμογές, ώστε να υποδειχτούν ορισμένα από τα οφέλη αλλά και τις αδυναμίες χρήσεώς τους.

Abstract

The construction sector is considered to be one of the most important economic sectors both worldwide and for the Greek economy. Furthermore, it is one of the most demanding consumers of raw material, energy and water. As a result, the development and use of relevant tools and methodologies for assessing its environmental performance and sustainability is of major importance for governments and engineers, especially following the trend for sustainability reporting. In this paper some of those tools-methodologies are presented, followed by specific case studies in order to examine the benefits and the limitations arising from their use.

Λέξεις-Κλειδιά: Αποτίμηση βιωσιμότητας, Κατασκευαστικός τομέας, Περιβαλλοντική απόδοση

Keywords: Sustainability assessment, Construction sector, Environmental performance

1. Εισαγωγή

Ο κατασκευαστικός τομέας αποτελεί έναν από τους πλέον σημαντικούς κλάδους τόσο για την παγκόσμια όσο και την Ελληνική οικονομία. Σύμφωνα με σχετική μελέτη του IOBE (Ίδρυμα Οικονομικών Βιομηχανικών Ερευνών), εντάσσονται σε αυτόν περισσότερες από 2.500 εργοληπτικές εταιρίες, 35 από τις οποίες είναι εισηγμένες στην Κύρια και Παράλληλη Αγορά του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών. Η συμμετοχή του κλάδου στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν της χώρας κατά τα τελευταία χρόνια, διαμορφώθηκε μεταξύ 6.5% - 7%, ενώ για το έτος 2000 άγγιξε το 8%. Εκτιμάται δε, ότι στα αμέσως επόμενα χρόνια θα φθάσει το 25% (ΕΜΠ, ΕΤΕΚ, 2005).

Ωστόσο δεν είναι μόνο οικονομικοί οι λόγοι οι οποίοι οδηγούν στην ανάγκη για την αξιολόγηση των κατασκευαστικών έργων. Ο κατασκευαστικός τομέας στην Ευρώπη είναι ένας από τους πιο απαιτητικούς καταναλωτές υλικών, δεσμεύοντας περισσότερο από το 50% των πρώτων υλών που εξάγονται (ΕΜΠ, ΕΤΕΚ, 2005). Όσον αφορά την κατανάλωση ενέργειας, υπολογίζεται ότι στην ΕΕ τα κτίρια είναι υπεύθυνα για το 40% της συνολικής κατανάλωσης ενέργειας ενώ σημαντικά ποσά ενέργειας καταναλώνονται και κατά την μεταφορά των οικοδομικών υλικών. Επιπλέον ο κατασκευαστικός τομέας αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες πηγές στερεών αποβλήτων με το 10-30% του συνόλου των στερεών αποβλήτων που παράγονται από όλες τις δραστηριότητες να ανήκει σε αυτόν. Το μεγαλύτερο ποσοστό των αποβλήτων είναι το ξύλο, ο γύψος, τα χαρτόνια, ενώ το υπόλοιπο μοιράζεται στο σκυρόδεμα, τα υλικά στέγης, τις μονώσεις και τα μέταλλα (Graedel et al, 2005).

Η φιλοσοφία της βιώσιμης ανάπτυξης (που έχουν ενστερνιστεί κυβερνήσεις, οργανισμοί, ΜΚΟ, βιομηχανίες κτλ.) στον κατασκευαστικό τομέα καταλήγει στην έννοια της αειφόρου κατασκευής. Οι βασικοί σκοποί και οι απαιτούμενες ενέργειες για την επίτευξη της βιωσιμότητας των κατασκευών, αφορούν την λήψη μέτρων μείωσης των επιπτώσεων στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον ενώ συγχρόνως εξασφαλίζουν την οικονομική ανταγωνιστικότητα των κατασκευών.

Πρακτικά, παρατηρείται κυρίως μια στόχευση στην εξοικονόμηση ενέργειας κατά την φάση χρήσης του κατασκευαστικού έργου και την τοποθέτηση μηχανισμών εξοικονόμησης ενέργειας (φωτοβολταϊκά συστήματα, κατάλληλος προσανατολισμός, φυσικός φωτισμός κ.λπ.). Υπάρχει ωστόσο πλήθος εθελοντικών εργαλείων αξιολόγησης μια σύντομη παρουσίαση των οποίων, μαζί με ορισμένες πρακτικές εφαρμογές τους, δίνεται στην συνέχεια.

2. Εργαλεία αποτίμησης της περιβαλλοντικής και αειφορικής επίδοσης των κατασκευαστικών έργων

Αν και δεν υπάρχει κάποια γενικώς αποδεκτή και χρησιμοποιούμενη κλίμακα αποτίμησης της περιβαλλοντικής και αειφορικής επίδοσης των κατασκευαστικών έργων, υπάρχει πληθώρα εξειδικευμένων εθελοντικών εργαλείων για την αξιολόγησή τους. Τα περισσότερα από αυτά αφορούν κυρίως την αξιολόγηση κτιρίων – κατοικιών, λόγω του ότι αποτελούν τον μεγαλύτερο όγκο των κατασκευαστικών έργων αλλά και της ιδιαίτερης σημασίας τους. Κάποια από αυτά αναφέρονται ενδεικτικά στην συνέχεια:

- Australian Building Greenhouse Rating
- BREEAM - Building research establishment environmental assessment method

- Building sustainability Index
- Comprehensive assessment system for building environmental efficiency
- GBTool - Green building challenge
- SBAT - Sustainable building assessment tool

Κάθε ένα εργαλείο-μεθοδολογία έχει το δικό του σύστημα βαθμολόγησης, την δική του βάση δεδομένων, συγκεκριμένους δείκτες κ.λπ. Η επιλογή γίνεται βάση του τι θέλουμε να αξιολογήσουμε, πόσο αναλυτικό θέλουμε να είναι το εργαλείο, σε ποια περιοχή απευθύνεται, τί κατηγορίες επιπτώσεων μας ενδιαφέρουν κ.ά. Η σύγκριση με την χρήση γενικών δεικτών βιωσιμότητας (π.χ. Χρήση Ενέργειας: kWh/m²/χρόνο) αποτελεί μια ακόμη συνηθισμένη μέθοδο αξιολόγησης των κατασκευαστικών έργων.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται τρία εργαλεία-μεθοδολογίες γενικής εφαρμογής αποτίμησης της βιωσιμότητας τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην περίπτωση των κατασκευαστικών έργων μαζί με ορισμένες απλές εφαρμογές τους.

2.1 Εμπεριεχομένη Ενέργεια (Embodied Energy)

Η εμπεριεχομένη ενέργεια γνωστή ως Embodied Energy ή Emergy είναι η ενέργεια που απαιτείται για την παραγωγή, τη μεταφορά και την τοποθέτηση ενός οικοδομικού υλικού. Μονάδα μέτρησης της εμπεριεχομένης ενέργειας είναι το 1 MJ (MegaJoule).

Για να είναι εφικτή η σύγκριση ως προς την εμπεριεχομένη ενέργεια διαφορετικών έργων πρέπει αυτή να αναχθεί βάση της χωρικής έκτασης του έργου ή της μάζας των υλικών. Τέτοιες μονάδες μέτρησης είναι το MJ/m² ή MJ/tn ή MJ/(tn/m²) κ.ά. Ορισμένες φορές γίνεται μετατροπή των παραπάνω μονάδων σε ισοδύναμους tCO₂. Υπάρχουν διάφοροι τύποι μετατροπής ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εκάστοτε μορφής ενέργειας π.χ.

$$1 \text{ MJ} = 0.098 \text{ kgCO}_2 \text{ (Αυστραλιανή κυβέρνηση)}$$

Για να βρεθεί η εμπεριεχομένη ενέργεια ενός έργου, πολλαπλασιάζεται η μάζα του κάθε υλικού που αποτελεί το σύστημα με τον αντίστοιχο δείκτη από την βιβλιογραφία και προστίθενται όλα τα υλικά ώστε να βρεθεί η συνολική εμπεριεχομένη ενέργεια. Διάφορες κλίμακες δίνουν διαφορετικά αποτελέσματα και για τον λόγο αυτό η αξιολόγηση-σύγκριση θα πρέπει να γίνεται χρησιμοποιώντας την ίδια βάση δεδομένων. Η εμπεριεχομένη ενέργεια ενός υλικού εξαρτάται κυρίως από την επεξεργασία που δέχεται το υλικό κατά την φάση της παραγωγής του και για το λόγο αυτό μπορεί να είναι διαφορετική ακόμα και η εμπεριεχομένη ενέργεια που περιέχεται σε διαφορετικές μορφές του ίδιου υλικού.

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται η εμπεριεχομένη ενέργεια τεσσάρων γραμμικών κατασκευαστικών έργων (Κοντού, 2008). Οι τιμές της ενσωματωμένης ενέργειας των οικοδομικών υλικών προέκυψαν από το πρόγραμμα CES EDUPACK 2008.

Από τις τιμές που παρουσιάζονται στον Πίνακα 1 προκύπτει ότι στο έργο της οδού Σφακείων και στο έργο της κοινότητας Διονύσου περιέχεται μικρότερο ποσό ενσωματωμένης ενέργειας/m² σε σχέση με το έργο της οδού Αθηνάς και το έργο στο Νομό Μεσσηνίας. Στο έργο του Νομού Μεσσηνίας, αν και χρησιμοποιείται μικρότερη ποικιλία υλικών, η κατασκευή του απαιτεί μεγαλύτερη ποσότητα υλικών και καταναλώνεται μεγαλύτερο ποσό ενέργειας σε σχέση με τα έργα της οδού Αθηνάς, της οδού Σφακείων και με το έργο στην Κοινότητα Διονύσου. Επιπλέον, λόγω του ότι πρόκειται για μια αγροτική περιοχή η οποία δεν ήταν ήδη διαμορφωμένη και δεν υπήρχε η δυνατότητα διαφόρων προσβάσεων, πραγματοποιήθηκαν πολύ μεγαλύτερες μεταφορές υλικών σε σχέση με τα υπόλοιπα έργα. Συνεπώς, καταναλώθηκαν μεγαλύτερα ποσά ενέργειας στη μεταφορά των υλικών. Εξίσου σημαντικός λόγος για την αυξημένη κατανάλωση ενέργειας, είναι η

χρήση πολλών οικοδομικών υλικών από μέταλλο ή πλαστικό που η παραγωγή τους απαιτεί μεγάλα ποσά ενέργειας λόγω της μεγάλης επεξεργασίας τους. Τέτοια υλικά είναι: δοκοί χάλυβα S400 (32MJ/kg), σιδερένια κιγκλιδώματα, μεταλλικά στηθαία ασφαλείας με ενσωματωμένη ενέργεια (32MJ/kg) και πλαστικοί σωλήνες PVC με ενέργεια (92,25MJ/kg). Στα έργα της οδού Αθηνάς και του Νομού Μεσσηνίας, χρησιμοποιούνται σε μεγάλες ποσότητες υλικά από μέταλλο των οποίων η παραγωγή καταναλώνει μεγάλα ποσά ενέργειας, όπως δοκοί από Χάλυβα S400, S500 (32MJ/kg), χυτοσίδηρες σχάρες (32MJ/kg), σιδερένια κιγκλιδώματα (32MJ/kg) και χάλκινοι αγωγοί (70,6MJ/kg). Η χρήση των σιδερένιων κιγκλιδωμάτων και των μεταλλικών στηθαίων ασφαλείας πραγματοποιείται μόνο στα δυο παραπάνω έργα καθότι αυτά είναι αναγκαία προς αποφυγή ατυχημάτων λόγω του κυκλοφοριακού φόρτου που επικρατεί στις περιοχές αυτές. Για το λόγο αυτό, τα δύο αυτά έργα εμπεριέχουν και τα μεγαλύτερα ποσά ενσωματωμένης ενέργειας. Σε ότι αφορά το έργο της οδού Σφακείων, και το έργο της Κοινότητας Διονύσου χρησιμοποιούνται υλικά που έχουν μεγάλη ενσωματωμένη ενέργεια σε πολύ μικρότερες ποσότητες όμως από τα έργα στην οδό Αθηνάς, και του Νομού Μεσσηνίας. Τα υλικά αυτά είναι πλαστικοί σωλήνες PVC D63, D90 με ενέργεια (92,25MJ/kg) και δοκοί χάλυβα S500 (32 MJ/kg).

Πίνακας 1: Εμπεριεχομένη ενέργεια τεσσάρων (4) γραμμικών κατασκευαστικών έργων.

Έργο οδού Αθηνάς			Έργο οδού Σφακείων		
Διαμόρφωση οδού Αθηνάς από την οδό Λυκούργου έως την οδό Ερμού», Ενοποίηση Αρχαιολογικών χώρων Αθήνας			Ολοκλήρωση κατασκευή οδού Σφακείων», Δήμος Περιστερίου.		
Έτος: 2004			Έτος: 1994		
Embodied energy (MJ/kg)			Embodied energy (MJ/kg)		
Ελάχιστη	Μέγιστη	Μέση	Ελάχιστη	Μέγιστη	Μέση
7.525.270	8.945.470	8.235.370	2.927.319,6	3.454.931,7	3.189.625,6
Χωρική έκταση(m ²)			Χωρική έκταση(m ²)		
8.100			10.200		
(MJ/m ²)			(MJ/m ²)		
1016,7			312,7		
Έργο στην Κοινότητα Διονύσου			Έργο στο Νομό Μεσσηνίας		
Κατασκευή οδών Κοινότητας Διονύσου», Κοινότητα Διονύσου			Βελτίωση δρόμου Δεσύλλα-Καρνάσι-Αγία Θεοδώρα», Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Μεσσηνίας		
Έτος: 2005			Έτος: 1999		
Embodied energy (MJ/kg)			Embodied energy (MJ/kg)		
Ελάχιστη	Μέγιστη	Μέση	Ελάχιστη	Μέγιστη	Μέση
16.045.416	17.938.854	16.992.135	36.361.616	43.473.404	39.917.510
Χωρική έκταση (m ²)			Χωρική έκταση (m ²)		
78.000			36.000		
(MJ/m ²)			(MJ/m ²)		
217,8			1.108,8		

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται η εμπειροχόμενη ενέργεια τεσσάρων κτιρίων χωρισμένη κατά φάση εργασιών, μαζί με κάποια χαρακτηριστικά των κτιρίων όπως χρονολογία, μέγεθος κ.λπ. Όπως παρατηρείται, η κατασκευή του φέροντος οργανισμού είναι αυτή που ευθύνεται για το μεγαλύτερο ποσοστό της εμπειροχόμενης ενέργειας. Επιπλέον, παρατηρείται μια αύξηση της εμπειροχόμενης ενέργειας του φέροντος οργανισμού σε σχέση με το έτος κατασκευής του κτιρίου, τάση που οφείλεται ενδεχομένως στην χρήση περισσότερου σιδηρού οπλισμού λόγω αυστηρότερου αντισεισμικού σχεδιασμού. Το κτίριο 4 παρουσίασε αρκετά μεγαλύτερη εμπειροχόμενη ενέργεια σε σχέση με τα υπόλοιπα κτίρια κάτι που ίσως δικαιολογείται από την χρήση του ως δημόσιο κτίριο ειδικής χρήσεως (μουσείο).

Η χρήση της εμπειροχόμενης ενέργειας αποτελεί μια ικανοποιητική πρώτη προσέγγιση. Παρέχει ποσοτικά δεδομένα, ενώ δίνεται η δυνατότητα μετατροπής της εμπειροχόμενης ενέργειας σε άλλα ισοδύναμα (όπως tCO₂) επιτρέποντας έτσι την ποσοτικοποίηση ορισμένων επιπτώσεων. Ακόμη οι τεχνικές μείωσης της εμπειροχόμενης ενέργειας ενισχύουν την χρήση υλικών χαμηλής ενέργειας ή υλικών που παράγονται με συγκεκριμένη διαδικασία, φιλικότερη προς το περιβάλλον.

Πίνακας 2: Εμπειροχόμενη ενέργεια 4 κτιρίων και τα χαρακτηριστικά τους

ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	ΚΤΙΡΙΟ 1		ΚΤΙΡΙΟ 2		ΚΤΙΡΙΟ 3		ΚΤΙΡΙΟ 4	
ΤΟΠΟΣ	Θεσσαλονίκη		Θεσσαλονίκη		Θεσσαλονίκη		Διδυμότεχο	
ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	Τριόροφη Οικοδομή		Τριόροφη Οικοδομή		Τριόροφη Οικοδομή		Μουσείο	
ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ	1970		1987		2006		2005	
ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ (m ²)	866		648		1.450		2.548.66	
ΜΑΖΑ(tn) / m ² ΚΤΙΡΙΟΥ	1.635.00		1.792.00		1.842.00		2.992.00	
ΕΜΠΕΡΙΧΟΜΕΝΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑ (Ε.Ε.) ΚΑΤΑ ΦΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ	Ενέργεια	ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ	Ενέργεια	ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ	Ενέργεια	ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ	Ενέργεια	ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ
	(MJ)	(%)	(MJ)	(%)	(MJ)	(%)	(MJ)	(%)
1. ΦΕΡΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ	4.059.888.00	52.62	4.421.088.00	68.14	11.016.600.00	70.99	35.909.300.00	82.84
2. ΤΟΙΧΟΠΟΙΗΣ	1.674.298.00	21.70	781.677.40	12.05	1.508.627.00	9.72	1.473.513.00	3.40
3. ΜΟΝΩΣΕΙΣ ΣΤΕΓΑΝΟΠΟΙΗΣΕΙΣ		0.00		0.00	271.036.80	1.75	1.001.156.94	2.31
4. ΕΠΙΧΡΙΣΜΑΤΑ	568.386.72	7.37	247.199.04	3.81	498.916.00	3.21	240.856.00	0.56
5. ΣΙΔΗΡΟΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	176.842.40	2.29	78.344.00	1.21	128.450.00	0.83	765.485.00	1.77
6. ΔΑΠΕΔΑ - ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ	864.078.80	11.20	872.378.00	13.45	1.979.740.35	12.76	2.403.080.00	5.54
7. ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΚΟΥΦΩΜΑΤΑ	354.670.80	4.60	78.047.52	1.20	95.484.00	0.62	1.495.395.00	3.45
8. ΕΥΛΟΥΡΓΙΚΑ	17.432.79	0.23	9.229.41	0.14	20.561.00	0.13	56.395.20	0.13
9. ΔΙΑΦΟΡΑ		0.00		0.00		0.00		0.00
ΣΥΝΟΛΙΚΗ Ε.Ε. (MJ)	7.715.597.51	100.00	6.487.963.37	100.00	15.519.415.15	100.00	43.345.181.14	100.00
Ε.Ε.(MJ)/ m² ΚΤΙΡΙΟΥ	8.909.00		10.012.00		10.703.00		17.005.00	

Αν και η εμπειροχόμενη ενέργεια αποτελεί μια ικανοποιητική πρώτη προσέγγιση, εστιάζει αποκλειστικά στην ενέργεια, αποκλείοντας έτσι την ενσωμάτωση σημαντικών θεμάτων – επιπτώσεων που δεν μπορούν να αναγνωριστούν μέσω του ενεργειακού αποτυπώματος των υλικών. Ακόμη δεν λαμβάνει καθόλου υπόψη την φάση της χρήσης του κατασκευαστικού έργου και την διαχείριση του μετά το τέλος της ζωής του ενώ τα αποτελέσματα εξαρτώνται άμεσα από την βιβλιογραφική μεθοδολογία βάση της οποίας υπολογίζεται η εμπειροχόμενη ενέργεια.

Από τα παραπάνω προκύπτει η ανάγκη ανάπτυξης ενός περισσότερο ολιστικού εργαλείου. Ένα τέτοιο εργαλείο αξιολόγησης της περιβαλλοντικής και αειφορικής επίδοσης των κατασκευαστικών έργων θα πρέπει να μπορεί να απαντήσει επιπλέον σε ερωτήσεις όπως:

- Επιλογή έργων μικρής ή μεγάλης διάρκειας ζωής;
- Επιλογή διαφορετικής προσέγγισης στην κατασκευή κτιρίων (χρήση μεταλλικού σκελετού, ξυλείας, βλ. Η.Π.Α, Ιαπωνία, κτλ.)
- Επίδραση της απόστασης μεταφοράς υλικών και πρώτων υλών (τοπική παραγωγή;)
- Επιλογή ακριβότερων αλλά ανακυκλώσιμων υλικών (π.χ. ΑΙ);

Ένα εργαλείο που εκτιμάται ότι θα βοηθούσε στην αντιμετώπιση των παρόμοιων προβλημάτων είναι η Ανάλυση του Κύκλου Ζωής (Life Cycle Assessment – LCA) που παρουσιάζεται στην συνέχεια.

2.2 Ανάλυση Κύκλου Ζωής (Life Cycle Assessment – LCA)

Η Αξιολόγηση ή ανάλυση του κύκλου ζωής (ΑΚΖ) είναι ένα εργαλείο για την εξέταση της συνολικής περιβαλλοντικής επίδρασης ενός προϊόντος, διεργασίας ή συστήματος, λαμβάνοντας υπόψη κάθε βήμα της ζωής του - από τη λήψη των πρώτων υλών μέχρι την κατασκευή του, την πώλησή του, την χρήση του και την εναπόθεσή του. Σύμφωνα με το ISO14040 υπάρχουν 4 τυποποιημένα βήματα για την πραγματοποίηση μιας ΑΚΖ.

1) Καθορισμός του σκοπού της ΑΚΖ (1^ο Βήμα): Επιλογή του προϊόντος ή των δραστηριοτήτων που θα εξεταστούν, καθορισμός του στόχου της μελέτης (σύγκριση; βελτίωση;), οριοθέτηση αναλόγως και επιλογή μιας λειτουργικής μονάδας.

2) Ανάλυση «καταλόγου» (Inventory Analysis) (2^ο Βήμα): Προσδιορισμός των εισαγωγών και εξαγωγών (inputs and outputs) στο σύστημα, ποσοτικοποίηση και πρόσθεση των δεδομένων. Σε αυτή τη φάση, τα δεδομένα εκφράζονται σε μεγέθη όπως κατανάλωση ενέργειας, ποσότητες εκπομπών κ.λπ.

3) Ανάλυση επιπτώσεων (Impact Analysis) (3^ο Βήμα): Καθορισμός των τελικών περιβαλλοντικές επιδράσεις. Σε αυτό το στάδιο, τα προηγούμενα στοιχεία μεταφράζονται σε ποσοστά καρκίνου, ποσοστά μείωσης βιότοπων, θανάτους ψαριών κ.λπ.

4) Ερμηνεία Αποτελεσμάτων (4^ο Βήμα): Χρησιμοποίηση των δεδομένων για αξιολόγηση σύμφωνα με τους σκοπούς της έρευνας.

Η ΑΚΖ μπορεί να πραγματοποιηθεί με την χρήση κάποιου σχετικού λογισμικού (ενδεικτικά SimaPro, GaBi, Eco-it, Umberto κ.ά). Επιπλέον έχουν αναπτυχθεί ορισμένα λογισμικά βασισμένα στην λογική της ΑΚΖ ειδικά για κατασκευαστικά έργα (ενδεικτικά ATHENA Sustainable Materials Institute, “ATHENATM”, BRE, “Envest”, IVAM, “Eco-Quantum 3”, SBI, “BEAT 2000”, US EPA, “BEES”).

Ορισμένα κύρια χαρακτηριστικά των παραπάνω λογισμικών είναι η δένδροειδής απεικόνιση των δεδομένων (Γράφημα Ι), η χρήση εκτενών βάσεων δεδομένων (υλικών και διεργασιών) από τις οποίες ο χρήστης διαλέγει εκείνες οι οποίες συνθέτουν το προς εξέταση αντικείμενο (π.χ. Franklin USA 98), η επιλογή τεχνικών αποτίμησης της περιβαλλοντικής αποδοτικότητας (π.χ. Eco-Indicator 99) και η απεικόνιση των αποτελεσμάτων σε ειδικά γραφήματα. Επιπλέον, επιτρέπουν την αποτίμηση όλων των περιβαλλοντικών επιπτώσεων σε έναν ενιαίο δείκτη-βαθμολογία ο οποίος επιτρέπει την τελική ποσοτικοποίηση του συστήματος που εξετάζεται.

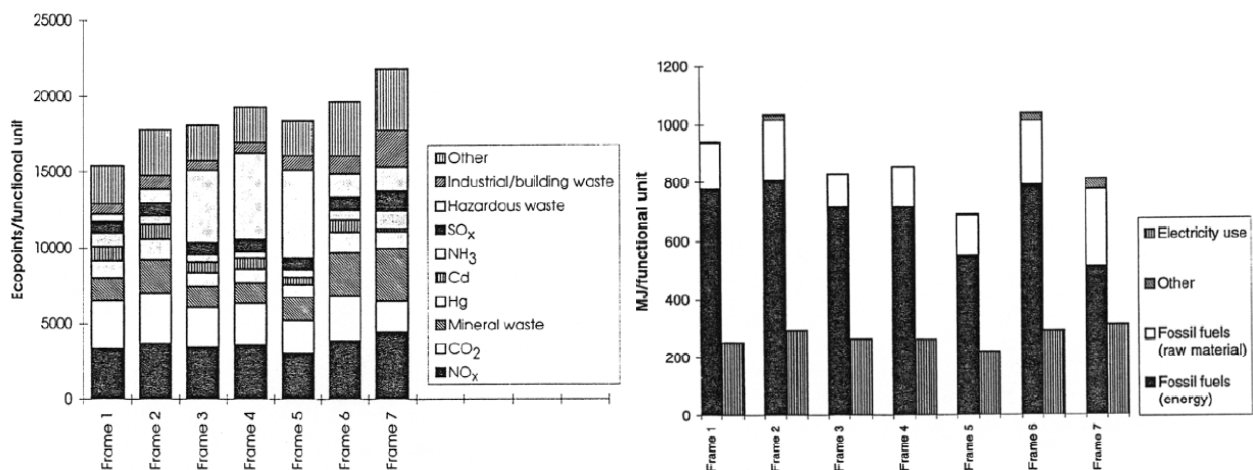
Processes	Name	Unit	Waste type
Material	Autoclaved aerated concrete block, at plant/CH S	kg	Cement
Material	Autoclaved aerated concrete block, at plant/CH U	kg	Cement
Material	Concrete (reinforced) I	kg	Ceramics
Material	Concrete block, at plant/DE S	kg	Cement
Material	Concrete block, at plant/DE U	kg	Cement
Material	Concrete I	kg	Ceramics
Material	Concrete not reinforced ETH S	kg	Ceramics
Material	Concrete not reinforced ETH U	kg	Ceramics
Material	Concrete, exacting, at plant/CH S	m3	Cement
Material	Concrete, exacting, at plant/CH U	m3	Cement
Material	Concrete, exacting, with de-icing salt contact, at plant/CH S	m3	Cement
Material	Concrete, exacting, with de-icing salt contact, at plant/CH U	m3	Cement
Material	Concrete, normal, at plant/CH S	m3	Cement
Material	Concrete, normal, at plant/CH U	m3	Cement
Material	Concrete, sole plate and foundation, at plant/CH S	m3	Cement
Material	Concrete, sole plate and foundation, at plant/CH U	m3	Cement
Material	Crushed concrete I	ton	Ceramics
Material	Lightweight concrete block, expanded clay, at plant/CH S	kg	Cement
Material	Lightweight concrete block, expanded clay, at plant/CH U	kg	Cement
Material	Lightweight concrete block, expanded perlite, at plant/CH S	kg	Cement
Material	Lightweight concrete block, expanded perlite, at plant/CH U	kg	Cement
Material	Lightweight concrete block, expanded vermiculite, at plant/CH S	kg	Cement
Material	Lightweight concrete block, expanded vermiculite, at plant/CH U	kg	Cement
Material	Lightweight concrete block, polystyrene, at plant/CH S	kg	Cement
Material	Lightweight concrete block, polystyrene, at plant/CH U	kg	Cement
Material	Lightweight concrete block, pumice, at plant/DE S	kg	Cement
Material	Lightweight concrete block, pumice, at plant/DE U	kg	Cement
Material	Poor concrete, at plant/CH S	m3	Cement
Material	Poor concrete, at plant/CH U	m3	Cement

Γράφημα I: Χαρακτηριστική απεικόνιση δομής ενός λογισμικού AKZ.

Πηγή: SimaPRO 7.1, Pre Consultants

Σε ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε το 1998 στο Journal of LCA (Jonsson et al., 1998), παρουσιάζεται μια αναλυτική AKZ επτά σκελετών κτιρίων βάση του υλικού κατασκευής (τσιμέντο, τσιμέντο και χάλυβας, ατσάλι), του αν είναι προκατασκευασμένα ή όχι και της χρήσεώς τους ως οικία ή γραφείο. Μια συνολική εικόνα των αποτελεσμάτων που μπορεί να εμφανίσει μια AKZ παρουσιάζεται στο Γραφήματα II.

Κάποια βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν είναι πως η κατασκευή του σκελετού, συμπεριλαμβανομένης της εξόρυξης και παραγωγής των πρώτων υλών συνεισφέρει σχεδόν το ίδιο με την χρήση-συντήρηση του σκελετού (για 50 χρόνια) μέσω της χαμένης ενέργειας που διαφεύγει από τους τοίχους. Επιπλέον, η κατεδάφιση και η τελική εναπόθεση των υλικών των κτιρίων δεν επηρεάζει ιδιαίτερα τις συνολικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις του κύκλου ζωής του. Κατ'επέκταση προτείνεται η κατασκευή σκελετών οι οποίοι θα μειώνουν τις απώλειες θερμότητας μέσω των τοίχων και θα επιτρέπουν την αποθήκευση θερμότητας όποτε αυτό είναι δυνατό.

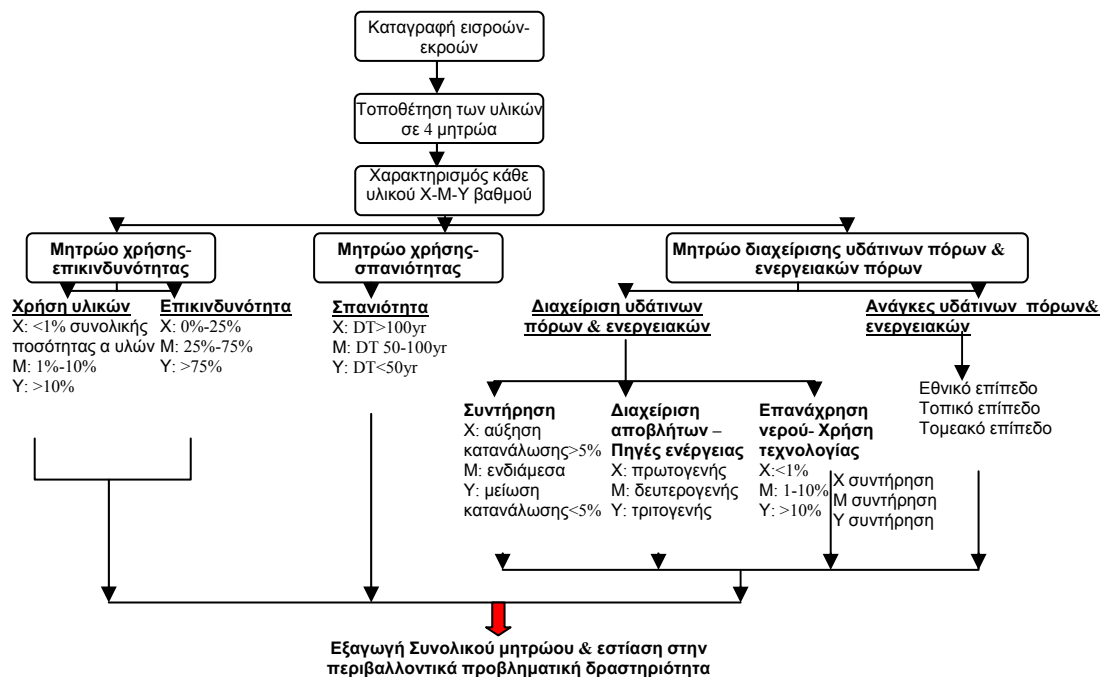

Γράφημα II: Ενδεικτικά αποτελέσματα από την χρήση AKZ. Μελέτη περίπτωσης σκελετών κτιρίων (Jonsson et al, 1998)

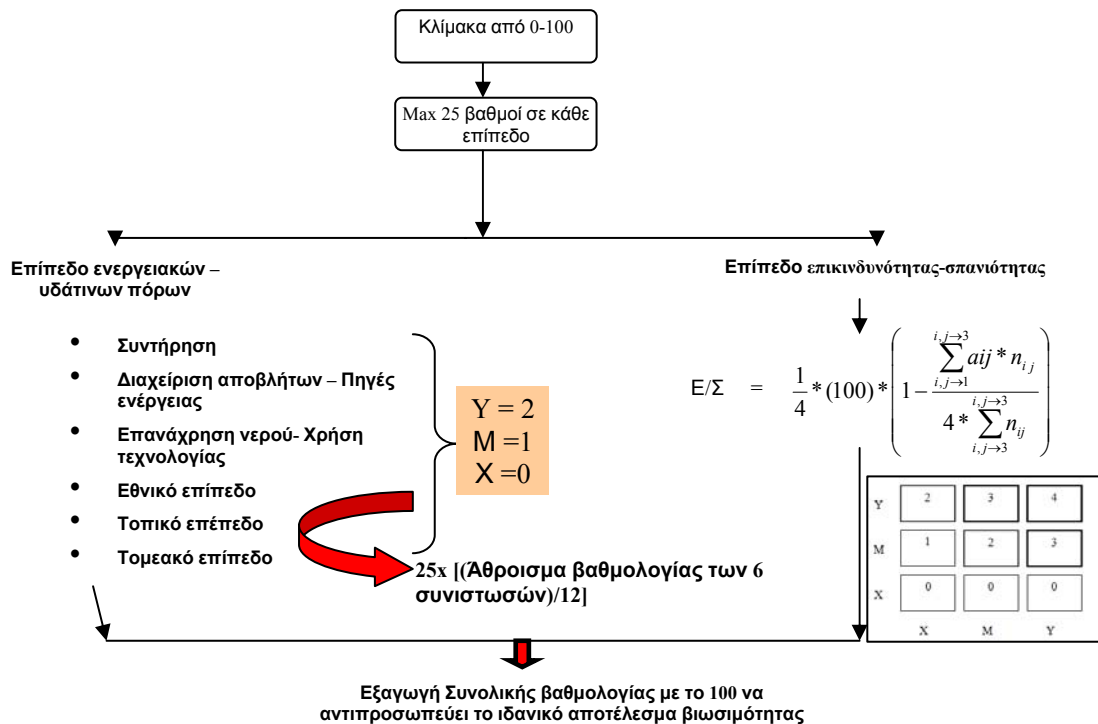
Είναι εμφανές ότι είναι απαραίτητη η ανάλυση των φάσεων κατασκευής, χρήσης, διαχείρισης και αποξήλωσης των κατασκευαστικών έργων και της ύπαρξης ή μη τεχνικών εξοικονόμησης ενέργειας και θερμότητας για την αξιολόγηση της περιβαλλοντικής και αειφορικής τους επίδοσης.

2.3 Μέθοδος Αποτίμησης της Περιβαλλοντικής Βιωσιμότητας

Στο σημείο αυτό παρουσιάζεται μια ακόμα πιο γενική μεθοδολογία αποτίμησης της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Το συγκεκριμένο εργαλείο βασίζεται στην μεθοδολογία περιβαλλοντικής αποτίμησης βιομηχανικών εγκαταστάσεων αλλά μπορεί να επεκταθεί και για κατασκευαστικά έργα. Το τελικό εργαλείο παρέχει ποιοτικά και ποσοτικά δεδομένα και δίνει την δυνατότητα πραγματοποίησης χωρικών και χρονικών συγκρίσεων. Τα θέματα τα οποία εξετάζονται στο συγκεκριμένο πλαίσιο περιλαμβάνουν την χρήση, την επικινδυνότητα και την σπανιότητα των υλικών και την διαχείριση των υδάτων και της ενέργειας. Σύντομη περιγραφή της μεθοδολογίας παρουσιάζεται στα Γραφήματα III και IV ενώ αναλυτική παρουσίασή της μπορεί να βρεθεί αλλού (Γκαϊντατζής, Αγγελάκογλου, 2009)

Γράφημα III: Γενική περιγραφή των στοιχείων της μεθόδου

Γράφημα IV: Γενική περιγραφή του τρόπου βαθμολόγησης – ποσοτικοποίησης των αποτελεσμάτων της μεθόδου

Εφαρμόζοντας την εν λόγω μεθοδολογία για τα τέσσερα κατασκευαστικά γραμμικά έργα των οποίων μελετήθηκε η εμπειροχομένη ενέργεια, παρατηρείται ότι θέματα σχετικά με την οδοστρωσία είναι αυτά τα οποία χρίζουν ιδιαίτερης ανησυχίας όσον αφορά την βελτίωση της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Επιπλέον η βαθμολόγηση υπέδειξε ότι η περιβαλλοντική επίδοση των έργων 1 και 2 (Οδού Αθηνάς και Σφακείων) ήταν καλύτερη των υπολοίπων σε αντίθεση με τα αποτελέσματα που βασίστηκαν στην εμπειροχομένη ενέργεια, υποδεικνύοντας ότι η αξιολόγηση μπορεί να διαφέρει ανάλογα με το εργαλείο αξιολόγησης (Πίνακας 3).

Πίνακας 3: Εφαρμογή της μεθόδου αποτίμησης της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας και σύγκριση με την εμπειροχομένη ενέργεια για 4 κατασκευαστικά γραμμικά έργα

A/A	Έργα	Συνολική Βαθμολογία	(MJ/m ²)	Μάζα Υλικών / Χωρική Έκταση Έργου (tn/m ²)
1	Οδού Σφακείων	75,4 (1)	312,7 (2)	0,239
2	Οδού Αθηνάς	73,3 (2)	1016,7 (3)	0,543
3	Νομού Μεσσηνίας	66,2 (3)	1108,8 (4)	0,619
4	Κοινότητας Διονύσου	62,4 (4)	217,8 (1)	0,185

Συμπεράσματα – Προτάσεις

Από την ενδεικτική παράθεση των τρόπων αξιολόγησης της περιβαλλοντικής και αειφορικής επίδοσης των κατασκευαστικών έργων προέκυψε πως είναι απαραίτητη η αξιολόγηση όχι μόνο της ενεργειακής τους απόδοσης αλλά και των υπολοίπων

φάσεων του κύκλου ζωής τους. Επιπλέον, για την καλύτερη αποτίμηση απαιτείται ο συνδυασμός διαφόρων μεθόδων και τεχνικών, καθώς η χρήση μόνο ενός εργαλείου μπορεί να δώσει διαφορετικά αποτελέσματα ή να μην λάβει υπόψη κάποια σημαντική παράμετρο.

Βιβλιογραφία

Αειφόρος κατασκευή Ε.Μ.Π., ΕΤΕΚ, Διαθέσιμο από: www.uest.gr/suscon
[Πρόσβαση 2008]

Alcorn, A., (2001). “Embodied Energy and CO2 Coefficients For NZ Building Materials”, Centre for Building Performance Research.

Γκαϊντατζής, Γ., Αγγελάκογλου, Κ., (2009), “Αξιολόγηση της περιβαλλοντικής και αειφορικής επίδοσης των κατασκευαστικών έργων”, 2ο Συνέδριο Περιβαλλοντικής Πολιτικής & Διαχείρισης "Πέρα από το Κράτος: Ο ρόλος των Επιχειρήσεων, των οργανώσεων της Κοινωνίας Πολιτών και των Διεθνών και Διεθνικών Οργανισμών στην Περιβαλλοντική Πολιτική & Διαχείριση", Μυτιλήνη

Graedel, T. & Howard-Greenville, J., (2005), “Greening the Industrial Facilities.” New York: Springer Science and Business Media.

Jonsson, A., Bjorklund, T. and Tillman, A.M., (1998), “LCA of Concrete and Steel Building Frames”, Int. J. LCA, 3, 4, pp. 216 -224

Κοντού, Β., (2008), “Εκτίμηση Περιβαλλοντικής Επίδοσης σε Κατασκευαστικά Έργα Οδοποιίας”, Διπλωματική εργασία που υποβλήθηκε στο Τμήμα Μηχανικών Παραγωγής και Διοίκησης, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Ξάνθης, Πολυτεχνική Σχολή, 2008

[Επιστροφή στο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ](#)

Νικολάου Ιωάννης (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Μηχανικών Περιβάλλοντος)

Περιβαλλοντική Εκπαίδευση Διαμέσου των Συστημάτων Περιβαλλοντικής Διαχείρισης

Περίληψη: Οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον αποτελούν κίνητρο για αρκετές επιχειρήσεις να εφαρμόσουν πρακτικές που βελτιώνουν την περιβαλλοντική επίδοσή τους (π.χ. Συστήματα Περιβαλλοντικής Διαχείρισης – ΣΠΔ) και να αποκτήσουν, όπως αναφέρεται διεθνώς, την «άδεια» να λειτουργούν εύρυθμα και απρόσκοπτα ('license to operate'). Η επιτυχία αυτών των πρακτικών θεωρείται, μεταξύ άλλων, αποτέλεσμα του ανθρώπινου παράγοντα που απασχολείται και επιμορφώνεται σε αυτές με τη βοήθεια διάφορων εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Ο στόχος αυτών των προγραμμάτων, τα οποία συνήθως «βαπτίζονται» στη διεθνή βιβλιογραφία ως προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, συνήθως περιορίζονται στο να προετοιμάσουν εργαζόμενους που θα βοηθήσουν στην καλή περιβαλλοντική επίδοση της επιχείρησης δίχως να περιλαμβάνουν τις βασικές αρχές της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Για το σκοπό αυτό, το συγκεκριμένο άρθρο στοχεύει να τονίσει τις αδυναμίες των σύγχρονων προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που σχεδιάζονται από τις επιχειρήσεις για τους εργαζόμενους. Επιπρόσθετα, το άρθρο στοχεύει, με τη βοήθεια των υφιστάμενων μοντέλων της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, να αναπτύξει ένα εννοιολογικό μοντέλο, το οποίο να ενσωματώνει στους υφιστάμενους στόχους των επιχειρήσεων, εκτός από τους στόχους της καλής περιβαλλοντικής επίδοσης, και στόχους που συνδέονται με τη συμπεριφορά των απασχολούμενων εκτός των ορίων της επιχείρησης, ως ευαισθητοποιημένοι πολίτες στο πλαίσιο της κοινωνίας.

Λέξεις κλειδιά: Περιβαλλοντική εκπαίδευση εργαζομένων, περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση εργαζομένων, Συστήματα Περιβαλλοντικής Διαχείρισης, ΣΠΔ.

1. Εισαγωγή

Σήμερα, οι επιχειρήσεις θεωρούνται ως οι βασικοί υπεύθυνοι για τα μεγάλα περιβαλλοντικά ζητήματα του πλανήτη που απασχολούν τις σύγχρονες κοινωνίες. Συγκεκριμένα, οι επιχειρήσεις συμβάλουν κατά τη λειτουργία τους στην υποβάθμιση των υδάτινων πόρων (υπόγειων και επιφανειακών), του εδάφους, του αέρα και άλλων κρίσιμων περιβαλλοντικών και φυσικών πόρων (π.χ. πρώτες ύλες κλπ). Για να μετριαστεί η κάθε είδους υποβάθμιση του περιβάλλοντος, διάφοροι κρατικοί (π.χ. κυβερνήσεις, υπουργεία) και μη κρατικοί φορείς (π.χ. Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις) ασκούν πιέσεις στις επιχειρήσεις που θεωρούνται υπεύθυνες να εφαρμόσουν στρατηγικές πρόληψης και αποκατάστασης για τα περιβαλλοντικά προβλήματα.

Υπό αυτή τη λογική, αρκετοί κρατικοί οργανισμοί σχεδιάζουν και επιβάλλουν ποικίλες πολιτικές κινήτρων και αντικινήτρων για να στρέψουν τις επιχειρήσεις σε περισσότερο φιλικές προς το περιβάλλον πρακτικές. Ένα τέτοιο παράδειγμα αντικινήτρων είναι η θεσμοθέτηση νόμων και ρυθμίσεων που αφορούν τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων σε περιβαλλοντικά ζητήματα, όπως είναι η διαχείριση των υδάτων, της ενέργειας, των αέριων ρύπων και γενικότερα των επιπτώσεων που υφίσταται το φυσικό περιβάλλον ως συνέπεια της καθημερινής λειτουργίας τους. Οι πολιτικές θεσμοθέτησης τέτοιων ρυθμίσεων βασίζονται στην αρχή «Ο Ρυπαίνων Πληρώνει» (Polluter Pays Principle) και καλύπτονται διεθνώς υπό την έννοια των εργαλείων «εντολών και ελέγχου» (command-and-control) (Andrews, 1998; Hahn, 2000). Στην ίδια λογική, ένα γνωστό παράδειγμα είναι οι πολιτικές που σχεδιάζονται από το κράτος ή οργανισμούς που ανήκουν σε αυτό και συνδέονται με τη δημιουργία οικονομικών κινήτρων και αντικινήτρων για τις επιχειρήσεις. Για παράδειγμα, τέτοια κίνητρα είναι η παροχή επιδοτήσεων για την εφαρμογή πρακτικών περιβαλλοντικής διαχείρισης, η απαλλαγή από φόρους ή η μείωση φόρων για επιχειρήσεις που εφαρμόζουν περιβαλλοντικές πρακτικές (Turner *et al.*, 1998). Ως οικονομικά αντικίνητρα θεωρούνται οι περιβαλλοντικοί φόροι που επιβάλλονται με στόχο είτε την αλλαγή της συμπεριφοράς των επιχειρήσεων είτε τη συλλογή εσόδων που προορίζονται για την αποκατάσταση των περιβαλλοντικών προβλημάτων που προκαλούν ή/και ευθύνονται οι επιχειρήσεις (Goulder, 1995). Όλα αυτά τα παραδείγματα έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα για την επιχείρηση (mandatory instruments) και συνεπώς οι αποφάσεις και επιλογές της καθεμίας βασίζονται συνήθως στο ισοζύγιο κόστους–οφέλους με σκοπό να εφαρμοστεί κάποια στρατηγική

ή να επωμιστεί το κόστος της μη εφαρμογής κάποιας στρατηγικής (π.χ. πληρωμή φόρου, πληρωμή προστίμου).

Ωστόσο οι επιχειρήσεις στο σύγχρονο κοινωνικοοικονομικό γίνεσθαι που διαμορφώνεται τις τελευταίες δεκαετίες (π.χ. παγκοσμιοποίηση) και κυρίως μετά την παρουσία των σύγχρονων και δυναμικών περιβαλλοντικών κινημάτων (π.χ. πράσινα κόμματα, ΜΚΟ), εφαρμόζουν περιβαλλοντικές πρακτικές σε εθελοντική βάση (Wagner, 2008). Είναι αλήθεια, ότι σήμερα αρκετές επιχειρήσεις εθελοντικά ενσωματώνουν στο στρατηγικό σχεδιασμό τους τόσο στόχους για να περιορίσουν τις αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις (π.χ. διαχείριση υδάτων, ενέργεια, αέρα) όσο και ολοκληρωμένες περιβαλλοντικές πρακτικές όπως είναι τα Συστήματα Περιβαλλοντικής Διαχείρισης – ΣΠΔ (π.χ. ISO 14001, EMAS) για να επιτύχουν ολοκληρωμένη και καλύτερη περιβαλλοντική επίδοση (Ammenberg and Sundin, 2005). Αυτή η στροφή των επιχειρήσεων σε εθελοντικές πρακτικές, εκτός της καλής περιβαλλοντικής επίδοσης, επιπλέον αποκοπεί στη βελτίωση της εικόνας τους (Tan, 2005), την αύξηση της κερδοφορίας τους (Cohen et al., 1995), τη λογοδοσία τους στην κοινωνία (Rondinelli and Vastag, 2000), την πρόσβαση τους σε νέες πηγές χρηματοδότησης (ethical funds) (Ricart *et al.*, 2005) την αρμονική συμβίωση τους με τους ενεργούς περιβαλλοντικούς Μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς (Stafford *et al.*, 2000), καθώς επίσης και αρκετά οφέλη που παρουσιάζονται αναλυτικότερα στην επόμενη ενότητα.

Η επιτυχής εφαρμογή τέτοιων πρακτικών, όπως παρατηρούν διάφοροι συγγραφείς (Kitazawa and Sarkis, 2000; Madsen and Uulhoi, 2001a; Zsoka, 2008), απαιτεί τη σωστή εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση των εργαζόμενων στις επιχειρήσεις. Αυτό έχει συνέπεια, στις μέρες μας, αρκετά προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης να σχεδιάζονται και να εφαρμόζονται από μεγάλο αριθμό σύγχρονων επιχειρήσεων. Τα εκπαιδευτικά αυτά προγράμματα στοχεύουν να βελτιώσουν την πληροφόρηση, τη γνώση και τις ικανότητες των εργαζομένων, ώστε να αναπτύξουν στάσεις και συμπεριφορές φιλικές προς το περιβάλλον. Αυτές οι συμπεριφορές και οι στάσεις των εργαζομένων συνήθως περιορίζονται εντός του πλαισίου της επιχείρησης. Στη λογική αυτή, οι περισσότερες επιχειρήσεις, που εφαρμόζουν κάποια στρατηγική για το περιβάλλον, δαπανούν μεγάλα χρηματικά κεφάλαια για την περιβαλλοντική εκπαίδευση του προσωπικού τους με στόχο να βελτιώσουν την καλή περιβαλλοντική επίδοσή τους.

Αυτή η πρακτική, όμως, περιορίζει τον ευρύτερο στόχο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, όπως αυτός ορίζεται από τα διεθνή εγχειρίδια της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και τις διεθνείς διακηρύξεις που έχουν πραγματοποιηθεί και θεωρεί τους εργαζόμενους αποκλειστικό κομμάτι της παραγωγικής διαδικασίας (με τον αυστηρό οικονομικό όρο του παραγωγικού συντελεστή) και αφήνει εκτός τις άλλες ιδιότητες τους, δηλαδή όπως καταναλωτές, γονείς, ιδιοκτήτες, πολίτες και άλλες ιδιότητες που με την καθημερινή συμπεριφορά τους επιδρούν αρνητικά στο περιβάλλον. Επίσης θα πρέπει να τονιστεί ότι η έννοια της προστασία του περιβάλλοντος τοποθετείται από τις επιχειρήσεις εντός του γενικότερου πλαισίου της κοινωνικής ευθύνης της επιχείρησης (Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη – Corporate Social Responsibility) και, ως εκ τούτου, η ευθύνη της στα περιβαλλοντικά ζητήματα δεν θα πρέπει να περιορίζεται και δεν περιορίζεται στα όρια της, τουλάχιστον όπως αναλύεται σε θεωρητικό επίπεδο. Πράγματι, σε ότι αφορά τους στόχους που εισάγονται διαμέσου της εφαρμογής των ολοκληρωμένων πρακτικών των ΣΠΔ, οι εσωτερικοί και εξωτερικοί στόχοι είναι εμφανείς. Σε ότι αφορά όμως τη συμπεριφορά των εργαζομένων αυτό περιορίζεται μόνο στην επιτυχή εφαρμογή των στόχων των ΣΠΔ και όχι στη γενικότερη συμπεριφορά των εργαζομένων ως περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένων πολιτών και εκτός των ορίων της επιχείρησης.

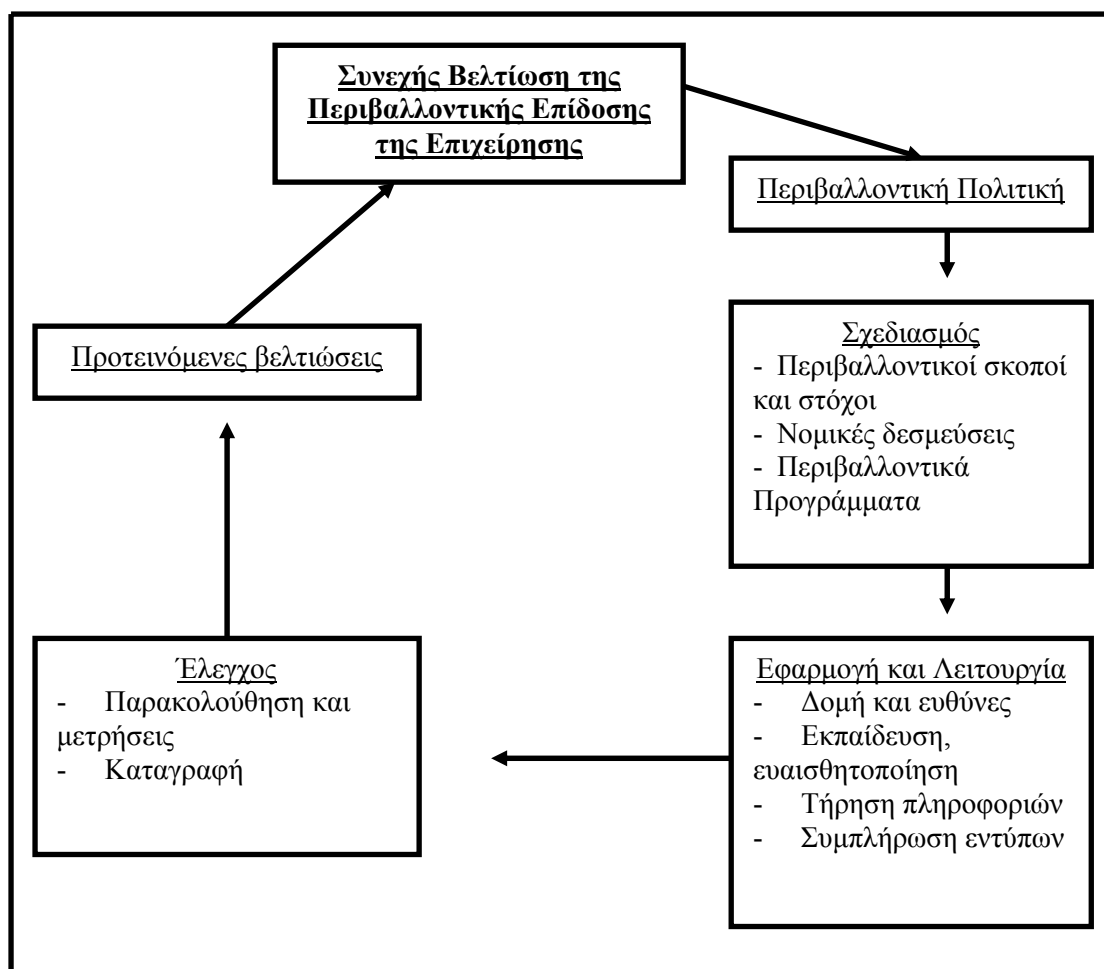
Αυτός ο περιορισμός αναδύεται από την παρούσα εργασία, η οποία σκοπεύει να επαναδιαπραγματευθεί την έννοια της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και ευαισθητοποίησης των εργαζομένων εντός και εκτός των ορίων της επιχείρησης και μέσα από τα υφιστάμενα θεωρητικά μοντέλα της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης των στάσεων και της συμπεριφοράς. Ο βασικός στόχος είναι να αναπτυχθεί ένα θεωρητικό μοντέλο που να δείχνει τις βασικές παραμέτρους που θα πρέπει να περιλαμβάνει ένα πρόγραμμα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης για τους εργαζόμενους μιας επιχείρησης. Οι στόχοι όπως φαίνεται από το μοντέλο που προτείνεται στη συγκεκριμένη εργασία είναι δύο: να επιτευχθεί η καλή περιβαλλοντική επίδοση της επιχείρησης και να ευαισθητοποιηθούν οι εργαζόμενοι σε ζητήματα που δεν αφορούν κατ' αποκλειστικότητα το χώρο εργασίας τους.

Το υπόλοιπο μέρος της εργασίας διαρθρώνεται ως εξής: (α) η δεύτερη ενότητα παρουσιάζει αναλυτικά τα ΣΠΔ, τα βασικά βήματα για την υλοποίησή τους, ενώ αναπτύσσονται οι κρίσιμοι παράγοντες που είναι απαραίτητοι για την καλή εφαρμογή τους, (β) η τρίτη ενότητα περιγράφει τα υφιστάμενα μοντέλα περιβαλλοντικής

εκπαίδευσης εργαζομένων καθώς επίσης τις αδυναμίες και τις δυναμικές τους, (δ) η τέταρτη ενότητα αναλύει το εννοιολογικό μοντέλο για τους στόχους που θα πρέπει να επιτυγχάνει ένα πρόγραμμα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στις επιχειρήσεις και τέλος (ε) η πέμπτη ενότητα παρουσιάζει τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την προτεινόμενη μεθοδολογία.

2. Περιβαλλοντικές Πρακτικές των Επιχειρήσεων – Συστήματα Περιβαλλοντικής Διαχείρισης (ΣΠΔ)

Οι επιχειρήσεις, είτε σε υποχρεωτική είτε σε εθελοντική βάση, απαντούν στις προαναφερθέντες προκλήσεις με την εφαρμογή πρακτικών που βοηθούν στη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος. Τέτοιες πρακτικές μπορεί να διακριθούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες όπως: (α) **διακριτές πρακτικές:** που αφορούν την περιβαλλοντική διαχείριση μόνο μεμονωμένων περιβαλλοντικών προβλημάτων (π.χ. τη διαχείριση ενέργειας, τη διαχείριση απορριμμάτων, τη μείωση των αέριων ρύπων), και (β) **ολοκληρωμένες πρακτικές:** που αφορούν την περιβαλλοντική διαχείριση αρκετών πεδίων ταυτόχρονα ή / και όλων (π.χ. τα ΣΠΔ).

Σχήμα 2: Τυπική Δομή των ΣΠΔ (Quazi et al., 2001)

Η πιο διαδεδομένη και αναγνωρισμένη πρακτική που εφαρμόζεται διεθνώς από τις επιχειρήσεις για την προστασία του περιβάλλοντος είναι τα ΣΠΔ και κυρίως η σειρά προτύπων ISO 14000 και το Ευρωπαϊκό Σχήμα EMAS (Eco-Management and Audit Scheme). Τα συστήματα αυτά παρέχουν καθορισμένες προδιαγραφές και διεθνώς αναγνωρισμένες πρακτικές, οι οποίες καθορίζουν την καλή περιβαλλοντική πρακτική των επιχειρήσεων υπό το αδιαμφισβήτητο καθεστώς έγκριτων διεθνών οργανισμών (π.χ. Ο.Η.Ε., Ε.Ε.). Τα συγκεκριμένα συστήματα παρέχουν μια σειρά σταθερών σταδίων και προδιαγραφών που διευκολύνουν έναν οργανισμό να εφαρμόσει ολοκληρωμένες πρακτικές για να μειώσει τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις που προκαλεί.

Αναλυτικά, τα τυπικά στάδια που πρέπει να ακολουθήσει μια επιχείρηση, ώστε να εφαρμόσει ένα ολοκληρωμένο ΣΠΔ είναι τα ακόλουθα (Σχήμα 2):

(α) Περιβαλλοντική πολιτική

Στο πρώτο στάδιο, η επιχείρηση καταγράφει και δημοσιοποιεί τις βασικές συνιστώσες της πολιτικής που θα ακολουθήσει στη συνέχεια, ώστε να μετριάσει τα περιβαλλοντικά ζητήματα για τα οποία ευθύνεται (π.χ. υποβάθμιση του αέρα) αλλά και να εφαρμόσει ορθολογικότερη χρήση των πόρων (π.χ. διαχείριση νερού, ενέργειας). Βασικές δεσμεύσεις που θέτει η επιχείρηση στην περιβαλλοντική της πολιτική αποτελούν η πρόληψη της ρύπανσης, η νομική συμμόρφωση, η τήρηση των όρων που περιλαμβάνονται σε εθελοντικές συμφωνίες ή συμβάσεις ή πρωτοβουλίες τις οποίες προσυπογράφει και αποδέχεται, καθώς και η συνεχής βελτίωση του ΣΠΔ. Η περιβαλλοντική πολιτική παρέχει και το πλαίσιο θέσπισης των περιβαλλοντικών σκοπών της επιχείρησης, δηλαδή τους άξονες δράσεις πάνω στους οποίους θα κινηθεί, όπως είναι για παράδειγμα η ανακύκλωση των αποβλήτων, η εξοικονόμηση φυσικών πόρων και οι πράσινες προμήθειες.

(β) Σχεδιασμός

Η επιχείρηση καλείται, αφού έχει δεσμευτεί στο πρώτο στάδιο της περιβαλλοντικής πολιτικής, να προχωρήσει πλέον σε μεγαλύτερο βάθος και να σχεδιάσει τους συγκεκριμένους και ποσοτικοποιημένους στόχους της για κάθε περιβαλλοντικό σκοπό που έχει δεσμευτεί. Συγκεκριμένα, η επιχείρηση θα πρέπει να αναλύσει την περιβαλλοντική νομοθεσία στην οποία υπάγεται για να ανακαλύψει τις δεσμεύσεις και τα όρια που αυτή ορίζει. Εν συνεχεία, θα πρέπει να αναγνωρίσει όλες τις άμεσες ή έμμεσες, τυπικές ή έκτακτες περιβαλλοντικές πλευρές (θέματα, ζητήματα) που προκύπτουν από τις δραστηριότητες της λειτουργίας της καθώς και των υπεργολάβων της, να αναλύσει τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις τους και να αξιολογήσει ποσοτικά (βάση συγκεκριμένων κριτηρίων) τη σημαντικότητα της κάθε πλευράς. Έπειτα και βάση των 2 προηγούμενων αναλύσεων θα πρέπει να προσδιορίσει τους περιβαλλοντικούς στόχους και να προετοιμάσει τα κατάλληλα περιβαλλοντικά προγράμματα για να τους πετύχει.

(γ) Εφαρμογή και λειτουργία

Σε αυτό το στάδιο, η επιχείρηση πρέπει να εφαρμόσει τα προγράμματα που έχει σχεδιάσει. Για την υλοποίηση αυτού του σκοπού, κάθε επιχείρηση πρέπει να ορίσει υπεύθυνους εφαρμογής της περιβαλλοντικής πολιτικής και θα πρέπει να καθοριστεί

ένα σύστημα καταγραφής και τήρησης των πληροφοριών που συνδέονται με την περιβαλλοντική επίδοση της επιχείρησης. Επιπλέον θα πρέπει να προετοιμάσει συγκεκριμένα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και ευαισθητοποίησης (Boiral and Sala, 1998) που αποσκοπούν στην παροχή γνώσεων και επάρκειας στους εργαζομένους, ώστε να μπορούν να εφαρμόσουν τα περιβαλλοντικά προγράμματα και να επιτύχουν τους περιβαλλοντικούς στόχους.

(δ) Έλεγχος

Μετά την εφαρμογή των περιβαλλοντικών προγραμμάτων, η επιχείρηση πρέπει να μετρήσει την επίδοση που πέτυχε στους διάφορους περιβαλλοντικούς στόχους που έθεσε. Βασική επιδίωξη σε αυτό το στάδιο είναι να φανεί κατά πόσο η επιχείρηση πέτυχε τους βασικούς στόχους που είχε προγραμματίσει κατά το δεύτερο στάδιο, πόσο αποδοτικά ήταν τα προγράμματα που σχεδίασε και κατά πόσο οι εργαζόμενοι επέτυχαν στους βασικούς στόχους που είχαν τεθεί κατά το σχεδιασμό των ΣΠΔ.

(ε) Προτεινόμενες βελτιώσεις

Τέλος, η επιχείρηση διορθώνει τα στάδια των ΣΠΔ που θεωρεί ότι δεν πέτυχαν τους στόχους της ή υλοποιεί ενέργειες περαιτέρω βελτίωσης που θα προσδώσουν τη δυνατότητα επίτευξης υψηλότερων στόχων. Σε αυτή τη λογική, η επιχείρηση ενδεχομένως να προτείνει βελτιώσεις στους σκοπούς και στόχους της, στα προγράμματα εκπαίδευσης των εργαζομένων και τέλος σε κάθε άλλο στοιχείο που θεωρεί ότι παρουσιάζει αδυναμίες ή ενέχει δυνατότητα περαιτέρω βελτίωσης.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι η εφαρμογή των ΣΠΔ σύμφωνα με αρκετούς συγγραφείς, εκτός από τα οφέλη που επιφέρουν στην περιβαλλοντική επίδοση των επιχειρήσεων, επίσης επιφέρουν και άλλα σημαντικά οφέλη στις επιχειρήσεις. Ορισμένα από αυτά είναι: η βελτίωση της εικόνας των επιχειρήσεων (Quazi, 1999; Hillary, 2000; Darnall *et al.*, 2000), η μείωση του λειτουργικού κόστους και του κόστους παραγωγής (Steger, 2000; Shin and Chen, 2000), η βελτίωση των διαδικασιών λειτουργίας της επιχείρησης (Rondinelli and Berry, 2000), η καλύτερευση της σχέσης των επιχειρήσεων με την κοινωνία (Hanna *et al.*, 2000; Lally, 1998) και η προσέλκυση νέων επενδύσεων (Nolan, 1999).

3. Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Εργαζόμενων: Ευκαιρίες και Προκλήσεις

Σήμερα υποστηρίζεται σε σημαντικό βαθμό, ότι η εκπαίδευση και η επιμόρφωση των πολιτών αποτελούν σημαντικούς παράγοντες για την αποτελεσματική διαχείριση των φυσικών και των περιβαλλοντικών πόρων, ενώ επιπλέον λαμβάνουν ξεχωριστή θέση στην προσπάθεια των επιχειρήσεων να επιτύχουν τους στόχους της αειφόρου ανάπτυξης (Madsen and Ulhoi, 2001b). Σε αυτή τη λογική, αρκετοί οργανισμοί διεθνούς κύρους, όπως είναι ο οργανισμός Improvement of Living and Working Conditions, σχεδιάζουν και προωθούν μελλοντικές πολιτικές που διευκολύνουν τις επιχειρήσεις να σχεδιάσουν σύγχρονα και αποτελεσματικά προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης για τους εργαζόμενούς τους. Τέτοια προγράμματα σχεδιάζονται από τους συγκεκριμένους οργανισμούς για να επιμορφώσουν τους εργαζομένους, ώστε να διαχειρίζονται αποτελεσματικά τα επικίνδυνα υλικά που ενδεχομένως να υπάρχουν στο χώρο εργασίας τους ή ακόμη τη διαχείριση μεγαλύτερου εύρους περιβαλλοντικών ζητημάτων, όπως είναι η διαχείριση του νερού, της ενέργειας και των αποβλήτων.

Σήμερα, ο ανθρώπινος παράγοντας θεωρείται, μεταξύ άλλων, μια από τις σημαντικότερες παραμέτρους για την επιτυχή εφαρμογή των περιβαλλοντικών πρακτικών των επιχειρήσεων. Για παράδειγμα, οι Daily και Huang (2001) τοποθετούν τον ανθρώπινο παράγοντα στο κέντρο της επιτυχίας των ΣΠΔ και διακρίνουν από τους εργαζόμενους μιας επιχείρησης, τα ανώτερα στελέχη τα οποία θεωρούν ότι κατέχουν το σημαντικότερο ρόλο για την επιτυχή εφαρμογή των ΣΠΔ. Συγκεκριμένα, οι ίδιοι τονίζουν ότι στις σύγχρονες ιεραρχικά οργανωμένες επιχειρήσεις όπου τα ανώτατα στελέχη κατέχουν τις διοικητικές θέσεις, είναι οι βασικοί μοχλοί που μπορεί να παρακινήσουν τους υπόλοιπους εργαζομένους και να ενεργοποιήσουν τα ανακλαστικά τους, ώστε να λάβουν πρωτοβουλίες στα πλαίσια της περιβαλλοντικής διαχείρισης. Επίσης, τα ανώτατα στελέχη μπορεί να επιδράσουν στην οργανωσιακή κουλτούρα της επιχείρησης (βασική έννοια στην οργάνωση των επιχειρήσεων και την επιτυχία διαχειριστικών στόχων) και με τον τρόπο αυτό να προετοιμάσουν περιβαλλοντικά ενεργούς εργαζομένους, ενώ μπορεί να αναπτύξουν δίαυλους ενημέρωσης με τους εργαζομένους για διάφορες κατηγορίες περιβαλλοντικών ζητημάτων. Ο Kitazawa και ο Sakris (2000) τονίζουν ότι οι επιδράσεις στην οργανωσιακή κουλτούρα της επιχείρησης είναι ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας για

την καλή εφαρμογή των ΣΠΔ και κατ' συνέπεια τα ανώτερα στελέχη θα πρέπει να επικεντρώνουν την προσοχή σε αυτή τη στρατηγική.

Η σχετική βιβλιογραφία έρχεται να προσθέσει έναν ιδιαίτερα σοβαρό αριθμό μοντέλων που προσπαθούν να ερμηνεύσουν διάφορες πλευρές του ανθρώπινου παράγοντα και της εφαρμογής ΣΠΔ. Τα μοντέλα αυτά μελετούν πως ο ανθρώπινος παράγοντας συνδέεται με την καλή εφαρμογή των ΣΠΔ, πως η εφαρμογή των ΣΠΔ συνδέεται με την καλή περιβαλλοντική εκπαίδευση των εργαζομένων και πως η εφαρμογή των ΣΠΔ βοηθά στη διαμόρφωση περιβαλλοντικής συνείδησης στους εργαζομένους. Σε αυτή τη συζήτηση, οι Daily και Huang (2001) παρουσιάζουν μια ανατροφοδοτούμενη αλυσίδα παραγόντων που μπορεί να συνδέσει τον ανθρώπινο παράγοντα με την εφαρμογή των ΣΠΔ στις επιχειρήσεις. Συγκεκριμένα, οι συγγραφείς αυτοί, μεταξύ άλλων, θεωρούν ότι κατά το πρώτο στάδιο της εφαρμογής των ΣΠΔ, δηλαδή κατά τη διαμόρφωση της **«περιβαλλοντικής πολιτικής»**, ιδιαίτερη σημασία κατέχουν τα ανώτατα στελέχη της επιχείρησης. Στο δεύτερο στάδιο **«του σχεδιασμού των στόχων»**, οι συγγραφείς διακρίνουν τους εργαζόμενους στα διάφορα εργασιακά πόστα και προτείνουν διακριτά περιβαλλοντικά επιμορφωτικά προγράμματα που θα πρέπει να προετοιμάζονται σύμφωνα με τις ανάγκες του κάθε πόστου. Εν συνέχεια κατά το στάδιο **«της εφαρμογής των περιβαλλοντικών προγραμμάτων»**, η σημασία δίνεται στην πρωτοβουλία που μπορεί να αναπτύξουν οι εργαζόμενοι της επιχείρησης για διάφορα περιβαλλοντικά ζητήματα και τέλος κατά το στάδιο **«του έλεγχου της εφαρμογής των ΣΠΔ»** σημασία δίνεται στις ανταμοιβές των εργαζομένων ως αποτέλεσμα της καλής συμμετοχής τους στην εφαρμογή των ΣΠΔ. Παρομοίως, ο Jabbour *et al.* (2008), εργαζόμενος στην ίδια λογική, προσπάθησε να δείξει και αυτός με τη σειρά του πως τα διάφορα στάδια εφαρμογής των ΣΠΔ συνδέονται με τους εργαζόμενους των επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα, στην εργασία του, σε σχέση με τους υπόλοιπους συγγραφείς του τομέα, δίνει επιπλέον ιδιαίτερη έμφαση στα στάδια που είναι απαραίτητα για την επιλογή των εργαζομένων που θα συμμετέχουν στα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Για το λόγο αυτό, προτείνει ένα αναλυτικό μοντέλο για τους εργαζόμενους με τα εξής βήματα: στρατολόγηση (recruiting), επιλογή (selection), επιμόρφωση (training), αξιολόγηση της επίδοσης (performance appraisal), βράβευση (rewarding), ομαδική εργασία (teamwork), διαχείριση της οργανωσιακής κουλτούρας (management of

organizational culture), διαχείριση της οργανωσιακής γνώσης (management of organization learning).

Ο Zsoka (2008), με τη βοήθεια ενός κλασικού μοντέλου περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, μελέτησε κατά πόσο ανταποκρίνονται στα στάδια του μοντέλου αυτού οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην Ουγγαρία. Το δείγμα των επιχειρήσεων που χρησιμοποιήθηκαν ήταν 466 και τα στάδια του μοντέλου είναι τα ακόλουθα πέντε: α) περιβαλλοντική γνώση, β) περιβαλλοντικές αξίες, γ) περιβαλλοντικές στάσεις, δ) αποκαλυπτόμενες περιβαλλοντικές ενέργειες και ε) πραγματικές περιβαλλοντικές ενέργειες. Σύμφωνα με την έρευνα αναδείχθηκε ότι ενώ τα στάδια υιοθετούνται από τις περισσότερες επιχειρήσεις, ωστόσο παρουσιάζεται «κενό» μεταξύ της γνώσης για τα περιβαλλοντικά προβλήματα και της τελικής στάσης των επιχειρήσεων για την αποκατάσταση αυτών των προβλημάτων. Συγκεκριμένα, η έρευνα έδειξε ένα έλλειμμα «περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης» των επιχειρήσεων του δείγματος που μελετήθηκαν.

Ο Denton (1999) θεωρεί ότι η επιτυχία της μείωσης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων μιας επιχείρησης οφείλεται κυρίως στην καλή εκπαίδευση των εργαζομένων σε περιβαλλοντικά ζητήματα και τη συμμετοχή τους στα προγράμματα περιβαλλοντικής προστασίας της επιχείρησης. Ωστόσο, το μοντέλο που προτείνει τονίζει ότι συγκεκριμένα κίνητρα θα πρέπει να σχεδιάζονται από τα ανώτερα στελέχη της επιχείρησης για να παροτρύνεται η συμμετοχή των εργαζομένων στα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που σχεδιάζονται στα πλαίσια των επιχειρήσεων. Εστιάζοντας στα ζητήματα συμμετοχής των εργαζομένων σε περιβαλλοντικά προγράμματα, ο Ramus (2002) διεξάγει έρευνα στο εργασιακό πεδίο και εντοπίζει δύο σημαντικές παραμέτρους που διευκολύνουν τη συμμετοχή των εργαζομένων σε περιβαλλοντικά προγράμματα και την ανάπτυξη πρωτοβουλιών σε περιβαλλοντικά ζητήματα. Οι παράμετροι αυτοί είναι η περιβαλλοντική πολιτική που σχεδιάζεται από την επιχείρηση (το πρώτο στάδιο των ΣΠΔ) καθώς και τα κίνητρα που προετοιμάζονται από τα ανώτερα στελέχη. Επίσης, για το ζήτημα της συμμετοχής των εργαζομένων, οι Kramer and Roes (1993) με τη δημιουργία μιας κλίμακας αξιολογούν τη συμμετοχή των εργαζομένων σε προγράμματα περιβαλλοντικής διαχείρισης σε διάφορους κλάδους επιχειρήσεων. Οι ίδιοι διακρίνουν αρκετούς τύπους συμμετοχής που συνδέονται με διαφορετικές λειτουργίες

της επιχείρησης, όπως είναι κατά το σχεδιασμό του προϊόντος, την παραγωγική διαδικασία, τις οργανωσιακές αλλαγές και τη συμπεριφορά.

Ωστόσο, ο Ramus (2002) τονίζει ότι και ο δεύτερος παράγοντας, το να λαμβάνουν πρωτοβουλίες οι εργαζόμενοι για περιβαλλοντικά ζητήματα, είναι πολύ σημαντικός, διότι αυτό είναι ένα βασικό στοιχείο που δηλώνει τις στάσεις τους έναντι των περιβαλλοντικών ζητημάτων (και ένας από τους βασικούς ρόλους που θα πρέπει να επιτυγχάνεται με την περιβαλλοντική εκπαίδευση). Ενώ, ο Beard (1996) αν και θεωρεί ότι τα κίνητρα μπορεί να βοηθήσουν την περιβαλλοντική επίδοση των επιχειρήσεων, το βασικό στοιχείο είναι η καλή εκπαίδευση του προσωπικού σε περιβαλλοντικά ζητήματα που θα τους ευαισθητοποιεί και θα τους παρακινεί εθελοντικά να προστατεύουν το περιβάλλον χωρίς κάποιο συγκεκριμένο αντίτιμο. Ο ίδιος πιστεύει ότι η καλή περιβαλλοντική εκπαίδευση των εργαζομένων θα παίζει έναν επιπρόσθετο σημαντικό ρόλο, διότι οι πρωτοβουλίες των εργαζομένων θα συνδέονται με τις γενικότερες επιδιώξεις της επιχείρησης στα πεδία της περιβαλλοντικής πολιτικής και δεν θα είναι αυθαίρετες και ξένες πρακτικές προς τον γενικό σκοπό της επιχείρησης.

Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, ο Boiral (2002) διερευνά σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο το βαθμό που τα προγράμματα περιβαλλοντικής διαχείρισης των επιχειρήσεων παράγουν σιωπηρή (tacit) γνώση στους εργαζόμενους τους. Συγκεκριμένα, η ανάλυση εστιάζεται στο πόσο η σιωπηρή γνώση που διαμορφώνεται από την εφαρμογή των ΣΠΔ είναι επαρκής για την καλή εφαρμογή και καλή λειτουργία των ΣΠΔ. Οι συγκεκριμένοι συγγραφείς μετρούν αυτές τις επιδράσεις σε δύο μεγάλες κατηγορίες θεμάτων, αυτά που συνδέονται με τις σιωπηρές γνώσεις που προκύπτουν από τη ρύπανση, τη διαχείριση έκτακτων περιβαλλοντικών αναγκών και για τις πρακτικές περιβαλλοντικής αποκατάστασης και αυτά που συνδέονται με την συνειδητή προετοιμασία των σιωπηρών γνώσεων από προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (π.χ. συμβουλές στο προσωπικό, εξουσιοδότηση του προσωπικού, τεκμηρίωση).

Τα περισσότερα μοντέλα που παρουσιάζονται στη διεθνή βιβλιογραφία εστιάζονται κυρίως στο να προετοιμάσουν τους εργαζόμενους, ώστε να βοηθήσουν την επιχείρηση να εφαρμόσει αποτελεσματικά τα ΣΠΔ. Για την επιτυχία αυτών των στόχων, οι περισσότερες επιχειρήσεις σχεδιάζουν επιμορφωτικά προγράμματα τα οποία συνήθως προετοιμάζουν τους εργαζόμενους τους για να βοηθήσουν στην

επιτυχή εφαρμογή των στόχων της περιβαλλοντικής πολιτικής τους. Τα περιβαλλοντικά προγράμματα των επιχειρήσεων όμως διαφέρουν από τα άλλα τυπικά εκπαιδευτικά προγράμματα τόσο στο επίπεδο της αξιολόγησης όσο και της παρουσίας (Eagan and Streckewald, 1997). Το βασικό ζήτημα που προκύπτει, ωστόσο, είναι η φύση των περιβαλλοντικών θεμάτων που διαπραγματεύονται σε αυτά τα προγράμματα, τα οποία αποτελούν νέες πολύπλοκες έννοιες που διαφέρουν από τις κλασσικές έννοιες των παραδοσιακών προγραμμάτων εκπαίδευσης των εργαζομένων και αφορούν (ή θα πρέπει να αφορούν) και ζητήματα που δεν συνδέονται αποκλειστικά με τη λειτουργία της επιχείρησης. Για το λόγο αυτό θα πρέπει τα προγράμματα της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης να στοχεύουν στην αλλαγή της αντίληψης και της γνώσης των εργαζομένων σε μια ομάδα ευρύτερων θεμάτων σχετικά με το περιβάλλον και όχι μόνο μηχανιστικές διαδικασίες επιτυχίας επιχειρησιακών στόχων (Eagan and Streckewald, 1997).

Σύμφωνα με τους Eagan and Steckewald (1997) τα περιβαλλοντικά προγράμματα θα πρέπει να περιέχουν στη θεματολογία τους στοιχεία όπως η περιβαλλοντική νομοθεσία, να προβλέπουν την προοπτική νέων περιβαλλοντικών ρυθμίσεων, τη ευαισθητοποίηση σε θέματα διαχείρισης αποβλήτων, τη διαχείριση επικίνδυνων αποβλήτων και υλικών και άλλα στοιχεία. Οι Govindrajula and Daily (2004) υποστηρίζουν ότι οι μάνατζερ πρέπει να εστιάσουν τις επιμορφωτικές τους προσπάθειες στα στελέχη πρώτης γραμμής, όπως τα ονομάζουν και κυρίως σε αυτά που θα επιφέρουν καλύτερα αποτελέσματα στην περιβαλλοντική επίδοση, χωρίς βέβαια να παραμερίσουν και τα υπόλοιπα στελέχη. Αυτό αποτελεί ένα επιπλέον πρόβλημα για τα συγκεκριμένα προγράμματα που περιορίζονται μόνο στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων ορισμένων εργαζομένων και κυρίως για την επιτυχία της εφαρμογής των ΣΠΔ και όχι την καθολική εκπαίδευση του προσωπικού στις βασικές αρχές της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (π.χ. ευαισθητοποίηση, στάσεις, ικανότητες, συμμετοχή). Επίσης η έρευνα των περισσότερων συγγραφέων περιορίζεται στο πως οι εργαζόμενοι θα βελτιώσουν την εφαρμογή των ΣΠΔ, ενώ αντιθέτως δεν δίνεται μεγάλη σημασία στο πως τα ΣΠΔ θα επιδράσουν στις αντιδράσεις των εργαζόμενων.

Τέλος η εφαρμογή των ΣΠΔ εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης (Corporate Social Responsibility) των επιχειρήσεων η οποία αποτελεί μια έννοια που περικλείει περιβαλλοντικές, κοινωνικές και οικονομικές παραμέτρους (ευθύνες) των επιχειρήσεων τόσο εντός όσο εκτός των ορίων της

επιχείρησης (εκτείνονται δηλαδή στην κοινωνία ευρύτερα). Κατά συνέπεια στο πεδίο του ανθρώπινου παράγοντα η υπευθυνότητα αυτών των προγραμμάτων δεν είναι φυσικό να περιορίζονται μόνο σε επιχειρησιακούς στόχους που μένουν μόνο στο εσωτερικό της επιχείρησης, αλλά θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη και τις εξωτερικές στάσεις και συμπεριφορές των ανθρώπων, ώστε αυτοί να ενεργούν ως καλοί και ευαισθητοποιημένοι πολίτες σε περιβαλλοντικά ζητήματα στο πλαίσιο της κοινωνικής τους διαβίωσης.

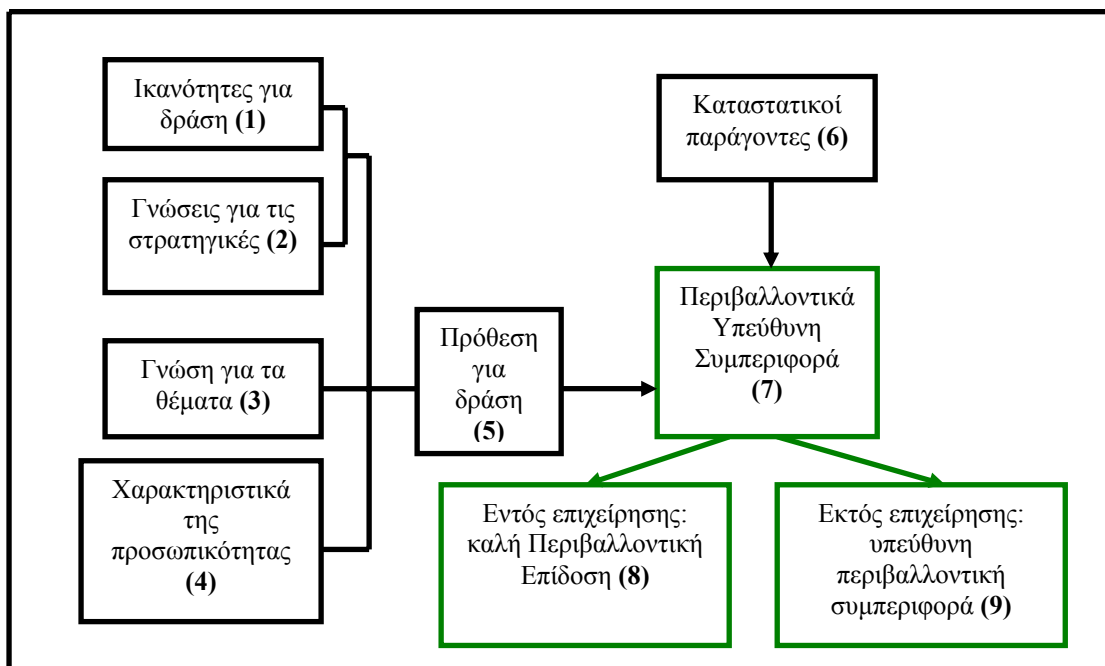
4. Εννοιολογικό Μοντέλο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Εργαζομένων

Σήμερα, οι σύγχρονες κοινωνίες σχεδιάζουν εκπαιδευτικά προγράμματα για την επιμόρφωση και την εκπαίδευση των μελών τους, ώστε να συμπεριφέρονται με επιθυμητό τρόπο (Hungerford and Volk, 1990). Υπό αυτή την έννοια, έχει ενσωματωθεί ένας ευρύς κατάλογος εκπαιδευτικών στόχων στα εκπαιδευτικά προγράμματα διάφορων χωρών για να επιτευχθεί η πολυπόθητη επιθυμητή συμπεριφορά των πολιτών τους, όπως είναι η υπεύθυνη καταναλωτική συμπεριφορά, η ηθική επιχειρηματικότητα, η παραγωγική εργασία, η καλή κοινωνική συμπεριφορά και άλλα. Τις τελευταίες δεκαετίες, σε αυτούς τους εκπαιδευτικούς στόχους έχει προστεθεί και η καλή περιβαλλοντική συμπεριφορά των πολιτών, η οποία διερευνάται κυρίως διαμέσου του κλάδου της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Σύμφωνα, με το διεθνές συνέδριο Tbilisi (1978), οι βασικές αρχές της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (που προκύπτουν από την ομόθυμη διακήρυξη του συνεδρίου) είναι οι εξής: α) η ευαισθητοποίηση (awareness), β) η ευαισθησία (sensitivity), γ) οι στάσεις (attitudes), δ) οι ικανότητες (skills) και στ) η συμμετοχή (participation). Συνεπώς, ένας οργανισμός όταν προετοιμάζει ένα πρόγραμμα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης θα πρέπει, μεταξύ άλλων αρχών, να λαμβάνει υπόψη του και αυτές τις γενικές αρχές. Συνεπώς, οι κύριες αυτές αρχές της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης ενσωματώνονται στα γενικότερα προγράμματα εκπαίδευσης των διαφόρων βαθμίδων εκπαίδευσης (π.χ. πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια).

Η συνεχής επιδείνωση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, τις τελευταίες δεκαετίες, οδήγησε τους διεθνείς οργανισμούς σε αρκετές συναντήσεις και διακηρύξεις με αποκορύφωμα τη γνωστή συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στο Ρίο το 1992 για το «Περιβάλλον και την Ανάπτυξη». Η γνωστή **Ατζέντα 21** που

προέκυψε από το συγκεκριμένο συνέδριο δίνει ξεχωριστό ρόλο στην περιβαλλοντική εκπαίδευση και στους στόχους που θα πρέπει να επιτυγχάνει ώστε να προωθηθούν ορθά η εκπαίδευση, η ευαισθητοποίηση και η επιμόρφωση των πολιτών σε περιβαλλοντικά ζητήματα (Ατζέντα 21/κεφάλαιο 36 «Promoting Education, Public Awareness and Training»). Στο κεφάλαιο 36 της Ατζέντα 21 ορίζεται σαφώς ότι η επιμόρφωση των πολιτών είναι ένας ιδιαίτερα κρίσιμος παράγοντας για την ανάπτυξη των ανθρωπίνων πόρων και διευκολύνει την αειφορική ανάπτυξη της κοινωνίας. Ιδιαίτερα για τους εργαζόμενους θεωρεί ότι η περιβαλλοντική εκπαίδευση τους θα βοηθήσει τους ίδιους να αναπτύξουν ικανότητες και γνώσεις και να έχουν καλύτερη πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Στο ίδιο κεφάλαιο αναφέρεται, επιπλέον, ότι η καλή περιβαλλοντική επιμόρφωση των εργαζομένων θα ενδυναμώσει τις κυβερνήσεις και τους εργαζόμενους να επιτύχουν τους περιβαλλοντικούς και αναπτυξιακούς στόχους τους με τη διευκόλυνση της μεταφοράς και της αφομοίωσης περιβαλλοντικών τεχνολογιών και τεχνογνωσίας (know-how).

Αυτή η φιλολογία ώθησε αρκετούς παρατηρητές, σε διάφορα πεδία κοινωνικής δράσης αλλά και στο πεδίο των επιχειρήσεων (όπως αναφέρεται στην τέταρτη ενότητα), να προτείνουν διάφορα εννοιολογικά μοντέλα και να εκπονήσουν πολυάριθμες έρευνες για να αποτιμήσουν τη συμπεριφορά των εργαζομένων και των πολιτών γενικότερα σε ζητήματα περιβάλλοντος (Grob, 1995; Cottreli, 2003; Thogersen, 2006). Από τη μια πλευρά, τα μοντέλα που μελετούν τη συμπεριφορά των πολιτών βασίζονται στις γενικές αρχές της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και προσπαθούν να μετρήσουν τις υφιστάμενες στάσεις ή να αποκαλύψουν παραμέτρους που επηρεάζουν αυτές τις στάσεις. Από την άλλη πλευρά, τα μοντέλα που χρησιμοποιούνται στις επιχειρήσεις στοχεύουν να προσδιορίσουν πως η περιβαλλοντική επιμόρφωση του προσωπικού (διαμέσου της εφαρμογής ΣΠΔ) βοηθάει την επιτυχή εφαρμογή των ΣΠΔ. Με δεδομένες αυτές τις δύο τάσεις, το μοντέλο που προτείνεται σε αυτή την ενότητα έχει στόχο να συνδέσει αυτές τις δύο τάσεις και κυρίως να φέρει στον κόσμο των επιχειρήσεων τις βασικές αρχές της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, ώστε τα επιμορφωτικά προγράμματα να προετοιμάζουν τόσο περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένους εργαζομένους (που θα βοηθούν την καλή περιβαλλοντική επίδοση των επιχειρήσεων) όσο και περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένους πολίτες (που θα έχουν περιβαλλοντικές στάσεις και εκτός του πλαισίου της επιχείρησης).

Σχήμα 3: Εννοιολογικό μοντέλο και αιτιώδης σχέση (το μοντέλο βασίζεται στην εργασία του Hines, 1986 με διάφορες προσθήκες των συγγραφέων της παρούσας εργασίας).

Το εννοιολογικό μοντέλο που προτείνεται σε αυτή την εργασία βασίζεται στα βασικά συστατικά του μοντέλου του Hines (1986), τα οποία λίγο-πολύ χρησιμοποιούνται από όλα τα μετέπειτα εξελιγμένα μοντέλα της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης του συμπεριφορισμού, με διάφορες προσθήκες που είναι χρήσιμες για να συμπεριληφθούν και οι νέοι στόχοι της επιχείρησης που προκύπτουν από την ανάλυση της παρούσας εργασίας. Συγκεκριμένα, το προτεινόμενο μοντέλο χρησιμοποιεί τα τέσσερα βασικά συστατικά στοιχεία που προτείνει ο Hines (1986), τα οποία είναι τα εξής: ικανότητες για δράση (Σχήμα 3: Φατνίο 1), γνώσεις για τις στρατηγικές (Σχήμα 3: Φατνίο 2), γνώση των θεμάτων (Σχήμα 3: Φατνίο 3) και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας (Σχήμα 3: Φατνίο 4). Εν συνεχεία, τα τέσσερα αυτά βασικά στοιχεία επηρεάζουν την πρόθεση των εργαζομένων για δράση (Σχήμα 3: Φατνίο 5) και την περιβαλλοντικά υπεύθυνη συμπεριφορά τους (Σχήμα 3: Φατνίο 6). Επίσης, η υπεύθυνη περιβαλλοντικά συμπεριφορά επηρεάζεται και από άλλους καταστατικούς παράγοντες (Σχήμα 3: Φατνίο 7). Τέλος, η περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένη συμπεριφορά θα πρέπει να στοχεύει εντός (Σχήμα 3: Φατνίο 8) και εκτός επιχείρησης (Σχήμα 3: Φατνίο 9).

Ο στόχος του μοντέλου είναι να διερευνήσει σε πρώτο στάδιο πως μπορεί αυτά τα χαρακτηριστικά να επηρεάζονται από τα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που σχεδιάζει η επιχείρηση και σε δεύτερη φάση να βοηθήσει τη δημιουργία μοντέλου περιβαλλοντικής εκπαίδευσης για τους εργαζόμενους επιχειρήσεων.

A) Ικανότητες για Δράση (Σχήμα 3: Φατνίο 1)

Το πρώτο συστατικό του μοντέλου διερευνά τις ικανότητες των εργαζόμενων να δράσουν σε περιβαλλοντικά ζητήματα εντός και εκτός της επιχείρησης. Η διάκριση αυτή θεωρείται επιβεβλημένη για τους εξής λόγους: διότι στο εσωτερικό της επιχείρησης, οι στόχοι που μπορεί κάποιος εργαζόμενος να επιτύχει εντάσσονται κυρίως στη γενικότερη περιβαλλοντική πολιτική της επιχείρησης (κατά την εφαρμογή ΣΠΔ) καθώς και στα δικαιώματα που ενδεχομένως αποκτά από τη θέση που κατέχει ο εργαζόμενος (π.χ. ανώτατα, μεσαία ή κατώτερα στελέχη), ενώ εκτός επιχείρησης οι ικανότητες για δράσεις είναι περισσότερο διευρυμένες (π.χ. περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένοι καταναλωτές, ανακύκλωση υλικών) και αφήνουν περισσότερή ελευθερία αλλά και ευθύνες στους εργαζόμενους / πολίτες. Βέβαια, στη δεύτερη περίπτωση θα πρέπει να τονιστεί ότι οι δράσεις των εργαζομένων μπορεί να έρθουν αντιμέτωπες με τους στόχους της περιβαλλοντικής πολιτικής που σχεδιάζεται ή επιτυγχάνεται από την επιχείρηση που εργάζονται (π.χ. εργαζόμενοι που είναι ταυτόχρονα μέλη ΜΚΟ που μπούκοτάρουν επιχειρήσεις με «κακή» περιβαλλοντική επίδοση).

B) Γνώσεις για τις Στρατηγικές (Σχήμα 3: Φατνίο 2)

Το δεύτερο συστατικό του μοντέλου υποδεικνύει ότι οι επιχειρήσεις πρέπει να λαμβάνουν κατά το σχεδιασμό των περιβαλλοντικών προγραμμάτων τις γνώσεις που θα πρέπει να έχουν οι εργαζόμενοι πρώτον για τους περιβαλλοντικούς στόχους της επιχείρησης και δεύτερον για τους γενικότερους στόχους της περιβαλλοντικής πολιτικής που σχεδιάζονται από κρατικούς και μη κρατικούς οργανισμούς (εθνικοί ή διεθνείς). Το πρώτο αφορά την εφαρμογή των ΣΠΔ από τις επιχειρήσεις, όπου οι γνώσεις τους προκύπτουν από την περιβαλλοντική πολιτική της επιχείρησης. Το δεύτερο θα πρέπει να ενσωματώνεται από την επιχείρηση στα προγράμματα

περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και θα πρέπει να περιλαμβάνει γνώσεις για τη γενικότερη στρατηγική που σχεδιάζεται από τους κρατικούς και μη κρατικούς οργανισμούς για την αειφόρο ανάπτυξη και κυρίως για το ρόλο και τις ευθύνες που ενδεχομένως έχει ο κάθε ένας εργαζόμενος πλέον ως ενεργός πολίτης της κοινωνίας.

Γ) Γνώσεις για τα Θέματα (Σχήμα 3: Φατνίο 3)

Στο τρίτο συστατικό περιλαμβάνει την εκπαίδευση των εργαζομένων σε θέματα που αφορούν την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων τόσο εντός όσο εκτός της επιχείρησης. Συγκεκριμένα, όσο αφορά το εσωτερικό της επιχείρησης θα πρέπει οι εργαζόμενοι να ενημερωθούν για τις τεχνικές και το ρόλο που θα έχουν για την περιβαλλοντική διαχείριση της επιχείρησης (π.χ. συμπλήρωση εντύπων, συμβολή στην ανακύκλωση). Εκτός επιχείρησης, οι εργαζόμενοι θα πρέπει να ενημερωθούν για πρακτικές που μπορεί να εφαρμόσουν, ώστε να συμβάλλουν στη μείωση των μεγάλων περιβαλλοντικών προβλημάτων (π.χ. μείωση της χρήσης νερού, ενέργειας).

Δ) Χαρακτηριστικά της Προσωπικότητας (Σχήμα 3: Φατνίο 4)

Στο τελευταίο συστατικό του μοντέλου διερευνώνται τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των εργαζομένων. Τέτοια χαρακτηριστικά μπορεί να είναι οι γενικότερες στάσεις των εργαζομένων, τα πολιτικά πιστεύω τους, τα στοιχεία αυτοελέγχου τους, η προσωπική ηθική και άλλα. Τα στοιχεία αυτά επιδρούν ιδιαίτερα στον τρόπο με τον οποίο θα δράσει μελλοντικά ο κάθε εργαζόμενος, κυρίως εκτός πλαισίου επιχείρησης, για τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Αυτή η διάκριση μεταξύ εντός και εκτός πλαισίου επιχείρησης, πραγματοποιείται διότι κυρίως στις ιδιωτικές επιχειρήσεις η εφαρμογή των ΣΠΔ είναι περισσότερο μέρος του μάνατζμεντ με δεσμευτικά χαρακτηριστικά για τους εργαζόμενους, γεγονός που δεν αφήνει ιδιαίτερα περιθώρια στην πρωτοβουλία τους ή την ελευθερία να αρνηθούν κάποια από τις στρατηγικές. Βέβαια, όσον αφορά το εξωτερικό της επιχείρησης αυτό δεν ισχύει και ο κάθε εργαζόμενος είναι ελεύθερος να ενεργήσει σύμφωνα με τα προσωπικά χαρακτηριστικά του κινούμενος φυσικά στο πλαίσιο της νομιμότητας. Αυτός, όμως, ο παράγοντας είναι σημαντικός να αναλυθεί διότι βοηθάει να ερμηνευθεί και να παρακινηθεί η συμπεριφορά εργαζομένων που απασχολούνται σε επιχειρήσεις που

λειτουργούν υπό άλλο καθεστώς, όπως είναι οι δημόσιες επιχειρήσεις που οι εργαζόμενοι, υπό τον μόνιμο χαρακτήρα της απασχόλησής τους, συμπεριφέρονται με διαφορετικό τρόπο από ότι στις ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Τα τέσσερα αυτά συστατικά επηρεάζουν σε τελική ανάλυση την **Πρόθεση των Εργαζομένων να Αντιδράσουν (Σχήμα 3: Φατνίο 5)** για ζητήματα που αφορούν το περιβάλλον τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της επιχείρησης. Πρέπει να τονιστεί ότι στο πεδίο των επιχειρήσεων αλλά και γενικότερα η συμπεριφορά των ανθρώπων για τα περιβαλλοντικά ζητήματα επηρεάζονται και από άλλους **Καταστατικούς Παράγοντες (Σχήμα 3: Φατνίο 6)** που μπορεί να διακριθούν σε δύο γενικές κατηγορίες: (α) εντός επιχείρησης με κίνητρα και αντικίνητρα που σχεδιάζονται από τα ανώτατα στελέχη όπως αναλύθηκαν σε προηγούμενες ενότητες, (β) εκτός επιχείρησης ως οικονομικοί περιορισμοί, κοινωνική πίεση και διάφορες ευκαιρίες.

Όλοι αυτοί οι παράγοντες επιδρούν στην συμπεριφορά των εργαζομένων η οποία θα πρέπει να γίνει **Περισσότερο Φιλική προς το Περιβάλλον (Σχήμα 3: Φατνίο 7)**. Η μεγαλύτερη συμβολή του προτεινόμενου μοντέλου πραγματοποιείται ακριβώς στο σημείο αυτό, δηλαδή το τι θα πρέπει να σημαίνει περιβαλλοντικά υπεύθυνη συμπεριφορά για τους εργαζόμενους. Η υπεύθυνα περιβαλλοντική συμπεριφορά των εργαζομένων θα πρέπει να διακρίνεται σε δύο κύριες κατηγορίες: η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει την συμπεριφορά των εργαζομένων για να επιτευχθεί η **Καλή Περιβαλλοντική Επίδοση της Επιχείρησης (Σχήμα 3: Φατνίο 8)**, δηλαδή τις ενέργειες που καταβάλλουν οι εργαζόμενοι ώστε η επιχείρηση να επιτυγχάνει τους στόχους της περιβαλλοντικής πολιτικής της και να έχει καλή περιβαλλοντική επίδοση (αυτό που ήδη προτείνεται από όλα τα υφιστάμενα μοντέλα). Η δεύτερη κατηγορία πρέπει να περιλαμβάνει την καλή **Περιβαλλοντική Συμπεριφορά Εκτός Επιχείρησης (Σχήμα 3: Φατνίο 9)**, όπου οι εργαζόμενοι ενεργούν ως καλοί και ευαισθητοποιημένοι περιβαλλοντικά πολίτες (η συμβολή του παρόντος μοντέλου). Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι οι εργαζόμενοι συμβάλουν στην ανακύκλωση και ορθή διαχείριση των αποβλήτων, μειώνουν την κατανάλωση νερού και ενέργειας, ενσωματώνουν περιβαλλοντικά κριτήρια στην κατανάλωση / αγορές τους και άλλα.

5. Συμπεράσματα

Η συγκεκριμένη εργασία αποκαλύπτει ότι τα σημερινά προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που σχεδιάζονται από τις επιχειρήσεις περιορίζονται σε θέματα που αφορούν την καλή περιβαλλοντική επίδοση των επιχειρήσεων και δεν εκτείνονται στις περιβαλλοντικές ανάγκες της κοινωνίας. Ουσιαστικά, τέτοια προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης δεν ανταποκρίνονται στις βασικές αρχές τις περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και στις βασικές αρχές της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης που εντάσσεται η γενικότερη φιλοσοφία της περιβαλλοντικής στρατηγικής των επιχειρήσεων. Οι μόνοι στόχοι που επιτυγχάνουν τα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης των επιχειρήσεων είναι οι στόχοι του περιβαλλοντικού επιχειρησιακού μανάτζμεντ. Επομένως, οι παρατηρητές έρχονται σε ένα δίλημμα: ή τα προγράμματα θα πρέπει να αλλάξουν όνομα και να θεωρούνται απλά στρατηγικές του (περιβαλλοντικού) μανάτζμεντ που στοχεύουν στην εφαρμογή των στόχων του ή το περιεχόμενο τους θα πρέπει να επαναπροσδιοριστεί ώστε να επιτευχθούν τόσο οι στόχοι του μανάτζμεντ όσο και της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και παιδείας ευρύτερα.

Για να ξεπεραστεί αυτό το δίλημμα, προφανώς ακολουθώντας τη δεύτερη άποψη, η συγκεκριμένη εργασία προτείνει κατά το σχεδιασμό τέτοιων προγραμμάτων να ενσωματώνονται παράμετροι που θα εκπαιδεύουν το προσωπικό ώστε, εκτός από το να πετύχουν τους στόχους της περιβαλλοντικής πολιτικής της επιχείρησης, να ενεργούν ταυτόχρονα και ως περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένοι πολίτες που θα βοηθούν στους γενικότερους στόχους της περιβαλλοντικής πολιτικής όπως αυτή ορίζεται από τα θεσμικά κείμενα των διεθνών οργανισμών και των κρατών.

Η εργασία προτείνει ένα εννοιολογικό μοντέλο οκτώ συστατικών στοιχείων και τις αιτιώδεις σχέσεις τους για να αναδείξει τις βασικές παραμέτρους και τις αιτιώδεις σχέσεις που επηρεάζουν τη συμπεριφορά των εργαζομένων. Ο απώτερος στόχος είναι να προτείνει τον τρόπο με τον οποίο η επιχείρηση μπορεί να επηρεάσει και να συμβάλλει υπεύθυνα στην αειφόρο ανάπτυξη προετοιμάζοντας τους εργαζομένους της να αντιμετωπίσουν τα διεθνή περιβαλλοντικά ζητήματα.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να τονιστεί ότι κατά την ενσωμάτωση τέτοιων χαρακτηριστικών θα πρέπει να αποφεύγονται διάφορες στρεβλώσεις που μπορεί να επιδιωχθούν ή να δημιουργηθούν λόγω παραλείψεων. Για παράδειγμα, θα πρέπει να παραληφθούν στοιχεία που θα μπορεί να στρέψουν τους εργαζόμενους σε πρακτικές

που θα βλάπτουν με τη συμπεριφορά τους τα συμφέροντα των ανταγωνιστικών επιχειρήσεων παρόλο που η περιβαλλοντική τους επίδοση είναι καλή. Επίσης, θα πρέπει να αντιμετωπιστούν αντικρουόμενες αντιλήψεις μεταξύ της θεωρίας μείωσης της κατανάλωσης και των σύγχρονων υλιστικών προτύπων.

Βιβλιογραφία

- Ammenberg J. & Sundin E. (2005), “Products in environmental management systems: drivers, barriers and experiences”, *Journal of Cleaner Production*, pp. 405-415.
- Andrews R.N.L. (1998), “Environmental regulation and business ‘self-regulation’”, *Policy Sciences*, Vol. 31, pp. 177-197.
- Beard C. (1996), “Environmental training emerging products”, *Industrial and Commercial Training*, Vol. 28, No. 5, pp. 18-23.
- Berry M.A. & Rondinelli D.A. (1998), “Proactive corporate environmental management: a new industrial revolution”, *Academy Management Executive*, Vol. 12, No. 2, pp. 38-50.
- Boiral O. & Sala J.-M. (1998), “Environmental management: should industry adopt ISO 14000?”, *Business Horizons*, Vol. 57-64.
- Boiral O. (2002), “Tacit knowledge and environmental management”, *Long Range Planning*, Vol. 35, pp. 291-317.
- Clarkson M.B.E. (1995), “A stakeholder framework for analyzing and evaluating corporate social performance”, *Academy Management Review*, Vol. 20, pp. 92-107.
- Cohen M.A., Penn S.A., and Naimon J. (1995), “Strategic management of small firms in hostile and benign environments”, *Strategic Management Journal*, Vol. 10, pp. 75-87.
- Cottrelli S.P. (2003), “Influence of sociodemographics and environmental attitudes and environmental attitudes on general responsible environmental behavior among recreational boaters”, *Environment and Behavior*, Vol. 35, pp. 347-375.
- Covindurajulu N. & Daily F.B. (2004) “Motivation employees for environmental improvement”, *Industrial Management & Data Systems*, Vol. 104, No. 4, pp. 364-372.
- Cramer J.M. & Roes B. (1993), “Total employees involvement: measures for success”, *Total Quality Environmental Management*, pp. 39-52.

- Daily F.B. & Huang S. (2001) "Achieving sustainability through attention to human resource factors in environmental management", *International Journal of Operational & Production Management*, Vol. 21, No. 12, pp. 1539-1552.
- Darnall N., Gallagher D.R., Andrews R.N.L., Arnalala D. (2000), "EMS opportunities for improved environmental and business strategy", *Quality Progress*, Vol. 9, No. 3, pp.1-9.
- Denton K.D. (1999) "Employee involvement, pollution control and pieces to the puzzle", *Environmental Management and Health*, Vol. 10, No. 2, pp. 105-111.
- Eagan D.P. & Streckewald E.K. (1997), "Striving to improve business success through increased environmental awareness and design for the environmental education: case study, AMP incorporated", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 5, No. 3, pp. 219-233.
- Fisher K. & Schot J. (1993), "Environmental strategies for industry", Island, Washington, DC.
- Goulder L. (1995), "Environmental taxation and the 'double dividend': a reader's guide", *International Tax Public Finance*, Vol. 2, No. 2, pp. 157-184.
- Grafe-Buckens A. & Hinton A.-F. (1998), "Engaging the stakeholders corporate views and current trends", *Business Strategy and the Environment*, Vol. 7, pp. 124-133.
- Grob A. (1995), "A structural model of environmental attitudes and behavior", *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 15, pp. 209-220.
- Hahn W.R. (2000), "The impact of economics on environmental policy", *Journal of Environmental Economics and Management*, Vol. 39, pp. 375-399.
- Hanna M.D., Newman W.R. and Johnson P. (2000), "Linking operational and environmental improvement through employee involvement", *International Journal of Operations and Production Management*, Vol. 20, No. 2, pp. 148-165.
- Hillary R. (2000), "EMS: environmental protection the voluntary way", *The Health and Safety Practitioner*, Vol. 18, No. 4, pp. 52-54.
- Hines J.M. (1986), "Analysis and synthesis of research on responsible environmental behavior: a meta-analysis", *Journal of Environmental Education*, Vol. 18, No. 2, pp. 1-8.
- Hungerford R.H. & Volk L.T. (1990), "Changing learning behaviour through environmental education", *Journal of Environmental Education*, pp. 8-21.

- Jabbour C.J.C., Santos A.C.F. and Nagano M.S. (2008), "Environmental management system and human resource practices: is there a link between them in four Brazilian companies?", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 16, pp. 1922-1925.
- Kitazawa S. & Sarkis J. (2000), "The relationship between ISO 14000 and continuous source reduction", *International Journal of Operations & Production Management*, Vol. 10, No. 2, pp. 225-248.
- Lally A.P. (1998), "ISO 14000 and environmental cost accounting: the gateway to the global market", *Law Policy in International Business*, Vol. 29, No. 4, pp. 501-538.
- Logsdon M.J. & Yuthas K. (1997), "Corporate social performance, stakeholder orientation and organizational moral development", *Journal of Business Ethics*, Vol. 16, pp. 1213-1226.
- Madsen H. & Ulhoi J.P. (2001a), "Greening of human resources: environmental awareness and training interests within the workforce", *Industrial Management & Data Systems*, Vol. 101, No. 2, pp. 57-63.
- Madsen H. & Ulhoi J.P., (2001b), "Integrating environmental and stakeholder management", *Business Strategy and the Environment*, Vol. 10, pp. 77-88.
- McDonagh P. & Prothero A. (1997), *Green management; a reader*, Dryden, London.
- Nolan A. (1999), "Green means go for quality", *Supply Management*, Vol. 4, No. 23, pp. 9-15.
- Quazi A.H. (1999), "Implementation of an environmental management system: the experience of companies operating in Singapore", *Industrial Management and Data Systems*, Vol. 99, No. 7, pp. 302-311.
- Quazi A.H., Khoo Y.-K., Tan C.-M. and Wong P.-S. (2001), "Motivation for ISO 14000 certification: development of predictive model", *Omega*, Vol. 29, pp. 525-542.
- Ramus A.C. (2002), "Encouraging innovative environmental actions: what companies and managers must do", *Journal of World Business*, Vol. 37, pp. 151-164.
- Ricart J.E., Roldriguez M.A. and Sanchez P. (2005), "Sustainability in the boardroom: and empirical examination of Dow Jones sustainability world index leaders", *Corporate Governance*, Vol. 5, No. 3, pp. 24-41.
- Rondinelli D. & Vastag G. (2000), "Panacea, common sense or just a label? The value of ISO 14001 environmental management systems", *European Management Journal*, Vol. 18, No. 5, pp. 499-510.

- Rondinelli D.A. & Berry M.A. (2000), "Environmental citizenship in multinational corporations: social responsibility and sustainable development", *European Management Journal*, Vol. 18, No. 1, pp. 70-84.
- Shin R.W. & Chen U.C. (2000), "Seizing global opportunities for accomplishing agencies missions: the case of ISO 14000", *Public Administration Quarterly*, Vol. 24, No. 1, pp. 68-94.
- Stafford E.R., Polonsky M.J. and Hartman C.L. (2000), "Environmental NGO – business collaboration and strategic bridging a case analysis of the Greenpeace-Foron alliance", *Business Strategy and the Environment*, Vol. 9, No. 122-135.
- Steger U. (2000), "Environmental management systems: empirical evidence and further perspectives", *European Management Journal*, Vol. 18, No. 1, pp. 23-27.
- Tan L.P. (2005), "Implementing ISO 14000: is beneficial for firms in newly industrialized Malaysia?", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 13, pp. 397-404.
- Tbilisi Intergovernmental Conference on Environmental Education (1978), Toward an action plan: a report on the Tbilisi conference on environmental education. A paper developed by FICE. Subcommittee on Environmental Education. Washington D.C., U.S. Government Printing Office, Stock No. 017-080-01838-1.
- Thøgersen J. (2006) 'Norms for environmentally responsible behavior: an extended taxonomy', *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 26, pp. 247-261.
- Turner R.K., Salmons R., Powell J. and Graighill A. (1998), "Green taxes, waste management and political economy", *Journal of Environmental Management*, Vol. 41, pp. 39-47.
- Wagner M. (2008), "Empirical influence of environmental management on innovation: evidence from Europe", *Ecological Economics*, Vol. 66, pp. 392-402.
- Welford R. (1995), "Environmental strategy and sustainable development", Rutledge, London.
- Zsoka A.N. (2008), "Consistency and 'awareness gaps' in the environmental behavior of Hungarian companies", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 16, pp. 322-329.

[Επιστροφή στο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ](#)